ગ્રન્થોદય ગ્રન્થમાળા મણકો ૭-૮.

શ્રી નવલ

કુંદન અને કુસુમ

ભાગ ૭-૮.

સચિત્ર.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ

અથવા

સુધારાનો સાર કે ફૅશનનો માર ?

દોહરો.

કલ્યાગરો છે દીકરો ગુણવંતી છે નાર,
જેના ઘરમાં તે વસે ધન્ય તેનો અવતાર.

લખનાર

ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

રાયપુર-અમદાવાદ.

પ્રકાશક

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

શાહપુર-અમદાવાદ.

કિમ્મત રૂ. ૨-૮-૦

પ્રકાશકે સર્વ હક્ક પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.)

આવૃત્તિ ૭ મી. પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૮૦. સને ૧૯૨૪.

અમદાવાદ શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં પટેલ હરીભાઈ
દલપતરામે પોતાના "ગ્રન્થોદય" પ્રેસમાં છાપી.

સાહિત્ય * * *

क्रोशन्तः शिशवः सवारि सदनं पङ्कावृतं चाङ्गणं ।
शय्या दंशवती च रूक्षमशनं धूमेन पूर्णं गृहम् ॥
भार्या निष्ठुरभाषिणी प्रभुरपि क्रोधेनपूर्णः सदा स्नानं ।
शीतल वारिणा हि सततं धिग्धिग्गृहस्थाश्रमम् ॥

જેના ઘરમાં બાળકો પોકાર કર્યા કરે છે, ઘરમાં ચો તરફ પાણી ભર્યા રહે છે, આંગણામાં કાદવ થાય છે, શય્યામાં માંકણ રહેલા હોય છે, લુખું ભોજન મળે છે, ઘરમાં બધે ધુમાડો રહે છે, સ્ત્રી કઠોર વચન બોલ્યા કરે છે, ઘરધણી સદા ક્રોધમાં રહે છે અને ટાઢા પાણીથી નિત્ય સ્નાન થાય છે, એવા ગૃહસ્થાશ્રમને ધિક્કાર છે.

પ્રમાણસંગ્રહ.

શ્રી સરસ્વતિ પ્રેમશૌર્ય મંદિર.

આનંદ દર્શન.

દોહરા.

મન ન ઠરે તો નયનનું તરતજ ભાગે તાન,
પાંખ આંખ રૂપ રંગમાં બગલો હંસ સમાન.
છોટા અણુ છન દાખને મોટા કદી ન થાય,
લોટામાં ગાગર તણું અમે ન નીર સમાય.
જોવાના જોજો બળી હરી ભુમીના ભોગ,
ભોગવવાના હોય તો યોગ્ય અંખ ઉદ્યોગ.
કહેવાનાં મરજો સગાં મરજો તાળી મિત્ર,
પાળી મારે પેસીને હરિ હ્રદયનું હીત
સ્વાદે કડવો લીંબડો ખારૂ સાગર નીર,
મોંઘા મુક્તાફળ દીએ શીતળ કરે શરીર.

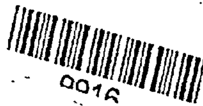
દોહરા.

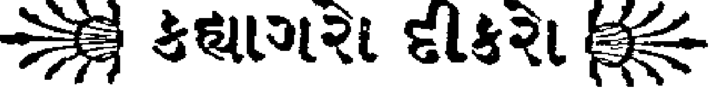

કદરદાન આગળ કહો, કિમ્મત કવિની કાંક;
બુજ વગરના ખેલ જ્યાં, રૂડા પરિક્ષક રાંક.

*   *   *   *   *

મનની ઉમી મંગળ કરે, તનની ઉમી દે શોક;
રવિ તાર તુટે જશે, કવિતા રટશે લોક.

इदं तत्स्नेह सर्वस्वं सम धनाढय दरिद्रयोः ।
अचन्दन मनौशीरं हृदयस्यानु लेपनम् ॥

જે પુત્ર છે તે ધનાઢ્ય અને દરિદ્રીને સરખી રીતે સ્નેહનું સર્વસ્વ છે, તેમજ ચંદન વિનાનું અને સુગંધી શિવાયનું એક હૃદયનું અનુલેપન છે.

गृहे जानुचरः केलयां मुग्ध स्मितमुखाम्बुजः ।
पुत्रः पुण्यवतामेव पात्रो भवति नेत्रयोः ॥

ઘરની અંદર ક્રીડામાં ઘુંટી ભેર ફરતો અને જેનું મુખ કમળ મુગ્ધ હાસ્ય ભરેલુ છે એવો પુત્ર પુણ્યવાન લોકોના નેત્રનુંજ પાત્ર થાય છે.

स्वगर्भशुक्ति निर्मित्तं सुवृत्तं सुत मौक्तिकम् ।
वंश श्रीतिलकीभूत्तं मन्द भाग्यस्य दूर्लभम् ॥

પોતાના ગર્ભ રૂપ છીપમાંથી ઉત્પન્ન થએલું સુવૃત્ત અને વંશની લક્ષ્મીને તિલક રૂપ એવું પુત્ર રૂપી મોતી મંદ ભાગ્યવાળા પુરૂષને મળવું દુર્લભ છે.

वर्धते न विरंलोके वंश लक्ष्मीर संततिः ।
स्वल्पावशेषित स्नेहवर्ति भालेवदीपिका ॥

જેમ તેલ અને દીવેટ થોડી અવશેષ રહેવાથી દીપીકા વધતી નથી, તેમ સંતતિ વિનાની વંશલક્ષ્મી લોકમાં વધતી નથી.

ગુણવંતી નાર

स्त्रीणां च पति देवानां तच्छुश्रूषानुकूलता ।
तद्बन्धुष्वन वृत्तीश्च नित्यं तद्व्रतधारणम् ॥

જે સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વામીનેજ દેવતા માને છે તે સ્ત્રીઓએ પતિનું વચન પાળવું તથા તેની સેવા કરવી એજ મુખ્ય ધર્મ છે. તેમજ પોતાના સ્વામીના ભાઇ ભાંડુઓની સાથે પણ સદાચારવાળાં સારાં વચનો બોલવાની ટેવ રાખવી એજ મુખ્યવ્રત છે.

गृहमेधा भवेन्नित्यं भूषणानि च पूजयेत् ।
गृहकार्य परानित्यं पजयेद्र मार्जयेत गृहम् ॥

સ્ત્રીઓએ દરરોજ સવારના પહોરમાં સ્નાન કરવા અગાઉ ઘરને ઝાડુ કાઢી સાફ રાખવું અને આંગણાનો ભાગ સાફ રાખી દુર્ગંધી ન થાય માટે સાથીઆ વીગેરેથી સુશોભિત રાખવું અને ઘરના કામમાં સાવધાન રહી હમેશાં બારણાના ઉમરા વીગેરેનું પૂજન કરવું.

कामैरुच्चावचैः साध्वी प्रश्रयेणद् मेन च
वाक्यैः सत्यैः प्रियैः प्रेम्णाकालेकालेभजेत पतिम् ॥

સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી સ્ત્રીઓએ દંભ ભાવ તથા કપટ વિનાનાં વચનો બોલી સર્વેને ખુશી રાખવા તથા સત્ય વચન બોલી સમયે પોતાના પતિને રાજી રાખવો.

પદ.

પનોતું જાણુજે સુખી જીવન ગૃહ તો સદાય
જે ઘરમાંહી કુટુંબી જન સૌ
પરસ્પરને બહુ સ્નેહથી ચહાય:—પનોતું.
નાના મોટા ઘરના જન સૌ
ઘડી ભર સાથે બેસી ગાય:—પનોતું.
ભલે હોયને સુકા ટુકડો
પરંતુ સૌ સાથે મળી ખાય:—પનોતું.
દંપતિ સાથે સાધે સ્નેહ
ક્રિયા જે સહકારી કહેવાય:—પનોતું.
સર્વ વડે જ્યાં સદા સર્વદા
હેતે અતિથી અતિથ્ય કરાય:—પનોતું.
પતિ પત્ની જ્યાં એક બીજાને
જરી જરી જોતામાં હરખાય:—પનોતું.
બેસી પરસ્પરમાં નિજ હીતની
નિરંતર કંઇ કંઇ વાતો થાય:—પનોતું.
પ્રભુનું નામ સ્મરણ જ્યાં થાતું
સુખી જીવન ગૃહ તેજ ગણાતું:—પનોતું.

શ્રી ઉપેન્દ્ર.

ગુણવંતી નાર

स्त्रीणां च पति देवानां तच्छुश्रूषानुकूलता ।
तद्बन्धुवत्न वृत्तीश्च नित्यं तद्व्रतधारणम् ॥

જે સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વામીનેજ દેવતા ગણે છે તે સ્ત્રીઓએ પતિનું વચન પાળવું તથા તેની સેવા કરવી એજ મુખ્ય ધર્મ છે. તેમજ પોતાના સ્વામીના ભાઈ ભાંડુઓની સાથે પણ સદાચારવાળાં સારાં વચનો બોલવાની ટેવ રાખવી એજ મુખ્યવ્રત છે.

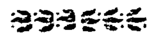
गृहमेधा भवेन्नित्यं भूषणानि च पूजयेत् ।
गृहकार्य परानित्यं पजयेद्र मार्जयेत गृहम् ॥

સ્ત્રીઓએ દરરોજ સવારના પહોરમાં સ્નાન કરવા અગાઉ ઘરને ઝાડુ કાઢી સાફ રાખવું અને આંગણાનો ભાગ સાફ રાખી દુર્ગંધી ન થાય માટે સાથીઆ વીગેરેથી સુશોભિત રાખવું અને ઘરના કામમાં સાવધાન રહી હમેશાં બારણાના ઉમરા વીગેરેનું પૂજન કરવું.

कामेच्छयावचैः साध्वी प्रश्रयेणद मेन च
वाक्यैः सत्यैः प्रियैः प्रेम्णाकालेकालेभजेत पतिम् ॥

સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી સ્ત્રીઓએ દંભ ભાવ તથા કપટ વિનાનાં વચનો બોલી સર્વેને ખુશી રાખવા તથા સત્ય વચન બોલી સમયે પોતાના પતિને રાજી રાખવો.

પદ.

પનોતું જાણજે સુખી જીવન ગૃહ તે સદાય
જે ઘરમાંહી કુટુંબી જન સૌ
પરસ્પરને બહુ સ્નેહથી ચહાય:—પનોતું.
નાના મોટા ઘરના જન સૌ
ઘડી ભર સાથે બેસી ગાય:—પનોતું.
ભલે હોયને સુકા ટુકડો
પરંતુ સૌ સાથે મળી ખાય:—પનોતું.
દંપતિ સાથે સાધે સ્નેહ
ક્રિયા જે સહકારી કહેવાય:—પનોતું.
સર્વ વડે જ્યાં સદા સર્વદા
હેતે અતિથી અતિથ્ય કરાય:—પનોતું.
પતિ પત્ની જ્યાં એક બીજાને
જરી જરી જોતામાં હરખાય:—પનોતું.
બેસી પરસ્પરમાં નિજ હીતની
નિરંતર કંઇ કંઇ વાતો થાય:—પનોતું.
પ્રભુનું નામ સ્મરણ જ્યાં થાતું
સુખી જીવન ગૃહ તેજ ગણાતું:—પનોતું.

:શ્રી ઉપેન્દ્ર.

પ૯.

(હું પ્રેમની જોગણ બની પિયુ શોધવા ચાલી—એ લય.)

મુજ પ્રિયતમની સોડમાં આજે ભરાઇશ હું
આજે ભરાઇશ હું અખંડજ ત્યાં સમાઇશ હું
પ્રિયતમ સોડે ભરાઇશ હું:—મુજ.

જ્યાં ભય નથી કે તાપ નથી તે સ્થાને જાઇશ હું,
પિયુને સ્વરૂપે ઓળખીને અમર થાઇશ હું:—પ્રિય૦
પ્રિયતમને સ્નેહામૃત તણા રસો ભરાવીશ હું,
પિયુ સ્નેહની અમૃત પ્રસાદીથી ધરાઇશ હું:—પ્રિય૦
પિયુ સંગમાં મહાનંદ સરિતા માંહી નાહીશ હું,
પિયુ શબ્દ ધ્વનિ સહ મળી અદ્દભુત ગાન ગાઇશ હું:—પ્રિય૦
આરોગ્ય ને ઐશ્વર્ય માંહિ રગદોળ ઈશ હું,
પિયુ સંગ અનુભવ કુંડ માંહિ ઝબકોળાઇશ હું:—પ્રિય૦
ભોગો પિયુથી ભોગવીશ ને ભોગવાવીશ હું,
અર્ધાંગના બનીને પ્રિતમની સાથ સંધઇશ હું:—પ્રિય૦
પિયુ સોડ માંહી ગુપ્ત રીતે આજ સંતાઇશ હું,
જોનારની દૃષ્ટિ વિષે પિયુ રૂપ જણાઇશ હું:—પ્રિય૦

શ્રી ઉપેન્દ્ર ગિરામૃત.

પ્રસ્તાવના.

કદરદાન આલમમાં પ્રસ્તુત નવલકથાની કદર સારી રીતે થવાથી આ નવલકથાનો સાતમો ભાગ આવી વિષમ મોંઘવારી અને મુદ્રણકળાના સાહીત્યની અનિવાર્ય અછતના પ્રસંગમાં બહાર પડવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત નવલકથાના છ ભાગોની બબ્બે આવૃત્તિયો કથાનો અંત નિરખ્યા સિવાય થઈ છે એજ કથા સાફલ્યનો પુરાવો આપે છે. જમાનો જેમ જેમ બદલાતો જાય છે અને તેના સ્વરૂપમાં વિવિધ કથ ઓ બદલાતી જાય છે તેમ તેમ આ નવલકથાના ભાગોમાં તેનો જેમ બને તેમ તાદૃશ્ય ચિતાર ચિતરવામાં આવે છે. વખતે ચિતાર જોઈએ તે કરતાં કાંઈક વધારે રંગમાં રંગીત અંકીત થઈ બહાર પડતો હશે પણ ચિતારનો હેતુ ફક્ત આર્ય ઘરસંસાર વ્યવહારની ઉન્નતી કરવાનોજ છે. જેમ બને તેમ જનસમાજ સારૂ નરસુ પારખતાં શીખે અને ફક્ત સારાનોજ સંગ્રહ કરી ચોગરદમ સારાશનીજ છાપ પાડી શકે એજ હેતુ ધ્યાનમાં રાખી આ કથા આગળ ચલાવવામાં આવે છે.

સાતમા ભાગમાં પણ ઝડપથી આગળ વધતા જમાનાને ઝડપથી ચીતરવામાં આવ્યો છે; દરેક પાત્રો પાસે પણ પરમ ત્વરાથીજ કામ લેવરાવ્યું છે, અને તેની સાથે વસ્તુ કથાનકની સાંકળ વધારેને વધારે તંગ બનાવી રસ અને ભાવનાના મિશ્રણથી પાલીસ ચકચકીત કરી તે પર પાત્ર વર્ગને બેસારી જમાનાના

સુધારા ફૅશન એટીકેટ અને સ્વતંત્રતાના વાયરામાં સારી રીતે ઝુલાવવામાં આવ્યાં છે. આ તમામ પાત્રોનું હારદ અને કર્તવ્ય આઠમા ભાગમાં સવિસ્તાર આપી વાંચક વર્ગની જીજ્ઞાસાને સારી રીતે તૃપ્ત કરવામાં આવી છે. લખાણુનો શો હેતુ છે તથા લેખક પોતે કેવા અભિપ્રાયનો છે તથા આર્ય સંસાર સુધારણાનાં ક્યાં ક્યાં સબળ કારણો માને છે તે તમામનો ખુલાસો આઠમા ભાગમાં આપી નવલકથા સમાપ્ત કરવામાં આવી છે.

આઠમા ભાગની પ્રસ્તાવના.

પરમાત્માની પરમ કૃપાથી કુંદન-કુસુમ નામક નવલકથાનો આઠમો ભાગ પણ સાતમા ભાગની સાથેજ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે. આ ભાગમાં જમાનો જેટલો બતાવાય તેટલો બતાવ્યો છે! દરેક પાત્ર પાસે જમાનાનાં સારાં નરસાં કાર્યો કરાવી તેનાં સારાં નરસાં ફળોના વિસ્તાર પૂર્વક ઉદ્ગાર કઢાવ્યા છે! જેમ બને તેમ નીતિ, ધર્મ અને સત્યનું જેટલા પ્રમાણમાં કરી શકાય તેટલા વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરાવ્યું છે!

હું કાંઇ લેખક કે મોટો કવિ નથી કે જેથી દુનિયા માગી શકે તેટલા પ્રમાણમાં નવલકથાનું સાહીત્ય આપી શકું; પણ હું એક અલ્પજ્ઞ અભ્યાસી અને ઉછરતો યુવક છું! આ નવલકથા લખવામાં મહાન્ વિદ્વાન તરીકે તથા લેખક તરીકે ખપવાનો મારો ઈરાદો છેજ નહીં! હું લેખક તથા કવિજનોનો દાસ છું; મારામાં ખામી જણાય તો વિબુધો મને ક્ષમા કરશો!

જમાનો આપણા આધુનિક આર્ય ઘરસસારને કેવી રીતે સુધારી શકે છે તથા કેવી રીતે બગાડી શકે છે અને કેટલા પ્રમાણમાં આપણા આગળ સુધારો મૂકી આપણને ઉન્નતીમાં લઇ જાય છે અથવા અધોગતિમાં દોરી જાય છે; તે આ નવલકથામાં બતાવી આર્યજનોની આંખ જમાના પર ઉઘાડવાનો આ એક અલ્પ પ્રયાસ છે! વિબુધ વાંચકો હંસ સાર ગ્રાહી થઈ સારા સારનું ગ્રહણ કરી લેખકને આભારી કરશો તો હું મને પોતાને કૃતાર્થ થયો માનીશ એજ સુજ્ઞેષુ કિંબહુના! જ્યેષ્ઠ પૂર્ણિમા ૧૯૭૪

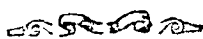
(ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.)

• આ નવલકથાના સાતમા આઠમા ભાગની પણ ત્રીજી આવૃત્તિ કાઢવામાં આવી છે. જમાનાની મોંઘવારી અને કાગળની સખત તાણ છતાં પણ આ ભાગોમાં આગળના ભાગોની માફક ચિત્રદર્શન કથાનો નવિન ઉમેરો કરવામાં આવેલ છે; એટલે વધુ વિવેચન નહિ કરતાં તેની કસોટી કદરદાન વાંચકગણનેજ સોંપી વિરામી આનંદ પામું છું.

રાયપુર પખાલીની પોળ બગડાવાડ—અમદાવાદ. શ્રાવણ પૂર્ણિમા ૧૯૮૦	લી. ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

સુંદરી સ્વરૂપ.

પદ.

જોઇએ છે જોઇએ છે ઘર ઘર પતિવ્રતા સ્ત્રી જોઇએ છે,
ક્લેશ ભર્યા સંસારને સ્વર્ગ સદન સમ કરી જોઇએ છે;
પતિને પ્રભુ માનીને પતિની સેવા કરતી જોઇએ છે,
સહાય કરી પતિના કાર્યે પતિ શ્રમને હરતી જોઇએ છે.
પવિત્રતા મનહરતા મૃદુતા મધુરતા ભરી જોઇએ છે,
પતિને પ્રસન્ન કરવા અર્થે મુખની સ્મીત ભરી જોઇએ છે;
દર્શન કરતાં પુજ્ય ભાવ પ્રકટાવે એવી જોઇએ છે,
ઉત્સાહ વચનથી હૈયું હરખાવે એવી સ્ત્રીઓ જોઇએ છે.
આત્મ પ્રકાશિત બુદ્ધિથી મન છાપ દેનારી જોઇએ છે,
કથન રસનો લ્હાવો આપીને લેનારી જોઇએ છે;
અન્ય સ્ત્રીઓનું હિત કરી તેની દુઃખ ભાગી જોઇએ છે,
નિજ ગૃહને સુખ સાગર કરનારી ગૃહરાણી જોઇએ છે.

શ્રી ઉપેન્દ્ર.

સ્વદેશાભિમાનએજસ્વદેશસેવા.

છપ્પા.

સ્વદેશનું અભિમાન એજ જીવન છે જનનું,
સ્વદેશનું અભિમાન એજ ભૂષણ છે તનનું;
સ્વદેશનું અભિમાન એજ છે તેજ વદનનું,
સ્વદેશનું અભિમાન એજ સાચું બળ મનનું.
સ્વદેશના અભિમાન વિણુ પંચતત્વ જડ તુલ્ય છે;
મહાસુખ માન સ્વદેશનું મોટું ચૈતન્ય મૂળ છે.

સ્વદેશ સેવા એજ ભલી ભવતારક ભક્તિ,
સ્વદેશ સેવા એજ દિવ્ય ફળદાતા મુક્તિ;
સ્વદેશ સેવા એજ તત્વ ધન ધારી તાજુ,
સ્વદેશ સેવા એજ અચળ અક્ષય સુખ સાજુ.
સ્વદેશની સેવા થકી પ્રસન્ન પ્રભુ પણુ થાય છે;
મહાસુખ મૃત્યુ લોકમાં ગુણુની ગીતા ગવાય છે.

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૭ મો.

ભાગ ૮ મો.

સમાપ્ત.

કુંદન અને કુસુમ.

મંગળ ગીત.

પદ.

જય કમળ નયન શ્રી કૃષ્ણ જગતમાં તુંહીરે તુંહીરે,
જય શેષ શયન જલ અયન જગતમાં તુંહીરે તુંહીરે:—૦
હૃદય રમણ નટવર નિષ્કામી અનંત શક્તિવાળા,
વ્યાપ્ત ચરાચર અખિલ વિશ્વમાં દલના જાણ દયાળા;
જય નિરવાણી નિર પ્રશ્ન જગતમાં તુંહીરે તુંહીરે,
જય ગીરીધર વર હરે કૃષ્ણ જગતમાં તુંહીરે તુંહીરે:—૦

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

કુંદન અને કુસુમ.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ

અથવા

સુધારાનો સાર કે ફૅશનનો માર ?

ભાગ ૭ મો.

પ્રકરણ ૧ લું.

અંતર ભક્તિનો રંગ કે ત્રિવેણી સરિતાનો સંગ !

દોહરો.

ભ્રમર કમળના વમળમાં અચળ નથી સુખ ગંધ,
કમળ કાળ બની આણશે પળમાં તારો અંત.

જ્યાંસુધી તૃષ્ણાઓ વશ કરી નથી, ત્યાંસુધી નગ્ન રહેવાથી, જટા ધારણ કરવાથી, મલીન રહેવાથી, ઉપવાસ આદરવાથી, ધરણી પર ઢળ્યા રહેવાથી, અંગ ઉપર વિભૂતી ચોળવાથી તથા સ્થિર આસન માંડીને બેસી રહેવાથી, મનુષ્ય વાસનામુક્ત અને પવિત્ર થતો નથી. નેહેરો બનાવનારા જળને મરજી મુજબ વાળીને લઇ જાય છે, બાણ ફેંકનારા ગમે તેવાં કઠોર

ધનુષ્યને વાંકાં વાળી શકે છે, સુતારો ગમે તેવા બેડોળ લાકડાના કકડાને સુધારી ઘાટમાં લાવી શકે છે, તેવીજ રીતે મનુષ્યો પોતાના સ્વરૂપને પણ સત્યાગ્રહથી સારી રીતે ચારિત્ર્યમય બનાવી શકે છે.

શાસ્ત્ર રૂચે નહીં સંત નવ સાંભરે દેવું લવ ના ગમે પાત્ર કરમાં,
ઉંચથી નવ ડરે નીચનો ભય ધરે ગણુની હું કયમ કરૂં તારી નરમાં;
મારે વલખાં ઘણાં દ્રવ્યને કાજ તું ભજન પણ લેશ કરવું ગમે ના,
જેમ ઝાઝું મળે તેમ ઇચ્છા કરે મરણ અવસર લગી તે શમે ના.

જે મનુષ્ય બુદ્ધિશાળી છે તેણે ઇશ્વરકૃપાએ જો જ્ઞાનીજન અચાનક પ્રાપ્ત થાય તો કોઈ ગુપ્ત ધન ભંડાર બતાવનારની પાછળ પાછળ જેમ કોઈ લોભી જાય તેમ, જ્ઞાની પાછળ ભટકયા જ કરવું; કેમકે જ્ઞાનીના સહવાસથી અવદશા થતી નથી અને જીંદગી સુખ અને શાન્તિમય નીવડી શકે છે. વળી જ્ઞાની જ ત્યાગ કરવા લાયક શું છે તે દર્શાવે છે અને ઠપકો આપે છે તથા જે જ્ઞાનનાં સાત તત્ત્વો સ્મૃતિ, પ્રજ્ઞા, ઉત્સાહ, પ્રીતિ, પશ્રધી, સમાધી અને ઉપેક્ષાને સારી રીતે સમજી શકે છે તે દરેક વસ્તુ ઉપરથી મમત્વ દુર કરીને વિરાગ દશામાં આનંદ માને છે. જેની વૃત્તિયો વશ છે તથા જેનું જ્ઞાન પ્રકાશમય ઝગઝગતું છે તેવો જ્ઞાની સંસારમાં રહેવા છતાં પણ મુક્ત જ છે. તે મુક્ત રહી શકે છે અને પોતાને વળગેલા અજ્ઞાનીને પણ જ્ઞાની અને મુક્ત કરી શકે છે.

* * * *

હે મન માનવ જન્મનો અમૂલ્ય હીરો તુજ હાથ,
પરખે ન પાખંડી થઇ ભરે ,આપ પુંજથી બાથ.
નાશવંત સંસારનાં માન મૃગજળવત્ સુખ,
શું સમજી લેવા ધસે સુખને બદલે દુઃખ.
મન મૃગલા શું વિચરતો વિહાર ક્ષેત્રે નિશંક,
કાળ પારધી પ્રાણુ તુજ પળમાં લેશે અંક.
કાળ રેંટીએ વીંટાઇને આ કાયા જીવનો તાર,
જાય ઉપરતે ફરી નીચે એમ પડતો વારંવાર.
હે જીવ તુજ સુખ સાથનો દીપ પતંગ સંબંધ,
અતિ સહવાસે બાળશે તારાં અંગ પ્રત્યંગ.
ભવ દરિયા માંહી પડ્યા દુઃખ રૂપ ખડક અપાર,
કેમ કરીશ જીવ માર્ગ તું ધીર દષ્ટિથી વિચાર.
દયા ધર્મ ને દીનતા સારાસાર વિચાર,
અવલંબી એ વસ્તુને મનુષ્ય જન્મ નિરધાર.

વ્યવહારીક સંતાપથી સંતપ્ત થએલા હીરાલાલ, ભાગીરથી, જયરામ શેઠ અને શેઠાણી જમનાં ઘરબાર તજી પ્રયાગરાજના પવિત્ર તીથ પર અપૂર્વ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા સારૂં તથા 'શોક-શમનને વાસ્તે આવેલાં છે. ત્રિવેણી તટ પર હીરાલાલ અને જયરામ શેઠ આમ તેમ આંટા મારી કુદરતના ચમત્કારીક દૃશ્યો અવલોકવામાં તલ્લીન થયા છે; ત્યાં હીરાલાલે કાંઇક ઉરમી ઉત્પન્ન થવાથી લલકારવા માંડ્યું કેઃ-

*　　　*　　　*　　　*

"જન્મીયો વૃથા જગત જીવ જાણ,
કર્યું નવ લોક તણું કલ્યાણઃ-૦

સંત સરોવર તરૂવર સરિતા પર ઉપકારી ચાર,
પ્રીત ધરી પરમારથ કરતાં ધરી ન દીલ દરકારઃ—૦
મોંઘો મનુષ્યા દેહજ મળાયો સમજી લે મન સાર,
માથે મૂરખા મરણ ભમે છે કર ઉપર કર ધારઃ—૦
પ્રાણી માત્રનું ભલું કરી લે ઉત્તમ અવસર જાય,
કરી કમાણી વાપર હાથે હાથે માથે થાયઃ—૦"

"વાહ! વાહ! ધન્ય છે. હીરાલાલ ધન્ય છે તમારા ઉપદેશને! મારા મનનો ક્લેશ ત્રિવેણી સંગમના દર્શનથી ઘણો જ ઓછો થઇ ગયો છે!"

"પિતાશ્રી, ધાર્મિક સ્થળોની યાત્રા સંસાર વ્યાધીમાં એક મોંઘી અને કીમતી માત્રા સમાન કામ કરે છે."

"બેટા, મનની વ્યથાને ધાર્મિક વાંચન અને શ્રવણ કેટલેક અંશે કમી કરે છે. વ્યવહારિક ઉપાધીને ધાર્મિક જીવન જોતજોતામાં સમાવી દે છે."

"વડીલ! જુઓ, પૂર વેગમાં વહેતી આ યમુના સરિતા!"

"જય જય જમના મૈયા! અમારૂં કલ્યાણ કરો!"

"જુઓ, પતિત પાવની શ્વેતવરણી ગંગાજી કેવા વેગથી વહન કરે છે!?"

"જય જય ગંગે! હર હર હર ગંગે!"

"જુઓ, ઉભય સરિતાની વચ્ચે વમળમાં ભ્રમણ કરતી સરસ્વતીનું દર્શન કરો! આ સ્થળે ગંગા, જમના અને સરસ્વતીનો સંગમ થાય છે. આ સંગમને ત્રિવેણી સંગમ કહે છે. (ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવાથી અનેક ભવનાં કર્મો બળીને ભસ્મ

થઈ જાય છે. શાસ્ત્રમાં તેનું મહાત્મ્ય ઘણું જ મોટું છે, ”

“ હીરાલાલ, ત્રિવેણીનું સ્નાન એ પણ જીંદગીની એક સાર્થકતા મનાય છે; ”

“ બાપુ, ચાલો આપણે ધરાઇ ધરાઈને સ્નાન કરી પવિત્ર થઈએ ! ”

“ હા બહેન, ચાલો. ત્રિવેણી સંગમના પાનથી પ્રથમ આપણા આત્માને શાંત અને પવિત્ર કરીએ ! ”

“ ધાર્મિક સ્થળોનાં સ્નાન અને દર્શન કાયાને સારી રીતે પવિત્ર કરે છે, અને મગજના ઉપાધીમય વાતાવરણને શાંત, પવિત્ર અને જ્ઞાનમય બનાવી દે છે. ”

“ હા, ચાલો ત્યારે સ્નાન કરીએ ! ” હીરાલાલ અને તેના શેઠનું આખું કુટુંબ પ્રસન્ન વદને ત્રિવેણી સંગમમાં સ્નાન કરવા પડયું. હીરાલાલ પણ ડુબકી ઉપર ડુબકીઓ મારવા લાગ્યો અને તેનાં સ્વર્ગસ્થ માતપિતાને સંભારી સંભારી પ્રેમથી અંજલી આપવા લાગ્યો. જયરામશેઠ પણ સારી રીતે ન્હાવા લાગ્યા; ભાગીરથી અને તેનાં માતાજી પણ ત્રિવેણીમાં પડી પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં હોય, તેમ આનંદ અનુભવવા લાગ્યાં; જોતજોતામાં દરેક જણ ન્હાઈ ધોઇ, પરવારીને વસ્ત્રાભુષણ સજી કીનારા પર આવી હરખથી આમ તેમ જોવા લાગ્યાં. હીરાલાલ, શેઠને સારી રીતે ધાર્મિક ઉપદેશ આપી તેમના મનની વ્યથાને દૂર કરવા લાગ્યો !

“ વડીલ શ્રી, મનુષ્ય જેવો વિચાર કરે છે તેવો તે થાય છે. માણુસની ઈચ્છાઓ ઉપર તેના ભવિષ્યના જન્મના સંજો-

ગોનો આધાર રહેલો છે. માનવ પોતાની કલ્પના પ્રમાણે ઇચ્છાઓ કરે છે અને તે ઇચ્છાઓ પ્રમાણે તેને એક અથવા બીજા સ્થાનમાં જન્મ લેવો પડે છે. ભગવાન્ મનુ પણ જણાવે છે કે, મનુષ્યનાં કાર્યો અનુસાર તે ભવિષ્યના જીવનમાં જન્મ લેશે. કેમકે વર્તમાન જીંદગીનાં કાર્યો, વિચારો અને ઇચ્છાઓ તેની ભવિષ્યની જીંદગીનો નિર્ણય કરે છે."

"પિતાજી, મારા પણ વાંચવામાં આવ્યું છે કે, માણસ જેવો વિચાર કરે છે તેવો તે થાય છે; કેમકે માણસ વિચારનો ઉત્પાદક છે, અથવા વાસ્તવિક રીતે જોઇએ તો માણસ વિચારનું પરિણામ છે."

"બહેન, તમે પણ ઠીક યાદ રાખ્યું છે હો. મંડુકોપનિષદ્ જણાવે છે કે માણસની કલ્પનાઓ ઇચ્છાઓને ઉત્પન્ન કરે છે અને માણસની ઇચ્છા પ્રમાણે તે એ કહેલા સ્થાનમાં જન્મ લે છે. બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્ વાંચશો તો જણાશે કે સૂવર્ણકાર સૂવર્ણ લઇને જેમ પોતાના વિચાર પ્રમાણે તેનાં વિવિધ આભૂષણો બનાવે છે, તેમ માણસ પોતાની ઇચ્છા અને વાસના પ્રમાણે પોતાની ભવિષ્યની જીંદગી બનાવી શકે છે."

"હીરાલાલ, એટલું તો મને પણ માલમ પડે છે કે, બળદની પછવાડે જેમ ગાડાનું પૈડું ચાલ્યું આવે છે તેમ અશુભ કામ કરનારની પછવાડે દુઃખ ચાલ્યું આવે છે."

"વડીલ, એ તો દેખીતું જ છે કે—'Be not deceived, for God is not mocked, what so ever man soweth, that shall be also reaped.' તમે ભૂલ ખાતા નહીં,

કારણ કે ઈશ્વર છેતરાતો નથી. જેવું માણુસ વાવે છે તેવુંજ તે લણે છે. તે વારંવાર જન્મ લે છે અને દરેક જન્મમાં પૂર્વ જન્મમાં વાવેલા બીજોનો પાક તે અનુભવે છે. દરેક જન્મમાં તે ભવિષ્યના પાકનાં બીજ રોપે છે, અને તે જ વખતે ભૂતકાળમાં વાવેલાં બીજનો પાક લણે છે. માણુસ એક પછી એક જન્મ લીધા કરે છે અને દરેક જીંદગી જે કારણોથી ઉદ્ભવ પામી તે કારણોને લીધે પૂર્વ જન્મોની સાથે તે સંકળાયેલી છે. હાલમાં જે કારણો આપણે ઉત્પન્ન કરીએ છીએ, તે કારણોને લીધે તે જીંદગી ભવિષ્યના જન્મો સાથે સંબંધ ધરાવે છે. માણુસ અનેક સંજોગોને આધીન પૂતળા સમાન છે. તેનું શરીર ટેવનું પરિણામ છે, તેનું મન તેની પરિસ્થિતીનું ફળ છે અને કેળવણી એ સર્વસ્વ છે. તેના માબાપે આપેલા શરીર પર તેના ગુણો આધાર રાખે છે, અને જે સંજોગોમાં તે જન્મ્યો તે સંજોગો પ્રમાણે તે ગુણો કેળવાય છે કે વૃદ્ધિ પામે છે. ”

“ ખરેખર ! હીરાલાલ, ત્યારે મન જ મનુષ્યને માર ખવરાવે છે. વિકળ મન અનેક પ્રકારના અનર્થ કરાવે છે અને જીંદગીને જોતજોતામાં બેહાલ બનાવી દે છે. ”

“ શેઠ સાહેબ, મનુષ્યદેહ અનેક તત્ત્વોની બનેલી છે. આ બાબત ઘણીજ ગહન અને ઝીણી છે; તે સમજવાને વાસ્તે કુદરતના નિયમના ત્રણ વિભાગ પાડીએ તો ચાલી શકશે. ૧ સ્થૂલ નિયમ કે જે આ. સ્થૂલ ભુવનને લાગતો છે. ૨ બીજો વિભાગ તેની ઇચ્છાઓ–વાસનાઓ, બાહ્ય પદાર્થો મેળવવા લલચાય છે, તે તેનો સ્વભાવ જ છે. મનુષ્ય સત્તાને ઇચ્છે છે–

ફતેહની ઇચ્છા રાખે છે, તે ધન મેળવવા અથવા બીજી અનેક વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે. દરેક બાબતમાં માણસની ઇચ્છા બાહ્ય સૃષ્ટિના પદાર્થો ભણી આકર્ષાય છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે માણસને સ્થૂલ શરીર છે, બાહ્ય પદાર્થોનો ઉપભોગ કરવાને ઇચ્છા રાખતો અંતરનો સ્વભાવ છે, અને જે વડે તે વિચારી શકે છે, તે માનસિક સ્વભાવ છે. એકે મનુષ્યના સ્વભાવનું આ સંપૂર્ણ પૃથક્કરણ નથી, પણ વસ્તુસ્થિતિ સમજવાને વાસ્તે કર્મના નિયમનું વિવેચન સારી રીતે માન્ય કરવું જોઇએ. મનુષ્યનો માનસિક સ્વભાવ પ્રથમ આપણે વિચારીએ; કારણ કે તે ભવિષ્ય બાંધવામાં બીજા બધા કરતાં વિશેષ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. તમે પ્રતિદિન વિચાર કર્યા કરો છો. તમે શુભ યા અશુભ અનેક વિચારોને દરરોજ જન્મ આપો છો. કેટલાક વિચારો પ્રેમના હોય છે અને કેટલાક દ્વેષના હોય છે. કેટલાક નમ્ર અને કેટલાક સખત હોય છે. કેટલાક પવિત્ર અને કેટલાક અશુદ્ધ હોય છે. તમારો માનસિક સ્વભાવ એક મોટા વરાળયંત્રની માફક એક પછી એક વિચારને નિરંતર બહાર મોકલ્યા કરે છે. તમારી જાગૃત અવસ્થાની દરેક ક્ષણે તમે વિચાર કરો છો, અને તે વિચારો વડે ચેતનમય શક્તિઓ (living forces) ઉત્પન્ન કરો છો, કારણ કે દરેક વિચાર એ મોટી શક્તિ છે; મોટું બળ છે. અર્થાત્ દરેક વિચાર એ જીવતી વસ્તુ છે; અને જેવો તમે વિચાર કરો છો તેવાજ તમે એક ચેતનવાળી શક્તિ પેદા કરો છો, જે શક્તિ માનસિક ભૂવનના પરમાણુઓ ગૃહણ કરી આકારવાળી થાય છે. તમારા વિચારોની

આકૃતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને જેઓએ સ્થૂલ ભૂવનની પેલી પારની સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિ જોવાની શક્તિ ખીલવેલી હોય છે, તેઓ તે આકૃતિઓને જોઈ શકે છે. માણુસ જ્યારે વિચાર કરે છે ત્યારે અદૃશ્ય સૃષ્ટિમાં જોવાની શક્તિ ધરાવનારાઓને તેના શરીરમાંથી નીકળતા રંગો અને આકૃતિઓ નજરે પડે છે. તે વિચારના સ્વરૂપ ઉપર બુદ્ધિવડે ચાલતા મનોવ્યાપારના સ્વરૂપ ઉપર જ તે રંગોની સુંદરતા કે અસુંદરતાનો આધાર રહેલો છે. માનસિક પ્રકૃતિના અથવા પ્રોફેસર કલીફર્ડના શબ્દોમાં કહીએ તો મનોદ્રવ્યના બનેલા આ વિચારોનું ચૈતન્યને ભાન થાય છે. આ વિચારો તેના ઉત્પન્નકર્તાની આસપાસ આવી રહે છે, અને બીજાઓને પણ અસર કરે છે. સાથે રહેનારા બે માણુસોના અથવા સંપૂર્ણ પ્રેમ ધરાવનારાં દંપતિના વિચારો એક બીજાને કેવી રીતે અસર કરી શકે છે, એ કદી તમે તપાસ્યું છે ? એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના એક મગજમાંથી બીજા મગજમાં વિચારો કેવી સ્હેલાઈથી અને ઝડપથી પસાર થાય છે ? તમારો કોઈ વ્હાલામાં વ્હાલો મિત્ર હોય, જેની સાથે તમારી સંપૂર્ણ દીલસોજી હોય, તે અને તમે કેટલી બધીવાર એક જ બાબતનો વિચાર કરતા હો છો અને તેથી જ્યારે તમારો મિત્ર વાત કરવાનો પ્રારંભ કરે છે ત્યારે તમે જણાવો છો કે ' હું તે જ વિષયપર બોલવા જતો હતો, હું તે જ પ્રશ્ન પૂછવાની તૈયારીમાં હતો. ' આટલા માટે વિચાર એ સૂક્ષ્મ શક્તિ છે, અને તે સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિદ્વારા કાર્ય કરે છે, અને શબ્દો બોલ્યા સિવાય માણુસોના મનને અસર કરે છે. બાહ્ય છાપ સિવાય પણ તે

મનમાં આકૃતિઓ ઉત્પન્ન કરે છે. દરેક માણસ જાગૃત અવસ્થાની દરેક ક્ષણમાં આવી આકૃતિઓને જન્મ આપે છે તેનું શું પરિણામ આવે છે, તે હવે આપણે વિચારીએ. તેનું પરિણામ બે પ્રકારનું આવે છે. પ્રથમ પોતાના પર આવે છે. માણસ જ્યારે વિચાર કરે છે ત્યારે જે આકૃતિઓને ઉત્પન્ન કરે છે તે તેના માનસિક બંધારણને અસર કરે છે, અને એક પ્રણાલિકા બાંધે છે, કે જેમાં તેના ભવિષ્યના વિચારો ઝટ દોડે છે. લોઢાના કારખાનામાં કારીગરો લોઢાને ભઠ્ઠીમાં કેવી રીતે ગાળે છે ? રેતીના આકારો અથવા બીબાં બનાવે છે; અને તે બીબાંઓમાં લાલચોળ તપાવેલું અને પ્રવાહી આકારનું લોઢું રેડે છે, અને જ્યારે તે લોઢું ઠંડુ થઈ સખત થઈ જાય છે ત્યારે તે રેતીના બીબાનો આકાર ધારણ કરે છે. તે રેતીના બીબાને ભાગી નાખવામાં આવે છે, અને રેતીમાં બનાવેલા બીબાના આકારનું ચોક્સ અને સખત તે લોઢું બને છે. હવે વિચારો પણ લગભગ તેજ રીતે કાર્ય કર્યા કરે છે. જેવો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, તેવા માનસિક ભૂવનમાં તે દોડતો જણાય છે. ત્યાં આકૃતિના સંબંધમાં આવે છે અને તેમાં તે પ્રવેશ કરે છે. તે સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિ એવા પ્રકારની છે કે દરેક વિચાર દર્શાવવાનું બીબું અથવા આકૃતિ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે; તે વિચાર તે આકૃતિ ધારણ કરે છે; અને મુકાબલે સ્થાયી થાય છે. તમે જાણી શકશો કે તેવા જ પ્રકારનો વિચાર કરવાને મનુષ્ય ફરીથી દોરવાય છે.”

“ખરી વાત છે. હીરાલાલ, વિચારબળ ઉપર પણ મનુષ્યની રહેણી કરણીનો ઘણોજ આધાર છે. મનુષ્યની આસપાસ

રહેલું સારા નરસા વિચારનું વાતાવરણ મનુષ્યના મન પર એકદમ સારી નરસી અસર કરી નાખે છે."

"મુરબ્બી, અમુક પ્રકારે વિચાર કરવાની મનુષ્યને ટેવ પડે છે. જ્યારે તમે કોઇ બાબતનો ઘણા દિવસ સુધી વિચાર કર્યો હોય છે, ત્યારે તમે તમારી ઈચ્છા સિવાય અથવા તમારી ઈચ્છા શક્તિના ઉપયોગ સિવાય તેવોજ વિચાર કરવા મંડી ગયાથી આ બાબત તેનું કારણ સમજ્યા વિના પણ ઘણીવાર તમારા જોવામાં આવી હશે. તમારૂં મન તમારા ભાન સિવાય પણ તે બાબત ઉપર દોડે છે. ધારો કે તમારો વિચાર કોઇ તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંત ઉપર તમે સ્થિર કરો છો, અને જ્યારે તે બાબતનો તમે બહુવાર વિચાર કર્યો હોય છે, ત્યારે તે બાબતનો વિચાર કરવાનું કામ બહુ સરળ થઇ જાય છે. ધારો કે તમારો વિચાર કોઇ ધંધા સંબંધી ચિંતાનો છે. હવે જ્યારે તમે ઘેર નિરાંતે બેઠા હો અને જ્યારે તમે બીજી બાબતો તરફ તમારૂં મન દોરવતા હો, તે વખતે પણ આખા દિવસમાં તૈયાર કરેલી ચિંતાની પ્રણાલિકામાં તમારા વિચાર તમારી આજ્ઞા વિના પણ એકાએક દોડી જતા જણાશે."

"પિતાજી, આવી બાબતો મારા મગજમાં ઘણીવાર ઉત્પન્ન થાય છે અને શમી જાય છે; અને કેટલીકવાર તો એટલું બધું મનને વિકળ કરી નાખે છે કે કલાકના કલાક સુધી તો અજંપોજ રહ્યા કરે છે!!"

"બહેન! એમ બને એ સ્વાભાવિક છે. આ વિચારની આકૃતિઓ તેમને ઉત્પન્ન કરનારા મન ઉપર સંપૂર્ણ સત્તા

ચલાવે છે. તેમને ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિઓનું ઉપરીપણું તે આકૃતિઓ ભોગવે છે, અને તેનું પરિણામ એ આવે છે કે, માણસને અમુક પ્રકારની મનની ટેવ પડી જાય છે અને માણસના મનનું વલણ એવા પ્રકારનું થઇ જાય છે કે તે કશાથી ફેરવાતું નથી. નવા વિચારો તેને અસર કરી શકતા નથી. તેનું મન એવા દૃઢ અને સખ્ત આકારનું બંધાએલું છે કે કોઇપણ નવો વિચાર તેમાં ફેરફાર કરી શકતો નથી. તે આકાર એટલો બધો ઘટ અને દૃઢ હોય છે કે નવી શક્તિ તેને બદલવાને સમર્થ થતી નથી. હવે આવો માણસ મરણ પામે ત્યારે શું પરિણામ આવે છે ? જ્યારે માણસ મરણ પામે છે ત્યારે તેનું મન મરણ પામતું નથી. શરીરના મરણ સાથે તેના વિચારની આકૃતિઓ નાશ પામતી નથી. મન અદૃશ્ય સૃષ્ટિમાં ચાલ્યું જાય છે, અને તેના વિચારો–તેની ગઇ જીંદગીમાં તેણે કરેલા અનેક વિચારો–એક માનસિક શરીર બનાવે છે. જે શરીરમાં તે વિચારો વચલા ભૂવનમાં રહે છે. જો તે વિચારો પવિત્ર અને ઉમદા હોય, પ્રેમાળ અને નમ્રતાભર્યા હોય તો મન તે વિચારોને સ્વર્ગના ભૂવન પર લઇ જાય છે, અને ત્યાં સ્વર્ગીય ભૂવનમાં જેવી રીતે કોઈ કારીગર આરસપહાણમાંથી કોઈ આકૃતિ ઘડી કાઢે તેમ મન તે સઘળી વિચારની આકૃતિઓ પર કામ કરે છે, અને તેમાંથી મનની શક્તિઓ અને મનનું વલણ બાંધે છે; જે ભવિષ્યની સર્વે જીંદગીઓમાં આત્માની મીલકત રૂપ થાય છે; અને જ્યારે મનુષ્ય પૃથ્વીપર ફરીથી જન્મ લે છે–જ્યારે ફરીથી આ જીવ મનુષ્ય દેહ ધારણ કરે છે તે વખતે ભૂતકાળમાં જે માન-

સિક શક્તિઓ મને ઉત્પન્ન કરી હતી, અને જે શક્તિઓ તેણે આત્મા એક જન્મ પછી બીજો જન્મ લે તે વચલી સ્થિતિમાં ખીલવી હતી, તે સાથે જન્મ લે છે. તે બાળક ભૂતકાળની પોતાની શક્તિઓને બરાબર મળતી આવતી શક્તિઓ સાથે જન્મ ધારણ કરે છે, અને પૂર્વ ભવમાં માનસિક શક્તિઓ જેટલી ખીલવેલી તે નવા ભવમાં બતાવે છે; આ કારણથીજ છાંદોગ્યોપનિષદ્‌માં લખેલું છે કે માણસ વિચારની કૃતિ છે, જેવો માણસ વિચાર કરે છે તેવો તે થાય છે. તમારા ચારિત્રના સંબંધમાં, તમારી માનસિક શક્તિઓના સંબંધમાં, તમારી ભવિષ્યની જીંદગી કેવા પ્રકારની થશે, તે તમે હાલના તમારા વિચારો ઉપરથી અનુમાન બાંધી કહી શકો. જો તમે તમારી માનસિક શક્તિઓ હાલમાં ઉમદા રીતે વાપરતા હો, જો તમે તેમનો સદુપયોગ કરતા હો, લોકોના ભલાને વાસ્તે તેનો ઉપયોગ કરતા હો, જો તમે તે માનસિક શક્તિઓનો ઉપયોગ શુદ્ધ, પવિત્ર અને સન્માર્ગને લગતા વિચારો કરવામાં કરતા હો અને આ રીતે તેનો સતત્ ઉપયોગ કરીને તમે તે શક્તિઓને મજબુત બનાવો તો કુદરત તમને તમારા લાયક શક્તિઓ અર્પણ કરશે."

"વાહ વાહ, ધન્ય છે! હીરાલાલ તમને! તમે નાની ઉંમરમાં ઘણુંજ વાંચ્યું છે અને વિચાર્યું છે. અમે પૈસાના કીડા પૈસાની હાયવોયમાંજ મરી જવાના. અમારી શી ગતી થશે તે નારાયણ જાણે?"

"શેઠ સાહેબ; જે બીજ મનુષ્યે રોપ્યાં છે તેનાં ફળ કુદ-

રત તેનીજ પાસે લણાવશે; અને જો ઉપર પ્રમાણે તમે વિચાર કર્યો હશે તો વધારે વિશાળ બુદ્ધિ સાથે વધારે સારી તર્ક શક્તિ સાથે, વધારે તીક્ષ્ણ વિવેક બુદ્ધિ સાથે, વધારે ઉમદા માનસિક બંધારણ સાથે અને વધારે ઉચ્ચ પ્રકારની માનસિક શક્તિઓ સાથે તમે જન્મ પામશો; આમ કરવાને બદલે જો હલકી અને અધમ બાબતોમાં તમે તમારા વિચારો દોરવો તો તમે આ બાબતમાં પણ જેવું વાવશો તેવુંજ લણશો. તમે જેવા વિચાર કરશો તેવા તમે થશો, અને તમે હલકી માનસિક શક્તિઓ સાથે, દુરાચારી વાસનાઓ સાથે આવતા ભવમાં જન્મશો, અને તમારી ભવિષ્યની આખી જીંદગીમાં તમે પોતેજ બનાવેલા મનના મલીન વિચારો સાથે તમારે ભારે યુદ્ધ કરવું પડશે. તમે પોતેજ બનાવેલા માનસિક શરીર સાથે તમારે લડવું પડશે. આપણે જોઈએ છીએ કે માણસના વિચારો તેનું ચારિત્ર્ય બાંધે છે. માણસનો અંતર સ્વભાવ વિચારોથી બંધાય છે. મનુષ્ય બુદ્ધિમાં તથા નીતિમાં કેવા પ્રકારનો થશે, તેનો આધાર તેના વિચારો પર રહેલો છે. ભવિષ્યના સંબંધમાં જેવી મનુષ્ય ઈચ્છાઓ કરે છે, તેવી ઈચ્છાઓ તેને જન્મવાનું સ્થાન અને તેના સંજોગો ઉત્પન્ન કરે છે. આ સંજોગો અને સ્થાન તેને અમુક પ્રસંગોમાં લાવે છે અને તેણે બનાવેલી શક્તિઓનો વ્યય કરે છે. ધારો કે તમે ધન મેળવવાની અત્યંત તૃષ્ણા રાખો છો, તમારા સઘળા વિચારો તે તૃષ્ણા તરફ દોરાય છે, તમે તેને સારૂ પ્રયત્ન કરો છો, તે બાહ્ય પદાર્થ—ધન તમારે જોઈએ છીએ, તમે તેને વાસ્તે અમુક યોજનાઓ ઘડો છો અને તે પ્રમાણે

ચાલો છો; તમે કેટલીક યુક્તિઓ રચો છો, અને તે વાસ્તે તમે અન્યાયથી વરતો છો; ધન મેળવવાના પ્રબળ ઉત્સાહમાં તમે તમારા પાડોશીઓને હેરાન કરો છો. તમે ધન મેળવ્યા સિવાય મરણ પામો, તો પણ ધન પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ તો તમે મેળવી છે. તમારા વાસના સ્વરૂપમાં ધન મેળવવાની શક્તિ રહેલી છે, તેથી કરીને તમે એવી શક્તિ સાથે બીજા ભવમાં જન્મ લેશો કે જે શક્તિને લીધે તમે તમારી ઇચ્છા–વાસનાના પદાર્થો તરફ દોરવાશો. ભવિષ્યમાં તે પદાર્થ તમે મેળવશો, અને ધન પણ પ્રાપ્ત કરશો. વાસનાના એક પદાર્થ સારૂ આખી જીંદગી અર્પણ કરી દેવી એ ખરેખર હતભાગ્ય છે; કારણ કે ભવિષ્યની જીંદગીમાં એ ઇચ્છાઓ–પદાર્થ ભૂતની માફક તમારી આસપાસ ભમ્યા કરે છે, આપણાં કાર્યોથી બીજાને આપણે કરેલું સુખ દુઃખ કુદરતને ત્યાં જમા થાય છે અને કુદરત ભવિષ્યમાં આપણને તે પાછું આપે છે. જેવું આપણા કાર્યોનું પરિણામ હોય તે પ્રમાણે બરાબર આપણને કુદરત પાછું આપે છે. જે માણસો પોતાની આસપાસનાં માણસોમાં, કુટુંબમાં, શહેરમાં કે દેશમાં સુખશાંતિ ફેલાવે છે, તેનો એક દાખલો આપણે વિચારીએ તો લોકોમાં તે બહુજ સુખ ફેલાવનારા તરીકે જણાય છે. શુભ આશયથી તે કામ કરે છે કે હલકા આશયથી, તે આપણે બરાબર વિચારી શકતા નથી; પણ હાલ તો તેના બાહ્ય પરિણામ તરફ નજર કરીએ તો તે ધનની મોટી સખાવતોથી અથવા બીજા કોઈ માર્ગે સુખ ફેલાવે છે. બીજા જન્મમાં તેને સારા સંજોગો રૂપી ફળ મળશે અને બાહ્ય સુખ આપનારા સંજોગોમાં તેનો જન્મ થશે.

તે આ જન્મમાં બીજાને સુખ આપે છે અને બીજી દુનિયા તેના બદલામા તેને સુખ આપી તેણે આપેલું પાછું આપે છે. મનુષ્યનો આશય તેના ચરિત્ર ઉપર અસર કરે છે અને ચારીત્ર્ય આત્માપર અસર કરે છે; આત્મા માણસના સ્વભાવ ઉપર અસર કરે છે, અને તે સ્વભાવ ઉપર મૃત્યુનું રાજ્ય પણ ચાલી શકતું નથી. સ્વાર્થી આશય જે તેના પોતાના અંગત ઉપભોગને સારૂ કાંઇક મેળવવાની ઇચ્છા રાખતો હતો અને જે તેના ચારિત્ર્યને અસર કરે છે, તે આશયનું પરિણામ એ આવે છે કે તે અસંતોષી જે તે ગૃહણ કરનારો લાલચુ અને તેના કાર્યના બદલા તરીકે મળેલા સુખમય સંજોગોમાં પણ દુ:ખી થાય છે. જ્યાંસુધી તમે અજ્ઞાન હો, ત્યાંસુધી તમે તમારી આસપાસ વર્તતી શક્તિઓને સ્વાધીન છો—વાસનાના ગુલામ છો, અમુક અમુક શક્તિઓનું શું પરિણામ આવે છે, તમારી ઇચ્છાનું શું ફળ આવે છે અને કાર્યનું શું પરિણામ આવે છે, તે તમે જાણતા નથી; અને આ પ્રમાણે નિયમના અજ્ઞાત હોવાથી તે નિયમની શક્તિઓને તમે વશ કરી શકતા નથી, પણ ઉલટા તમે તેનાથી ખેંચાઈ જઇ પરવશ બની જાઓ છો ! ! ”

“ હીરાલાલ, આ મરણ—જન્મમાંથી આપણે શી રીતે મુક્ત થઈ શકીશું ? જે કર્મનો નિયમ આપણને ફરીથી જન્મ લેવરાવે છે, તે કર્મની સત્તામાંથી આપણે શી રીતે નાશી છુટીશું ? કર્મ બંધનથી અને ઇચ્છાઓના બંધનથી જે સ્થળમાં ઇચ્છા તૃપ્ત થાય, તેવા સ્થળમાં આત્માને ફરીથી આવવું પડે છે, તો તે બંધન શી રીતે ભેદી શકાય ? ”

"વડીલ, કર્મનાં બંધનમાંથી છુટા થવાના જ્ઞાન અને ભક્તિનું સંપાદન એ બે જ ઉત્તમ રસ્તાઓ છે. જો માણુસને જ્ઞાન હોય અને પોતાના ભૂતકાળનાં કાર્યો જોઈ શકે તો તે ભૂતકાળમાં ઉત્પન્ન કરેલી શક્તિઓનો જેથી નાશ થાય તેવી શક્તિઓ તે વર્તમાન કાળમાં પેદા કરશે, અને આ રીતે બંનેનું સમતોલપણું આવશે, તથા ફરીથી સામ્યતા જળવાઈ રહેશે. જાણુતાં કે અજાણુતાં આ કામ શી રીતે માણુસ કરી શકે, તેનો એક દાખલો વિચારતાં મનને સાવધ રાખી, સારી રીતે મનન કરો ! ! જુઓ, દુનિયાના દરેક ધર્મના–પંથના ગુરૂઓ 'અપકારને બદલે ઉપકાર કરવાનો' બોધ આપે છે. મનુભગવાન જણુાવે છે કે 'તમારા શત્રુને ક્ષમા અપો.' સિદ્ધાર્થ બુદ્ધદેવ બોધે છે કે 'દ્વેષ દ્વેષથી નહીં પણ પ્રેમથી નાશ પામે છે.' મહાત્મા જીસસ ક્રાઈસ્ટ કહે છે 'શુભવડે અશુભ પર જય મેળવો.' આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં સર્વે એકજ પ્રકારનો નિયમ શીખવે છે; કારણુ કે કર્મનો નાશ થઈ શકે છે. એક અમુક માણુસને તમે ધિક્કાર્યો હોય, અને ધારો કે તે માણુસ તમને ધિઃક્કારે છે અને તમારામાં દ્વેષની વૃત્તિ સાથે તમે મરણુ પામો તો, તે માણુસ પણુ ફરીથી નવો જન્મ ધારણુ કરશે અને જે દ્વેષનું તમારા બન્ને વચ્ચે બંધન થયું તે દ્વેષના પરિણુામ રૂપે તમે એક બીજાને જરૂર હેરાન કરતા રહેશો; હવે તે હેરાનગતિ શી રીતે દૂર કરી શકાય ? તો તેના ઉપર પ્રીતી રાખો. જ્યારે તે તમને નુકશાન કરે ત્યારે તેને ક્ષમા કરો. જ્યારે તે તમને ઇજા કરે ત્યારે તેનુ' ભલુ' થાઓ એવી ઇચ્છા કરો; તેની અશુભ

ઇચ્છાનો પ્રત્યુત્તર શુભ ઇચ્છાથી આપો; તેના ઘાતકી કાર્યનો બદલો માયાળુ કાર્યથી આપો. આ રીતે કર્મબંધન તમે તોડી નાખો છો. આ રીતે કર્મના બંધનનો લય થાય છે. દ્વેષ પ્રેમથી નાશ પામે છે. નુકશાનને સારૂ આપેલી ક્ષમા તે નુકશાનનો અંત આણે છે. જો તમને તમારા ધર્મ સંસ્થાપકોમાં વિશ્વાસ હોય તો તમે આ કાર્ય તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલીને કરી શકો. બે સરખી પણ વિરૂદ્ધ ગુણવાળી આ જગતની બે શક્તિઓ એક બીજાની સામે થઇ સામ્યતા અને સ્થિરતા ઉત્પન્ન કરે છે; તેવીજ રીતે જો કોઈ માણસ તમને મારે અને તમે તેના બદલામાં તેના ભણી પ્રેમ દર્શાવો તો આ વિરૂદ્ધ ગુણવાળી બે શક્તિઓ સાથે મળે છે, ત્યારે એક બીજાની શક્તિનો નાશ કરે છે અને સમતોલવૃત્તિ પેદા થાય છે, અને નવું કર્મ બંધાતું નથી, અને ભવિષ્યમાં થવાની હેરાનગતિ જડમૂળથી નાશ પામે છે. જો તમારે કાર્યબંધન અટકાવવું હોય તો તમારે શુભ કે અશુભ બંને પ્રકારનાં કર્મ બાંધવાનું બંધ કરવું જોઇએ. અશુભ કર્મની માફક સારૂ કર્મ પણ ફળ આપે છે અને અશુભ ઇચ્છાઓની માફક સારી ઇચ્છાઓ પણ બંધનકારક છે; તો નવાં કર્મ ઉપાર્જન કરતાં આપણે શી રીતે અટકાવું જોઇએ ? શું કાર્ય કરવાનું બંધ કરીએ ? ના તે માર્ગ નથી, કારણ કે દરેક માણસને આ જગતમાં કેટલીક ફરજો બજાવવાની છે, અને તે ફરજોનો અનાદર કરવાનો તમને અધીકાર નથી. તમે માથે લીધેલી કેટલીક ફરજો કે જોખમદારીઓ તોડવાનો અને કરવા ગોગ્ય કાર્ય તરફ અનાદર કરવાનો તમને હક્ક નથી ! ”

" ત્યારે હીરાલાલ ભાઈ, આ કર્મબંધનથી શી રીતે મુક્ત થઈ શકાય ? "

" બહેન, તમારે કાર્ય તો કરવું જોઈએ અને તમારા સર્વ બુદ્ધિબળથી અને સંપૂર્ણ રીતે તમારે તે કરવું જોઈએ; પણ જે પળે તે પૂર્ણ થાય તેજ પળે તમારે તે કાર્યને જતું કરવું જોઈએ. તેના ફળની ઈચ્છા રાખતાં નહિ; તે કાર્યનો બદલો શોધતાં નહિ. કાર્ય સમાપ્ત થયા પછી પણ તેનો જે બદલો આવે તેની અથવા તેના ફળની માણસે આશા રાખવી નહિ. દરરોજ તમારે માથે આવી પડેલાં કર્તવ્યો બજાવો; કારણ કે ઈશ્વરે તમને આ જગતમાં તે કામ કરવાને સોંપેલું છે. જો તમારામાં ઈશ્વર પ્રત્યે પ્રેમ હોય, જો તમે તેની સેવા કરતાં હો તો દરેક કાર્યનો હેતુ ઈશ્વરની સેવાનો થાય છે. તેની ઈચ્છાનુસાર વર્તવું એજ તમારાં સઘળાં કાર્યોનો હેતુ હોવો જોઈએ. તેથી કર્મ બંધન થતું નથી. ઈશ્વર પ્રિત્યર્થે સઘળી વસ્તુનો ભોગ આપો. તમે જે જે વિચાર કરો અને તમે મનથી કે શરીરથી જે વચન બોલો કે જે કાર્ય કરો તે સર્વ ઈશ્વરને સમર્પણ કરો અને આવું કાર્ય તમને આ પૃથ્વી સાથે બાંધી શકશે નહિ. તેનામાં આત્માને ઈજા કરવાની શક્તિ નથી. શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં જણાવે છે કે 'જે જે તું કરે, તે વિચારોમાં તપ હોય કે સામાન્ય કાર્ય હોય તો તે સર્વ મારી ખાતર કરજે.' અને આગળ જણાવે છે કે–'આવું કાર્ય કોઈપણ પ્રકારનું બંધન ઉત્પન્ન કરતું નથી; પણ મરણ સમયે તે ભક્ત મને આવીને મળે છે.' જો કર્મના બંધનમાંથી મુક્ત થવા તમે માગતાં હો તો તમારે તેના ફળની

ઇચ્છા રાખવી નહિ! જો તમારામાં ધાર્મિક વૃત્તિ પ્રબળ હોય અને જો તમારામાં ભક્તના જેવી માગણીઓ હોય તો ઇચ્છાનું મૂળ નાશ કરવાનું કામ તમારે માટે સુગમ થઇ જાય છે.

જે બંધનથી પૃથ્વી સાથે આત્મા બંધાય છે, તેનાથી આત્માને મુક્ત કરનાર તે માર્ગ છે, પણ તમારાં હૃદય આ જગતના પદાર્થો પર ચોટેલાં છે અને જ્યાંસુધી તે ચોટેલાં રહેશે ત્યાંસુધી તમને તમારી ઇચ્છા તૃપ્ત થાય તેવા પ્રદેશમાં ફરી ફરીને તમારે જન્મ લેવોજ પડશે. જ્યાંસુધી તમારૂં હૃદય ઇશ્વર અથવા તમે તેને ગમે તે નામ આપો તેના ઉપર સ્થિર નથી થયું ત્યાંસુધી આમ બન્યાજ કરશે. તમે ગમે તે નામથી ઉપાસના કરો પણ તમારી જીંદગી ઉપાસના અને આત્મભોગવાળી થવી જોઇએ. તેની ઇચ્છા બર લાવવાને તમારી જીંદગી ગાળવી જોઇએ ' એથી કોઈ પણ કર્મ તમને બાંધી શકશે નહિ. તમારો આત્મા એથી હમેશને વાસ્તે મુક્ત થાય છે. આજ કારણથી તમે તમારા ભવિષ્યના નિયંતા છો. પૃથ્વી પર ફરીથી પાછા આવવું કે નહિ, એ તમારી પસંદગીની વાત છે. વિદ્વાન થવું કે મૂર્ખ થવું, ગરીબ થવું કે ધનવાન થવું એ તમારી ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. જેમ તમારી ઇચ્છાઓ તમને દોરશે તેવા તમે થશો. જો તમારૂં હૃદય ઇશ્વર પર સ્થિર કરો અને તેની ઉપાસના કરો તો આ પૃથ્વી પાસે તમને આપી શકે તેવું કાંઈ નથી અને કાંઇ પણ વસ્તુ તમને આ પૃથ્વી સાથે બાંધી શકશે નહિ. ઉપનિષદ્‌માં શિખવેલા પ્રાચીન નિયમનું આ સ્પષ્ટીકરણ છે. સૂક્ષ્મ ભુવનો જાણવાની જેમની શક્તિ ખીલી

ઇચ્છા રાખવી નહિ! જો તમારામાં ધાર્મિક વૃત્તિ પ્રબળ હોય અને જો તમારામાં ભક્તના જેવી માગણીઓ હોય તો ઇચ્છાનું મૂળ નાશ કરવાનું કામ તમારે માટે સુગમ થઇ જાય છે.

જે બંધનથી પૃથ્વી સાથે આત્મા બંધાય છે, તેનાથી આત્માને મુક્ત કરનાર તે માર્ગ છે, પણ તમારાં હૃદય આ જગતના પદાર્થો પર ચોટેલાં છે અને જ્યાંસુધી તે ચોટેલાં રહેશે ત્યાંસુધી તમને તમારી ઇચ્છા તૃપ્ત થાય તેવા પ્રદેશમાં ફરી ફરીને તમારે જન્મ લેવોજ પડશે. જ્યાંસુધી તમારૂં હૃદય ઇશ્વર અથવા તમે તેને ગમે તે નામ આપો તેના ઉપર સ્થિર નથી થયું ત્યાંસુધી આમ બન્યાજ કરશે. તમે ગમે તે નામથી ઉપાસના કરો પણ તમારી જીંદગી ઉપાસના અને આત્મભોગવાળી થવી જોઇએ. તેની ઇચ્છા બર લાવવાને તમારી જીંદગી ગાળવી જોઇએ ' એથી કોઈ પણ કર્મ તમને બાંધી શકશે નહિ. તમારો આત્મા એથી હમેશને વાસ્તે મુક્ત થાય છે. આજ કારણથી તમે તમારા ભવિષ્યના નિયંતા છો. પૃથ્વી પર ફરીથી પાછા આવવું કે નહિ, એ તમારી પસંદગીની વાત છે. વિદ્વાન થવું કે મૂર્ખ થવું, ગરીબ થવું કે ધનવાન થવું એ તમારી ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. જેમ તમારી ઇચ્છાઓ તમને દોરશે તેવા તમે થશો. જો તમારૂં હૃદય ઇશ્વર પર સ્થિર કરો અને તેની ઉપાસના કરો તો આ પૃથ્વી પાસે તમને આપી શકે તેવું કાંઈ નથી અને કાંઇ પણ વસ્તુ તમને આ પૃથ્વી સાથે બાંધી શકશે નહિ. ઉપનિષદ્‌માં શિખવેલા પ્રાચીન નિયમનું આ સ્પષ્ટીકરણ છે. સૂક્ષ્મ ભુવનો જાણવાની જેમની શક્તિ ખીલી

હોડી બેસી ધર્મશાળા તરફ પાછા ફરતા જયરામ શેઠ તથા તેના કુટુંબને હીરાલાલ ગંગાજી પર આવેલ મણિકર્ણિકાનો ઘાટ તથા બીજાં રમણિય સ્થાન બતાવી તેનું મહાત્મ્ય સમજાવે છે. પાનું ૨૧ મું.

છે, તેઓએ આ નિયમને સત્ય તરીકે તે અનુભવેલ છે. માણસ પોતાના ભવિષ્યનો નિયંતા છે, કારણ કે બ્રહ્મ સાથે ઐકય ધરાવે છે અને સ્વતંત્ર ઈચ્છાશક્તિ જે મનુષ્યનું ખાસ લક્ષણ છે તે મનુષ્ય સ્વરૂપમાંજ રહેલું છે. વ્યવહારિક બંધનમાંથી ઉદ્ભવતા વિપરીત પ્રસંગોથી એકદમ ગભરાઇ જવું પણ નહિ તેમ એકદમ હરખાઈ જવું પણ નહિ. શાન્તિ, જ્ઞાન અને સત્યથી તેનું મનન કરી જેમ બને તેમ કર્મબંધનમાંથી મોકળા થઇ આત્માને જ્ઞાન વારીમાં નિમજ્જન કરાવી હૃદયને વિશુદ્ધ કરવું જોઈએ!"

"ઓહો પ્રભુ! હું તારો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો થોડો છે. હે દયાના સાગર! તેં મારા ઉપર તો ખાસ દયા કરી છે: ભગવાન મને તો તેં ડુબતો તાર્યો છે. ચકલાને ઘેર ગરૂડ પધારે તેમ મારા જેવાને ત્યાં આ ગુપ્ત દેશમાં રહેલા મહાત્મા હીરાલાલને મોકલી મને જીવનમુક્ત કર્યો છે. હીરાલાલ, જેમ જેમ તમારા મુખની વાણી હું સાંભળતો જાઉં છું તેમ તેમ મારૂં હૃદય અનહદ આનંદ અનુભવે છે."

"શેઠ સાહેબ! હવે વખત ઘણો થઇ ગયો છે માટે ચાલો આપણે હોડીમાં બેસી ધર્મશાળા તરફ વળીએ. ધાર્મિક સ્થળોની યાત્રાનો વિનોદ પણ ધાર્મિક કાર્યમાં થવો જોઈએ."

"હા ચાલો, હવે તો હું એક ક્ષણ પણ તમારાથી વિમુખ થવાનો નથી. આહા પ્રભુ! આ હીરાલાલે ઉછરતી વયમાં કેવું અનહદ અને અગમ્ય જ્ઞાન મેળવ્યું છે!? ઓહો! જગતમાં જ્ઞાની શું ન કરી શકે? ધારે તે કરી શકે! અગણિતને ઉગારે, અગણિતને તારે અને અગણિતને ઠારે! વાહ વાહ વાહ વાહ!

હીરાલાલ ધન્ય છે તમને !! આહા આતે " અંતર ભક્તિનો રંગ કે ત્રિવેણી સરિતાનો સંગ !? " આ પ્રમાણે હૃદય ઉદ્ગાર કાઢી જયરામ શેઠ સહકુટુંબ નાવમાં બેસી યમુના તરવા લાગ્યા અને ધર્મશાળા ભણી રસ્તો માપવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨ જું.

સુધારાનો સડો કે પાપનો ઘડો ?

દોહરો.

લાયકીવાળા લાંચીઆ ચતુરાઇવાળા ચોર,
કપટી તે કુશળ બધા દાંભિક જાણવે જોર.

મનુષ્યે શુભ કામ કરવા તરફ ઉતાવળ કરવી જોઇએ, ખરાબ વિચારથી મનને દૂર રાખવું જોઇએ. જે મનુષ્ય સારૂં કરવામાં આળસ કરે છે, તેનું મન પાપ કરવામાં રમે છે. જ્યાં સુધી ખરાબ કામનું ફળ આવ્યું નથી, ત્યાંસુધી ખરાબ કામ કરનાર સુખજ જુએ છે, પણ જ્યારે ખરાબ કામનું ફળ આવે છે ત્યારે તે ખરાબ કામનું ખરાબ ફળ તેના જાણવામાં આવે છે.

દેશી વિદેશી લઇ પેપરો બુક બાઇબલના પાઠ કરે,
ચટકા ચશ્મા ચેર ટેબલ પર ફરનીચરના ઠાઠ ધરે;
મેમાનોથી મોં મચકોડે સુધારે આગળ આવે,
ભાખરી બદલે ચાહ સુલામાં છણુકા છબીલી સુણાવે.

આદિ અંતનો વિચાર કર્યા વગરની સો વર્ષની જીંદગી કરતાં આદિ અને અંતના વિચારવાળી એક દિવસની જીંદગી વધારે ઉત્તમ છે. પાપની મને અસર થશે નહિ એવો વિચાર કરી કોઇએ પાપની તરફ બેદરકાર થવું નહિ. ટીંપુ ટીંપુ પાણી

પડવાથી પણ ઘડો ભરાય છે, તે પ્રમાણે થોડું થોડું પાપ કરીને મૂર્ખ મનુષ્ય પાપથી ભરાય છે. પવનની સામે નાખેલી ધૂળ મનુષ્યના ઉપર આવી પડે છે, તેવી રીતે જે મનુષ્ય નિરપરાધી પવિત્ર અને નિર્દોષ મનુષ્યને ઈજા કરે છે તે મૂર્ખ ઉપર દુઃખ આવી પડે છે; કેમકે આકાશમાં, દરિયાના મધ્યભાગમાં, પર્વતના ચીરામાં અથવા આખા વિશ્વમાં એવી એક પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં વસવાથી મનુષ્ય પાપ કર્મના ફળથી મુક્ત થઈ શકે !

* * * *

અમે એકેકને એકેકમાં ગુલતાન તો જોયા,
અમે એકેકને એકેકમાં હયરાન તો જોયા:—૦
અજબ હું થાઉં છઉં કુદરત તણી જોઇ કરામત,
પવન છે એક તેનાં ભિન્ન મેં તોફાન તો જોયાં:—૦
કહેવું એ મુનાસિબ તોય માનું હું મુનાસિબ,
શરીરી એક તેનાં સેંકડો અભિધાન તો જોયાં:—૦
કરી જળપાન વૃદ્ધિ પામે સરખી ઝાડ સંજ્ઞા,
તથાપિ સર્વ કેરાં જુદાં જુદાં પાન તો જોયાં:—૦
ન કોઇ સર્વ રીતે સૃષ્ટિમાં સાવધ જણાયું,
અમે પ્રત્યેકને પ્રત્યેકમાં બેભાન તો જોયા:—૦
બધે છે પંચ કોષો પંચ તત્ત્વો પંચ પ્રાણો,
છતાં પ્રત્યેકમાં મેં માન ને અપમાન તો જોયાં:—૦

* * * *

"વિદ્યા કળા બળ વિવેક અનેક શીખી,
સેવા કરે કંઇક મૂર્ખની આગી ભીખી;
સંકષ્ટ કંઇક નરનાં સુણી છાતી ફાટે,
હા દેવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૧

શીખે ઘણા શ્રમથી કંઇક અનેક ભાષા,
બેસે કંઇક ઉરમાં ધરી અન્ય આશા;
દે ગાળ કૈંક ગુણને બહુ કચવાટે
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૨

દે નીચને કંઇક દામથી દેવકન્યા,
ઝાઝા કરે જૂલમ જોર અધર્મ અંધા;
કંગાલને કનડતા ન ડરે કદાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૩

ઉભા ગરીબ બની કૈંક ધનાઢ્ય દ્વારે,
સાંખે સદૈવ અપમાન ઘણા પ્રકારે;
પત્રાવળી ગટરમાં પડી કૈંક ચાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૪

જ્ઞાની ગરિષ્ઠ ગુરુજી બની કાન ફૂંકે,
દ્રષ્ટિ ચઢી મન ગમી ન કદાપિ મૂકે,
ચૂકે ન સ્વાર્થ વિધી બેસી પવિત્ર પાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૫

આંખે સૂઝે નહિ લખાય ન હાથ ધ્રુજે,
કાને સુણે નહીં ઉપાય ન એક સુઝે;
તોયે કરે કપટ એક બદામ સાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૬

નીતિ તજી નરપતિ રગડે પ્રજાને,
જોરે હરિ જર જમાવ કરે ખજાને;
નાખે નવા કર ડરે ન પ્રજા ઉચાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૭

વિદ્યા ભણી વિબુધ વાદ કરે નકામા,

જાણી બુજી વદી વૃથા અથડાય સામા;
હોડે કરી હઠ બીજા પર ઘુઘવાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૮

ન્યાયાધીશો સકળ નીતિની રીત જાણે,
લે તોય લાંચ લલચાઇ ચહાય નાણે;
શિક્ષા કરે મરણની પણ ક્રમકમાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૯

સટ્ટા કરે કંઇક જોખમ ખેડી માથે,
શોકાય થાય નહિ વાત મનુષ્ય સાથે;
છાતી બળે પ્રબળ ખોટથી ચડચડાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૧૦

બેઠા વળી વકીલ નામની પાટી ચોડી,
હાર્યા જીત્યાની નહીં કાળજી એક કોડી;
મેલે ધકેલી લઇ દામ ધરી કબાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૧૧

પુરાણીજી બગલમાં લઇ પોથી ભારે,
બેઠા બધે કહી કુટાય અનેક દ્વારે;
ગોપીની વાત અબળાની કને ગપાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૧૨

ના હોય અક્કલ બરાબર દોઢીઆની,
શુદ્ધિ ન હોય વપુ ઉપર લૂગડાની;
એવાની ગાય કવિતા કવિ ધડધડાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા. કરી પેટ માટે. ૧૩

લે કંઇક જાપ જપવા જજમાન પાસે,
વાતો કરે સરસ સુંદરીની વિલાસે;

દે દક્ષિણા કદી કમી ક્ષણમાં દુણ,દે
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૧૪
ઘાલે ગળે લટકતી બહુ મોટી માળા,
ભાલે કરે તિલક રાખી છુટા નિમાળા;
ભાળી શિકાર છટકે બહુ સુમવારે;
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૧૫
મેલી સ્વધર્મ પરધર્મ વિષે પ્રવેશે,
બીજાની જાતિ બદલાવી કંઇક એમે,
વંટે વળી વટલેલ હા સુધારાની વાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે. ૧૬
સ્ત્રીના વિચિત્ર લઇ વેષ એક્ટર રાચે,
નાચે મહા અધમને અતિ દીન વાચે;
નાચે બિભિત્સ વચનો વદી છમછમાટે,
હા દૈવ આવી શી દશા કરી પેટ માટે." ૧૭

"વેલ ડીયર, તું તારે ગમે તેવી નાટક પર ટીકા કર્યા કર, પણ આ જમાનામાં નાટક એ એક દેવતાઇ કીમીયો છે. સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી ઉપર પડતી ધનની ગંગા છે."

"નાથ, આ બધા આકાશ પુષ્પ જેવા તમારા વિચારો છે. સુધારાનો વાયરો હવે મગજમાંથી દૂર કરો. હદ ઉપરાંત પુરૂષાર્થ અજમાવાથી નસીબ છંછેડાય છે. અમર્યાદિત પ્રયત્ન કરનાર ઉંદર અંતે કરંડીઓ કરડી નાગના મોંમાં ફસાય છે. આજકાલ તમે અનેક અવનવા ધંધા અજમાવી ચુકયા, છતાં પણ સંપત્તિ પ્રાપ્તિમાં તમે અનેકવાર પાછા પડયા છો. ફૅશનના ફંદે ફસાવાથી તમારા હૃદયમાંથી શ્રદ્ધાનો નાશ થયો છે; અને

વાણિયા વર્ગનું નાચવાનું કામ નથી. ભલે ભાષાના ખેરખાંઓ અને સુધારાના આગેવાનો એ ધંધાને હાથમાં લઇ દેશ સુધારણાનું કાર્ય બનાવે પણ હું તો પરિણામ અંતે દેશને નીચો વવાનું અને ઉંચ કોમને બહેકાવવાનુંજ કાર્ય કહીશ. હાયર એજ્યુકેશન લીધેલા યુવકો અને યુવતિઓ, શ્રીમંતો અને શ્રીમંત બાળાઓ, સ્ટેજ પર આવી અગર જાહેર જલસાઓમાં શકુન્તલા, દુષ્યન્ત, આલફ્રેડ અને એવાંજ બીજાં શ્રૃંગારી અને ઝનુની ભાષણો કરી, પાર્ટ કરી, અભિનય કરી, તાળીઓની વાહ વાહ લે તેથી દેશનું કાંઈ કલ્યાણ થાય નહીં, અગર સામાન્ય નીતિ પર કોઇ પણ જાતની સારી છાપ પડે નહીં, પણ ફક્ત નાટકી ફૅશનનીજ છાપ પડી શકે ! ! જમાનાના જલસાઓ અને કંપનીઓ પ્રજાના પૈસાનું પાણીજ કરે છે. સામાન્ય સદાચાર, નીતિ અને આમન્યાનો નાશ કરી પ્રજાને કેવળ નિર્માલ્ય અને સંસ્કારહીન બનાવી દે છે. અત્યારે તમે નાટકમાં જે દૈવત દેખો છો તે દૈવત વખત આવતાં બદલાઈ જશે અને તમને ઘણોજ ખેદ થશે; પછી તમારી ધ્યાનમાં આવે તે ખરૂં ।"

"હવે કાંઇ કહેવાનું બાકી છે ? કહેવું હોય તો કહી નાંખ !"

"હવે મારે કાંઇ કહેવું નથી !"

"ઑલરાઇટ ત્યારે હું જાઉં છું !"

"બહુ સારૂં નાથ ત્યારે પધારો ! તમને ગમે તે ખરૂં ! દુનિયામાં તમે જે સારૂં જુઓ તે સુખેથી કરો !"

"હું હવે બરાબર મુદ્દાપર તું આવી. સાહેબજી !" ઉત્સાહ અને ઉમંગના અવનવા વેગમાં મધુકર તરતજ

સૌરાષ્ટ્ર નાટક કંપનીના થીએટર ભણી ગયો. કુસુમ કહેવાય તેટલું કહી છેવટે હારી, કંટાળી વિચારગ્રસ્ત થઈ એક ખુરસી પર બેઠી. ભવિષ્યમાં શું થશે તેના અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરવા લાગી. મધુકર જોતજોતામાં થીએટરના ઝાંપા આગળ આવ્યો અને જેવો ઝાંપો ઉઘાડી અંદર પેસવા જાય છે કે તરતજ એક અડદીઆ રંગના તાડના ત્રીજા ભાગ જેવા ઉંચા દરવાને અટકાવ્યો !"

"ખડે રહો કીધર જાતે હો ? ઝાંપા કાયકુ ખોલા ?"

"ભૈયા આ રાત નથી પણ દીવસ છે ! હું ચોર નથી પણ શાહુકાર છું !"

"તુમ ગમે તે હો અમારે કયા તુમારા કામ હય ! ઝાંપા ખોલનેકુ અમારી મંજુરી લેના ચાહીએ !"

"એક નાટક કંપનીનો ભૈયો ! તેનો આટલો બધો પાવર ! સાત રૂપીઆનો પગારદાર પેટ ભરો ચાકર એક મારા જેવા ગ્રેજ્યુએટને ધોળે દીવસે આમ દબાવી શકે ?"

"મીસ્ટર અમે ચાર પાંચ જણા અડધા કલાકથી અહીં ઉભા છીએ; પણ આ ભૈયો અમને જવા દેતો નથી. અમે કહ્યું કે અમારે નાટક કંપનીના માલિક સાથે કામ છે, વાતચિત કરવી છે; પણ કાંઈ સાંભળતો નથી. અમે કહ્યું કે તું અમારા નામનું કાર્ડ છે તે સ્ટેજમાં જઈ શેઠને આપી આવ; તોપણ કાંઈ પરવા કરતો નથી અને સીધો જવાબ દેતો નથી."

"ભૈયા જાઓ શેઠકુ બોલો કે મધુકરસાબ અંદર આનેકુ મંગતે હય !"

" સાહેબ, આ તમારી સ્વર્ગની નીસરણીનાં પગથીઆં વટાવીએ ત્યારે અમે સ્વર્ગમાં આવીએ કે એમને એમ ? આ ભીમસેન જેવા ભયંકર ભૈયા રાખ્યા છે તે મારા વ્હાલા કશું સમજે નહિ અને માણસને ઓળખે નહિ; જેને તેને ડંડાની વાતથી સમજાવે. શું આવીએ સાહેબ ! એ તો ઠીક છે કે હું તેમના માથાનો છું. વળી બીજો હોય તો તેને ભૈયો તરત ધોલ લગાવી વાત કરે; જુઓને આ બિચારા ક્યારનાએ ઉભા ઉભા અહીં આંબલી હેઠળ વા ખાય છે. તમારાં દર્શન તેમને થાય છે !? સારૂ બેહુ આ જમાનામાં નાટક કંપનીના માલેકની તરતમાં મુલાકાત થવી તે પણ ભાગ્યની વાત છે. એકદમ ઝટ બારોબાર સ્ટેજમાં દાખલ થવું તે પણ એક ખાસ અગત્યનો સવાલ થઈ પડે છે "

" હ્યો સાહેબ હવે એ બધું જવા દો. ચાલો આવો પધારો ! ભૈયા તમારા નામની આજકાલ બહુ બૂમ આવે છે."

" અચ્છા જીનાબ; તબ આપની નોકરી ઈધર ખડી રહી."

" નહિ નહિ, ભૈયા ! મેં તુમકુ ઠપકા દેતા નહિ હઉં ! તુમારી કુછ કસુર નહિ હય, મારો જેવો હુકમ છે એ પ્રમાણે તમે વરતો છો. મેં તો જરા હસતા હઉં ! "

" ધણીની માનીતી ઢેચડી આખુ ગામ અભડાવે તે આનું નામ ! શેઠના માનીતા નોકર મેમાનનાજ મુખમાં શું કે તે આનું નામ ! "

" ના સાહેબ ના નાટકની રીતભાતમાં તમે ન સમજો. એ દેખાડવાના જુદા અને ચાવવાના જુદા ! જો આમ રીતભાત

ન રાખીએ તો નાટકવાળાની એક મીનીટમાં હુરાજી થાય ! લ્યો ચાલો હવે અંદર પધારો ! કેમ ભાઈ તમારે શું કામ છે ? "

" સાહેબ મારે એક નાટક દેખાડવું છે ! "

" તમારે શું કામ છે ? "

" મારે આ છોકરાને નાટકમાં મૂકવો છે ! "

" ઠીક જાઓ તાલીમ પર જાઓ, લૈયા આ છોકરાને સ્ટેજ પર લઈ જાઓ ! "

" તમારે કોનું કામ છે ? "

" સાહેબ કાપડના રૂપીઆ વાસ્તે આવ્યો છું ! "

" રવિવારે બપોરના બે વાગે આવો ! શનીવારનું ઓડી અંન્સ લીધા પછી તમારો હીસાબ થશે ! "

" સાહેબ આવાં ઓડીઅન્સ તો તમે કેટલાં હજમ કરી ગયા ? "

" તો આ એક વધારે ! ગાંડો છે માળો ! જા કાલે નાટકમાં આવજે ! અરે લલ્લુ આ ગુમાસ્તાને બે બાર બાર આનાના પાસ આપો ! "

" પણ સાહેબ હવે તો ! "

" અરે પણમાં પાસ લઈ રસ્તે પડ, જા જા ખોટી ન થા. "

" કહો મધુકરભાઈ, ખુશીમાં તો ખરા ? "

" હા સાહેબ, તમને જોયે વિશેષ ! "

" લ્યો ત્યારે જુઓ કાલથી પહેલી તારીખ છે. ડાયરેકટરની જગ્યા પર ચઢી જાઓ ! ઘેર ગંગા આવે ત્યારે મોં ધોવા ન જવું સમજ્યા ? "

"એમ, જ્યારે તમારો આગ્રહ છે ત્યારે મારી ના નથી સાહેબ!"

"હા ભાઈ મને આપણા મિત્ર મોહનરાય ઘણા વખતથી તમારે સારૂ તારીફ અને ભલામણ કરતા હતા; એટલે તેનો નિકાલ આજ આવી ગયો."

"ઠીક ત્યારે મારી સરતો બધી તમારે કબુલ છે કે કાંઇ વાંધો છે?"

"અરે મારે તો બધુંએ કબુલ છે. આ બધી કંપનીજ તમારી છે; તમેજ મારે કબુલ છો પછી કબુલાત કરવાનું રહ્યું ક્યાં? હવે હું તો ખાઇ પી ઉતર્યો છું; મારે તમારા જેવા ઉત્સાહી અને સુધારક આગેવાન યુવકની જરૂર છે!"

"ત્યારે આપણે ના નથી, જેમ કહો તેમ કરવાને બંદા તૈયાર છીએ!"

"વાહ વાહ ત્યારે આજ તો મારે સોનાનો દીવસ ઉગ્યો! એ કરૂણાશંકર આમ આવો, વધામણીના સમાચાર આપું."

"કહો સાહેબ શી વધામણી છે?"

"જાઓ સ્ટેજમાં જઈ સૌ નાના મોટા ભાઇઓને ખુશ ખબર આપો કે આપણી કંપનીમાં મી. મધુકરભાઈ સુધારાના આગેવાન ગ્રેજ્યુએટ વિદ્વાન્ ડાયરેકટર તરીકે જોડાયા છે. જાઓ આજની ખુશાલીમાં રસોડામાં જઈ કંપનીને વાસ્તે ચ્હા મૂકાવો!"

"એ ચાલ્યો સાહેબ!"

કરૂણાશંકર દોડતો દોડતો હરખભેર સ્ટેજમાં ગયો અને

તાલીમ બંધ રખાવી શેઠની વધામણી આપી. સ્ટેજના હરેક જણા આ વધામણીથી પરમ આનંદ પામ્યા; રસોઇયાએ પણ ચ્હા મૂકવાની તજવીજ કરવા માંડી. થોડીક વાર થઈ કે તરતજ મી. ચીંથરીયા મધુકરને લઈ સ્ટેજ પર આવ્યા અને બે આરામખુરશી મંગાવી સામસામા બીરાજી આનંદની વાતો કરવા લાગ્યા."

"મધુકરભાઇ આજે મને ઘણો આનંદ થયો!"

"સાહેબ મને પણ આજે સંતોષ થયો!"

"જુઓ મધુકરભાઈ તમારે તમામ ઇનડોર વર્ક—સ્ટેજનું કામકાજ જરાએ જરા સંભાળી લેવું અને આઉટડોર વર્ક મારે વાસ્તે મુલતવી રાખવું, નાણાખાતાની જ્યાં બાબત આવે ત્યાં તમારે મને આગળ ધરવો."

"હું પણ એજ કહેવા જતો હતો, મારાથી વ્યવસ્થા જરા પણ થશે નહિ."

"ત્યારે એ વ્યવસ્થા તમારે મારા માથે ના એક્ટર તાલીમ અને સીનેરીખાતું બધું તમારે સંભા જ્યાં કોઈ નાણાંની વાત આવે કે તમારે તે મારા ધકેલવી. એકંદર આખી કંપનીના શેઠજ તમે; હું તો એક હજુરી ત્રીજેરી કારકુન થવા માગું છું."

"સાહેબ, અયોગ્ય બોલી મારી મશ્કરી કરો નહિ વરસનો ભાઇબંધ અને પાંચ વરસનો ઘરધણી એ કહેવત ખોટી નથી."

"હશે તમારો પ્રેમ અને ઉત્સાહ છે એટલે શો

"એમ, જ્યારે તમારો આગ્રહ છે ત્યારે મારી ના નથી સાહેબ !"

"હા ભાઇ મને આપણા મિત્ર મોહનરાય ઘણા વખતથી તમારે સારૂ તારીફ અને ભલામણ કરતા હતા; એટલે તેનો નિકાલ આજ આવી ગયો."

"ઠીક ત્યારે મારી સરતો બધી તમારે કબુલ છે કે કાંઇ વાંધો છે ?"

"અરે મારે તો બધુંએ કબુલ છે. આ બધી કંપનીજ તમારી છે; તમેજ મારે કબુલ છો પછી કબુલાત કરવાનું રહ્યું ક્યાં ? હવે હું તો ખાઇ પી ઉતર્યો છું; મારે તમારા જેવા ઉત્સાહી અને સુધારક આગેવાન યુવકની જરૂર છે !"

"ત્યારે આપણે ના નથી, જેમ કહો તેમ કરવાને બંદા તૈયાર છીએ !"

"વાહ વાહ ત્યારે આજ તો મારે સોનાનો દીવસ ઉગ્યો ! એ કરૂણાશંકર આમ આવો, વધામણીના સમાચાર આપું."

"કહો સાહેબ શી વધામણી છે ?"

"જાઓ સ્ટેજમાં જઈ સૌ નાના મોટા ભાઇઓને ખુશ ખબર આપો કે આપણી કંપનીમાં મી. મધુકરભાઈ સુધારાના આગેવાન ગ્રેજ્યુએટ વિદ્વાન્ ડાયરેકટર તરીકે જોડાયા છે. જાઓ આજની ખુશાલીમાં રસોડામાં જઈ કંપનીને વાસ્તે ચ્હા મૂકાવો !"

"એ ચાલ્યો સાહેબ !"

કરૂણાશંકર દોડતો દોડતો હરખભેર સ્ટેજમાં ગયો અને

" હાય હવે વૃદ્ધિ થઇ નાટકની,
આર્યોને ઉરમી જોવા થઇ નાટકની—૦
નાટ્ય અગ્નેશ્વરો બન્યા શ્રીમંતો,
થશે દશા દીન હાટકની:—૦
દીવાની છોકરીઓ અને છોકરાઓ,
જોશે નાટક તો બાકી શું રહેશે સંકટની:—૦
વ્યભિચારને ઉદ્ધતાઇ જામશે,
રસમ બુરી વધશે ફૅશન લટકની:—૦ "

" અચ્છી કહી બચ્ચા અચ્છી કહી, શાબાશ. થૅન્કસ, અચ્છી અચ્છી ! ! "

" કહો છોકરાના વાલી કોણ છે ? "

" સાહેબ હું છું એ મારા મામાનો છોકરો થાય. મારા મામા અને મામી મરી ગયાં છે. છોકરો મારે ત્યાં ખાય છે પીએ છે; એનો વડીલ હકદાર અને વાલી હું છું ? "

" તમારે એને નાટકમાંજ મૂકવાનો વિચાર છે ? "

" હાજી, છોકરો રૂપાળો છે, એનો કંઠ મધુર છે અને હુંશિયાર છે એટલે ! ! "

" તરત તેને તમે નાટકમાં મૂકવાનો વિચાર કર્યો. "

" હાજી એમજ છે. "

" તમે શું કરો છો ! "

" સાહેબ હું મીલમાં જઇ ધોતીઆં વાળુ છું, કાપડના કામ ઉપર છું. "

" શું મળે છે ? "

" સાહેબ મહીને સાત રૂપીઆ. "

વાનાં થશે. ”

“ સાહેબ, બહાર એક કબિ નાટક લેકર ખડા હય ! ”

“ ભૈયા હવે હું નાટકનો શેઠ નથી; માલેક આ ખુરશીમાં બિરાજ્યા; હવે જે કાંઇ કાર્ય હોય તે મધુકરભાઇને પૂછીને કરો. ”

“ ભૈયા કવિને અંદર મોકલો જાઓ ! ”

“ બહોત અચ્છા સાબ ! ”

“ કરૂણાશંકર તમારી તાલીમ શરૂ રખાવો, કામ બંધ ન કરો ! ”

“ બહુ સારૂ સાહેબ ! ”

“ સાહેબ હવે અમારા સામાના છોકરાનું કરો ! ”

“ ઉસ્તાદ આ છોકરાનો કંઠ જુઓ, ગવરાવો, તપાસ કરો નાટકના કામમાં કેટલે અંશે એ ઉપયોગી થઇ પડશે ? ”

“ અચ્છા સાબ ! ”

“ મહેરબાન સાહેબ ! ”

“ આવો કવિ બેસો ! ”

“ છોકરા તને જે કાંઇ સારી કવિતા કે ગાયન આવડતું હોય તે ગા જોઇએ ! ”

“ પહેલે પગથીએ પ્રાણી જેમ તેમ ચડીઆં,
બીજે પગથીએ ભાલા દીઠારે રામ;
આરે ભાલામાં કેમરે ચડાશે,
ચઢતાં તો જીવડા જાશેરે રામ. ”

“ બસ કરો ! છોકરા કાંઇ ગાયન ગા જોઇએ. ગળામાં ગાઇશ નહીં, ખુલ્લા સ્વરથી ગા સમજ્યો કે— ”

તથા કવિને લઈ જનાર તથા તે નાટક પાસ કરાવનાર નાટક-વાળાના અંગજુતો અમારા કવિ લોકોને મન શેલા પાઘડીના સરપાવ અપાવનાર રાજાના ડાહ્યા દીવાન જેવા છે. નાટકવાળાના મિત્રો તે અમારા મન મુરબ્બીઓ અને વડીલો કરતાં પણ અધીક છે. ટુંકામાં નાટકનું નામ નાટકનું કામ અને નાટકનું ધામ અને છેવટે નાટકનાં દામ એની આ જમાનામાં શી વાત કરવી મારા મહેરબાન !! નાટક વાહ વાહ શું સરસ નામ !! આ સમયમાં સંસાર સાગર તારનાર અને બે પૈસે સુખી કરનાર નાટક એ એક નાવ છે."

"બહુ સારૂ ત્યારે હવે પધારો."

. "ઠીક સાહેબ ત્યારે હું જાઉંછું."

"હાજી પધારો. જ્યારે કંપનીનો સોમવારનો ખેલ હોય ત્યારે પંદરે દીવસે રાતના અહીં આવજો એટલે તમને હું જવાબ આપીશ. તમને જવાબ મળશે અને નાટક જોવાશે !"

"હું સાહેબ નાટક જોવા મળશે ખરૂં કે ?"

"હા. કંપનીના સોમવારના ખેલ તમારા જેવા લેખકોને વાંસ્તેજ રાખેલા છે. બુધવારના ખેલ નાટકના આશકા સ્નેહી જનોની સગવડ સારૂ રાખેલા છે, અને શનિવારના ખેલ સબ બંદરના વેપારીઓને વાસ્તે રાખેલા છે."

"સાહેબ ચાહ તૈયાર થઇ છે, લાવું કે ?"

"હા લાવો !"

"સાંભળો સૌ એક ચિત્ત થઈ સાંભળો ! મારા વ્હાલા એક્ટરો અને બીજા નાના મોટા ભાઈઓ !

" સાહેબ નામ ! આ નામ તો કંઈક મોરબી કંપનીના નાટક જેવું; વળી કંઈક વાંકાનેર નાટક કંપનીના નાટક જેવું અને કંઇક બાલીવાળાના નાટક જેવું અને કંઇક દેશી કંપનીના નાટક જેવું છે ! "

" તમે તે નાટક લખોછો કે કંઈક કંઈક સ્હેજ સ્હેજ લખો છો ! "

" સાહેબ હું તો મોટા ચોપડા ભરી ભરીને લખુ છું ! "

" ઠીક ત્યારે તમારો ચોપડો કંપનીમાં જોવા મૂકી જાઓ. કંપનીને નવરાશ આવશે ત્યારે વાંચી જોશે ! "

" સાહેબ એમ તે કંઇ થાય ! "

" ત્યારે કંપની પાસે નવસે નવ્વાણું તમાશા જેવાં નાટકો છે સમજ્યા કવિરાજ ! આતો જ્યારે તમે આવ્યા છો ત્યારે તમને ખોટું ન લાગે તેમ વરતવું પડે તેથી તમને કહીએ છીએ કે જો તમને વિશ્વાસ હોય તો નાટક મૂકી જાઓ નહિ તો જ્યારે નવરાશ આવશે ત્યારે તમને ખબર આપીશું; તમારૂં નામ ઠામ બતાવતા જાઓ. અત્યારે તમારૂં નાટક સાંભળવાની કંપનીને નવરાશ નથી ! "

" લ્યો સાહેબ ત્યારે આ મારૂં નાટક હું તમનેજ અર્પણ કરી દઉછું. જ્યારે નવરાશ મળે ત્યારે વાંચજો. સાહેબ પાંચસે રૂપીઆનું નાટક છે, પાણી ન થાય તેની સંભાળ રાખજો. મારા બે વરસના રોટલા તે નાટક ઉપર છે. સાહેબ જમાનામાં નાટકના માલેકો આજકાલ કવિ લોકોને મન લાખ રૂપીઆ ઇનામ આપનાર વિદ્યાવંત ભોજરાજા જેવા છે. નાટકના માલેક પાસે નાટક

આપવા સારૂ મધુકર મોડી રાતના ઘેર ગયો. કુસુમ પણ તેની વાટ જોતી નયન તાણુતી હતી, એવામાં મધુકર ધસમસ્યો ઉત્સાહભેર ઘરમાં આવ્યો.

"વેલ ડીઅર જૉય જૉય!"

"શું કાંઈ નવો દેશ જીત્યા કે વ્યાપારમાં લાખનો નફો મેળવ્યો?"

"અરે આજ તો ડાયરેક્ટરની જગ્યા મળી! તે પણ ઘણુાજ માન સત્કાર સાથે!"

"છેવટે તમે તમારૂં ધાર્યું કર્યું! હવે સુધારક મટી નાટકીયા બન્યા!"

"જો સાંભળ હું ત્રણ વરસને વાસ્તે કંપનીનો બંધન ડાયરેક્ટર થયો; પગાર દર માસે દોઢસો રૂપીઆ અને વરસ દીવસે એક બેનીફીટ નાઈટ. નાટકના સ્ટેજની તમામ વ્યવસ્થા ફક્ત નાણા ખાતા સિવાય બધી મારે કરવાની સમજી! ખાવું પીવું કંપનીમાં! બહાર બજારે ફરવા નીકળવું તે પણ કંપનીના ગાડી ઘોડામાં! એકંદર કંપનીના આપણે બીજા શેઠજ સમજવા!"

"નાટકની કમાણી ઘરમાં લાવવા કરતાં નાટકની બલા તમારા શરીરમાં ન આવે તે ખાસ સંભાળજો. પડદા અને સીનેરી જેટલાં સ્ટેજ પર સુંદર લાગે છે તેટલાં ધોળે દીવસે સ્ટેજની અંદર લાગતાં નથી. નાટકના છોકરા અને પોશાક રાતના જેટલો સુંદર લાગે છે તેટલો દીવસના લાગતો નથી!"

"એટલે આનો અર્થ શું?"

આજરોજ મી. મધુકરભાઈ આપણી કંપનીમાં ડાયરેકટર તરીકે જોડાયા છે. આજથી સ્ટેજના વ્યવસ્થાપક અને મેનેજર તે થયા છે; ટુંકામાં કંપનીના બીજા શેઠ તે છે. તમે લોકો જેવી રીતે મારી આજ્ઞા માનોછો તેવીજ રીતે તેમની માનશો એવી હું ખાત્રી રાખું છું; તે ઘણાજ વિદ્વાન ડાહ્યા સુધારક અને નાટકના ઘણાજ અનુભવી અને વિચારશીલ ગૃહસ્થ છે; માટે તમે સૌ આજનો આનંદ ઉત્સાહ અને વફાદારી તેમના તરફ દેખાડી તેમને મુબારકબાદી આપશો. !"

"વાહ વાહ ઘણીજ આનંદની વાત છે. અમે સૌ લોક આજના ખુશકારક સમાચાર સાંભળી બહુજ ખુશી થયા છીએ. આજની મુબારકબાદી અમે એકટર વર્ગ મધુકરભાઇને ઘણીજ આપીએ છીએ."

"લ્યો મધુકરભાઈ હું પણ તમને ચાહનો કપ હાથમાં લઇ મુબારકબાદી આપું છું!"

"તમારી મારા ઉપર પૂર્ણ કૃપા છે!"

"આ પ્રમાણે સૌરાષ્ટ્ર નાટક કંપનીમાં ડાયરેકટરની જગ્યા મધુકરભાઇને આજે મળી. આમને સામને કાયદેસરના દસ્તાવેજો એક બીજા વચ્ચે થઇ ગયા. ત્રણ વરસને વાસ્તે મધુકરભાઇ ડાયરેકટર તરીકે નીમાયા. મધુકર ઉતાવળો ઉતાવળો ચાહ પી કંપનીનો ચાર્જ લેવા લાગ્યો. મી. ચીંથરીઆ પણ એક નવું રમકડું હાથમાં આવવાથી અધિક મનમાં મલકાવા લાગ્યા. બંને જણા એક બીજાના મનમાં હવાઇ દાવ પેચ બાંધવા લાગ્યા. આ આનંદ અને ખુશાલીની વધામણી કુસુમને

"ડીયર કુસુમ તું આવી ચપળાવલી ક્યાં સુધી રહીશ ?"

"નાથ વખત આવે કોક દીવસ પણ મારી કીંમત તમને થશે ! હું સર્વદા તમારૂં કલ્યાણ ઈચ્છનારીજ છું. તમારા સારામાંજ મારૂં સર્વદા સારૂં છે. તમે વગર વિચારે સાહસ ઘણુંજ કરો છો. સુધારાના હીમાયતી થઈને તમે બધું બોલ્યું, અને જે કાંઈ બોળેલું અવશેષ છે તે તમામ નાટકમાં રોળશો અને બાળી ખાખ કરી નાખશો! કોઇ દીવસ નહીં અને તમને આજ નાટકનો આવો અવળો વિચાર ક્યાંથી આવ્યો, ભલે નાટક જોવાનો શોખ હોય તો નાટક જોઇ શોખ પુરો કરો પણ નાટકમાં જોડાવાનો આ બુરો શોખ તમને કયાંથી લાગ્યો ? ડાયરેકટર થવાનો મેનીયા તમારા મગજમાં ક્યાંથી ભરાયો ? હશે નાથ તમને જે ગમ્યું તે ખરૂં ! "પતિ તણી આજ્ઞા એ પંથ સતિનો" એ પ્રમાણે મારે હવે તમને અધિક ખોટું લગાડવાનો હક્ક રહ્યો નથી. મને જે ઠીક લાગ્યું તે તમને કહ્યું છતાં પણ જીવ બળે છે તેથી કહું છું કે જે કાંઇ કરો તે જોઈ વિચારી જાતને જાળવીને કરજો. નાટકની બાબતમાં હજાર ગરણે ગળીને પાણી પીજો. નાટકના રંગ ભલે જોજો પણ અંગથી રંગાશો નહીં!"

આ પ્રમાણે કહી દંપતિ વાણીપાણી કરી નિદ્રાવશ થઈ ગયાં. સવાર થતાં મધુકર ઉઠ્યો અને ન્હાઇ ધોઈ જમી પરવારી તરતજ ડ્રેસ પહેરી કંપનીમાં ગયો. શનિવારનો દીવસ હતો; તેથી ખેલની વ્યવસ્થામાં સારી પેઠે ગુંથાયો અને કાંક ઓડીઅન્સ વધે અને ખેલ સારી રીતે ભજવાય એ હેતુથી કંપનીના નિયમ વિરૂદ્ધ બપોરની તાલીમ લેવા સારૂ ઘંટડી વગડાવી.

" અર્થમાં એજ કે નાટકની ઉપરની સુંદરતા દેખીને જે મોહ તમને લાગ્યો છે તેનાથી સહસ્રગણો અણગમો તમને હવે નાટકમાં રહ્યા પછી ઉપજશે. દોઢસોના પગારમાં જે તમે મોહ્યા છો તે દોઢસો તમારી ત્રણ પેઢીની સાચવણી ધુળધાણી અને વા પાણી કરી નાખશે. તમારી શું સ્થિતી થશે તે મારાથી સમજાતું નથી. હાય ! હું શું કરૂં ? આ નાથ હવે નાટક રૂપી જીવતી ડાકણ તમને વળગી; તે તમારો અંત લેશે ત્યારેજ તમને છોડશે."

" ઓલરાઇટ તે હવે મારે જોવાનું છે. તારા નોનસન્સ-વેડા હવે જવા દે ! કહે કાંઇ ખાવાનું છે. ?"

" હા, દુધની દશમી અને શાક તૈયાર છે."

" ડેમ ચોર દશમી અને ડેમ ચોર શાક ! મારે તો હવે ગરમાગરમ જોઇએ. હવે હું કોણ ? નાટકનો ડાયરેક્ટર ! સો માણસનો ઉપરી શેઠ !"

" જુઓ આ તમે નથી બોલતા પણ નાટકની બલા જે તમારા શરીરમાં વળગી છે તે બોલે છે ! નાટકમાં પગ મુકતાંની સાથે આટલો બધો ફેરફાર એકાએક તમારા શરીરમાં થયો ! વખત જતાં તો કોણ જાણે શુંએ થશે. નાટકનો ચાહ બાહ શરીરમાં પડ્યો હશે. રજોગુણી ભૂમિકાનું અન્ન અને તમોગુણી કમાણીનું પાન કેટલી ખરાબી કરે છે તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો તમારો છે. દુધની દશમી અને શાકને ડેમ કહેવરાવનાર નાટકની બલાજ છે. ગરમાગરમની ખ્વાયશ આ નાટકનો ચાહ કરાવે છે !"

"ડીયર કુસુમ તું આવી ચબાવલી ક્યાં સુધી રહીશ ?"

"નાથ વખત આવે કોક દીવસ પણ મારી કીંમત તમને થશે ! હું સર્વદા તમારૂં કલ્યાણ ઇચ્છનારીજ છું. તમારા સારાઆંજ મારૂં સર્વદા સારૂં છે. તમે વગર વિચારે સાહસ ઘણુંજ કરો છો. સુધારાના હીમાયતી થઇને તમે બધું બોલ્યું, અને જે કાંઈ બોલેલું અવશેષ છે તે તમામ નાટકમાં રોળશો અને બાળી ખાખ કરી નાખશો ! કોઇ દીવસ નહીં અને તમને આજ નાટકનો આવો અવળો વિચાર ક્યાંથી આવ્યો. ભલે નાટક જોવાનો શોખ હોય તો નાટક જોઇ શોખ પુરો કરો પણ નાટકમાં જોડાવાનો આ બુરો શોખ તમને ક્યાંથી લાગ્યો ? ડાયરેકટર થવાનો મેનીયા તમારા મગજમાં ક્યાંથી ભરાયો ? હશે નાથ તમને જે ગમ્યું તે ખરૂં ! "પતિ તણી આજ્ઞા એ પંથ સતિનો" એ પ્રમાણે મારે હવે તમને અધિક ખોટું લગાડવાનો હક્ક રહ્યો નથી. મને જે ઠીક લાગ્યું તે તમને કહ્યું છતાં પણ જીવ બળે છે તેથી કહું છું કે જે કાંઇ કરો તે જોઈ વિચારી જાતને જાળવીને કરજો. નાટકની બાબતમાં હજાર ગરણે ગળીને પાણી પીજો. નાટકના રંગ ભલે જોજો પણ અંગથી રંગાશો નહીં !"

આ પ્રમાણે કહી દંપતિ વાળુપાણી કરી નિદ્રાવશ થઈ ગયાં. સવાર થતાં મધુકર ઉઠ્યો અને ન્હાઇ ધોઈ જમી પરવારી તરતજ ડ્રેસ પહેરી કંપનીમાં ગયો. શનિવારનો દીવસ હતો; તેથી ખેલની વ્યવસ્થામાં સારી પેઠે ગુંથાયો અને કાંક ઓડીઅન્સ વધે અને ખેલ સારી રીતે ભજવાય એ હેતુથી કંપનીના નિયમ વિરૂદ્ધ બપોરની તાલીમ લેવા સારૂ ઘંટડી વગડાવી.

એકટર વર્ગમાં નિયમ વિરૂદ્ધ તાલીમ શરૂ થવાથી કાંક ચર્ચા થવા લાગી; પણ નવા ડાયરેકટરનો પ્રથમ પ્રસંગ હોવાથી તાલીમ કેવી લેવાય છે અને શું શું સૂચનાઓ થાય છે તે જોવા સારૂ સૌ ઉત્સાહભેર તાલીમમાં હાજર થવા લાગ્યા. શેઠ મી. ચીંથરીઆ પણ મધુકર તાલીમમાં કેવો સુધારો વધારો કરે છે તે જોવા સારૂ ખાસ પોતાની મેડીમાંની એક નાની ડોકા બારી અધખોલી ઉઘાડી તાલીમ નિહાળવા લાગ્યા. બીજી બેલ થતાં સુધીમાં તો દરેક જણા હાજર થઇ ગયા. તાલીમ લેવાની શરૂ થઇ. કંપનીનો નવો નાખેલો ખેલ ઉર્વશી ત્રીજેજ શનિવારે નરમ પડી ગયો હતો; જો કે માલીકે સીન સીનેરી પાછળ હદબહાર ખર્ચ કર્યો હતો; પણ ખેલ નિષ્ફળ જવાથી મન કચવાતું હતું; આથી મધુકરે કાંક નવીન સુધારો વધારો કરી ખેલ આકર્ષક બનાવવાની ખાસ વ્યવસ્થા કરવાની શરૂ કરી હતી. તાલીમ શરૂ થતાંજ મધુકરે ભાષણ બોલવાની તથા શબ્દ ઉપર ભાર દેવાની તદ્દન નવીન ઢબ આ કંપનીમાં શરૂ કરી. ટેબલાઓ તદ્દન નવીન પ્રકારથી પ્રવેશના અંતમાં ગોઠવવા શરૂ કર્યા; ડ્રેસમાં પણ કેટલાક ફેરફાર કરાવ્યા. સંગીતમાં પણ કેટલાક સુધારા વધારા કર્યા. વધારામાં દીલરૂબા નવું દાખલ કરાવ્યું. ડમ્બ એકટીંગ અને કલાવિધાનના કેટલાક નવીન પ્રયોગ એકટરોને બતાવ્યા. ઉર્વશી અને પુરૂરવાનો પાર્ટ કરનાર એકટરને ટલીક નવીનતા ગંભીરતા અને સ્ટાઇલીશ એકટીંગ બતાવી. ર્વશીનું કામ કરનાર આ કંપનીમાં ખાસ એક એકટ્રેસ હતી, એકટ્રેસને વધારે અભિનય બતાવવા સારૂ તેને ખાસ પોતાની

રૂમમાં તાલીમ ખલાસ થયા પછી આવવાનું કહ્યું !! પુરૂરવા પાર્ટ કરનાર એકટરને ખાસ કવિ કાલીદાસના અસલ સંસ્કૃત શ્લોક મોંઢે કરવાના બતાવ્યા અને તેના અભિનયને વાસ્તે તેને પણ ખાસ તાલીમ ખલાસ થયા બાદ મળવાનો ટાઈમ આપ્યો; આ પ્રમાણે પ્રથમ અંકમાં કેટલાક સુધારા કર્યા, અને ત્રીજા અંકમાં ટેબલો ગોઠવરાવ્યા. હેન્ડબીલો લખવામાં પણ કેટલાક આકર્ષક સુધારા કરી ખાસ નવાં હેન્ડબીલો છપાવી સાંજના બજારમાં વહેંચાવરાવ્યાં; એકંદર જેટલી થઈ શકે તેટલી વ્યવસ્થા કરી, અને તાલીમ ખલાસ કરી સ્ટેજની વ્યવસ્થા કરવા માંડી. શેઠ ઉત્સાહી ડાયરેકટરનું ઉત્સાહભર્યું કાર્ય જોઈ આનંદ પામ્યા અને આવકમાં કાંક વધારો થશે એમ માની આશાતરંગમાં નાચવા લાગ્યા. સીનેરીખાતાવાળાને એકઠા કરી કેટલાક સીનના ફેરફાર કરાવ્યા. લાઈટખાનાવાળાને પણ કેટલીક અગત્યની સૂચના આપી. તાલીમમાસ્તર કરૂણાશંકરને બોલાવી બે સારા છોકરા પાસે તદ્દન નવીન ઢબનો સુંગો સરગમનો નાચ તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી. ખેલની શરૂઆતમાં ત્રણ પડદા ખાલી સરગમ સાથે ઉપડાવવાની યોજના કરી. માલેકને બોલાવી કોઈ પણ માણસ અમલદાર કે પોલીસખાતાના નોકરને વગર ટીકીટે દાખલ કરવાની મના કરાવરાવી. શેઠે આ બાબત સારૂ અમલદાર વર્ગનો ભય બતાવ્યો; તે ભય પોતાના માથે વ્હોરી તેની મરજી પ્રમાણે ખાસ વ્યવસ્થા કરવાનું સૂચવી, મધુકર અકટ્રેસને કેળવવા સારૂ પોતાની રૂમમાં ગયો. આપેલ ટાઈમ બરાબર થતાં એકટ્રેસ ઉર્મીલા મધુકરની રૂમ આગળ હાજર

થઈ. મધુકર પણ પોતાનો કોટ ઉતારી આરામચેરમાં પડી નાટકના વિચારમાં તલ્લીન થયો. બરાબર ટાઇમ થતાંજ રૂમ ઉઘાડી ઉર્મીલાને અંદર દાખલ કરી.

" ઉર્મીલા આખા નાટકની કીર્તી તારા અભિનય ઉપર રહેલી છે; માટે રાતના બરાબર ઉત્સાહથી કાર્ય કરજે. ભાષણ સ્પષ્ટતાથી ધીમે ધીમે ભાર દઈ બોલવું; ગાયન ધીમા સુરથી તાલબંધ ગાવાં. તમારા આગલા ગટરકલાસ તાન પલટાના રાગડા કહાડવા આજથી ભુલી જજો. હવેથી તમારા કાર્યની કદર પણ સારી થશે અને પ્રોમોશન સંબંધી પણ વિચાર કરવામાં આવશે."

" સાહેબ મને ખાત્રી છે કે હવે કંપનીનો ઉદય પાસે છે. આપની નીમણુંકથી અમારા ભાગ્યનો ઉદય થયો છે. હું તો ગરીબ પરવર આપની તાબેદાર છું. મારા પર દયા રાખવી એ તમારી ખાનદાની છે. લુંડી લાયક કોઇ પણ જાતની કામસેવા હોય તે કહેતાં અચકાવું નહીં. હું તો હવે આપના ચરણની ઉપાસક છું."

" ઉર્મીલા જો તું તન દઈને કામ કરીશ તો તારો ઉદય થશે. તારૂં ભવિષ્ય ઘણુંજ આશા ભર્યું થશે. ગુજરાતી સ્ત્રી એકટ્રેસમાં તારૂં નામ પ્રથમ આવશે. જો બીજા અંકમાં પુરૂરવા સાથેનો તારો ત્રીજો પ્રવેશ ખુબ ધ્યાનથી વાંચી તૈયાર કરવો. અદાભાવ, અભિનય, ચાલવાની છટા, ભાષણે ભાષણે મુખમુદ્રા બદલવાની ખુબી અને નાટકની કેરેકટર એ જેમ બને તેમ સારી રીતે બતાવવી.

સીનેમાની ફીલમોમાં અંગ્રેજ લેડીઓ એક્ટ્રેસ તરીકે કેવી હાઇ કેરેક્ટર બતાવે છે! જરા પણ બીન જરૂરી હાથના લ્હેંકા આંખના પલકારા કે કુદંકુદા બીલકુલ કરતી નથી. ફક્ત કેરેક્ટરથી ઓડીઅન્સને પોતાની તરફ કેવી રીતે આકર્ષવું એજ તેઓ શીખે છે. સ્ટેજમાં પગ મૂકયો કે તરત તાલીઓના અવાજથી માન પામવું, અને પાર્ટ પુરો કરી નેપથ્થમાં જવું કે તરત તાલીઓના અવાજથી સત્કાર અને આમંત્રણ લેવાં એજ તેઓ કેરેક્ટરની કીંમત ગણે છે. માલીક પાંચ રૂપીઆ પગાર વધતો આપે કે ઓછો આપે તેની તે દરકાર કરતી નથી; પણ પોતાના પાર્ટથી ટુંક વખતમાં પબ્લીકમાં નામના મેળવવાની ખાસ દરકાર રાખે છે. સમજી? જો હવે હું તને ખાસ કેટલીક નવીન કેરેક્ટર બાતવું છું તેનું ધ્યાન આપ! જો પહેલા અંકના ચોથા સીનની કેરેક્ટર ટેબ્લા વખતે આ પ્રમાણે! જો લાસ્ટ સીન વખતે આ પ્રકારની ઉભા રહેવાની સ્ટાઇલ તારે રાખવી; જો બીજા અંકના પાંચમા સીનમાં લક્ષ્મીઆર્ટના ફોટા પ્રમાણે તારે કામ કરવાનું સમજી! અને ત્રીજા અંકના સાતમા પ્રવેશે આ સ્ટાઇલમાં શબવત્ ડમ્બ એકટીંગમાં સ્ટાઈલીશ ફોર્મમાં ઉભા રહેવાનું સમજી! જરા પણ કેરેક્ટરનો ભંગ ન થાય. હાથને એવી સફાઈથી સ્ટાઇલીશ ફોર્મમાં રાખવા કે જોનાર બે ઘડી અચંબામાં પડી જાય. મુખમુદ્રા, આંખો, શરીરની હલક, પાંપણની પલક, અને મોની મલક રૂશિયન લેડીઓના પાવરની માફક જેમ બતાવાય તેમ બતાવી ઓડીઅન્સની વાહ વાહ મેળવવી! હવે ફરી સુચના ન આપવી પડે!"

" બહુ સારૂ સાહેબ આજ તો મને નવું જીવન આપ્યું; હું આપની અધીક ઓશીંગણુ છું ! "

" ઠીક ત્યારે ધ્યાન રાખજે ! ! શીખીશ તો તને લાભ છે, ભવિષ્યમાં કોક દીવસે પણુ મને યાદ કરીશ હોંકે !! "

" સાહેબ આપને એક વખત મેં કહ્યું કે હું આપની તાબેદાર નોકર છું ! ! "

" ઑલરાઇટ ત્યારે જાઓ જઇને પાર્ટ કરો ! ! "

" બહુ સારૂ સાહેબ ! ! "

જતાં જતાં ઉર્મીલા નખરાં કરી મધુકરનું મન હરી ગઈ. મધુકર પણુ ઉર્મીલા ઉપર હૃદયની અંદર પ્રસન્ન થઇ ઠરી ગયો. શરૂઆતના પ્રસંગમાં વિનય અને કેરેકટર સાચવી કામ લીધું, પણ મગજની મસ્તી તેના કરતાં વધારે મસ્તીએ ચડવા માંડી; ઉર્મીલાના ગયા પછી પુરૂરવા પાર્ટ કરનાર એકટર દાખલ થયો; તેને પણ કેટલીક નવીન પ્રકારની એકટીંગ ઉર્મીલા જેવી બતાવી અને ઉપદેશ આપ્યો. તાલીમ ખલાસ કરી મધુકર શેઠ જોડે ડૉકકાર્ટમાં બેસી ફરવા ગયો ! !

" મધુકરભાઈ જુઓ તમે હવે કંપનીનું એક અંગ થયા તથા મારૂં અભ્યંતર થયા એટલે થોડીક વાત મારે તમને કહેવી જોઇએ; કેમકે અંદરનું રહસ્ય જાણ્યા વિના તમે જે કાર્ય કરો તેમાં મઝા આવે નહિ, માટે મારે જમાનાનો થોડાક ખ્યાલ આપવો જોઇએ ! ! "

" સાહેબ જે કાંઈ કહેવું હોય તે સુખેથી મને કહો ! હું સાંભળવાને તૈયાર છું. તમે ગમે તેટલા પણુ મારા શેઠ છો,

કંપનીના માલેક છો, વયોવૃદ્ધ છો; જ્ઞાનવૃદ્ધ છો અને અનુભવમાં પણ વૃદ્ધ છો!! કોઈ પણ કાર્યનું હારદ જાણ્યાં સિવાય કાર્યની ખીલવણી થઈ શકે નહિ માટે ખુલાસાથી કહો!!"

"જુઓ ત્યારે સાંભળો! જમાનાની મોંઘવારી, માલની અછત અને નાણાની તંગી એનો સવાલ તથા મુશીબત તમારી ધ્યાન બહાર નહિ હોય!! સ્ટેજનાં ભાડાં માલેકનાં ઘરબાર તથા ગરાસ હરાજ કરે તેવાં થયાં છે. પહેલાં સ્ટેજ બસો ત્રણસોના માસીક ભાડાથી મળતાં હતાં. હવે ભાડાના સાતસો આઠસો થય છે. લાઈટખાતુ પ્રથમ વોલન્ટરી હતું, પણ હવે કમ્પલસરી થવાથી તેનું ખર્ચ થાય તે જુદુ!! એકટરોનો પગાર હાલમાં વધીને દશ ગણો થયો છે. પહેલાં સારામાં સારા પાત્રને પંદર રૂપીઆ આપતા અને તેની દશ પંદર વરસની નોકરીની કદર કરી તેને ત્રાશથી ચાલીસ સુધી લઈ જતા હતા, એટલે જયજયકાર થઈ જતો હતો. હાલમાં સારા એકટરનો પગાર શરૂઆતથી પચાસનો કરી દોઢસો સુધી લઈ જવો પડે છે; તેમાંએ સ્રીપાઠ કરનાર એકટરને તો જીવ સટોસટ જાળવવા પડે છે; એકટર સંગાથે એકટરના આશકા પાણીભરા અને મોંજોયા મવાલીઓને જાળવવા પડે છે, તે જુદા. એકટર લાવી આપનાર દલાલોને કમીશન તથા વટાવ આપવો પડે એ જુદો, અને સરપાવમાં ઓરચેસ્ટ્રાની ખુરશીઓ ભાગે તે નફામાં, અને વાર તહેવારે આવી કંપનીમાં જમી જાય તેનો તો હીસાબજ નહિ, અને મફતની ચાહ ટટકાવી જાય તેનું તો નામજ નહિ લેવાનું! જો એકટર સ્રી હોય અને તેના આશકા મવાલીઓ

બનતા હોય તો જુદી વાત છે, પણ છોકરાના આશકો બની માલિકની કંપનીમાં ચાલુ ખેલે રાતે મધરાતે અને ધોળે દીવસે ધાડ પાડી ભંજવાડ કરી મુકે છે; આ પ્રમાણે તકલીફનું ધ્યાન કરતાં સાહેબને જણાવું છું કે એકટરખાતાનો પગાર પહેલાં દર માસે ત્રણસોથી પાંચસે સુધીમાં ચુકવાતો હતો; તેનો અત્યારે વધીને પંદરસોથી સોળસે સુધીમાં ચુકવાય છે. તેમાં ટીંચર-પાણી, ચીંન ચીંન કમીશન અને બબ્બાની બાટલી તથા કક્કાનાં પડીકાં એનો ખર્ચ જુદો. ભોજનખર્ચ જે પહેલાં ચારસોમાં નભતું હતું તે અત્યારે આઠસેથી હજારમાં નભાવાય છે. સીનેરી-ખાતુ અને લાઇટખાતુ જે દરમાસે પચાશ સોમાં નભતું હતું તે હાલમાં બસોથી ત્રણસોના ખર્ચમાં નભાવાય છે, અને પ્લેખાતુ જે નવાં નાટકો સારા લેખકોનાં દોઢસોથી અઢીસે સુધીમાં મળતાં હતાં તે હાલમાં સાતસે થી હજારનાં થઇ ગયાં છે. ખેલ પાસ થયા પછી આપવાની બેનીફીટ નાઇટ અરે માલીકની ચામડી ટાઇટ નાઇટ તેની તો વાતજ શી કરવી. આ પ્રમાણે એક સારી કંપ-નીને મુંબાઈ સિવાય ગુજરાત કાઠીઆવાડના શહેરોમાં ફરવાનો માસિક ખર્ચ પહેલાં જે બારસોથી અઢારસો સુધીમાં થતો હતો તેનો હાલમાં ત્રણથી ચાર હજાર સુધીનો થયો છે, તેમાં જો-કોઈ શહેરમાં સામસામી બે ત્રણ કંપનીનો ભેટો થયો તો માલીકનાં લુગડાં વેચાયાં સમજવાં; ચાર આનાની ટીકીટ આના આનાથી માંડી દોઢીએ દોઢીએ હરાજ કરવાનો વખત આવે; એક નવો ખેલ તખતા ઉપર મુકવો હોય તો પહેલા બારસોથી માંડીને બે હજારનું ખર્ચ કરી સારી રીતે મુકી શકાતો હતો

તેનો હાલમાં ખર્ચ પાંચથી માંડી આઠ નવ હજાર સુધીનો થયો છે. આમાં જો કસર થઈ તો ખેલ તરત ઉડી ગયોજ સમજવો. આ પ્રમાણે મારા મહેરબાન મેં તમને નાટકના તખતાની વાત કહી; હવે માલિકની છાતીના તખતાની વાત હું તમને ખાસ કહું. જુઓ સાંભળો, આવકનો ટાઈમ તો પહેલાં અને હાલનો લગભગ એક સરખોજ રહ્યો છે; બલકે કાંક વધ્યો છે કહીએ તો તેમાં ખોટું નથી. જુઓ સારા પાસ થએલા ખેલના ગુરૂવાર અને પ્રથમના બે શનિવાર સુધીની આવક માંડીએ તો ગુરૂના ચારસે અને પહેલા શનિવારના સાતસે અને બીજાના પાંચસે એટલે સોળસેમાં નવો ખેલ સમાઈ જાય અને ત્યાર બાદના શનિવારના અઢીસેથી ત્રણસોના આંકડા મુકી દેવા; આ આંકડા પાસ થએલા ખેલના સમજવા; ઉડી ગએલા ખેલના પચાસથી માંડી પરાણે પોણોસો સુધીના સમજવા. હવે જે સોમવાર અને બુધવાર રહ્યા તેની આવકના ચાળીસથી પોણોસો સુધીના સમજી લેવા તે પણ સારા ખેલના, બાકી પંદરથી પાંત્રીસ સમજવા. આ પ્રમાણે આવક ખાતાનો આડસટ્ટો મેં તમને સમજાવ્યો; સારી કંપની અને સારા ખેલવાળી કંપનીની માસિક આવક પંદરસોથી સોળસો સુધીની સમજવી અને ખર્ચ ત્રણ હજાર સુધીનું સમજવું; અર્થાત્ દર મહીને સારી કંપનીને હાલના ટાઈમમાં પંદરસો સોળસોની ખાધજ સમજવી; આ ઉપરાંત નવા ખેલનું ખર્ચ રેલ્વે ફેર અને સત્તાધારી ખાતાઓની કનડગત તેનો હીસાબ તમારે મનમાં સમજી લેવો. આવક કંપનીનું પુન્ય હોય અને મુંબાઈ કે કરાંચીમાં સારો

ચાન્સ આવે તો કંપની આખા વરસની ખાધ પુરી કરી ચાર પાંચ વરસનો વધુ આવરદા મેળવી શકે, બાકી તો ભરદરીયામાં મુસાફરી કરતાં નાવના જેવી ડોલંડોલા સ્થિતી રહ્યા કરે; આની પાઘડી આને માથે અને આની આને માથે; ફલાણા શેઠને ત્યાં કંપની ગીરો મુકી અને ફલાણાને ત્યાં સ્ટેજ લખી આપ્યું; ફલાણે ઠેકાણેથી રૂપીઆ ઉપાડી ફલાણાને ત્યાંથી કંપની છોડાવી અને ફલાણાને ત્યાં મુકી. આ પ્રમાણેજ વ્યવહાર નભ્યો જાય. મારા મહેરબાન ! આ હૈયાની હોળી તમને કહી બતાવી; અધુરામાં પુરૂં સીનેમાનો રાફડો ફાટયો તેનો ફટકોએ કંપનીઓને લાગવા માંડયો, કહો મારા અપ ટુ ડેટ ડાયરેકટર સાહેબ હવે કંપનીને કઇ ડાયરેકશનમાં કામ કરવું તે બતાવો; કોના લાવવા કયાંથી લાવવા અને કોને આપવા તથા કોને મનાવવા તે નાટક શેતરંજના દાવ મને શીખવાડો હું તો ગભરાઇ ગયો; ગળા સુધી બુડી ગયો, મારી ત્રણ પેઢીના ગરાસ વજીફા અને મીલકત આ મારી ડાકણ ચુડેલ કંપની હજમ કરી ગઇ; છતાં પણ એ ભગવાન તો ભૂખ્યાને ભૂખ્યાજ રહ્યા. આ દુનિયાના દેખાવનું સુખ દુઃખ રહ્યું.

હવે નાટકકારનું અંતરગુપ્ત દુઃખ તમને કહું છું તે સાંભળો. આ સારા સારા દેખાવડા ગબરૂ ગુલાબ જેવા એકટરો તમે જુઓ છો, અને જેને તમે નાટકના થાંભલા માનોછો અને વખતે આવકખાતાની કામધેનુ ગાયો માનો છો તે ગાયો નથી, ગબરૂ ગુલાબ નથી, થાંભલા નથી પણ નાટકકારનું રાતદિવસ લોહી ચુસી ખાનારા માંકડ છે, નાટકમાં પ્લેગ ઉત્પન્ન કરનારા

ચાંચડ છે, આવકને હજમ કરી જનારા પાડા સાંઢ છે, કંપનીને એક મીનીટમાં હરાજ કરનારા કાંધીઆ કસાઈઓ છે અને નાટકકારનાં હાડ ચામ ચુસી ખાનારા બોડા માથાના ખવીસો છે. આ વિશેષણો કોઈ પણ ઘણા વખતનો અનુભવી ઠરેલ અને મારા જેવો ઘરડો પુરાણો નાટકકાર ખચીત બે હાથ જોડીને આપશે અને એકટરના નામને નવસેં નમસ્કાર નવ ગજના નવ ગાઉ દુર ઉભો રહીને કરશે; શું કરીએ મહેરબાન એકટર અને નાટકકારનો સંબંધ ભાયડા બાયડીનાં લગ્ન જેવો થયો છે, તેમાંએ નાતરીયો નહિ પણ ચુડો ભાગી ખુણો પાળવાનો થયો છે, તે મરતાં જીવતાં જ્યાંસુધી ઘંટડી વાગી પડદો નીચે પડે અને ઉંચે ચડે ત્યાંસુધી રાખ્યા સિવાય છુટકોજ ન થાય સમજ્યા કે સાહેબ ! ! હવે એકટર્સ વર્ગ અને તેમાંએ ઉંચી બુદ્ધિના બેવકુફ નંબર વન અને કોમન બુદ્ધિના બેવકુફ નંબર ટુ એટલે ચીફ પાર્ટ કરનાર અને કંપનીના જુના અને જામેલા અર્થાત્ માલેકનું અંતર અને પેટ જાણનારા નંબરી માણસો જ્યારે ભોગજોગે પગારનો કાંઈ વાંધો પડયો કે કાંઈ નવા ખેલ વખતે પાર્ટ સારૂ ઠપકો દીધો અગર શીખામણની વાત કહી કે તરતજ રીસાયા. રીસાયા એટલે શું કે તે નંબરી માણસો પોતાની જોડે દશ દશના ગુલાબ ગબરૂ બુલબુલનાં બચુડીઆ લઈ રાતોરાતનો દરોડો પાડી કંપનીમાંથી નાઠા, નાઠા એટલે શું ? તો કંપનીના માલીકના માથામાં લાત મારી ટાંટીઆ ભાંગી નાખી કંપનીને બે વરસ પાછી પાડી ભાગી જાય, જોડ લાગ આવે તો કંપનીના દુશ્મનોને મળી કંપની પર ટાંચ

લાવે અને તેની હરાજી કરાવરાવે અગર નવી કંપની ઉભી કરી જુની કંપનીના સામા આવી માલેકની ટીચકારીઓ કરે! મારા મહેરબાન મેં તમને નાટક કંપનીનું આ અંતર અને નવીન નાટક કહી સંભળાવ્યું! હવે આ બધી બાબતો પર તમારે ખાસ ધ્યાન આપવું અને જમાનો જોવો તથા કામદાર વર્ગની કસોટી કરી માલેકને આંવક જાવકના ખાતામાં ઉતારવો. જુઓ મેં તમને ધંધાનું ગુપ્ત અને ઉત્તમ રહસ્ય કહી સંભળાવ્યું. હવે હાલમાં મારૂં મગજ કામથી ગભરાઇ ગયું છે માટે પંદર દિવસ સુધી હું હવાફેર સારૂ માથેરાન જાઉં છું. તમે તમારી મેળે એક અઠવાડીયામાં બધો કારભાર તપાસી લ્યો અને તમામ કંપનીનો ચાર્જ હાથમાં લઈ મને આરામ આપો એજ મારી તમને વિનંતિ છે. મહેરબાન! મારા ચાલાક અને ઉત્સાહી ડાયરેકટર પ્રત્યે એક આબાદાર કંપનીના ઘરડા અને પેનશન લેવાને લાયક થયેલા જઇફ પ્રોપ્રાયેટર માલિકની માગણી છે સમજ્યા હવે! સુજ્ઞેષુ કિં બહુના!!"

"ચાલો હું પણ પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનું છું કે મને તમારા જેવા પોલીટીકલ અને એકસપીરીઅન્સ હેન્ડ રૂપ માલેકનો ભેટો કરાવ્યો. નાટકનું અંતર નાટક પણ મારા જેવા નવા થતા ડાયરેકટરે જાણવાની ખાસ જરૂર હતી તે આજ તમે કહી સંભળાવ્યું એ પણ આનંદની વાત છે. થીઓરીકલ નાટકનો આઇડીઆ તમારાથી મળ્યો અને પ્રેકટીકલ આઇડીઆ હવે સ્ટેજ આપશે. શેઠ તમે હવે બેફીકર રહેજો, નચીંત રહેજો જેમ બનશે તેમ તમને અને કંપનીને મોટી મુશ્કેલીમાં મૂકીશું. જવાબદારી

અને જરૂરીઆત જે જન બરાબર સમજે છે તેજ આ જગતમાં પોતાનો ધંધો સારી રીતે ચલાવી શકે છે! તેની અધિકતા અને ન્યુનતા એજ તેની આવડત અને અનઆવડત કહેવાય. અધિકતામાં ઈનકમ આવક અને ન્યુનતામાં એકસપેન્સ જાવક સમાએલી છે. દુનિયામાં નોકરી કરવી તો સારા કદરદાન માલેકની કરવી !! બેકદર માલેકની નોકરી એ નોકરી નહિ પણ વેઠ કરી કહેવાય છે અને તેમાં બંને પક્ષને નુકશાન થાય છે માટે નવ કરી હોય તો કરી જાણો એ કહેવતવાળી નોકરી કદરદાનની કરવામાંજ કુશળતા રહેલી છે માટે હું પણ ઈશ્વરનો આભાર માનું છું કે મને તમે કદરદાન માલેક મળ્યા. મારા કાર્યની કદર અને કસોટી તમે સારી રીતે જોઇ શકશો. આથી મને કાર્ય કરવાની તક મળી ! નેસેસીટી અને રીસપોન્સીબીલીટી જરૂરીઆત અને જવાબદારી એ બંને વસ્તુને મારે બે હાથમાં રાખીનેજ કામ કરવાનું છે માટે શેઠ હવે તમે સો મણ રૂની તળાઇમાં સૂઈ રહો, અને જ્યાં તમને આનંદ મળે તે સ્થળે સુખેથી જાઓ અને દીલને બહેલાવો ! !"

"મધુકરભાઇ હવે મને જે આનંદ થયો છે તે અંતરનો થયો છે; મારૂં હૃદય તમે સારી રીતે સમજ્યા છો. હું ઘણા દીવસથી ડાયરેકટરની શોધમાં હતો; મારી કંપનીમાં ડાયરેકટરની નોકરી કરવા નવાણું જણા આવી ગયા હશે અને એ નવાણું જણા નવાણું દીવસ સુધી પણ ચાર્જ ભોગવવા રહ્યા નથી; એનુ કારણ એજ કે તેમની અન આવડત ! જે કોઇ આવે તે ડાયરેકટર ડાયરેકટર એ શબ્દ બોલી આખો દીવસ ધમાલ

મચાવી મુકે પણ એકે જણ ડાયરેકટરની જવાબદારી અને જરૂરીઆતનો વિચાર ન કરે; એ નવાણુંમાં તમે સોમા છો, પણ એક રત્ન છો, તમે સારી રીતે જમાનો સમજો છો; ધંધાના દાવપેચ ખામી અને ખુબી તે સૌ તમારામાં છે; એથી મને કાંઈક વધારે સારી આશા રહે છે કે તમે કંપનીને સારી સ્ટેબીલીટી પાયા ઉપર લઈ જશો ! હું પણ માણસને ઓળખવાવાળો છું. માણસની માણસાઈ શામાં છે તે સારી રીતે સમજી શકું છું. માટે તમે બેધડક બેફીકર રહી કામ કરો અને આનંદ કરો ! "

"શેઠ પહેલાં મારે કાને એવો અવાજ આવ્યો હતો કે સૌરાષ્ટ્ર નાટક કંપનીના માલેક સી. ચાંથરીઆ જબર કાવા દાવા વાળા દાવપેચી ખટપટીઆ ખુશામતીઆ, મોઢે મીઠું બોલનારા વચનની સાકર વાપરવાવાળા કુણીએ મધ લગાડી કાર્ય સાધી લેનારા કેવળ સ્વાર્થ પરાયણ અને લોભીયા, ગરજાઉ અને હુંશિયાર છે; પણ મને જેમ આપનાં દર્શન થયાં, મુખનાં વચન સાંભળ્યાં અને સ્ટેજનો વહીવટ જોયો એટલે ખાત્રી થઈ કે દુનિયામાં એક એવા નિંદાખોર અને અદેખા નાટકના દુશ્મનો વસે છે કે ફક્ત જુજ કારણસર ગમે તેવા નાટકકારને જગતની બત્રીશીમાં ચડાવી સારો નરસો કહી શકે છે અને કહેવરાવી શકે છે. કહેનારામાં ઘણે ભાગે ધીબતા ધંધાદારીઓ જેવા કે હોટલના માલીકો, સીલઈખાતાના માલીકો કંપનીને નવડા ઉપર સીંડાં અને એકડા લખી ધીરનારા અને ધીરાવનારા વ્યાપારીઓ, લે ભાગુ લેખકો અને સુધારાના પતંગીઆઓ અને વગર જોખમદારીની જવાબદારીઓ ધરાવનારા

કમીશનખાઉ લ્હેરી લાલાઓ સૌ સમાઇ જાય છે. શેઠ તમે મારી કસોટીમાં નેશનલ બેન્કની પાટ ઉતર્યા છો માટે એ નિશ્ચય સમજજો કે આ મધુકરનો પ્રાણુ મી. ચીંથરીઆ શેઠના જીવન જોડેજ જોડાએલો છે!"

"શાબાશ શાબાશ મધુકર હું તમને જોઈ ખુબ ખુશ થયો છું. તમારા મુખની અમૃત સમાન વાણી સાંભળી તમારા ઉપર ફીદા થઈ ગયો છું. તમને હું મારૂં તન મન અને ધન સમજું છું. એકંદર તમે આ ચીંથરીઆ શેઠના શરીરનું કલેજું છો–લીવર છો. મને પણ તમારા વાસ્તે એકાદ બે અઠવાડીઆં અગાઉ તમે કહ્યા તેવા આશકા વર્ગે તમારા સંબંધી મારા મગજમાં એવું ભરાવ્યું હતું કે મધુકર સુધારાનો ચુસ્ત હીમાયતી, હડહડતું ફેશનનું કુદ, જમાનાનો ઉખડેલ, ખટપટીઓ, સબ બંદરનો વ્યાપારી, માથાનો ફરેલ, વિફરેલ, ઘડીમાં બાજી સુધારી નાંખે અને ઘડીમાં બગાડી નાંખે એવો ચકરમ મગજ વાળો છે. સીધો ઉતરે તો સુધારી નાંખે અને વાંકો ઉતરે તો ધુળધાણી કરી નાંખે એવો ઉસ્તાદ, તાલબાજ, કડકો અને લુખો છે, પણ મને જેમ તમારો અનુભવ અને મેળાપ થયો કે ખાત્રી થઇ કે દુનિયા જખ મારે છે. દુનિયા દોરંગી છે, રાજા રામની ન થઇ તો મારી અને મધુકરની શી રીતે થશે? હવે તો મારી અને તમારી સંરખાસરખી જોડી મળી છે. હવે મારો આનંદ મારા અંતરમાં સમાતો નથી. ચાલો હવે વખત વધારે થઇ ગયો છે; વળી શનિવારનો ખેલ છે એટલે ઝટ થીએટર ભણી વળીએ."

"હા, ચાલો શેઠ આજ લેઇટ વધારે થયું છે."

આ પ્રમાણે કહી તરતજ શેઠ અને મધુકર ગાડી ઝડપબંધ હંકાવી નાટકશાળામાં આવ્યા. બંને જણા ઝડપથી કપડાં ઉતારી રસોડામાં દાખલ થઇ ગયા. જોતજોતામાં જમી પરવારી બંને જણા ટીકીટ ઓફીસ આગળ આરામચેર નંખાવી આરામ લેવા લાગ્યા. સ્ટેજનો ટાઇમ થતાં લાઇટ સળગાવી; ટીકીટ ઑફીસ ઉઘડી; ડોરકીપરો પણ ધીમે ધીમે આવવા લાગ્યા; ઑફીસ આગળ પણ તમાસગીર પ્રેક્ષકોની ગીરદી થવા લાગી. આજના હેન્ડબીલના સુધારા વધારાથી કાંક ખેલ સારો ભજવાશે એમ ધારી પ્રેક્ષકવર્ગ સૌરાષ્ટ્ર નાટક કંપની ભણી સારી રીતે વળ્યો હતો. નવ થતાં થતાં તે ઑફીસ આગળ લોકોનો જબરી ધમાલ થઈ; છેવટે મધુકરે શેઠના આગ્રહથી દરવાજો ઉઘડાવ્યો અને ઓડીઅન્સ સ્ટેજમાં દાખલ કર્યું. શેઠ હંમેશાં દરવાજો સાડા આઠે ખોલાવતા હતા, અને મધુકરે ઑફીસ આગળ લોકોને એકઠા કરી રસ્તે જતા આવતા લોકોનાં મન આકર્ષણ કરવા સારૂ દરવાજો બરાબર નવ વાગે ખોલાવરાવ્યો. શેઠને પણ પ્રેક્ષકોની ધમાલ જોઈ અંતરમાં આનંદ થયો. નવ અને સવાનવના અસલના અરસામાં ખુદાબખસ–પરમેશ્વરીઆ–કંપનીના સ્નેહીઓ આવી ઓરચેસ્ટ્રાની ખુરશીઓ તોડી નાંખે છે અને અંદર અંદર માલીક તથા કંપનીની ખોદણી કરી નવીન આવનાર પ્રેક્ષકો સમક્ષ કંપનીની બદબોઇ કરે છે. પરમેશ્વરીઆ નાટકના આશકાઓના આવવાની તક વિચારી મી. ચીંથરીઆએ સ્ટેજમાં જવા વિચાર કર્યો !

"હયો મધુકરભાઈ હવે બધી મેનેજમેંટ કરજો, હું

સ્ટેજમાં જાઉં છું !"

"એસો એસો શેઠ જવાય છે ! જરા ઓડીઅન્સનો રંગ તો જુઓ !"

"હું શું રંગ જોઉં ! હમણાં મફતીયા માંખણીઆ મફતદાસો નાટક જોવા આવશે !"

"ઓલરાઈટ નેવર માઇન્ડ હું છું ને ! તમારે તેની તલમાત્ર પણ ચિંતા ન કરવી !"

"આંખે આંખ મળી જાય તો શરમમાં જવું પડે !"

"શરમ, ધંધામાં આડી આવતી હોય તો ધંધો કરવો મુકી દો ! વેપારે શરમ રાખવી નહીં, હીસાબે કોડી લેવી સહી એ સૂત્ર ભૂલી ગયા ?"

"એ શરમના સૂત્રમાંથી તો મફતદાસનાં લાંબાં દોરડાં બનાવ્યાં; અને એ દોરડાંથીજ આટલા દીવસ સુધી કંપનીના પડદા આસમાનમાં ચઢાવ્યા અને જમીન પર નીચે ઉતાર્યા !"

"તો પછી નિકટના એવા સ્નેહીઓ હોય તો તેમને દાખલ કર્યા. તેમનો ભાર શું કંપનીને ભારે પડે તેમ છે !"

"ડાયરેકટર સાહેબ નાટકવાળાની દુનિયામાં અવળી ગતિ છે. તમે બધા જમીન પર પગ મુકીને ચાલો છો અને અમે નાટકવાળા માથું જમીન પર મુકી પગ આસમાનમાં ઉંચા રાખીને ચાલીએ છીએ ! તમે બધા કાળજુ બદનમાં રાખી ફરો છો અને અમે કાળજુ અમારા વતનના જુના ઘરના મોભે બાંધીને દેશ પરદેશ મુસાફરી કરીએ છીએ ! નાટકકારોની ગતિ એક હરિ, ભગવાન સિવાય બીજો કોઈ જાણી શકે તેમ નથી.

દુનિયા બધી જાગે ત્યારે અમારે સૂવું પડે, અને દુનિયા બધી સૂવે ત્યારે અમારે જાગવું પડે! બધા હસે ત્યારે અમે રોઇએ, અને બધા રૂએ ત્યારે અમે હસીએ! એવો અમારો ચુડેલનો અવળો ઘાટ છે!"

"તો પછી જેવો સમય તેવી વાત કરો નહિતો આંખ આડા કાન કરી અગીઆરા માપી જાઓ!"

"હં હવે તમે સમજ્યા; હું અગીઆરાજ માપવાનું કરતો હતો, પણ તમે બેસાર્યો ત્યારે હું બેઠો. હજુ જેમ જેમ દીવસ ઉપર દીવસ જશે અને નાટકનું અનાજ તમારા પેટમાં જઈ તમારૂં બામણીયું લોહી નાટકીયું બની ફરતું થશે ત્યારે તમે અને હું બંને એક મત થઇ જશું."

"શેઠ હું તો હજુ ઉછરતો યુવક છું. તમારા આગળ બાળક છું!"

"જુઓ મધુકર અમે નાટકવાળા બહાર બજારમાં ફરવા જઇએ ત્યારે અમારે જેમ એકટરો સાડા નવ વાગે સ્ટેજમાં વેશ બદલે છે તેમ અમારે બજારમાં વેશ બદલવો પડે!! જીભ પર સાકર અને જીગરમાં કવીનાઇન લઇને ચાલવું પડે; આમ જો ન કરીએ તો અમે તરત મરી જઇએ!! આ બજારમાં ચાલતાં ચાલતાં જે કોઇ પડદાના સાડા નવની ઘંટડીના રણકારાના સ્નેહીઓ મળે તેને ન છુટકે અને ઘણીજ દીલગીરી સાથે "ભાઇ આજ સાંજના જરૂર પધારજો. મારા સમ જરૂર આવજો. બે ઘડી હળીમળી વાતચીત કરી આનંદ કરીશું. જરૂર જો ભૂલતા નહિ હાં કે!" આ પ્રમાણે વિશેષણો ઝખ મારી લગાડવાં પડે;

હવે જો એ પડદાના પરમેશ્વરીઓ પધારે ત્યારે જો ઓડીઅન્સ સારૂ હોય અને સ્ટેજ પ્રેક્ષકોથી ઉભરાઈ જતું હોય તો તરત અમે તેમને દેખીને સ્ટેજમાં ડુબકી મારી જઈએ, અને ડારકી-પર પાસે કહેવરાવી દઈએ કે શેઠ ફરવા ગયા છે, હજુ આવ્યા નથી; આ પ્રમાણે થકે વાત ચલાવી આંખ આડા કાન કરી દઈએ; વખતે એ પરમેશ્વરીઓનો ભેટો થઈ ગયો તો તરતજ તેમને ટીકીટ ઍક્ટ્રીસ આગળ ખુરશીમાં બેસાડી વાતે વળગીએ નહિ તો ટાર ઉપર ઉભા રાખી નાટકના ખેલમાં બનાવી શેત-રંજ ખેલીએ, અને જો ઓડીઅન્સમાં કાગડા ઉડતા હોય તો તરતજ તેમને દાખલ કરી ઓડીઅન્સની શોભામાં વધારો કરીએ; હવે જો કોઈ સરકારી અમલદારખાતાના સ્નેહીઓ મળે તો તરતજ શીર ઝુકાવી ખેલનાં આમંત્રણ ઉપર આમંત્રણ આપીએ, પધારો મહેરબાન સાહેબ. જરૂર આવજો, કંપની તમારી છે. અમે તો તમારાં બચ્ચાં છીએ. જરૂર આવજો. સાહેબ કહો તો ઘર આગળ ગાડી તેડવા મોકલાવું !! સાહેબ જો જો ભૂલી જતા નહિ. જરૂર પધારજો. " આ પ્રમાણે કરી અમારે અધિકારી આગળ વિદુષકનો વેશ ભજવવો પડે. જો આટલું કોમીક ન કરીએ તો તરત નાટકનું ચેટક થઈ જાય, અને બાજી બગડી જાય. હવે જો એ સિવાય કોઈ સિપાઈ સપરા, મ્યુનિ-સિપાલીટીના મહેતા કારકુનો અગર એવા કોઈ પરાણે મનાતા સ્નેહીઓ મળે તો તરતજ તેને ઇંદ્રપુરી જેવાની લાલ લાલ ટીકીટો આપી રસ્તો માપવો પડે; ભલે પછી તેમને નાટકમાં દાખલ કરતાં ટીકીટનો રંગ ફેરફાર કરી-અખાડા કરી જઈએ

તો ચાલે. વળી અખાડામાં જો પકડાઈ ગયા તો તરતજ ડાર-કીપરોને બે ચાર ઉપર ઉપરની સંભળાવી ઠપકો આપી નાટ-કીઆવેડા ચલાવી કામ કાઢી લેવું પડે, કહો સમજ્યા મારા મહેરબાન ! ”

“ શેઠ સાહેબ તમે પણ એક જમાનાના જબરા ઉસ્તાદ અને રમકડારૂપ છો, અરે બાજીગર છો. તમે ધારો તો એક વાર જમાનાને જરૂર નચાવી શકો તેવા પ્રવીણ છો. મારાં ધન્ય-ભાગ્ય માનું છું કે મારો તમારો સંબંધ થયો !! પરમેશ્વરે તમને અને મને કયાં બેસીને સાથે ઘડયા હશે ?! ”

“ સ્વર્ગમાં દેવતાઓ સમક્ષ જ્યાં દેવાંગનાઓ ભરત મુનીનાં નાટક ભજવતી હશે તે સ્ટેજના ઓડીઅન્સના એક પત્થરા પર બેસી ઘડયા છે, તે વિના તમારા મારા આવા સંસ્કાર જોડાય નહિ. લ્યો હવે હું જાઉં છું. તમે સંભાળ રાખજો ! ”

“ મી. ચીંથરીઆ સાહેબ છે કે ? ”

“ ના, ફરવા ગયા છે; હજુ સુધી આવ્યા નથી ! ”

“ કયારે આવશે ? ”

“ તે કહી ન શકાય ! ”

“ તમે કોઈ નવા માણસ જણાઓ છો !? ”

“ તમારે તેનું શું કામ છે ? ”

“ અમારે ખેલ જોવા બેસવું છે !! ”

“ ટીકીટ લાવો !! ”

“ હું હંમેશનો આવનાર છું. શેઠનો સંબંધી છું !!

“ સંબંધ પણ નાટક જોવાને વાસ્તે તમે બાંધ્યો જણ-

છે ! તે વિના રાતના નવ વાગે સંબંધ શોધવા કોઇ સદ્ગ્રહસ્થ બહાર નીકળે નહિ ! ! ”

“ ના મહેરબાન અમે તો રોજના મફત નાટક જોનારા છીએ, શેઠના ખાસ સંબંધી છીએ ! ! ”

“ ત્યારે શેઠ આવે ત્યાં સુધી થોભી જાઓ ! ! જમાનામાં નાટકના શોખની પણ સીમા નથી. મફતનું નાટક કોક દીવસે શોખને ભૂલાવી રીસ્પેક્ટ આબરૂની ધૂળધાણી કરે છે એ વાત પણ તમારે ખાસ યાદ રાખવી મહેરબાન ! ”

“ કેમ તમે કોણ છો ? ”

“ હું કંપની પાસે નાણાંની રકમ માગનાર વ્યાપારી છું. શેઠ કયાં છે ? ”

“ વ્યાપારીની ઉઘરાણી દીવાબત્તી થયા કેડે અને તે પણ રાતના નવ વાગે થાય એ પણ એક નવાઇ છે ! ! ”

“ સાહેબ આ નાટકની નવાઈ નથી પણ જમાનાની ભવાઈ છે ! સામાનાં નાણાં લેવાં અને વાયદા ખોટા કરવા; લેણદાર આંગણે આવે અટલે કેણદાર ઉભા રાખી નાટકીઆવેડા કરવા એ શું ઓછી શરમ છે ? ”

“ શરમ તો તમારે સમજવાની છે ! નાટકવાળાને નાણાં ધીરવાં અને પછી શરમ સાચવવી એ શી રીતે બને ? શરમને તો તમે નાટકમાં વટાવો છો ! ઉઘરાણીનું ફળ નાટકના ચાહમાં માનોછો, અને વ્યાજનો વટાવ નાટક જોવામાં માનો છો પછી વાંક કોનો ? નાટકનો, નાટકકારનો કે નાટકવાળાને નાણાં ધીરનારનો ? ”

"તમે કોઈક નવા માણસ નીમાએલા જણાઓ છો ?"

"ત્યારેજ હું તમને કહું છું કે શેઠ જેમ ચાલતું હોય તેમ ચાલે; નકામો વાદ વિવાદ કરે બાજી બગડી જાય !"

"તમારા જેવા માણસની આ કંપનીમાં ખાસ જરૂર હતી. ચાલો મને પણ આજ આનંદ થયો ! હવે કંપનીનું સુકાન સારા પ્રવીણ વહાણવટીના હાથમાં આવ્યું છે, કંપની હવે સારો નફો કરશે એમ આશા રહે છે !"

"જાઓ શેઠ પધારો અંદર ! જ્યાં બેસવું હોય ત્યાં સુખેથી બેસો; જમાનામાં લેણદારે એક વગર અખ્ત્યારે ફોજદારી અને દીવાની બંને પાવર ભોગવે છે !"

"વાહ વાહ સાહેબ તમે પણ એક રત્ન છો !"

"દેવાની દુનિયા દાસ તે આનું નામ !"

આ પ્રમાણે વાતચીતના અમલમાં સાડા નવ થવા આવ્યા એટલે તરતજ તાલીમ માસ્તર મધુકર પાસે આવ્યો, અને ખેલ શરૂ કરવાને વાસ્તે ત્રીજી ઘંટડી વગાડવા સારૂ પૂછયું; મધુકરે શેઠને બોલાવરાવી ડૉર સોંપી પોતે સ્ટેજની વ્યવસ્થા સારૂ અંદર ગયો. હાઉસ ચીકાર પ્રેક્ષકોથી ઉભરાઈ જતું હતું; શેઠને હાઉસ જોઈ બહુજ આનંદ થયો; ઓડીઅન્સ શી રીતે કબજે રાખવું તથા શાંતી શી રીતે વર્તાવવી તે એક ગુંચવાડો થઈ પડયો ! સાડા નવ થતાં તો વીસલો ઉપર વીસલો વાગવા લાગી; તાળીઓ અને અવાજ ઉપર અવાજ થવા લાગ્યા; આખુ સ્ટેજ ધમાચકડીથી ધમધમી ઉઠયું; મધુકરે ઘંટડી કરી ઇલેકટ્રીક સ્વીચ હાથમાં રાખી બંદુકના બહાર સાથે ડ્રોપસીન ઉપા-

ડ્યો, નવી 'વ્યવસ્થા પ્રમાણે' ખાલી-સરગમની ગત ઉપર આખો પડદો ડમ્રૂ એકટી'ના રૂળા વિધાનની યોજના મુજબ ઉપાડ્યો; બીજો પડદો પણ ફરી બંદુકના બે અવાજ સાથે ફુલ લાઈટના ભપકામાં ઉપાડ્યો; અને ત્રીજો ફ્લાટ બંદુકના બે અવાજ સાથે ફુલ લાઈટના ભપકામાં ઉપાડ્યો; નાન્દીમાં કાળીદાસ કવિ અને સરસ્વતી તથા ચેટીકાઓના વાદ વિવાદમાં તિલેસ્માતી સીન બતાવી નાટકની પરનાલિકા કાંઈ નવીન તરેહની ઢબથી શરૂ કરી હતી; પહેલા સીનમાંજ પ્રેક્ષકો તદલીન થઇ ગયા; નટીઓના હાવભાવ અને અદા તથા ખેમટાના તાલ દાદરા સાથેના ગાયને પ્રેક્ષકોને ખુબ રંજન કર્યા અને તે સીનના ત્રણ વાર વન્સમોર લઈ નાટકને ગજાવી મુક્યું; બાદ ફ્લાટ ફાટી ગ્રાન્ડ ઓપનીંગ સીન હેમકુટ પર્વતના રમ્ય પ્રદેશનો મધુકરે બતાવરાવ્યો, અને ખેલને સારી રીતે ઉચકરાવી જોતજોતામાં વાહ વાહ કરાવી દીધી; આ પ્રમાણે દોઢ કલાકની રમત ગમ્મતમાં પ્રથમ અંક પુરો કર્યો; ઉર્વશીના લેડી પાત્રે તમાશગીરોને હદ ઉપરાંત રંજન કરી દીધા અને પુરૂરવાએ પણ સારો પાર્ટ કરી અંક ગજાવી મુકયો! અંકની દશ મીનીટની રીસેસમાં શેઠ અંદર આવ્યા, અને એકટરોને શાબાસી અને ધન્યવાદ ઉપર ધન્યવાદ આપવા મંડી પડ્યા મધુકરની પણ સારી રીતે તારીફ કરી તેને માંખણીઆ શબ્દોથી વધાવી લીધો: બીજો અંક શરૂ થયો; ઉર્વશીનો પાર્ટ ચાલતાં ઓડીઅન્સમાંથી વાહ વાહ મેરી જાન વાહ વાહ મેરી જાનના શબ્દો બોલાઈ રહ્યા; કેટલાક હર ખચેલા પ્રેક્ષકોએ પુષ્પના હાર તોરા લઇ સ્ટેજમાં ઉર્વશી પર

ફેંકવા માંડયા; ત્યાં પ્રતિસ્પર્ધી કંપનીના એકાદ માણસે એક જુનું જોડું હારમાં વીંટી ઉર્વશીની છાતીમાં માર્યું, હાર હેઠા પડયા અને જુનું બુટ પાલવના છેડા સાથે લપેટાઇ ગયું; આખા ઓડીઅન્સમાં હો હો મચી રહી. તરતજ મધુકર ગુસ્સામાંને ગુસ્સામાં ઓડીઅન્સ ચેક કરવા ગટરકલાસમાં ધસમસ્યો આવ્યો; મી. ચીંથરીઆ શેઠ પણ બાંહ્યો ચઢાવી ગાળોનો વરસાદ વરસાવતા ગટરકલાસમાં આવ્યા. ચોગરદમ પોલીસ પોલીસની બુમ પડી રહી, પોલીસ પણ દાઝની મારી આંખ આડા કાન કરી આઘી પાછી થઇ ગઈ; છેવટે કંપનીના ભૈયા તથા પઠાણને બોલાવરાવી જોડું નાંખનાર સખસને પકડવાનો પ્રયત્ન આદર્યો; ગટરકલાસમાં મારા મારી શરૂ થઇ, તમાસગીરોએ જબરૂ હુલ્લડ મચાવરાવ્યું, શેઠે ડ્રોપસીન પાડી ખેલ બંધ કર્યો, મધુકરે ગટરકલાસવાળાઓને ધમકી આપી કે જોડું નાંખનાર શખસને મારે હવાલે કરો નહીંતો ખેલ બંધ કરવામાં આવશે; આથી ઓડીઅન્સ ઉશ્કેરાઈ ગયું; અને જોતજોતામાં ચોગરદમ ડંડા ચાલવા લાગ્યા. એકાદ બે ઝનુની પ્રેક્ષકે ઝનુનમાં આવી એક ચપ્પુ કાઢી મી. ચીંથરીઆ શેઠનું નાક કાપી લીધું, અને મધુકરના પેટમાં પણ ચપ્પુ ખોસી દીધું. સારે નસીબે ચપ્પુ પાટલુન તથા પટ્ટો હોવાથી પેટમાં વાગવું રહી ગયું, અને પટ્ટાનું ઘામડું તથા પાકીટ કાપી અચકી રહ્યું. દીવાબતી બંધ થઈ ગયા, લાઈટ તોડી નાંખ્યા, અને ડ્રોપસીનનો પડદો પણ ફાડી નાંખ્યો, પ્રેક્ષકો સ્ટેજમાં ધસી ગયા અને જેમ આવે તેમ નાટકનો સરસામાન તોડી ફોડી નાંખ્યો. એકટરો ચીસ

પાડી સ્ટેજમાંથી અંદર નાઠા, ઉર્મીલાને તાલીમ માસ્તરે ભોંયરામાં એક ઠેકાણે છુપાવી દીધી; પઠાણે મધુકર તથા શેઠને બાથમાં લઇ ભોંયરામાં ધકેલી દીધા, અને રંગભુમી ઉપર પ્રેક્ષકો તથા કંપનીના ડોરકીપરો ભૈયાઓ અને પઠાણો વચ્ચે ડંડાનું દ્વંદ્વયુદ્ધ થવા લાગ્યું. બે પોલીસનું અપમાન થવાથી પોલીસ આંખ મીંચી જેમ થાય તેમ ખરૂ એમ માની આઘીપાછી થઈ ગઈ. નાટકના પાસની મોંકાણમાં એક જબરૂ હુલ્લડ મચી રહ્યું. શેઠને ઇસ્પીતાલમાં લઇ ગયા, ત્યાં પણ પાસની મોંકાણ સારૂ કોઈએ દાદ ધરી નહિ, અને મધુકર તો આ હુલ્લડ જોઇ હદ બહાર ઉશ્કેરાઈ ગયો, અને લગભગ અરધો ગાંડા જેવો થઇ ગયો. રાતના દોઢ વાગતાં પોલીસસારજંટ અને ઈન્સ્પેકટર આવી પહોંચ્યા અને મહા મહા પ્રયત્ને હુલ્લડ શાંત કર્યું. અંધારાનો લાભ કંપનીના તમામ માણસોએ જેમ લેવાય તેમ લીધો; ચોર પણ ચોર બન્યા અને શાહુકાર પણ ચોર બન્યા. એક જુલમગાર અને દાવપેચી નાટ્કકારની કંપનીનો અંત અકસ્માત રીતે દાવપેચમાં આવ્યો. કંપનીનો સરસામાન જેમ લુંટાય તેમ લોકોએ લૂંટયો. ટીકીટ ઑફીસમાં પણ પૈસાની પેટી ભાગી પ્રેક્ષકો પૈસા લુંટી ગયા, મધુકર પણ ઘવાયો, ઉર્મીલાની પણ ઈજ્જત સ્ટેજ પર કોડીની થઇ અને શેઠ મી. ચીંથરીઆનું નાક ગયું; નાટક ભજવતાં નાક, સરસામાન અને આબરૂ એ ત્રણે શેઠ ગુમાવી બેઠા. મધુકર પણ કંપનીના હાલહવાલ જોઈ શરમીંદા બની ગયો, અને રાતોરાત શેઠની રજા લઈ ઘેર ગયો; રાતના ત્રણ વાગે ઘરનાં કમાડ હચમચાવા લાગ્યો, કુસુમ જાગી

અને એકદમ બેબાકળી બની દોડતી આવી બારણાં ઉઘાડયાં અને મધુકરને ઘરમાં લીધો. મધુકર કુસુમના ટેકાથી માંડ માંડ નીસરણી ચડી મેડે ગયો, અને એક કોચ પર પરાણે બેઠો ત્યાં કુસુમ ગાભરી બની ગઈ, અને તેનું પાટલુન લોહીના ડાઘાવાળું જોઇ ગભરાઈ ગઇ. તેના કપાળમાં પણ ચાર પાંચ ડંડા વાગેલા હોવાથી મોટાં ઢીમણાં થયાં હતાં, તથા મધુકર પણ ગડદા અને પાંસળીતોડ ઠોંસાથી લગભગ અધમુઓ મરણતોલ થઇ ગયો હતો. કુસુમે તેની આસનાવાસના કરી ધીમે ધીમે ખબર પૂછવા માંડી; ખબર કહેતાં કહેતાં મધુકરની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, બંને દંપતિ થોડીક વાર સુધી ડુસકાં ઉપર ડુસકાં આવા લાગ્યાં. છેવટે પરાણે પરાણે કુસુમના મુખમાંથી નીકળી ગયું કે "આ તે સુધારાનો સડો કે પાપનો ઘડો ?"

પ્રકરણ ૩ જું.

સુધારાનો વિકાસ કે સંસારનું સત્યાનાશ ?!

દોહરો.

ઉંચ નીચ સમજે નહીં, ગણે ન કુલાચાર;
સુધારાની જીંદગી કાંઇ ન આપે સાર.

રાગ જેવો કોઈ અગ્નિ નથી, દ્વેષ જેવો કોઈ કલિ નથી, શરીરના જેવું કોંઈ દુઃખ નથી, શાંતી કરતાં ઉચું સુખ નથી. આરોગ્ય એ મોટી બક્ષીસ છે. સંતોષ એ મોટું ધન છે. વિશ્વાસ એ સૌથી ઉત્તમ સંબંધ છે. જેણે એકાંત અને શાંતિથી મીઠાશ અનુભવી છે અને જેણે શાસ્ત્રામૃત પીધું છે તે ભય અને પાપથી મુક્ત છે. મુર્ખનો સહવાસ એજ કષ્ટનો ત્રાસ છે.

જોર વધે જાવકનું જબરૂં આવક ઘટતી કરતા કામ,
કાં સળગી મિલકત સૌ જાયે કાં ચોરીમાં જાયે દામ;
નીતિ પરથી પ્રીતિ ઉઠે ગૃહે અનીતિ દઈને માન,
ધરમ દયાને દે સળગાવી પડતીનું છે એજ નિશાન.

જીવનનું કર્ત્તવ્ય ભૂલી જે મનુષ્ય નવીન અને પ્રિય વસ્તુની પાછળ પડે છે, અભિમાનને તાબે થાય છે અને ધ્યાન કરી સારૂં નરસું વિચારતો નથી તેને અંતે વિમાસણ થાય છે.

મનુષ્યે પ્રિય કે અપ્રિય કોઇ પણ વસ્તુને વળગી બેસવું નહીં. પ્રિય વસ્તુ ન મળવી એ પણ દુઃખ છે અને અપ્રિય વસ્તુનો સંબંધ થવો તે પણ ત્રાસ છે; માટે મનુષ્યે કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર હદ ઉપરાંત રાગ ધરવો નહીં. પ્રિય વસ્તુનો વિયોગ એજ દુઃખ છે. જેઓ કોઇ પણ વસ્તુનો રાગ ધરાવતા નથી, તેમજ તેને ધિક્કારતા નથી, તેમને કોઈ પણ પ્રકારનાં બંધનો નથી.

* * * *

બોલી રહે જ્યારે પંખી પ્રભાતમાં ત્યાર પછી,
ઉઠતાં કલાક આઠ ઉંઘમાંથી થાય છે;
થોડી ઘણી ગાળો દેઇ નારીને નચાવી ખુબ,
બાળકોને બોલાવવા જીવ અકળાય છે.
વ્યસનની વ્હાલી ટેવ ટપ દઇ આવી યાદ,
ઉપયોગ કર્યા વિણ જરી ન જંપાય છે;
એક પહેર્યું બીજું મેલ્યું બાબરી બનાવી ઠીક,
છાપાની છપાઇ છતે ભાવેથી ભણાય છે.
ઉની ઉની ચાની લેઇ લ્હેજતમાં માની મોજ,
દાતણ પાણીને યાદ પછીથી કરાય છે;
છેલ તણા ખેલમાં રમેલ મિત્ર આવ્યા કાંઇ,
તડાકામાં તાણી દ્રવ્ય લેવા પાણી પાય છે.
ભોજનનો ભાવ થતાં સ્નેહી સાથ બેઠા ઘેર,
વિવિધ કુથલી સાથે ભોજન ભૂલાય છે;
છાપરે ચડાવ્યા ત્યારે ઠેકીને બિરાજ્યા ઠેઠ,
હેઠળનો વિચાર જરી ન વિચારાય છે.
કક્કો અને બારાખડી પહેલા પોથી સ્હેજસાજ,
ભણ્યો ને ગણ્યો છે પાઠ શીશીયારી એકેનો;

આઠ ઉઠુ આવડવા અઠયાસીને આપ્યું ધન,
પ્રડદો ન થયો પહેલો તોય મતિ છેકનો.
શેહાઇની સફાઇને વિદ્યા વિષે વાગે શંખ,
ઢંગમાંહી પડી ધુળ થયો પાઇ એકનો;
શરીર શણગારવામાં ચાર પહોર ચાલ્યા જાય,
ફુલી ફરે મુઢ મહા હિન એ વિવેકનો.
આઠ પહોર આળસ ને અકડાઇમાં ગુમાવી,
જીવનને ધુળધાણી કરતાં ન ડરવું;
કાયરની સાથ કરી કુથલી ન ગણ્યું કાંઇ,
ફૅશનમાં ફરી ફરી મહીં નિત્ય ફરવું.
પિતાનું પમાડ્યું ધન વિગતથી વાપર્યું ના,
રીતભાતમાંહી રહી તેમાં ન ઉમેરવું;
તાણી મૂંછ આણી અકડાઇ વિષે વહી ગયા,
સહજ વિચાર્યું નહિ સૃષ્ટિમાં શું કરવું ! !
મોટા મોટા મૂંછાળા ગુચ્છાળા ગુણવાનતણું,
ચલણ ન ચાલે ચતુરાની આગે પાઇનું;
વલણ તો વિશ્વને સુધારવાનું વાળે પણ,
કામીનીને હાથ કુંચી ભોપાળું છે ભાઇનું.
તોપોને તડાકે વાત સભામાં ઉડાવે પણ,
ઘરમાં ગુલામ ચાલે રાજ્ય પોપાબાઇનું;
નર એવા નામનાના ખોલનો શો તોલ કહો,
દુકુલે બાંધ્યું છે નીર પ્રવાહી નવાઇનું.

"વેલ મી. ખીસકોલી આ એક દામનું અદભૂત કામ તો સાંભળો ! કવિતામાં તેણે દોઢીઆની હાડમારી સારી રીતે જણાવી છે ! મુફલીસોની મુફલીસી અને ભંભકાદારોની ભભંકનું

સારૂ ચિત્ર આપ્યું છે !"

"ઑલરાઈટ માય ડીયર બારીષ્ટર તમારી પ્રીફમાં કહેવું શું ? આજ કાલ જમાનામાં દામ બધાને સલામ કરાવે છે !"

"જુઓ જુઓ સાંભળો બાવા,"

"દામ રામનું નામ ભુલાવે કામ કરાવે કુડાં દામ,
દામ દેશ પરદેશ વસાવે ધાડો સ્નેહ તજાવે દામ;
દામ સલામ કરાવે નીચને ઊંચું જૂઠ વહાવે દામ,
દામ ફામ ભુલાવે સઘળી સઘળી ગમ બાળે દીલ દામ.
દામ મિત્રને શત્રુ બનાવે શત્રુને મિત્ર બનાવે દામ,
દામ હામ હૈયામાં લાવે, તેમજ હામ હરાવે દામ;
દામથી કામ કરે મોટા જન નિર્જન વન દીપાવે દામ,
દામ પાળ બાંધે પાણીમાં દીનનું દળદર કાઢે દામ.
દામ કરાવે ઠામ કુઠામે પામે માન જો પાસે દામ,
દામથી નામનો ડંકો વાગે લાગે સૌથી વ્હાલો દામ;
દામ દેવ સાચો દુનિયાનો સુખ દુઃખનો દેનારો દામ,
દામ બચાવે ગુન્હેગારને અજબ જાદુગર જોયો દામ."

"ઓહ થેન્ક યુ ડીઅર બારીષ્ટર તમે પણ દામની પ્રીફ મજેની લીધી !"

"ડીઅર ખીસ્કોલી સાલ્લુ કવિતામાં લખે છે, બ્યાજબી એટલે ઝટ આપણે કબુલ કરવું પડે છે !

"કેમ સાહેબ ક્યારના પધાર્યા છો ? આજ રોજ તો હંમેશના કરતાં વહેલા પધાર્યા છો !"

"ભાભી સાહેબ તમારી તહેનાતમાં આવ્યા વિના અમારે ન ચાલે ! સંસારમાં સન્મિત્ર તે સ્નેહ મુકવાનું સ્થાન છે, અને

અન્મૈત્રીણી સ્નેહને નભાવવાનું સ્થાન છે ! ”

“ વાહ વાહ ડીઅર ખીસકોલી તેં પણ અચ્છી કહી ! દોસ્ત તું પણ એક રત્ન છું ! ”

“ સાહેબ સારા સૌને સારા જુએ, નરસા સૌને નરસા જુએ, વહેમી સૌને વહેમી જુએ અને અદેખા સૌને અદેખા જુએ ! તમે સારા સંસ્કારવાળા છો તે સૌને સારા સંસ્કારી જુઓ છો ! સ્નેહને સારી રીતે અને બારીકાઈથી જોવો તે પણ સંસ્કારનું કાર્ય છે. ”

“ હ્યો ડીઅર હરણાં બેઠાં છોને હું જરા એકાદ આંટો મારી આવું ! ”

“ ના સાહેબ આ તમારી હેબીટ બીલકુલ સારી નથી, હું તમને મળવા આવું ત્યારે તમે રસ્તો માપો છો; આ રીત કઢંગી કહેવાય ! ”

“ એ તમારા વહેમી ઈન્ડીઆમાં કઢંગી કહેવાય; ઇંગ્લાંડમાં તો એવી રીતરસમનો બીલકુલ આઈડીઆ પણ ન આવે ! ! સ્નેહીજનો ગમે તે સ્નેહી સાથે છુટથી હરી ફરી શકે, બોલી ચાલી શકે અને મોજમજાહ માણી શકે; એનો કાંઈ વાંધો લેવાયજ નહિ. સુગંધીદાર કુસુમો અને પરાગરાગી મધુકરો આનંદથી સુમનકયારામાં મરજી સુજબ રાગ અનુરાગમાં રાગી થઇ વિહાર કર્યા કરેજ ! ! એની ટીકા કોઇથી થાયજ નહિ. દીલને દીલ ખેંચીજ શકે, બેદીલને દીલ કોઇ કાળે પણ ખેંચી શકે નહિ. આંખ આંખનેજ મળે ! રાગ રાગનેજ મળે, અને પ્રેમી પ્રેમમાંજ ઝળહળે ! ! દુનિયા નવરંગી છે. તેમાં રંગી, અને

ઢોરંગી રંગમાં રંગાયાજ કરે !! રંગ, સંગ અને અંગ એના અનુરાગ કોઇ રાગીજ માણી શકે !!"

"ભાભી સાહેબ તમે કહો છો ને કે બારીષ્ટર સાહેબ તો કાંઇ લૉ સિવાય સમજતા નથી. આ બધું લીટરેચર કયાંથી નીકળે છે? જાઓ જાઓ તમે સાહેબનું દીલ પીછાનતાંજ નથી !!"

"તમારા સાહેબ બહુજ નટખટ છે! તે આવી રસમય વાતો તમારા જેવા આગળજ કરે છે; મારી આગળ તો કોઈ દીવસ પણ દીલ ખોલીને વાત કરતાજ નથી !!"

"તમે કયે દીવસે દીલ તપાસવા બેસો છો ? તમે સાહેબને જુઓ છો એટલે નેસેસીટીમાંથીજ ઉંચાં આવતાં નથી અને સાહેબ તમારી નેસેસીટીઝ સાંભળી તરતજ તમને વાટી વટાવી રસ્તો માપવા માંડે છે !! એમનુ દીલ જીતવાને વાસ્તે પારીસની દીલબરો જોઇએ !! આ બાળલગ્ન અને નાતરીઆ મેરેજથી ઝગમગતો ઇન્ડીઆ તેમને વાસ્તે લાયક નથી, એમણે તો ખાસ કરી ઇંગ્લાંડ અને પારીસની હવા ખાવી જોઇએ !! લેટેસ્ટ ફૅશન અને લેટેસ્ટ ઢબની લેડીઓ તેમને વાસ્તે હોવી જોઇએ !!"

"ઓહ થેન્ક યુ થેન્ક યુ માઇ ડીયર ખીસ્કોલી થેન્ક યુ, દોસ્ત તું મને ઘણીજ સારી રીતે ઓળખે છે !! ઇન્ડીઆમાં જો કાંઇ મેં સરસ અને મોહક વસ્તુ જોઈ હોય તો તું એકજ !!"

"જાઓ હવે અમારૂં નામ ન દેશો !!"

"ઓહ માઇ લવ ભુલ્યો ભુલ્યો !! માઈ ડીઅર ખીસ્કોલી ! તું પણ વસ્તુમાં છું અને તારી જોડે મારો માનીતો ટોમી ડાગ પણ છે !!"

"ભાભી સાહેબ વાતે વાતે રીસાવું અને મનાવું એ મારા બારીષ્ટર સાહેબને બીલકુલ પસંદ નથી. રીસાંમણી મનામણીની રમત છે તે સારી; પણ તે યોગ્ય પ્રમાણમાં અને રીતસરની મર્યાદામાં રમી શકાય તોજ આનંદ આપે છે. આ તો તમે વાતે વાતે છણકાઓ છો એ ઠીક નથી કરતાં !!"

"સાલ્લુ આ ઇન્ડીઆની ઓરતમાં એજ સ્ટુપીડીટી છે ! જાઓ, ઉંહુ મારૂં નામ ન દેશો; આ મોટો દોઢ હાથનો છેડો વાળી ઘુંઘટમાં છબીલી રીસાઇ બેઠી; હવે એને મનાવવાનો પ્રયત્ન કરો, હવે રીસાંમણી મનામણીનો પાઠ પાછો શરૂ કરવો જોઇએ, અને છબીલીને મનાવવી જોઈએ ! આ હમ્બગ આપણને બીલકુલ પસંદ પડે નહિં ! વિલાયતમાં તો લેડીઓને સાથે લઈ બગલમાં હાથ ઘાલી ગારડનમાં દરિયામાં નાચ પારટીમાં અને ગારડન પારટીમાં નિરાંતે ફર્યાજ કરો; મોટર પર મોટરો દોડાવ્યાજ કરો; લૅાન્ચમાં બેસી દરિયાની હવા ખાધાજ કરો; સુંદર વીલા કુંજોમાં આનંદ કર્યાજ કરો; હૅાટલમાં સાથે બેસી એક ભાણે ચમચી ચમચીથી મીઠાઇઓની વાનગીઓ ઉડાવ્યાજ કરો; કોઇ પણ જેન્ટલમેન તેને વાસ્તે અણગમો બતાવેજ નહીં; કોઈ પણ ફ્રેન્ડ ટીકા કરેજ નહીં; અને અહીં તો ડગલે ડગલે પગલે પગલે, વાતે વાતે અને ઘડીએ ઘડીએ રીસકા છણકા, નિંદા, અદેખાઇ અને કુથલી ચાલ્યાજ કરે ! મારા ફ્રેન્ડ મી. જોન્સને મને કહ્યું હતું કે દોસ્ત તું અહીં રહીને પ્રેકટીસ કર અને મોજ મજા ભોગવ. હું અક્કલનો ઓથમીર અને કીસ્મતનો નબીરો તે તેની શીખામણ નહીં માની આ તમારા ઇન્ડી-

આમાં આવ્યો ! રીઅલી દોસ્ત હું તો ઇન્ડીઆમાં આવીને ઇડીઅટ બન્યો છું ! ”

“ બારીસ્ટર સાહેબ આમ આકળા ઉતાવળા ન થઇ જાઓ ! હોય દુનિયા છે ! પાલવે પડેલા માણસોને સમજાવી પટાવી કામ કાઢી લેવું જોઇએ ! વિલાયત તે વિલાયત છે; અને હિંદુસ્તાન તે હિંદુસ્તાન છે ! સ્વદેશ એ સ્વદેશજ છે; જન્મભુમી તે જન્મભુમી છે; તમે મરદ માણસ થઇને આમ અકળાઇ જાઓ છો એ ઠીક નથી કરતા; સ્ત્રીઓ એ તો આપણા આગળ એક ચકલીઓ છે, તેને લાલચના દાણા નાંખી જેમ આવે તેમ ઉરાડવી ! સ્ત્રી પરતંત્ર છે અને પુરૂષ સ્વતંત્ર છે ! સ્વતંત્રતા આગળ પરતંત્રતાની કાંઈ પણ વિશાત નથી ! લાલચ આગળ સુંદરતા લાચાર છે ! સ્ત્રીઓને ખેલાવી ખીલવવી તે તો આપણા પુરૂષોની એક નાની સરખી રમત છે ! ”

“ થેન્ક યુ દોસ્ત થેન્ક યુ ! માઇ ડીઅર ખીસ્કોલી રીઅલી તું માઇ ડીઅર જોન્સનને ભુલાવે છે ! ”

“ સાહેબ મને પણ આપનાથી અધીક આનંદ અને સુખ છે ! ”

“ ઓલરાઇટ દોસ્ત તું ત્યારે હું આવું ત્યાં સુધી બેસજે ! પછી આપણે બધાં ફરવા જઇશું ! ”

“ ઠીક ત્યારે સાહેબ વહેલા પધારજો ! બહુ વાટ ન જોવરાવશો ! ”

“ યસ યસ ઓલરાઇટ હું જેમ બનશે તેમ જલદીથી પરવારી આવીશ ! વેલ ડીઅર મારા દોસ્તની બરાબર તબીયત

ઉઠાંવજે હાંકે !"

"જાઓ પાછા મારી સાથે ઓરડરલી કામ લીધું ખરૂં કે ? હું શું બેવકુફ છું ? હું તમારા દોસ્તને પીછાનતી નથી કે મને તમે હુકમ કરી હળવી પાડો છો ?"

"ઓહ માઇ ડીઅર ભુલ્યો ભુલ્યો એકસક્યુઝ મી પારડન મી !"

"જાઓ જાઓ તમને તો ફક્ત વાતોજ કરતાં આવડે છે, તમે કોઇ પણ પ્રકારનો કાબુ કમાન્ડ કે દાબ મન ઉપર રાખી શકતા નથી !"

"ડીઅર ઇંગ્લાંડની અંદર કાબુ કમાન્ડ દાબ કે ઓરડરની તો વાતજ કરવી નહીં ! ત્યાં તો વીલ પાવર એજ કમાન્ડ છે !"

"ત્યારે આમ વાતે વાતે કેમ ભુલો કરો છો ?"

"ડીઅર એકસક્યુઝ મી ફોર ધેટ ફોલ્ટ !"

"ઓલરાઇટ જાઓ, હવે ફરી મીસ્ટેક ન કરતા !"

"ઓહ થેન્ક યુ માય હાર્ટ,

* * * *

જોઇ જોઇ સઘળું જોયું.
બહુ હરી ફરીને મેં જોયું;
ઘણું વાંચી શીખીને મેં જોયું,
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનું સાધન એક ન જોયું !'

"ડીઅર હવે જાઓ જાઓ, આવું બોલી બોલી મને ન બનાવો !"

"ઓલરાઇટ સાહેબજી બાવા !"

"શું કહું સાહેબ આવીને આવી લમણાફોડ રાત દિવસ તે કર્યાજ કરે છે! ન બોલવાનું ઠેકાણું, ન ચાલવાનું ઠેકાણું, ન જવાનું ઠેકાણું અને ન આવવાનું ઠેકાણું. કેવળ વીમઝીકલ માણસ છે; તરંગી અને મનસ્વી છે; હું તો એમના પાલવે પડી પસ્તાણી!"

"શું કહો છો ભાભી સાહેબ! તમે છો ગુલાબ અને એ છે હજારીગોટા!"

"અમારા બેમાં તમે છો ઉમરાવ અને હું દ્વાદીલના નવાબ!"

"એ તો એમજ ચાલ્યા કરે! સાહેબ એવા છે તેમાંજ મઝા છે! જે કાંઈ આનંદ અને મઝા આપણે માણીએ છીએ તે એમનોજ પ્રતાપ છે! ખરેખર બિચારા સાહેબ ભોળીઆ દીલના ગબરૂ દીલાવર છે!"

"હું તે કબૂલ કરૂં છું; પણ બોલવા ચાલવાનું તેમને કાંઈજ ભાન નથી!"

"ત્યારે ભાભી સાહેબ મનુષ્યમાં એક ખોડ તો હોયજ! બધી વાતે સંપૂર્ણ કોઇ પણ હોયજ નહીં; જેમાંને તેમાં એકાદ વાંધો તો જરૂર હોય હોયને હોય!"

"ઠીક ત્યારે સાહેબ હોય! મારી કયાં ના છે? હશે અમારા બેમાં તમે છો એટલે મારે અધીક આનંદ છે!"

"મારે પણ તમારાથી અધીક આનંદ છે. તમારૂં ભુવન મારે એક વિશ્રાન્તીભુવન, શાન્તીભુવન અને આનંદભુવન થઇ પડયું છે!"

"ત્યારે ભુવનમાં વિશ્રાન્તી શાંતિ અને આનંદ તમે

અનુભવો !"

"ઑલરાઇટ માઇ ડીયર ભાભીસાહેબ ઑલરાઇટ ! જુઓ સાંભળો:-

* * * *

જુઓ લયલી સારૂ મજનુની પસ્તાઇ,
બેહાલ બન્યો ગણી ખાખ ખુદાઇ:
યુસુફ ઝુલેખાં તણી જુવોને વાતો,
બની ઇશ્કમાંહી ઉદાસ સહી તરવાતો.
શીરી ફરહાદ તણી પ્રીતી શુદ્ધ માનો,
દીધાં જેણે ઇશ્કમાં જીવનાં દાનો,
હા ઇશ્ક વડાઇ ઇશ્કબાજ જાણે છે,
નાહક વહાંબી ઇશ્કના તંત તાણે છે."

"વાહરે મારા સાહેબ વાહ ! તમે ગણુ રત્ન છો; આ કાવ્યલીલા કયાંથી શીખ્યા ?"

"અરે ભાભીસાહેબ જુઓ:-

* * * *

હું બની ગયો બેભાન ઇશ્ક તારામાં,
તુજ પાસ પોંચું એ નથી હવસ મારામાં;
લથડુ રાહે ચાલતો રાંનમાં હું તો,
આ કંટકથી તન ભર્યું જોઇ જા તું તો
નથી ઘડી એક વિશ્રામ મને તો મળતો,
ભાળુ બ્રહ્માંડે ભરી રહે જીવ બળતો;
તુજ પ્રીતિ તણા પારખુ કોઇ નહીં પેખુ,
બકનારા જન આ દુનિયામાં દેખું:

"વારી જાઉં રે મારા વરણાગીયા ! આ કામણ ટુમણ ક્યાંથી શીખી આવ્યા, આવાં પટામણાં મનામણાં ક્યાંથી લાવ્યા?"

"શું કરીએ, તમારી પાસે આવીએ ત્યારે કાંઇક નવીન શીખી વાંચી અને લખીને આવવું પડે; જુઓ:—

*　　*　　*　　*

શું કહું ઢંગ ઇશ્કના રૂપ બહુ લાવે,
કદી આશક કદી માશુક બનીને આવે;
કદી થાયે મધુકર કદી પુષ્પ સુખકારી,
ઓળખે ઇશ્કનું રૂપ ઇશ્ક પણ ધારી.
કદી બાગ બને કદી રાન કદી ફુલવાડી,
કદી બને શૈલ કદી વિવર બને કદી ઝાડી;
કદી થાયે લેલા કદી મજનુ સુખકારી,
ઓળખે ઇશ્કનું રૂપ ઇશ્ક પણ ધારી.
કદી વસંત થાયે કદી ઉનાળો કાળો,
કદી વાદળ છાયા કદી વિજ ચમકારો;
કદી તણખા થાયે કદી અગ્નિ ભયકારી,
ઓળખે ઇશ્કનું રૂપ ઇશ્ક પણ ધારી.
કદી પક્ષી થાયે કદી પશુ બની આવે,
કદી થાય તવંગર ગરીબનું તન લાવે;
કદી બને ભૂતી મુખ માર માર ઉચ્ચારી,
ઓળખે ઇશ્કનું રૂપ ઇશ્ક પણ ધારી."

"વ્હાલા આજ તો કાંઇ બહુજ કાલા થયા જણાઓ છો!"

"શું કરીએ તમે જ્યાં બહુજ વ્હાલાં લાગો ત્યારે અમારે કાલા થવુંજ પડે!"

" વાહરે લાલા કાલા ? ! "

" શું કરીએ ભાભીસાહેબ વાલાં ? "

" હયે। આમ આવો, ચાલો પેલા કોચપર બેસીએ; હુ તમ.રા વાસ્ને કાંઈ નાસ્નો તૈયાર કરૂં ! "

" નાસ્તામાં તમારાં મીઠાં વચન ક્ષુધાને સારી રીતે તૃપ્ત કરે છે. તમારા નયનના હાવભાવ મારો સારી રીતે સત્કાર કરે છે. તમારા અંતરનો અનુરાગ મારા ઉપર સારી રીતે ઉભરાય છે, એટલે હવે આવવા જવાની હરવા ફરવાની અને બેસવા ઉઠવાની કાંઈ જરૂર રહેતી નથી. બસ ભાભીસાહેબ હું તો તમને જોઉંછું કે ત્યાંનો ત્યાં પત્થરવત્ કરી જાઉં છું, ઠરતો ઠરતો અંતરમાં વિચાર કરૂં છું કે કીરતારે કેવા પ્રકારની કારીગરી એકઠી કરી કેવી કામગીરીથી આ પ્રેમની પ્રતિમા ઘડી છે ? "

" ઓહોહોહો આજ તો તમે મનેજ બનાવવા માંડી છે ! મારોજ કેડો લેવા માંડ્યો છે, ઠીક સાહેબ તમે મુખત્યાર છો !

" અખત્યાર અમલ કરવો તમારા હાથમાં છે, હુંતો એક વીણા છું જેમ વગાડો તેમ વાગું ! "

" ત્યારેજ ઘડીએ ઘડીએ મારા બારીષ્ટર સાહેબને થનક થનક નચાવ્યા કરો છોને ! ભાભીસાહેબ કોક દીવસે તમારે પણ નાચવું પડશેજ ! "

" હું તો તમારા સ્નેહમાં નાચી રહીછુંને ! હવે નાચવાનું અને રાચવાનુ એમાં શું શું બાકી રહ્યું છે ! "

" ભાભી સાહેબ મકાનના પૈસા સારા ઉપજ્યા ! એમાં તમને કાંઇ સાહેબે મઢ્યાં કે નહીં ! "

"નારે ના તે મકાનના પાંતરીસો તો ફક્ત પાંતરીસ મીનીટમાંજ ખલાસ થઈ ગયા હજુ પણ દેવું તો હદ ઉપરાંત બાકી રહ્યું છે! ખરૂં પૂછાવરાવો તો હું દેવાના ત્રાસથીજ અકળાઈ ગઇ છું!"

"તમે શું અકળાઓ આખુ ગામ અકળાય! દેવું ચીજ એવી છે!"

"પણ સાહેબ મનુષ્યે સમજવું જોઇએ! પોતાનું ગજુ પ્રથમથી વિચારવું જોઇએ! ગજા ઉપરાંતનો ભાર એક મોંઘમનો કર્મે લખાએલો માર છે! ડાહ્યા પુરૂષે હમેશાં પોતાની સ્થિતીનો વિચાર કરવો જોઇએ!"

"આ બધાં ફળ અને પરિણામ જે તમને અત્યારે માલમ પડે છે તે સુધારનો પ્રતાપ છે! ફૅશનનો વાયરો જે વખતે મગજમાં ભરાય છે ત્યારે મનુષ્ય આખી આલમનો શહેનશાહ થાય છે; તે જે કાંઇ મોહક અને સુંદર દેખે તે તમામ લઇને ઘરમાંજ ભરે છે; જ્યારે તે વાયરો જતો રહે છે ત્યારે તેને પાછળથી સારા નરસનું સ્હેજ પિછાન થાય છે અને બરાબર પિછાન જ્યારે લેણદારો દામ લેવા ઘર આગળ આવી દમામ કરે છે ત્યારે થાય છે!"

"ખરી વાત છે, તમારૂં કહેવું અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે! અમારે તો બારે માસ દમામમાંજ જાય છે, હું તો હવે એમનાથી હારી ગઈ છું. એમની વર્તણુંકથી જ્યાં સદા અંતરનો ત્રાસ થાય ત્યાં અંતર અનુરાગ શી રીતે કાઢે?"

"નજ કાઢે! સુંદરી અને સ્નેહનો સર્વદા સરખો નભાવ

એ ઘણુંજ અશક્ય છે! એ નભાવમાંજ મનુષ્યની સારી નરસી કીંમત અંકાય છે! ઓહો લ્યો સાહેબ આવતા જણાય છે!"

"હા એતો એજ! હવે જોજો વચનના કેવા તમંચા ફોડે છે!"

"ઓહુ ડીઅર ખીસ્કોલી હું ટાઈમસરજ આવ્યો છું! મને બીજી બધી વસ્તુ કરતાં ટાઈમની વધારે કેર દરકાર છે!"

"હા સાહેબ હા. આજકાલ તમારા જેવા સુધારકો ટાઇમમાંજ હુરાજ થતા જણાય છે! જુઓ,

"ટાઇમસર ખવુ અને બસ ટાઇમસર ફરવું,
ટાઇમસર જીવ્યા પછી બસ ટાઇમસર મરવું."

"ઓહુ થેન્ક યુ થેન્ક યુ ખીસ્કોલી થેન્ક યુ. તું બી જમાનાનું રમકડું છે!"

"તમારા જેવા સુધારકોના ખીસ્સામાં આજકાલ હવે થેન્કયુજ આપવાનું રહ્યું છે, જુઓ,

* * * *

ખાવું અરે શું થેન્ક યુ પીવું અરે શું થેન્ક યુ.
લઇને બજારે વટાવવું મારે તમારે થેન્ક યુ?
પહેરવું અરે શું થેન્ક યુ પાથરવું શું થેન્ક યુ;
ચુલા માંહી સળગાવવું મારે તમારે થેન્ક યુ?
પાન બીડી ચાહમા શું ચાટવું બસ થેન્ક યુ;
પાર્ટીટમાં શું નામ સાટે મુકવું શું થેન્ક યુ?
જુઓ જમાનો આવીઓ કડકા થયા ત્યાં થેન્ક યુ;
ભારતર અને સાહેબમાં સમાઇ ગયું છે થેન્ક યુ!

" વેલ સેઇડ ખીસ્કોલી વેલ સેઇડ ! દોસ્ત તું જ્યારે મારી પાસે આવે છે ત્યારે હું તમામ મારૂં દુઃખ ભૂલી જાઉંછું ! "

" કહો ના કહો પણ તમારા ભાઇબંધમાં કાંઇ જાદુ છે ! જે કોઇ એકવાર એમને જુએ તે તરતજ એમનું થઇ જાય ! "

" અરે બારીષ્ટર સાહેબ છે કે ? ઘરમાં કોણ છે વારૂં ? "

" સાલ્લા માણસો પણ કેવા ઇડીઅટ આવે છે ! ગુમાસ્તા અને મુનિમ થયા એટલે તદ્દન બેશરમા અને બેપરવાઇ રાખનાગ જમના એન્જલ દુત બન્યા ! "

" અરે સાબ ઘરમાં છે કે બહાર ગયા છે ? કેમ કોઇ બોલતું નથી ? હે બારીષ્ટર સાહેબ ! હે બારીસ્ટર સાહેબ ! હે બારીષ્ટર સાહેબ ! મારા બાપ બારીસ્ટર તમને સાત ગજના નમસ્કાર ! મારા બેટા મારાતો જોડાએ ફાટી ગયા ! "

" એ જંગલી હજુ પણ આથી વધારે ઘાંટા પાડ ! ગધેડા સમજ રાખ ! અક્કલના હેવાન બરાડા પાડી પોળ ભેગી કરે છે; ઉપર આવ ! "

" કહો શાબ શું છે બોલો ! મારી ભૂલ થઇ, ગનો માફ. કરો; પણ શાબ રૂપીઆ આપો ! "

" લે તારા રૂપીયા સુવર રાસ્કલ સ્ટુપીડ ઢેમ ! "

" ઓ મારા બાપરે મરી ગયોરે બાપલીયા ! મારા દીકરાએ મને મારી નાંખ્યોરે મારી મા ! મારા દોઢસો રૂપીઆની ઉઘરાણીનું પાણી થઇ ગયુંરે મારી મા ! હાય હાય મારા મૂળાના પતીકા જેવા રૂપીયાનું પાણી થયુંરે મારા બાપલીયા ! "

" ઓ જંગલી બુમ પાડતો બંધ થા; નહીં તો જાનથી

મારીશ !"

"તો નાણાવટીના દીકરા, શાહુકારની પેઢી, મારાં નાણાં આપ, આમ માર માર શું કરે છે ?"

"તો એ ગુમાસ્તા, ઉઘરાણી રીતસર કર! જરા ડાહ્યો થા, ડાહીમાનો દીકરો થઇ વાણીઆના નામને લજવે છે; ઉઘરાણી આવી થતી હશે ?"

"તો મારા શાબ કોઈ મલકમાં દેણદાર લેણદારને મારતો હશે ?"

"તો અક્કલના ઉંધા આમ ખરાડા પાડે નાણાં મળતાં હશે ?"

"તો મારા શાબ મારા તો રોજ આવી આવીને ટાંટીઆ ફરી ગયા !"

ગુમાસ્તી મફતની ખાતા હશો કેમ ? ગુમાસ્તી કરવી ને ધક્કાથી કંટાળવું એ કયાંનો ન્યાય ! પેલી કહેવત ભૂલી ગયો કે જે ફરે તે ચરે !"

"એ શેઠીઆ હુ કાંઇ ગુમાસ્તો નથી, પણ જાતે પેડ દુકાનનો માલીક છું; મારા ગુમાસ્તાને તો આ ડોળા કાઢે છે. એ સાએ કોણ જાણે નવસેં નવાણું ધક્કા ખવરાવ્યા હશે, આજે મારા મનમાં એવો વિચાર થયો કે મારો બેટો ગુમાસ્તો ઉઘરાણીજ જતો નથી; બારીષ્ટર સાહેબ તે વળી આટલા બધા ધક્કા ખવરાવતા હશે, એવું પારખુ જોવા સારૂ હુ જાતે આવ્યો; આ પારખું જોતાં ગાલ પર નફાના પાંચ સાત તમાચા ખાધા !"

"હેં હેં કોણ જાતે તમે શેઠ છો ?"

" હા શાબ જાતે શેઠ સુઆ છાઅ ! "

" આવો ઉપર આવો બેસો આ ખુરશી ઉપર ! "

" અરે પણ તમે જાતે શેઠ માલેક થઈને આવા ધાંટા કાઢો તે શોભે ! સારા માણસને ઘેર ઉઘરાણી જતા પહેલાં ઉઘરાણી કરનારે જાતે સારા થઈને જવું જોઇએ ! "

" આ શાબ ખોટું લાગે તો માફ કરજો ! સારા માણસ હોય તે આમ ઝાઝા આંટા ખવરાવે નહીં ! એક વાર બે વાર અને ત્રીજી વાર થતાં તો ખુદ પોતે દુકાને આવી અમારી છાતીમાં પૈસા મારે ! "

" શેઠ તમે જાતે પૈસાવાળા છો તે આખી દુનિયાને પૈસાવાળી જુઓ છો, પણ હવે વખત કેવો છે એનું તમને ભાન છે ? પૈસો ક્યાં છે તેનું કાંઈ પિછાન છે ? "

" એ શાબ અમે તો તમારા જેવા શાબ લોકોનાં પાટલુનજ પૈસાથી ભરેલાં જોઈએ છીએ ! આ હરવા જાય, ફરવા જાય અને કાંઈ વાતચીત કરે કે તરતજ આમ હેઠો હાથ ઘાલી આ રૂપીઓ કાઢી તરત એક ગજ દુર ફેંકે એટલે અમે જાણીએ કે શાબ ખુબ રૂપૈયાથી ભરેલા છે ! "

" એ શેઠ તમારૂં ગામ કીયું ? "

" એ શાબ સોરઠમાં આવેલું સરધાર ! "

" અહીં કેટલા વરસથી આવી ધંધો કરો છો ? "

" શાબ ધંધો તો દસકાથી કરૂં છું; આ શહેરમાં આવ્યો ત્યારે પાસે પુરા પાંચ નહોતા, પણ તમારા જેવા સાબ લોકોને સલામ કરી કરી પાંચ સાતનો ઠામ કર્યો છે; શાબ દસકામાં

કોઇનો હુંકારો ખાધો નથી, આ ધોળામાં ધુળ તમે ઘાલી, આ દસકામાં લમણો આ શાબે તોડી નાંખ્યો !"

"એ શેઠ એ દહાડા જતા રહ્યા, હવે તો આવા શાબ લોકોના ખીસ્સામાં રૂમાલે વીંટેલા દામમાં યસ નો અને થેન્ક યુજ રહ્યું છે !"

"શેઠ આ મારા ભાઇબંધ તો મશ્કરા છે, લ્યો પાન-બાન ખાશો, બીડી પીશો, ચાહબાહ મુકાવું !"

"એ શાબ ચાહ પાન ખાધાં હોત તો ક્યારનાંએ ઘરમાં છોકરાં ધોળાં ધોળાં શકોરાં અને રકાબીચું રમાડતાં હોત ! ચાહ અને પાંદડાં ખાઇએ એના કરતાં રોટલા શા ખોટા ?"

"લ્યો શેઠ ત્યારે હવે પધારો ! તમારી દુકાને મારા ગુમાસ્તા જોડે તમારા રૂપીઆ દુધે ધોઇ મોકલાવીશ. હવે આંટો ખાશો નહીં."

"મોટી મહેરબાની શાબ, પણ મારો બેટો આ ગાલ તમાચાથી ધમધમી ગયો."

"હશે જાઓ શેઠ જે થવાનું હતું તે થઇ ગયું !"

"પણ બીરાદર હવે ફરી ધક્કો ન ખવરાવતા હોં કે !"

"અરે કાંઈ ઘેલા થયા ! જરૂર પહોંચતા કરીશ !"

"લ્યો જુહાર શેઠ !"

"બારીસ્ટર સાહેબ ! હવે આવી નાદાની ન કરશો, આ વખતે તો હું હાજર હતો એટલે વાત સુધારી દીધી, નહીં તો કોઈક દિવસે તમને ભારી પડી જશે ! મોટા મોટા રૂસ્તમ જેવા મહારથીઓ પણ દેવાના દાસ છે તો તમારી શી ગણના ! વિલા-

યત જઈ બારીષ્ટરની પરિક્ષા પસાર કરી આવ્યા; એટલે કોઈનું લીધું હોય તે પાછું આપવુંજ નહીં. કોઇ લેવા આવે ત્યારે ધોલ મારવી, આ કયાંનો ન્યાય? આ તો તમારો લૉ તમને આવું શીખવતો હશે કેમ? તમે આ બધો પાવરજ લૉ ઉપર કરતા હશો કેમ? સાહેબ સાહેબશાઈ પણ રીતની રાખવી જોઇએ બજારનો વ્યવહાર જીવ સટે પણ સાચવવો જોઇએ; મોટા મોટા ધાડપાડુ બહારવટીઆઓ પણ પોતાનો વ્યવહાર સીધો અને સાચો સાચવે છે, બહારવટીઆની એક નાની સરખી ચીઠી હજાર રૂપીઆનો ઢગલો કરાવી દે છે, અને તેજ બહારવટીઆ ચીઠી સ્વીકારનાર વાણીયાને રૂપીઆથી નવરાવી દે છે સમજ્યા! આવી મારફાડ કાયદાનાં બ્હાનાં અને જોરથી કરવી તે નાદાની કહેવાય! ભલે દીવાની કોરટો નાદારની હોય પણ ન્યાય દરેકનો સરખોજ છે; ન્યાયની કોરટો કોઈ કાળે પણ એક ઇંચ ચલાયમાન થતી નથી; માટે મહેરબાન ભાન રાખો! ક્ષમા કરજો! ખોટું લગાડશો નહીં, તમારા હીતને વાસ્તે મને જે ઠીક લાગ્યું તે કહ્યું છે સમજ્યા!"

"નો નો ડીઅર ખીસ્કોલી યુ આર ક્વાઈટ રાઈટ! સાલો મારો મિજાસ મારા કાબુમાં રહેતો નથી! ઇંગ્લાંડની હવાથી મગજ એવું સ્વતંત્ર બની ગયું છે કે કોઇના દબાણમાં તે રહેતુંજ નથી! ઈંગ્લાંડની રીતરસમ હવા પાણી વગેરે તમામ દબાણ રહીત સ્વતંત્ર છે! આ તમારા પરતંત્ર ઇન્ડીઆમાં અમારા જેવા સ્વતંત્ર મગજવાળા સુધારકોને એક મીનીટ પણ રહેવું પાલવે નહીં!"

"સાહેબ પણ જેવો વખત અને જેવો માણસ તેવી વાત કરવી જોઇએ! સર્વ ઠેકાણે સરખુ ધોરણ રખાય નહીં! સર્વદા એક સરખો દાબ કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર રખાયજ નહીં; હીંદુ સંસારમાં દાબ ફક્ત પેટભરા નોકરો અને બૈરાં છોકરાંઓ પરજ રાખી શકાય છે!"

"પ્લીઝ સ્ટોપ યોર લેક્ચર એક્સક્યુઝ મી મારી ભૂલ થઈ!"

"આટલુ વિવેચન ભવિષ્યમાં ફરી ભૂલ ન થાય તે સારૂ હું કરૂં છું; આ ભૂલ તમારી ભયંકર છે! ટોમી ડૉગને બારણા આગળ બાંધો, એટલે તમારે બધી પંચાતજ મટી જશે!"

"ઓહ યસ ઓહ યસ વેલ રીમેમ્બર્ડ! માઈ ટોમી ઈઝ માઈ બોડીગાર્ડ! અરે રામા!"

"જી! જી! જી! જી!"

"પેલા હૉલમાંથી ટોમીને છોડી હીંચકા આગળ નીચે નીસરણી પાસે બાંધ, જાળી ખુલ્લી રાખજે હોંકે!"

"જી! બહુ સારૂ! બહુ સારૂ! બહુ સારૂ!"

"સાહેબ આજે તમે તમારા મિત્રને ઘણીજ સોનેરી શીખામણ દીધી! એટલુ કહેવાની જરૂર હતી; સાહેબનું મગજ એવું વિચિત્ર ઓડ અને ગરમ છે કે મીનીટે મીનીટે તેમાં નવા તરંગો ઉભરાયાજ કરે છે!"

"ઓહ માઈ ડીઅર લેડી તું તદ્દન ખોટું બોલે છે, હું તારા આગળ ઘણોજ સીધો અને નમ્ર છું! તારા મુખમાંથી નીકળતા શબ્દો હું ફુલની માફક ઝીલું છું! તને તો પાણી માગે

" આ શાબ મારે ઉતાવળ છે એટલે હું તો જાઉં છું ! તમારા રૂપીઆ તો અમારા ઘરમાં છે ! "

" અચ્યા ભાઈ કોઈ ઘરમાં છે કે નહીં ? આતે શો જુલમ કરવા માંડયો છે, ધક્કા ઉપર ધક્કા ખાઇને મારા તો ટાંટીયા ફરી ગયા, આ જોડા પણ ફાટી ગયા ! "

" ઉપર આવો, સાહેબ ઉપર બોલાવે છે ! "

" અરે શું સાહેબ ઉપર બોલાવે છે ! કેટલાક બધા ધક્કા, આતે શાહુકારનાં લક્ષણ કહેવાય ? ફરી કોઈ દીવસ બજારમાંજ આવવું નથી ! "

" અરે તું ઉપર મરને ! નીચે ઉભો રહીને શું ભસ ભસ કરે છે ! "

" સાહેબ જીભાન સંભાળીને બોલો ! હું જુદ્દી ખોપરીનો છું, બજારમાં કોઈ દીવસ ઈજત લઈ નાંખીશ ! ભૂલી ગયા તે દીવસે માણુકાએ ઘોડાની રેન ઝાલીને વિકટોરીઆ ત્રણ દરવાજે રોકી હતી. યાદ છે તાબડતોબ તરતજ ગુમાસ્તાને ઘેર મોકલી ઉભા ઉભા પાંચ મિનીટમાં પૈસા આપવા પડયા હતા. હું પણ માણુકાનો બાપ છું હોં ! તમારા જેવા સફેદ લુગડાના ઠગ સાહેબોને સીધા કરનાર હું પણ એક ઉસ્તાદ છું ! "

" ચુ ગદ્ધા ઉપર આવ, લઈ જા તારા પેસા ! "

" તારો બાપ ગદ્ધો ! મોટો બારીષ્ટરનો ખાં થઈ ગયો છું તે ! ખોપરી તોડી નાખીશ. પૈસા ઘાલી જવા અને ઉપર મિજાજ કરવો, ગાળો ભાંડવી; ગાળો ખાનારા અમે ઘાંચી નહીં, ઘાંચી સેતાનની માંચી, ઘાઘળો ચુસી ખાઈશ ! "

" યુ રાસ્કલ પૈસા ઉપર આવી લઈ જા ! "

" રાસ્કલ તું અને તારો બાપ ! નાણાવટી હેઠો ઉતર એટલે હું તને સીધો કરૂં ! "

" અરે તું ઉપર આવ તારા પૈસા લઈ જા ! તને પૈસા આપવાની કોણ ના પાડે છે ! "

" બારીષ્ટર સાહેબ હું તમને સારી રીતે ઓળખું છું, ઉપર બોલાવી કાયદાની કુંચી ખોલી ઘર પ્રવેશની ફરીયાદ માંડવી છે કેમ ? "

" અરે તું ઉઘરાણી કરવા આવ્યો છું કે ધાંધલ કરવા, ઉપર આવી તારો હીસાબ ચુકતે લઈ જા; ઉઘરાણી કરવા નીકળ્યો છું ત્યારે ઉપર આવતાં કેમ ડરે છે ? "

" અરે કોણ ડરે છે, લ્યો આ ઉપર આવ્યો ! કરી નાંખો જે તમારે કરવું હોય તે, આપે એને રામ ! દરેકને બે હાથ છે, જોઈ લેવાશે ! "

" હાઉ હાઉ હાઉ હાઉ હુઅઅઅ હાઉ ! "

" ઓ તારી માનું આ પણ એક જબરૂ કૌતક છે ! મારો બેટો આ પણ બારીસ્ટરનો બેટો છે ! "

" હાઉ હાઉ હાઉ ! "

" અરે તન ખાઉ ખાઉ ખાઉ ! "

" હાઉ હાઉ હાઉ ! "

" લે સાલા હાઉ લેતો જા ! " કહી જાળી ઉઘાડી ચોપડો ટોમી ડૉગના માથામાં માર્યો. ટોમી પણ બળ કરી કુદી સાંકળ તોડી ઘાંચીના પગે બાઝયો; ઘાંચી પણ મરણીઓ થઈ ટોમીને

છુટે ચોપડે મારવા લાગ્યો; ટોમીએ ચોપડાનાં પાનાં કરડી ખાધાં અને વલુરીયાં ભરી ચોપડો ફાડી નાંખ્યો, ઘંચીનું કેડીયું કરડી ખાધું; ધોતીયું ફાડી નાંખ્યું તથા ચાર પાંચ લોહીલુવાણ બચકાં ભરી તેને અધમુઓ કરી નાંખ્યો !”

“ એ મારા બાપરે, એ મારી મારે ! મને કરડી ખાધો. અલ્યા કોઇ આ કુતરાના પંજામાંથી મને બચાવો ! હાય હાય મારો ચોપડો ફાડી નાંખ્યો, એ તારી માના બારીષ્ટર તેં પણ વેર વાળ્યું. મરા દીકરા પૈસા આપવા પડે ત્યારે બારણા આગળ કુતરો બાંધી ઉઘરાણીવાળાને હેરાન કરવા માંડ્યા; મારો જાન જાય તો ભલે, ઘરના પાંચસો અવગા થાય તો ખેર પણ તારા ઉપર અને કુતરા ઉપર ફરીયાદ માંડી ભર કચેરીમાં હું તને બચકેને બચકે તોડી ખાઉં ! ” આ પ્રમાણે જબરૂ ધાધલ મચી રહ્યું; ઉપરથી ખીસ્કોલી, કપીલા, રામો અને બારીષ્ટર નીચે આવ્યા; આડોસી પાડોશી ભરાઇ ગયાં; ઘંચીએ જેમ આવે તેમ ગાળો ભાંડવા માંડી; ખીસ્કોલીએ ઘંચીને જેમ તેમ સમજાવી પહરના પૈસા આપી તેને માંડ માંડ પ્રયત્ને પાછો વાળ્યો; બારીષ્ટરને પણ ખુબ ધમકાવ્યા અને ઝગડો શાંત કરી તે પણ છાનામાના રસ્તો માપી ગયા; બારીષ્ટર પણ ઝંખવાણા પડી ઉપર ગયા; રામો જાળી વાસી કુતરાને ત્યાંનો ત્યાં ફરી બાંધી પોતાનું કામ કરવા મંડી ગયો; કપિલા પણ બારીષ્ટર ઉપર સારી પેઠે રૂવાબ કરતી બડબડ કરવા લાગી; સમય વિચારી બારીષ્ટર પણ બધુ સાંભળવા લાગ્યા ! ”

“ આવા નોનસન્સવેડા અને ઢેડફજેતા મારાથી બીલકુલ

"હવે કાંઈ સુધરશે! જો તમારી આવક ન હોય તો ઘરબાર મુકી જ્યાં આવક થતી હોય ત્યાં જાઓ! ખર્ચ કમી કરો, અગર પેદા કરો!"

"ડીઅર હવે હું તેવીજ જોગવાઈના વિચારમાં ફરૂં છું!"

"બારીષ્ટર શાબ હય?"

"કોન હય?"

"મેં નુરખાં પઠાણ"

"ઓ મારા બાપ આ રોચો પઠાણ તો કોણ જાણે શું એ કરશે? પઠાણનું શું બાકી છે?"

"ડીઅર પેલી શાલ જોટાના એનશ્રી સો રૂપીઆ બાકી છે!"

"ત્યારે પાંતરીસેમાથી સો પહેલા અ.ને આપવા હતાને?"

"ઓહ માઈ હાર્ટ હું તે વાત ભૂલી ગયો! મારૂં ભેજુ બહુ ડલ બની ગયું છે!"

"અરે તમારા ભેજામાં ભુસુ પડે, પણ આ પઠાણ કાકો તો કોણ જાણે અત્યારે શું એ કરશે! હું તો તેના ડોળા દેખીનેજ ડરી જાઉં છું!"

"ઓહ નેવર માઈન્ડ તેની સાથે એટીકેટથી કામ લેશું એટલે ઝટ પતશે!"

"અરે એ તો કાંઈ પણ તમારી એટીકેટને ગાંઠશે નહીં!"

"તો આપણો બેડો ગાર્ડ ટેમી છેને!"

"અરે એનો ટોમીને ખાઈ જાય તેવો છે, ટોમીના ડોળાથી તો વાણીઆના ગુમાસ્તા બીએ, પણ આ પઠાણ તો ટોમીનું ડાચું ઝાલી એક પળમાં ઉંચો કરી પછાડે તેવો છે!"

" ક્યૌં બારીષ્ટર સાહબ ઑફીસમાં હય ? "

" હાઉ ! હાઉ ! હાઉ ! હુઅઅઅઅ હાઉ ! "

" ઓહ ઈધર તો બડા શેર હય ! કોઈ અફ્લાતુન વિલાયતી કુત્તા હય. "

" ઓહહ હાઉ ! ઓહહ હાઉ ! "

" ઓ બી બારીષ્ટર સાહેબને ઠીક તમાસા કીયા હય ! ઓહ કુત્તે ચુપ હો જા ! જાદે કરેગા તો તેરી હડ્ડી પસલ્લી તોડ ડાલુંગા ! "

" હાઉ ! હાઉ ! હાઉ ! "

" બસ અબી ચુપ હો જા ! "

કહી જાળી બળ કરી ઉઘાડી પઠાણ ઘરમાં દાખલ થયો; કુતરો પણ ઉછળી ઉછળીને ભસવા લાગ્યો; પઠાણ પણ કુતરા સામો દાંતીયાં કરવા લાગ્યો; પઠાણ નીસરણી પર પગ મુકવા જાય કે તરત ટોમી કુદી કરડવા આવે થોડીકવાર સુધી તો પઠાણ અને કુતરાના દાવપેચ ચાલ્યા, છેવટે બળ કરી ટોમી પઠાણ પર સાકળ તોડી નાંખી કુદ્યો; પઠાણને વલુરી ખાધો અને ઉપરા ઉપરી પાંચ સાત બચકાં ભર્યાં; બારીષ્ટર અને કપીલા ગભરાઈ દાદરમાં નીચે આવ્યાં; બારીષ્ટરે ટોમીને શાંત પાડવા ખુબ ધમકાવ્યો, પણ વકરેલો ટોમી કેમે કરી શાંત પડ્યો નહીં; ઉલટો પઠાણને કરડી ખાધો; તેના શાલ જેટાની ગાભડી ફાડી નાંખી, પઠાણનાં કપડાં પણ ફાડી નાખ્યાં, છેવટે પઠાણે ખુબ ગુસ્સો કરી કુતરાને ડાચાથી પકડી બે હાથે બળ કરી માથે ફેરવી બારણા જેડે ખુબ પછાડ્યો; કુતરો પણ જીવ ઉપર આવી

લોહીલુહાણ થઈ ફરી પઠાણના પગે ચોંટ્યો; પઠાણ પણ જીવ પર આવી કુતરાની છાતી પર ચડી બેઠો અને બળ કરી ચપ્પાવતી કુતરાને ચીરી નાંખ્યો; કુતરો લોહીલુહાણ થઈ બારીષ્ટરના બારણા વચ્ચે મરવા પડ્યો. આડોશી પાડોશી પુષ્કળ ભરાઈ ગયા, પઠાણ પણ ખુબ ગુસ્સે થઈ બારીષ્ટરની ઑફીસમાં ગયો, અને લાલચોળ ડોળા કાઢી પૈસા માગવા લાગ્યો!"

"અચ્છા બાવા અમારા શાલ જોટાકા પયસા લાવો!"

"પઠાણ સાબ ગુસ્સે મત હો જાઓ! કુત્તા મર ગયા તો કુચ્છ ફીકર નહીં, તુમ શાંત હો જાઓ!"

"અભીને અભી અમારા પયસા ઈધર મુકો!"

"સાબ તુમારા પયસા પરસુ આકે લે જાઓ!"

"નહીં બાવા અમ પરસુકી બાત ન સમજે; પયસા અભી ચાહીએ!"

"અભી પયસા નહીં હય!"

"નહીં બાબા હમ પયસા લીયા વિના ઇધરસે કભી ન જાયેગે!"

"ઈધર પયસા નહીં હય! શ્યામકુ કોરટમાં આવો!"

"કોરટકી અયસી તયસી! અભી પયસા છોડો!"

"ડીઅર તારી ટ્રન્કમાં જો તપાસ કર! કાંઈ નોટ બોટ છે જાને લાવ કાંઈ!"

"હું શું કરૂં? નગીન તમારાં! ઉધાર લાવવાનો બહુ તમને ચસ્કો છે. ઠીક આ પઠાણ પણ માથાનો મળ્યો છે! જેનું તેનું આ લચી નામે માંડાની ઘરમાં ઘાલ્યું, કાકાને શો જવાબ

દેવો પડશે તેનો કાંઇ વિચાર કર્યો ! ઉલટું અધુરામાં પુરૂ લેણ-દારોને મારફાડ કરોછો; વળી એટલેથી પણ ન ધરાયા ત્યારે છેવટે ટોમી ડૉગને લાવી બારણે બાંધ્યો, આ તે તમારો ઢંગ છે ? લોકોના પૈસાનું પાણી કરવું, અને માગવા આવે ત્યારે ડંડાબાજી કરવી એ કયાંનો ન્યાય ? ઠીક આજે ગમ્મત આવી છે, મારી પાસે તો કાંઇ નથી ! ”

“ બારીષ્ટર સાહુબ અમારા પયસા અભી દે દો ! ડેર મત લગાવો ! ”

“ અરે પઠાણ સાબ માફ કરો ! તુમારા પયસા કલ જરૂર દેગા, ચહીએ તો બ્યાજ લેના ! ”

“ નહીં પયસા અભી દે દો ! તુમ અયસે કોટ પાટલુન વાલે સાબ લોક હોકર અમસે મવાલી હોતે હુય ! તુમારી પાસ જબ દામ નહીં થા, તબ સાલ જોડા ક્યૌં લીયા ! ”

“ ડીઅર ઓહ માઈ ડારલીંગ જરા દયા કર ! હેવ પીટી ફોર આ પુઅર હસબન્ડ ! વ્હાલી આ વખતે ખમા મહેરબાની કર ! મારી પાસે જેવા પૈસા આવશે કે તરતજ હું તને પંજાથી દાટી દઇશ ! ”

“ અરે પણ હું લાવું કયાંથી ? ના હોય તો ચોરી કરવા જાઉં ! તમને વિચાર નહોતો આવ્યો ? ઉધાર લાવી શોખ માણ-વાનો મેનીયા આવો કયાં સુધી રાખશો ? ”

“ બાગા પયસા લાવો, દેર મત લગાવો ! ”

“ પઠાન સાબ અભી તો પયસા નહીં હય ! ”

“ અભી પયસા છોડ દો, નહીં તો ઝગડા હો જાયગા ! ”

" લ્યો આ મારી એક સોનાની અંગુસ્તરી છે, તે પચીસ રૂપીઆની છે ! "

" અચ્છા લાવો અંગુસ્તરી ! "

" દુસરા પયસા કલ દેગા ! "

" નહીં અભી ચહીએ ! "

" અચ્છા લ્યો એ સોનેકી ઘડીયાળ ઓર એ સોનેકી ચેઈન ! "

" રહેને દો એ સુન્ના જુઠા હય ! અમારે કામકે નહીં ! અમકુ દાગીના ચહીએ ! "

" અરે નહી સાબ ઘડીઆળ સુન્નેકી હય ! "

" નહીં બાબા એ તુમારી ઓરત કે ડોકમાં જો ચેઈન હય વો હમકુ દે દો ! "

" ડીઅર મહેરબાની કરી તારી પાસે જે ચેઇન છે તે તું આ પઠાણને આપ ! હું તને ડબલ મોટી કરાવી આપીશ ! "

" જાઓ જાઓ છ નામાના બોલતાં શરમાઓ ! બાઈડીના દાગીના ઉતારવા આવ્યા છો ! એવો શો ધંધો કર્યો કે તમારે આવો વખત આવ્યો ? "

" ઓહ માઈ હાર્ટ આ વખતે મારી આ માગણી કબુલ રાખ ? હું હવેથી આવી કદી ભૂલ નહિ કરૂં; મારો જાન જશે તો જવા દઈશ પણ કાંઈ ઉધાર લવી વ્યવહાર નહિ નભાવું પક્કી કાઇ ! "

" અરે ગમે તેમ થશે તોપણ હું મારી ચેઈન નહિ આપું તે નહિજ આપું : પાંતરીસો બાટલી અને પ્યાલામાં આપ્યા તે

વખતે આ પઠાણકાકા યાદ નહોતા આવ્યા ? ”

“ નો ડીઅર નો જો તે વખતે પઠાણ યાદ આવ્યો હોત તો આ વખતજ ન આવત ! ”

“ શી રીતે યાદ આવે ! કોઇ દિવસે નામું રાખવું છે ? બધો ગલ્લે હીસાબ ! મળ્યું ત્યારે મીર, નહિ તો ફકીર ! હાથમાં પૈસા આવે છે ત્યારે કાંઈ વિચાર સૂઝે છે ? ”

“ ડીઅર આ વખતે મારા ઉપર ખાસ મહેરબાની કર, હવેથી તું જેમ કહીશ તેમ હું કરીશ ! અત્યારે આ પઠાણના ત્રાસમાંથી મારો બચાવ કર ! વ્હાલી હું ગભરાઇ ગયો છું ! ”

“ હા તમારૂં કહેવું બધું સાચું છે પણ હું શી રીતે મારી ચેઇન તમને આપું ! ચેઇન તમારા બાપની નથી ! ”

“ ત્યારેજ માઇ ડીઅર હું તારી પાસે કરગરીને માગું છું ! ”

“ એ તો હું પણ જાણું છું કે તમે કરગરીને માગો છો, નહિ તો કયારનીએ ડોકમાંથી કાઢી લીધી હોત ! ”

“ વ્હાલી હવે બહુ થયું ! મને ઝાઝો ન તલ્લસાવ ! હું બે હાથ જોડીને તારી પાસે ક્ષમા માગું છું ! આ વખતે દયા કરી મને દેવાના ત્રાસમાંથી મુક્ત કર ! ”

“ લ્યો આ ચેઇન ! ખબરદાર હવે જો વગર વિચાર્યું દેવું રી તોફાન કર્યું તો ! ”

“ લ્યો પઠાનસાબ આ ચેઇન લ્યો ! ”

“ લાવો બાબા ! ”

“ લ્યો સાહેબ ! હવે મહેરબાની કરો ! ”

“ કયા મહેરબાની કરે ! અબી અમારા દામ પૂરા નહિ

હોતા હુય ! હુજુ પચાસ રૂપીઆ કમ હુય ”

“ નહિ સાબ વીસ પંદરનોજ ફેર છે, તે હું તમને કાલે પૂરા કરી આપીશ, અત્યારે જાઓ મહેરબાની કરો ! ”

“ નહિ બાબા અમારા પયસા છોડો, તુમ લોક ઉપરસેં અચ્છા શાહુકાર દેખાતે હો મગર ભીતરકે અચ્છે નહિ હો ! ”

“ ક્યોં પઠાનસાબ ઇસ તરેહસેં બોલતે હો ? ”

“ બાબા શાહુકાર શરીફ લોક આયસે કુત્તે પૈસા માગને વાલેકુ કાટનેકે લીયે બાંધતા હુય ! ઓ તુમ બડી બદમાસી કરતા હુય ! અમ જો કુચ્છ સચ કહેવે તો તુમ બડા શરીફ બદમાસ હો ! જેન્ટલમૅન લોફર હો ! બજારસેં માલ ક્રેડીટ પર લાના, અગર કીસીકુ દેના નહિ ! ”

“ અચ્છા સાબ અબી માફ કરો તુમ જાઓ ! જરૂર કલ પૈસા દેગા ! ”

“ નહિ બાબા રૂપૈયા પચાસ કમ હુય ! અબી લાવો અમ કુબી નહિ જાયેંગે ! ”

“ ચલો સાબ અબી મેરી પાસ કુચ્છ નહિ હુય ! જો આપકુ ચહીએ તો એ ઘડીઆળ લ્યો, એ અછોડા લ્યો, ફીર ક્યા કરે ? ”

“ નહિ બાબા, એ તુમારી લેડીકે કાનમેં જો એરીંગ હુય ઓ અમકુ દેદો, જાસ્તીમાં તુમારી ઘડી, ચેઇન ઓર એ ચશ્મા અમકુ દેદો. ઓ સબ માલ અમ તુમારા લેકર કલ શામકુ ઇધર આય ગે, અમારા દોઢસો રૂપીઆ દેદો, આર તુમારા સબ ઓ માલ લેલો ! ”

"પઠાનશાબ માફ્ કરો, તુમ બડા જુલમગાર હો!"

"તુમારા જયસે શરીફ્ બદમ સોંપે અયસા જુલમગાર હોના ચાહીએ! તુમ લોક અમારી આગે સીધે હો! તુમ ઔર તુમારા ઓ કુત્તા દોનું બડા બદમાસ હય! યાદ રખો જો કુછ અમારા ખુન ઇધર નીકલા હય, મગર અમલોક તુમકુ દેખ લેવેંગે! અયસી નાદાની બદમાસી ઓર ચાલાકી કોઇ શાહુકારલોક નહિ કરતે હય! એ શહેરમાં એક તુમ ખુદ શરીફ્ બદમાશ હો!"

"પઠાનશાબ માફ્ કરના! એ કુત્તાએ જો કુછ કીયા હય એમાં મારો વાંક નથી, એને પણ પાપની સજા સારી થઈ છે! ઓ બી જાનસેં મુઆ હય!"

"તુમ જીતે રહે હો એ અમકુ બ્હોત ખટકતા હય! કયા કરે અમ લાચાર હય ઇધર તુમારા મકાન હય, એ છુરીસેં જો સજા કુત્તેકુ દીઈ હય, ઓ તુમકુ બી અમ કરતે, મગર ઇધર તમારા મુકામ હય! જો બજારમાં અયસા ધાંધલ હોતા તો અમ તુમકુ ઓર કુત્તેકુ દોનુંકુ એ છુરીસેં કાટ ડાલતે! મગર અફ્સોસ, તુમારા મકાન હય! અમકુ બ્હોત ગુસ્સા હોતા હય! અમારા સારે બદનમેં આગ ઉઠતી હય! દેખો બારીષ્ટર સાહેબ અમ તુમકુ છેલ્લી દફે કહેતે હય કે જો કુછ અમને કહા હય ઓ જલ્દી કરો, અમકુ દેદો, નહિ તો ઇધર તુમારા ખુન હો જાયગા!"

"ઓહ માઈ ડીઅર લેડી તું જલ્દી તારાં એરીંગ આપ નહિ તો રજનું ગજ થશે અને જોતજોતામાં આ પઠાણ ગજબ કરશે, હું તને કરગરીને કહું છું કે મને જલ્દી એરીંગ આપ, તને

આથીં પણ સારાં એરીંગ હું કરાવી આપીશ!"

"જો જો! ભૂલીને ફરી ન જતા! આ વખતે તો તમે જેમ કહો છો તેમ હું કરૂં છુ પણ હવેથી આવું નહીં ચાલે!"

"ઓહ થેન્ક યુ માઈ ડીઅર!"

"અરે પાછુ થેન્ક યુ બોલ્યા!"

"ઓહ ભૂલ્યો પારડન મી!

* * * *

જોઇ જોઇને સઘળું જોયું,
બહુ હરી ફરીને મેં જોયું;
ઘણું વાંચી વિચારી મેં જોયું,
પણ સ્ત્રી વશ કરવાનું સાધન એક ન જોયું!"

"ડીઅર એક્સક્યુઝ મી!"

"લ્યો એરીંગ!"

"લ્યો પઠાન સાબ આ વૉચ, ચેઇન, ચશ્મા અને એરીંગ હવે આપ આ દાગીના લઈ જલ્દીથી ઘેર પધારો, કાલ સાંજના ઘેર આવજો; એટલે હું તમારા પૈસા ચુકવી દાગીના છોડાવીશ."

"અચ્છા લાઓ સબ દાગીના અચ પાકીટમાં ડાલો!"

"લ્યો સાબ! માફ કરના પઠાન સાબ! આપકુ તકલીફ તો બહોત પડ!"

"ઓહ અયસી તકલીફ અમ સારી જીંદગીમેં નહીં ભૂલે! અચ્છા બારીષ્ટર સાબ અભી તો મેં જાતા, મગર કલ નહીં મેં પરસુ સામકુ આવુંગા; તુમ પયસેકી તજવીજ કરના! દુસરા કુછ કુત્તા બાંધનેકા હય તો અમકુ બોલો અમ જમૈયા બરછી લેકર આવે!"

" નહી નહી સાબ કુછ નહીં કરનેકા ! એ કુત્તા તો મર ગયા તો જહાન્નમમે ગયા, અમકુ કુછ દરકાર નહીં હય ! "

" મગર મેં ઓર તુમ દોનુ જીતે હય ! "

" નહીં નહીં સાબ માફ કરના ! "

" અચ્છા બારીષ્ટર સાબ સલામ ! "

કુતરાને મારી પછાડી બારીષ્ટર સાહેબની અક્કલ અંતરથી ઉઘાડી પઠાણુ ચાલ્યો ગયો. કપિલા તથા બારીષ્ટર પઠાણુને જોઇ થરથરી ગયાં હતાં. ઝનુન પર આવેલો પઠાણુ કુતરાને મારતી વખતે જાત ઉપર હલ્લો કરશે એવી સજ્જડ ભીતી સુધરેલ દંપતિના હૃદયમાં પેશી ગઈ હતી તે કયમે કરી દુર થઇ નહિ. દુંકમાં બન્ને જણાં કુતરાને લોહીલુહાણુ જોઇ ચમકી ઉઠયાં હતાં. રક્તનો કુદરતી દેખાવજ એવો ભયંકર છે કે મનુષ્યની દ્રષ્ટિએ પડતાં મનુષ્યને દ્રષ્ટિ બંધ કરી મૂર્છાવશ કરી નાંખે; એ પ્રમાણેનો પ્રસંગ અત્યારે બન્યો હતો. કોટ પાટલુનથી સોલજર જેવા લાગતા બારીષ્ટર સાહેબ કુતરાના ખુનથી ગરીબ ગાય જેવા થઈ ગયા હતા. સીમીંગ આ ટાઇગર એન્ડ ઈનસાઇડ આ કાઉ અને ઇનસાઇડ આ ટાઇગર એન્ડ સીમીંગ આ કાઉનો અજબ અખતરો અત્રે થએલ હતો. બારીષ્ટર સાહેબનું રૂપ સોલજર જેવું હતું પણ હૃદય ગરીબ ગાય જેવું હતું; તેથી તેમના આખા શરીરમાં ભીતીના ભણુકારા વાગી રહ્યા !

" હું તમને રોજ કહેતી હતી કે આ ટોમીનું તોફાન કાઢી નાંખો ! સારૂં થયું કે તોફાનમાં ટોમી જીવથી ગયો; વખતે મામલો જીવ પર આવી તમારી સંઘાતે બથમબથા થઇ હોત

તો તમારી શી દશા થાત !"

"ડીઅર, ટોમીને ઑફીસના બારણે બંધાવનાર પણ તમે હતાં અને અત્યારે હવે કડક ટીકા કરનાર પણ તમેજ છો."

"સાહેબ જે થયું તે સારૂં થયું. આજ તમારૂં પાપ ગયું ! નહિ તો કોક દિવસે તમારી જીંદગી જોખમમાં હતી !"

"ડીઅર મને શી ખબર કે ટોમી આવું ડેન્જરસ તોફાન કરશે ? જો જરા પણ મને સાલમ પડયું હોત તો હું તેને જાણી જોઈને આગળ બાંધતજ નહિ !"

"ચાલો હવે ચિન્તા તજો ! ટોમીનું મોત પઠાણના હાથેજ થવાનું નિરમાણ હશે ત્યાં અફસોસ કરે શું વળે !"

"વેલ ડીઅર હું જરા પોળ આગળ આંટો મારી આવું; કોઇ ભંગી નજરે પડે તો આ કુતરાને ઘરમાંથી દુર કરાવું !"

"હા, હા, તે કામ જલ્દી કરવાની જરૂર છે ! આખું આંગણું લોહી લોહી થઈ રહ્યું છે !"

"ઓલરાઈટ ત્યારે હું જાઉં છું ! તું એક જુનું પુરાણું ધોતર કાઢી કુતરા ઉપર ઓઢાડ હું જલ્દી આવું છું !"

"સારૂ જાઓ જલ્દી જાઓ !"

બારીષ્ટર સાહેબ ચસ્મા વગર લથડીઆં ખાતા અને આંખો ચોળતા ચોળતા ઘર બહાર નીકળી પોળ તરફ જવા લાગ્યા; કપીલા પણ આંગણું પાણીથી ધોઇ સાફ કરવા લાગી. સડક ઉપરથી પસાર થતા લોકોને બારીષ્ટર સાહેબ ઝીણી નજરે આંખ ખેંચી ખેંચી નિહાળવા લાગ્યા પણ કોઇ ઝાડુવાળો ભંગી કે ઢેડીયો નજરે પડયો નહિ. રસ્તે પસાર થતા મેલાં

લુગડાંવાળા મજુરેને ભંગી-મારી બોલાવવા લાગ્યા પણ-ભંગી શોધ્યો જડ્યો નહિ. કોઈ દહાડો નહિને આજ એકાએક પોળ આગળ બારીષ્ટર સાહેબને ઉભેલા જોઇ પોળના પાડોશી આડો-શીઓ તાજુબ થવા લાગ્યા અને તેમને પૂછપરછ કરતાં જ્યારે માલમ પડ્યું કે બારીષ્ટર સાહેબનો ટોમી નામનો કુતરો મરી ગયો, ત્યારે તમામ ઘણુાજ આનંદમાં આવી ગયા. પોળ પાડોશમાં ટોમીનો જુલમ પારાવાર હતો. એકંદર પોળમાં ટોમીને વાઘનું બચ્ચું લોકો માનતા હતા. એકદમ કોઈ પણ માણસ બારીષ્ટરના ઘરમાં પ્રવેશ કરી શકતો નહોતો અને જો વખતે ઘરમાં ગયો ને ટોમીને ભેટો થઇ ગયો તો તરતજ મૂઠીઓ વાળી જીવ લઇને ઘર બહાર કુદકો મારી નાશી છુટતો હતો. એકંદર બારીષ્ટર સાહેબે ટોમીને ઓળખાવ્યો હતો અને ટોમીએ બારીષ્ટર સાહેબને ઓળખાવ્યા હતા. કંઇક જણા ટોમીના લોતીઆં બચકાંમાં આવી ગયા હતા, અર્થાત્ બારીષ્ટર સાહેબનો ગૃહસ્થાઇનો ભપકો આ ટોમીથી નભે જતો હતો. ટોમીને લઇને બારીષ્ટર સાહેબ બજારની શરાફી વાયદામાં ચલાવે જતા હતા. ટોમીના ડાળા જોઇને કંઇક ઉઘરાણીવાળા બગલમાં ચોપડા મારી મુઠીઓ વાળી વાળી નાસી જતા હતા. વખતે ઑફીસ ઉપર ચડી જવાને ભાગ્યશાળી થતા હતા અને જ્યારે પૈસાની બારીષ્ટર સાહેબ પાસે માગણી કરતા હતા ત્યારે નજીકની ચેર પર ટોમીને ઘુરકતો જોઇને છાનામાના સારૂં સાહેબ કહીને રસ્તો માપી જતા હતા; અર્થાત્ ગુમાસ્તા શેઠને પ્રાયઃની મીઠી સાકરના ભજનમાં જુઠું બોલી રમાડતા હતા. ટોમીને

લઈને જ્યારે બારીષ્ટર સાહેબ બજારમાં કે શહેર બહાર હવા ખાવા જતા હતા, અગર કામ પ્રસંગે અન્ય સ્થળે ફરતા હતા ત્યારે ટોમીના વિક્રાળ દેખાવથી બારીષ્ટર સાહેબનું ઘણું ખરૂં કામ સ્હેજમાં પતી જતું હતું. આ પ્રમાણે આજરોજ અચાનક બારીષ્ટર સાહેબના એડીકૉંગ ફ્રેન્ડ કે નિમકહલાલ રક્ષક બોડી-ગાર્ડ ટોમી કુતરાનો અંત આવ્યો ! એકવાર એક નાટક કંપ-નીમાં બારીષ્ટર સાહેબ ટોમીને લઈને નાટક જોવા ગયા હતા; નાટકના દોઢડાહ્યા અને અવળચંડા મેનેજરે બારીષ્ટર સાહેબને ટોમી ડોગની ખાસ ઓરચેસ્ટ્રાની ટીકીટ લેવાની ફરજ પાડી હતી. બારીષ્ટર સાહેબ પણ હઠે ભરાઈ ટોમીની ટીકીટ લઈ ઓરચેસ્ટ્રામાં દાખલ થયા હતા. જ્યારે નાટક શરૂ થયું અને તેનો ઓપનીંગ સીન બંદુકના અવાજ સાથે ખુલ્લો થયો ત્યારે ટોમીએ અવાજથી ઉશ્કેરાઈ નાટકનું એક અચ્છુ કોમીક બતાવી દીધું હતું અર્થાત્ બંદુકનો બહાર થતાની સાથેજ ટોમી કુદકો મારી ઉછળી સ્ટેજ પર ધસી ગયો હતો અને સુત્રધાર અને નટીઓને બચકે બચકે કરડી તોડીને તેમનાં કપડાં લુગડાં ફાડી નાસમનાસા કરાવી મુકી હતી; અર્થાત્ આખા ઓડીઅન્સમાં હો હો મચાવી દીધી હતી. છેવટે માંડ માંડ મહા મહા પ્રયત્ને નાટકના માલેકના હદ બહારના કાલાવાલાથી અને ખરચેલી ટીકીટના ત્રણ ગણા દામ ખીસ્સાંમાં મુકાવી સાહેબ બહાદુરે ટોમીને પંપાળી પંપાળી સ્ટેજ પરથી ઉતારી ખુરશી તળે દાબી દીધો હતો. આ પ્રમાણે બારીષ્ટર સાહેબને ટોમીએ અને ટોમીને બારીષ્ટર સાહેબે સારી રીતે ઓળખાવી દીધા હતા.

આવા પરાક્રમી ટોમીના મડદાને ભંગી પાસે ખેંચાવી લેવરાવવા સારૂ બારીષ્ટર સાહેબ મનમાં અફસોસ કરતા રસ્તાના આવતા જતા લોકોને જોતા હતા. અત્યારે ચશ્મા વગર તેમની ઘણીજ કઢંગી હાલત થઇ હતી. ચશ્મા પહેરનારની મુશ્કેલીની મજા જ્યારે ચશ્મા એકાએક ભાગી જાય છે, અગર ખોવાઇ જાય છે ત્યારે સારી ચાલે છે. પોળોની ગલીકુંચીઓના અંધારામાં, નાના ગામડાઓમાં અગર દરવાજા બહાર કે સ્મશાનમાં અને કૃષ્ણપક્ષના અવસરમાં જ્યારે ચશ્મા માસ્તરો ચશ્મા વગર ચાલે છે ત્યારે તેઓ જાનવરને માણસ અને માણસને જાનવર જુએ છે; અર્થાત્ ડગલે ડગલે ગોઠીમડાં ખાઇ એવી મુશ્કેલીમાંથી મશ્કરી ભર્યા પસાર થાય છે કે જે ચશ્મા વગરનો પ્રસંગ એક જીંદગીનો આંખનો ધડો થઇ પડે છે. આ પ્રમાણે ઘાટ અત્યારે બારીષ્ટર સાહેબને વાસ્તે થયો !

" એ ભંગી ઇધર આવ ! કયાં જાય છે ? "

" અરે મારા શાબ નજરે જુએ છે કે આંધળો છે ! મજુરને ભંગી કહેતાં શરમ નથી આવતી ! "

" ઓહ ભુલ્યો ભુલ્યો. તું ભંગી નથી. જા જા ચાલ્યો જા ! "

" મારા બેટા આવાએ છતે દહાડે આંધળા કેટલા પાટલુન માસ્તર હશે ? "

" એ ઢેડીઆ આમ આવ, કયાં જાય છે; ચાલ મારી સાથે આગળ થા ! "

" મોસ્તર સંભાળીને બોલો, ઢેડીઓ તમારો બાપ ! કાંઇ ઢેડ ભંગીનેએ ઓળખો છો કે નહિ ! "

"અરે ભાઇ તું ઢેડીઓ નથી ? માફ કરજે હો જ્યારે વસ્તુ પાસેથી જાય છે ત્યારેજ વસ્તુની કીંમત થાય છે. ચશ્મા વગર કેટલી આપદા પડે છે તેનો મને આજે સારો ખ્યાલ થયો!"

"તો મહેરબાન કાળા એટલા ભૂતના સાળા, જેટલા મેલા એટલા ઢેડીઆ અને જેટલા ઉજળા ધોળા એટલા બધા શાહુકાર માસ્તર ! શું ન્યાય છે ! જમાનામાં મજુર અને ઢેડની કીંમત લોકોને થતી નથી !"

"અરે એ ખટારાવાળા ઉભો રહે ! ગાડું પોળમાં હાંક!"

"કેમ તમારે ગાડાનું શું કામ છે ?"

"અરે એક કુતરો મરી ગયો છે તે આ ગાડામાં નાંખી ઉપાડી જા !"

"મહેરબાન આ કચરાપટીનું ગાડું નથી ! તમે તે શું અમને ઢેડીઆ ગણો છો ?"

"એમ ત્યારે આ કચરાપટીનું ગાડું નહિ ! ઠીક જા ભાઈ જા !"

"તમને એટલીએ ખબર નથી પડતી શાબ કે આ મેલાનું ગાડું છે !"

"સારૂં બેટું આ પણ એક ગજબની વાત છે. મારા જેવો બારીસ્ટર એક કલાકથી પોળ આગળ ખોટી થાય છે અને એક પણ ભંગી નજરે પડતો નથી. આ તો છેક સંધ્યાકાળ થવા આવ્યો પણ પત્તો ખાધો નહિ !"

"માળા લોકો આંખ મીંચીનેજ જુએ છે ? ભૂલોજ આવા શાણલોક કરે છે, હમણાં બીજાએ ભૂલ કરી હોય તો મારા

હાહુરાને એવી તો ચોપડાવું કે ફરી એ ભૂલી જાય!"

"એ કચરાપટીવાળા, ગાડું પોળમાં વાળ!"

"કેમ શું કામ છે?"

"એક કુતરો ઉપાડી જવાનો છે!"

"શાબ મને નવરાશ નથી, તેમ ગાડામાં જગ્યા નથી!"

"તો ગધેડા સીધો સીધો ચાલ! તને કુતરો ઉપાડવાના પૈસા આપીશું!"

"શાબ શું આપશો?"

"ચાર આના!"

"એ ના શાબ પૈસા આઠ આનાના લઇશ! જો એમ હોય તો આવું, નહિ તો હું મારે આ ચાલ્યો!"

"સાલા સુવર કેમ માન ખાય છે! ચાર આના લેતાં ચુંક આવે છે? કરવા દે કોઠામાં રીપોર્ટ! મ્યુનિસિપાલીટીનું પણ ઓછું અંધેર છે? આવા લો કલાસ ગટરવાલા તે પણ આટલા કડક મીજાશવાળા જણાય છે. ચાલ પોળમાં ગાડું હાંક!'"

"એ શાબ એમ તમારા ડોળાથી બી નહિ જાઉં! તમારે જવું હોય તો સુખેથી કોઠામાં જાઓ! મારે ક્યાં એક શેઠ છે કે ઠપકો દેશે? કોઠામાં તો શેઠીયાનો પાર નથી! ઝાઝા શેઠ-વાળા નોકર મલકમાં રાજા થઇને ફરે!"

"નો ડાન્કી બકવા મુકી સીધો ચાલ!"

"કેમ શાબ આઠ આના કબૂલ?"

"લે ચાલ છ આના આપીશ હવે બોલીશ નહિ!"

"સારૂ શાબ! આ ગાડું અહીં છો ઉભું રહ્યું, હું હાથે-

વતી કુતરાને ઉપાડી ગાડામાં નાંખીશ !"

"ઑલરાઈટ ચાલ !"

"ભંગીઓ અને બારીષ્ટર બંને ઘર આગળ ગયા; લોહી-લુહાણ કુતરાને લૂગડાથી બાંધી ઢેડીયાએ ઘર બહાર કાઢ્યો અને તેને પૂંછડું પકડી ઘસડવા લાગ્યો લોકો પણ કુતરો મરી જવાથી ઘણાજ ખુશ થયા, અને આસપાસ ટોળાબંધ ઉભા રહ્યા. આ બાજુ લોકોને બારીષ્ટર સાહેબ વીખેરી નાંખવા લાગ્યા અને પોતે છ આના લઇ પોળ ભણી જવા લાગ્યા. પોળ આગળ આવ્યા કે તરતજ આસપાસ કુતરા એકઠા થઇ ભસવા લાગ્યા; એટલામાં એક સાઇકલવાળો આવી બેલ ઉપર બેલ વગાડવા લાગ્યો અને તેની પાછળ એક આખલો અને ગાય પૂર સપાટે દોડતાં આવ્યાં. ગાયે ઢેડીયા ઉપર પડી ઢેડીઆને પાડી નાંખ્યો અને આખલે સાઇકલવાળાને તથા બારીષ્ટર સાહેબને ગોથે ચડાવી દોઢ ગાઉ દુર ફેંકી દીધા. આમ કુતરાએ શોરબકોર મચાવી દીધો, એટલામાં એક રાહદારી મજુરને માથે કરંડીયો મુકાવી પોળમાં પેઠો, તેને કુતરાં ભસવા લાગ્યાં; એટલે બિચારો બીકનો માર્યો જીવ લઇ એક ઢેખાળો શોધવા લાગ્યો. ઢેખાળો શોધતાં શોધતાં એક કુતરો મજુરને બાઝ્યો; મજુર બુમ પાડી કરંડીઓ ફેંકી દઇ જ્યાં આગળ બારીષ્ટર સાહેબ પડ્યા હતા ત્યાં ઢેખાળો લેવા ગયો. તે પણ આંફળો ફાંફળો બની ઢેખાળો શોધતો શોધતો સંધ્યાકાળનું અંધારૂં હોવાથી બારીષ્ટર ઉપર પડ્યો, ત્યાં બારીષ્ટરે બુમ પાડી !"

"ઓ બેવકુફ જો તો ખરો કે હું બારીષ્ટર છું !"

"તો બાપજી આમ ખૂણામાં કેમ પડ્યા છો ? શાબ બાટલી ફ્રાટલી ચડાવી તો નથી ? "

"અરે એક સાંઢીઆના સપાટામાં આવી જવાથી હું ગોથું ખાઈ પડ્યો છું !"

"અરે મારા ભગવાન એક કુતરાને મારવા ઢેખાળો શોધવા જતાં હાથમાં બારીષ્ટર સાહેબ આવ્યા ? શું જમાનો આવ્યો છે કે શહેરમાં ગલીએ કુંચીએ જ્યાં નજર કરીએ ત્યા વકીલ ડાકટર ને બારીષ્ટર નજરે પડે; તેમાંએ ઢેખાળો શોધતાં બારીષ્ટર હાથમાં આવે, ભલા ભગવાન તું જે કરે તે ખરી !"

"ચાલ ભાઈ ચાલ હવે તું ઉઠ ઉભો થા ! કેળવણીનો પ્રતાપજ ઉમદા છે અને દેશનાં સુભાગ્ય છે કે દેશમાં વકીલ બારીષ્ટર અને દાક્તરો વધ્યા છે, નહિ તો ગીની આપતાં શોધ્યા ન જડે!"

"મહેરબાન ખોટું ન લગાડશો. હવે તો બધા પાટીઆવાળા કીડીયોની માફક ઉભરાવા લાગ્યા છે ! ઝાઝા મળ્યા અને ખાવા ટળ્યા; બહુ ભેગા થવાથી ધંધાની પત્તર જધી નાંખી !"

આ પ્રમાણે અફસોસ અને આશ્ચર્યના ઉદ્ગાર કાઢતા સહદારી, બારીષ્ટર અને સાઈકલવાળો એ ત્રણે રસ્તે પડ્યા ! ઢડીયો પણ ટોમીને ઘસડી ગાડામાં નાંખી રસ્તે પડ્યો ! તેને પણ ગાયની જબરી ચોટ લાગી. બિચારો કુતરાને ઉપાડવાના છ આના પણ બારીષ્ટર સાહેબ પાસે માગવા ભૂલી ગયો. સાહેબ પણ હાથમાંથી છ આના પડી જવાથી વિસ્મય થઇ માથું ખંજવાળતા અડબડીઆં ખાતા ચશ્માના હાયપટોરા કરતા ઘરમાં પેઠા. વાંચકો આતે " સુધારાનો વિકાસ કે સંસારનું સત્યાનાશ."

પ્રકરણ ૪ થું.

સુધારાનું પાપ કે કુધારાની છાપ!

દોહરો.

ચડતી પડતી ભરતી એ ઠરે ન ત્રણ લગાર;
અસ્ત તણો ઉદય અને ઉદય અસ્ત નિરધાર.

દ્રવ્યથી પુત્ર પ્યારો છે, પુત્રથી પોતાનું તન પ્યારૂં છે, તનથી ઇંદ્રીઓ પ્યારી છે, ઇંદ્રીઓથી પ્રાણ પ્યારા છે અને પ્રાણથી આત્મા પ્યારો છે; આથી આત્મા છે તેજ સૌથી વધારે વ્હાલો છે. પોતે સર્વનો કર્તા રહી અક્રિય રૂપે બિરાજે છે અને જેમ જેમ રૂચે તેમ તેમ રહે છે! કેમકે વિશ્વ એક ધર્મશાળા છે, તેમાં જન્મ મરણ રૂપી આવાગમનના માર્ગો સ્પષ્ટ જણાય છે. કેટલાક એ ધર્મશાળામાં આવે છે, કેટલાક જાય છે અને કેટલાક આવી જઇને સ્વરૂપમાં સમાઇ ગયા છે. આવાગમનના ઉભય રસ્તાઓ નિરંતર ચાલતાજ રહે છે, તેમાં જાણી જોઇને શા માટે ભરમાઇ રહ્યા છો? ખરેખર જેઓ અણસમજથી એને ગ્રહણ કરી બેઠા છે તેઓ આખરે પસ્તાય છે!

ચડતીમાં કુમાર્ગે ચડતા મનને તુજ રોકજે;
સન્માર્ગે રહીને હૃદયમાં તું ધર્મ દયા રોપજે.
પડતીમાં પડી પ્રાણને પ્રજળાવતો તું તો નહીં;
કરીશ નવ કાંઇ પાપ કર્મો ધર્મ રૂડા ચિત્ત ગ્રહી!

જે કામ કરવું તે એવી રીતે વિચારીને કરવું કે જેથી પછી પસ્તાવાનો સમય ન આવે; વિવેકપૂર્વક તેજ માર્ગ શોધીને ચાલવું કે જ્યાં જઇને પાછું આવવું ન પડે, જીવતાંજ ત્યાં ચાલ્યા જવું કે જ્યાં મરીને અંત સમયે જવાનું છે. મુવા પછી મુક્તિની શી મજા મળવાની હતી? માટે જીવતાંજ મુક્ત થઇ રહેવું જોઇએ. ઘટઘટને વિષે રહીને જે બોલે છે તથા સાંભળે છે તેજ ત્રણે કાળને વિષે વિદ્યામાન છે અને જે હું તથા તું પણાનો ત્યાગ કરીને મારા તથા તારામાં વસી રહેલ છે, તેજ એ આત્મા રામ છે. તેજ આત્મારામ કોઇ સ્થળે અમીર તો કોઈ સ્થળે ફકીર થઇને રહેલો છે. કોઈ સ્થળે દેવ તો કોઈ સ્થળે દાનવરૂપે રહેલ છે; કોઇ ઠેકાણે મીન તો કોઇ ઠેકાણે જળ રૂપ રહેલો છે અર્થાત્ સર્વ રૂપે એ પોતેજ એક રસ છે.

* * * *

અરે હું તો નથી બીતો નથી બીતો નથી બીતો,
ભલે દુઃખ હોય તે વીતો નથી બીતો નથી બીતોઃ-૦
નથી કંઇ કામની માયા નથી કંઇ કામની માયા.
વિના જપના વૃથા કાયા નથી બીતો નથી બીતો-૦
ભલે ભગની પિતા માતા તનયે તનુજા તથા ભ્રાતા,
સદા સૌ સૌખ્યના શાતા નથી બીતો નથી બીતો:-૦
કરૂં હું મિત્રતા કોની પ્રતીતી છે ન લોકોની,
ભર્યા સ્વાર્થે સહુ કોની નથી બીતો નથી બીતો:-૦
તજી સંસારના રોગો તથા કૃષ્ણ કૃતિ કાગો,
પ્રભુ પ્રતિ જોડયું ભાગો નથી બીતો નથી બીતોઃ-૦
વિભૂ ગાનાર્થ આ વાણી તથા દાનાર્થ આ પ્રાણી,

બાવો હોય અને તેનો ભક્ષ કરી જાય એવો ભય તેના મનમાં ભરાઈ ગયો; બાવાને જોઈને તે વધારે કાંપવા લાગી. બાવો પણ જંગલમાં એકાએક એકલી સ્ત્રી રખડતી જોઈને વધારે શંકાશીલ બની તેની પાસેને પાસે આવવા લાગ્યો; છેવટે બંને સામસામી સન્મુખ થઈ ગયાં !

"અબે રંડી તું કોન હય ?"

"મહારાજ મેં મેં હું !"

"સચ બોલ તું કોન હય ? જંગલમાં કયોં ભટકતી હય ? તેરા નાક કીને કાટા હય ?"

"મહારાજ તેનું તમારે શું કામ છે, તમે તમારે જ્યાં જતા હો ત્યાં ચાલ્યા જાઓ !"

"તેરેકુ લે કર ચલે જાયંગે ! અચ્છા તેરે જયસી કોઈ નાજની હમકુ નહીં મીલી હય, અબી મીલગઈ ! બહોત અચ્છા હુવા, ચલો નાકકટ્ટી તો નાકકટ્ટી મગર રામકી તો હય ! સેવા બરદાસ બહોત અચ્છી તરેહસે ઉઠાયગી !"

"જાઓ મહરાજ જાઓ અને જવા દો ?"

"કહાં જાનેદે, ચલો મેરી જોરૂ, તુમ ઓર હમ દોનુ બરાબર હય ! જયસી તું કોઇ ગુન્હેગાર હય અયસા મેં ભી ગુન્હેગાર હું, અપન દોનુ ભયકે લીયે વેશ બદલકર ઈધર ચલે આયે હય ! અચ્છા બન જા અબી રામકી તું હય અમારે કામકી !"

"મહારાજ મને તમે શું કરશો ? આ નાકકટ્ટી સ્ત્રીને શી રીતે રાખી શકશો ?"

"અરે તેરા નાકકી અમારે કયા પરવા હય ! મનુષ્યને

જ્યાં નાક રહેવે વહાં તક એ અયસાં નહીં હોતા હય. એ તો દુનિયામેં નાક ગયે વાં સબ ગયે! ચલો મેરી સંગ તૈયાર હો જાઓ! તુમ ઔર હમ દોનું મઝા કરેંગે!"

"મહારાજ મને સાથે રાખવાથી તમે સપડાઈ જશો! હું ગુન્હેગાર છું!"

"તો મેં બી અયસા હુઉં! તેરા સબ કપડાં બદલાયંગે ઔર તુમકુ એક અચ્છી છોટીસી રામકી બનાયંગે!"

"એમ મહારાજ તો ચાલો મારે કાંઈ ના નથી, પણ મને કોઈ ન ઓળખે એમ કરજો!"

"અચ્છા ચલો મેરી જાન મેં તુમકુ બહોત અચ્છા બનાઉંગા!"

"તો ચાલો!"

"હાં ચાલો!"

આ પ્રમાણે મસ્ત ઉખડેલ બાવો અને નાકકટી કાન્તા બંને જંગલ ભણી ચાલવા લાગ્યાં; બાવો કાન્તાને જંગલ વટાવી તેના રહેઠાણમાં લઈ ગયો; ત્યાં તેનો પાટો છોડાવી ધાબાજરીયું નાક પર લગાવી ઘા રૂઝાવી દીધો, તેનાં કપડાંલતાં બદલાવી નાંખી એક વૈરાગણ રામકી જેવાં લુગડાં પહેરાવી દીધાં, તેના મોં પર તથા માથામાં અચ્છી રીતે રાખોડી ચોળાવી શરીરનો રંગ સુદ્ધાંત બદલાવી દીધો અને તેને ચાર પાંચ ભજન મોંઢે કરાવી હીંદી જબાન ભાગી તુટી શીખવાડી દીધી. બજારમાં તેની જોડે કેમ ચાલવું કેમ બોલવું વગેરે શીખવાડવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે ચાર પાંચ દીવસ સુધી તેને રાખી, તેની પાસે જે

કાંઈ માલમતા હતી તે વેચી કરી દશ પંદર દીવસની ખોરાકીનો સગવડ કરી તેને હુંશિયાર બનાવી દીધી અને એક શહેર આગળના દુરના મહાદેવના એક રડ્યાખડ્યા જીર્ણ મંદિરમાં તેણે મુકામ રાખ્યો. મહાદેવની આસપાસ એક બે ભાગીતુટી ઓરડી હતી, તેમાંની એક બાવાએ પસંદ કરી કાંક જોઈતીજાઈતી મરામત કરાવી સુધારી પડાવ નાંખ્યો અને કાન્તાને ત્યાં રાખી, તેને જીબન અને વેશ બદલાવવા લાગ્યો. કાન્તા પણ કેળવાએલી હોવાથી ઝટ હીંદી શીખી ગઇ અને વેશ બદલી અચ્છી રીતે વેરાગણના રૂપમાં રહેવા લાગી. તેનું નાક પણ રૂઝાઈ ગયું અને આથી કાંક વધારે સંતોષ રાખી આનંદથી બાવાની સેવા ચાકરી ઉઠાવવા લાગી; બાવો પણ અચાનક ભેટો આવી સરસ રામકીનો થવાથી ઉમંગમાં આવી રામકીને ખુબ રીઝવવા લાગ્યો અને વસ્તીમાંથી ઢોંગધતુરા કરી માગી ખાવાનો પ્રયત્ન આદરવો શરૂ કર્યો!

અત્યારે તે કાન્તાને લઇને બજારમાં ભજનો લલકારતો માગવા નીકળ્યો હતો. કાન્તા પણ ખુબ અબધુત જેવી વેરાગણ બની વાળ બાળ છુટા રાખી એક સફેદ મેલું ધોતીયું પહેરી બાવા પાછળ ભજન લલકારતી માગવા નીકળી હતી; એકંદર બંને ઠગ ગુન્હેગારો દુનિયાને છેતરવા નીકળ્યાં હતાં.

* * * *

" જનમ સબ બાતેં બિત ગયોરે,
બાર વરસ ગયે લડકાઇ વીશે જોબન ભયો;
ત્રીશ વરસ માયા કે કારન દેશ વિદેશ ગયો:–જનમ૦
ચાલિશ અંદર ધનકુ પાયા ચઢે લોભ નિત નયો,

સુખ સંપત માયાકે કારણ એસેં ચલત ગયો:—જનમ૦
સુકી ત્વચા કમર ભઇ ઢીલી એ સબ ઠાઠ ભયો,
બેટા વહુ તેરા કહ્યા ન માને પરવશ દુખમેં પર્યો:—જનમ૦
ના હરિ ભજન ના ગુરૂ સેવા ના કછુ દાન કિયો,
સુરદાસ મિથ્યા તન ખોવત જમને ઘેર લિયો:—જનમ૦

શીયાવર રામચંદ્રકી જય ! શીયાવર રામચંદ્રકી જય !

* * * *

તન સૂખા કુબડી પીઠ ભઇ ઘોડે પર જીન ધરો બાબા !
અબ મોત નગારા બાજ ચુકા ચલનેકી ફીકર કરો બાબા !

શીયાવર રામચંદ્રકી જય ! દીયે ઉસ્કા ભલા ન દેવે ઉસ્કા બી ભલા !

* * * *

" કોઇ ભેખ ન ખાલી પાઇયેજી સબ ભેખમેં આપ અલેખ હૈજી,
વહિ એક અલેખ અનેક બની ઘટ ઘટ વિચાર સોં દેખ હૈજી;
બિન આપ યે આપકોં ઢુંઢ લીજે મેં કૌન યહી સો વિવેક હૈજી,
ચૈતન્ય બિના જ્યું અચેત સબી સબ ભેખમેં વોહિ અલેખ હૈજી.

રામજી દીલાવે સો દો ! ભેખનકુ કુછ રોટી દો ! દીયે ઉસ્કા ભલા ન દીયે ઉસ્કા બી ભલા !

* * * *

" મનકે કહને પર જો જાતે હૈ ચાહ અગનમેં દહતા હૈ,
સુખ દુઃખમેં દુખિયા હોય રહા આનંદકી વાશ ન લહતા;
જિનકે કહનેમેં ચિત હોવે તજિ ચાહ અચાહ સોં રહતા હૈ,
જહાં ચાહ નહિ વહાં ચૈન હિ—હૈ સુવિચાર બલિ યહ કહતા હૈ.
તન સૂખા કુબડી પીઠ ભઈ ઘોડે પર જીન ધરો બાબા !
અબ મોત નગરા બાજ ચુકા ચલનેકી ફીકર કરો બાબા !

શીયાવર રામચંદ્રકી જય ! શીયાવર રામચંદ્રકી જય ! દેવે ઉસ્કા ભલા ઔર ન દેવે ઉસ્કા બી ભલા !

" એ બાવાજી અહીં આવો ! લ્યો આ લોટ ! "

" રામજી તેરા ભલા કરે બાબા ! "

" એ બાવી લે આ પૈસો ! "

" રામ તેરા કલ્યાન કરે મૈયા ! "

આ પ્રમાણે બજાર માગતાં બાવો અને કાન્તા આખા શહેરમાં ફરવા લાગ્યાં; કાન્તા પણ ફરતાં ફરતાં વેરાગણનો પાઠ બરાબર ભજવતાં શીખી; હવે હીંદી પણ તેને સારી રીતે બોલતાં આવડ્યું; વખતો વખત ચાલતાં ચાલતાં ફૅશનના ચાળાનું ચટકું થઈ જતું હતું; પણ તરત સંભાળીને ચટકાને દબાવી દેતી હતી. આ પ્રમાણે બજાર માગીને બંને જણાં સાંજના ઉતારામાં આવ્યાં. બાવો ન્હાવા સારૂ તળાવ ઉપર ગયો, અને કાન્તાને રાંધવાનું બતાવ્યું; કાન્તા પણ સીધા પાણીની સોઇ કરવા લાગી, બજારમાં ફરી ફરીને તેના ટાંટીઆ થાંભલા જેવા સુજીને થઇ ગયા હતા; પણ શું કરે તેમ કર્યા વગર તેનો છુટકો નહોતો; પારાવાર અંતરમાં કલેશ કરી થાકી કંટાળી ચુલો સમો કરવા લાગી; આ બાજુ બાવો તળાવમાં ન્હાવા પડ્યો, એટલામાં મહાદેવમાં કોઈ સેલાણી જેવા બે ચાર યુવક આવ્યા, તે મહાદેવની પાછળ ઓટલા ઉપર બેસી ગંજીફો રમવા લાગ્યા. એક જણ રમતાં રમતાં લલકારવા લાગ્યો કે,–

ચાલ કવ્વાલી.

" ઇશકકા પંથ હય ન્યારા ફીરે આઠ જામ મતવારા;
પ્રીતકી રીત નહિ જાને વિસર ગઇ લોક કે કાને:–

જયસે મદ અંધ હૈ છાકા જાને નહિ, પિંડ હય પાંકા;
કહા હું જાત નહિ જાને પડયા રે ખલક દરમ્યાને:—૦
લગા દિલ લાલ કે સેતી સુરત નહિ આવતી હેઠી;
ખલક સબ બ્હાવરા કહતી ઉસે દોઉ માન નહિ દેતી:—૦
નહિ પરવા ઉસે જગકી ખુમારી ઇશ્કંદ મદકી;
ખ્વાહારાં દેખી લાલનકી ત્રિવિક્રમ શોક દાહનકી:—૦

તેના ઇશકી ગાયનની સાથે કાન્તાનું મન પરોવાયું; તે ચુલો મૂકી ગાયન સાંભળવા ઓરડીની બહાર આવી, પાનાં ખેલનાર અને ગાનારની સરત કાન્તા ઉપર બીલકુલ પડી નહોતી, પણ કાન્તા ગાનારને એકી ટસે નિહાળી રહી હતી.

આ પ્રમાણે પ્રસંગ અહીં થઇ રહ્યો ! ચાર સેલાણીઓ કુદરતીજ અત્રે આવી ચઢયા હતા; ગાનાર પણ કુદરતીજ ગાતો હતો, તેનું ધ્યાન બાવી ઉપર બીલકુલ નહોતું; પણ ચળેલી બાવીનું ચિત્ત ગાનાર ઉપર ચોંટયું હતું; ચંચળ નારીકો નૈન છુપે નહીં એ કહેવત અનુસાર રાગીણી કાન્તા રાગમાં પરવશ થઇ હતી, ચુલો ખાલી બળતો હતો, એટલામાં બાવો ન્હાઇ ધોઇને મહાદેવ ભણી આવવા લાગ્યો; બાવાનું ધ્યાન ગંજીફો ખેલનાર સેલાણી ઉપર ગયું; કાળો કાળાને દેખે અને મેલો મેલુંજ જુએ તે અનુસાર વહેમી બાવો બીજાને વહેમી માનવા લાગ્યો; અર્થાત્ તેના મનમાં એમ ઠસી ગયું કે જરૂર આ લફંગા લોકો મારી રામકીને ભોળવવા સારૂ આવેલા છે, આથી બાવો ક્રોધાતુર બની દમમાંને દમમાં ઉતાવળા કદમે મહાદેવ ભણી આવવા લાગ્યો; જેવો મહાદેવ પાછળ આવ્યો કે તરત કાન્તાને પણ ઓરડી બહાર ઉભેલી જોઇ, આથી તેનો ક્રોધ હદ બહાર

વધી ગયો; કાન્તા બાવાને જોતાંજ ઓરડીમાં જઇ ચુલો ચેતાવવા લાગી; બાવાએ કારમો ખુંખારો કર્યો; ખુંખારો સાંભળતાંની સાથે ચાર સેલાણીઓ પત્તાં ત્યાંને ત્યાં મુકી જીવ લઈ નાઠા; બાવો એકદમ ધસમસ્યો ઓરડીમાં ગયો અને કાન્તાને ચોટલો ઝાલી બહાર લાવ્યો!"

"ક્યોં રંડી ક્યા કરતીથી ?"

"કુછ નહીં રામજી કુછ નહીં!"

"બહાર ખડી હોકર કીસીકે સાથ નયન મીલાતીથી ?"

"કીસકી સાથ ભી નહીં!"

"બોલ સચ બોલ કમજાત, તેરા જાન લઉંગા!" કહી એક લાત બરડામાં મારી કાન્તાને સામી દીવાલ સાથે અફાળી!"

"ઓ બાવાજી મરી ગઈ મારા બાપ, હું તો અમસ્તી ઉભી હતી, મારો કાંઇ ગુન્હો નથી મારા રામ હું મરી ગઇ!"

"સચ બોલ રંડી સચ બોલ, ક્યા કરતીથી! બદમાસ મેરેકુ પહેચાનતી નહીં, મેં તેરા શીર ફોડુંગા, ખુન પીઉંગા, ઓર હડ્ડી તોડુંગા, યાદ રખો રંડી મરજાયગી!" કહી એક ચીપીઓ બળ કરી કાન્તાના બરડામાં માર્યો!

"ઓ મારા બાપરે! ઓ મારી મારે! જીવ જતો રહ્યો, કોઇ બચાવો આ દૈત્યના પંજામાંથી મને કોઇ છોડાવો!"

"ચુપ બદમાસ ચુપ; નાક કટાયા તોભી બદમાસ રહી! ચુપ; તેરા જાન નીકાલુંગા!"

"ઓ મારા બાપ; મને માફ કરો! હું કશું જાણુતી નથી; 'ઇ પણ ગુન્હામાં નથી; હું હાથ જોડું છું; પગે લાગું છું; હવે

" બહુ સારૂ બાવાજી જેવો તમારો હુકમ ! " અલમસ્ત પાડા જેવા બાવાના હાથીના જેવા જાડા પગ ચાંપવા લાગી. જીંદગીમાં જો એક દીવસ પણ ગરીબ ગાય જેવા નિર્દોષ ભરથાર ભાનુશંકરના ચર્ણ તળાંસ્યા હોત તો આ દુઃખ માથે ન પડત ! માબાપની અને સાસરીઆની જો એક દીવસ આમન્યા માની હોત તો આ ભયંકર લાતો ખાવાનો વખત ન આવત ! બાવાના પગ ચાંપતાં ચાંપતાં કાન્તાને હાથે ચાઠાં પડ્યાં. પગ ચાંપતાં ચાંપતાં જો જરા વાર હાથ રહી જતો તો તરતજ છાતીમાં એક લાત પડતી હતી અને લાતના પ્રહારે ઉંઘનાં ઝોકાં ઉડી જતાં હતાં. આ પ્રમાણે છેક મધરાત સુધી બાવાની સેવા ચાકરી કાન્તાને કરવી પડતી હતી. છાસ રોટલો ખાવો પડતો હતો અને હજરાહજુર બાવાના વચન પ્રમાણે હાજર રહેવું પડતું હતું અને તેની જોડે તંબુરો લઈ જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ગાતાં ગાતાં ભટકાવું પડતું હતું. આ સૌ ન છુટકે બીકનું માર્યું કાન્તાને કરવું પડતું હતું. તે નાસી છુટવાનો ઘણો લાગ શોધતી હતી પણ બાવો તેને જરા વાર પણ વીસી મુકતો નહોતો; એકંદર બાવો કાન્તાને શિક્ષારૂપ થઈ પડયો હતો. કાન્તાના જે કાંઈ નાસતાં નાસતાં જુજ દરદાગીના અને કપડાંલતાં રહ્યાં હતાં તે સૌ બાવાએ ધીમે ધીમે વેચવા માંડ્યાં હતાં અને તેના પૈસા ટકા છાનામાના છુપાવા માંડ્યા હતા. તેના મનમાં એમ હતું કે આ રાંડ જતે દીવસે નાસી છુટસે માટે જેટલી લહેર ઉડાવાય તેટલી ઉડાવી લેવી પછી જે થાય તે જોયા કરવું માટે બાવાએ કાન્તા જોડે દમ અને ધાકથી કામ લેવા માંડ્યું હતું.

છાશ માગી આવ્યો અને પાંચ સાત લીલાં મરચાં માગતો આવ્યો, અને કાન્તાને તેની ચટણી બનાવવાનું કહી પોતે મહાદેવમાં આરતી ઉતારવા સારૂ ગયો; આમ કાન્તા પણ બાજરાના રોટલા તૈયાર કરી ચટણી બનાવવા મંડી, થોડીકવાર થઇ એટલે બાવો પૂજા કરી પરવારી ઓરડીમાં આવ્યો, અને બાજરીના રોટલા તથા છાશનું તાંસળુ ભરી ચટણી લઇ પ્રસાદ લેવા બેઠો. કાન્તા ટગર ટગર બાવાના મોં સામુ જોઇ રહી. દુધ પુરી શાક ભજીઆં અને ગરમા ગરમ પુલકા શીરો પુરી ખાનારીને છેવટે બાજરાનાં ચકરમ અને છાશ ખાવાનો વખત આવ્યો. બાવો જોતજોતામાં ખાઈ રહ્યો અને પછી કાન્તાને ખાવાનો હુકમ કર્યો; કાન્તાએ ખાવાની આનાકાની કરી એટલે બાવાએ આંખ દેખાડી ખુંખારો કર્યો; ખુંખારો સાંભળતાની સાથેજ બાજરાના રોટલાના કકડા કરી છાશમાં પલાળી ચોળીને ગટગટાવી ગઈ અને બાવાને ગાંજાની ચલમ ભરી આપી વાસણ અજવાળવા બેઠી; બાવાએ ચલમના દમ ઉપર દમ મારવા માંડ્યા અને છેવટનો ગાંજાનો એક જબરો દમ મારતાં એક મોટી ભુસ પાડી ખુંખારો કરી મોં ફાડી બધી ગાંજાની ધુમાડી મુખમાં ગળવા માંડી અને પછી અલમસ્ત થઈ આળોટવા મંડ્યો. કાન્તા વાસણ માંજી ઓરડીમાં આવી અને લમણે હાથ દઇ વિચારમાં બેઠી, એટલામાં બાવાએ એક લાત કાન્તાને લગાવી. કાન્તા આકુળવ્યાકુળ થઇ હાથ જોડી સામે ઉભી રહી !

“ ક્યોં રંડી ક્યા કરતી હય ! અચ્છા અબી ઇધર બેઠકર પગચંપી કરો ! ”

"બહુ સારૂં બાવાજી જેવો તમારો હુકમ !" અલમસ્ત પાડા જેવા બાવાના હાથીના જેવા જાડા પગ ચાંપવા લાગી. જીંદગીમાં જો એક દીવસ પણ ગરીબ ગાય જેવા નિર્દોષ ભરથાર ભાનુશંકરના ચર્ણ તળાંસ્યા હોત તો આ દુઃખ માથે ન પડત ! માબાપની અને સાસરીઆની જો એક દીવસ આમન્યા માની હોત તો આ ભયંકર લાતો ખાવાનો વખત ન આવત ! બાવાના પગ ચાંપતાં ચાંપતાં કાન્તાને હાથે ચાઠાં પડ્યાં. પગ ચાંપતાં ચાંપતાં જો જરા વાર હાથ રહી જતો તો તરતજ છાતીમાં એક લાત પડતી હતી અને લાતના પ્રહારે ઉંઘનાં ઝોકાં ઉડી જતાં હતાં. આં પ્રમાણે છેક મધરાત સુધી બાવાની સેવા ચાકરી કાન્તાને કરવી પડતી હતી. છાસ રોટલો ખાવો પડતો હતો અને હુજરાહુજુર બાવાના વચન પ્રમાણે હાજર રહેવું પડતું હતું અને તેની જોડે તંબુરો લઈ જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ગાતાં ગાતાં ભટકાવું પડતું હતું. આ સૌ ન છુટકે બીકનું માર્યું કાન્તાને કરવું પડતું હતું. તે નાસી છુટવાનો ઘણો લાગ શોધતી હતી પણ બાવો તેને જરા વાર પણ વીલી મુકતો નહોતો; એકંદર બાવો કાન્તાને શિક્ષારૂપ થઇ પડ્યો હતો. કાન્તાના જે કાંઇ નાસતાં નાસતાં જુજ દરદાગીના અને કપડાંલતાં રહ્યાં હતાં તે સૌ બાવાએ ધીમે ધીમે વેચવા માંડ્યાં હતાં અને તેના પૈસા ટકા છાનામાના છુપાવા માંડ્યા હતા. તેના મનમાં એમ હતું કે આ રાંડ જતે દીવસે નાસી છુટસે માટે જેટલી લહેર ઉડાવાય તેટલી ઉડાવી લેવી પછી જે થાય તે જોયા કરવું માટે બાવાએ કાન્તા જોડે દમ અને ધાકથી કામ લેવા માંડ્યું હતું.

કાન્તા પણ બીકની મારી જે પ્રમાણે બાવો કહે તે પ્રમાણે કરતી હતી પણ છેવટે કાન્તા તે કાન્તા હતી અને બાવો તે બાવો હતો. પુરૂષને પળમાં એક પોપટ સમાન બનાવનારી આખરે નારી જાત તે નારી જાત કાન્તા હતી! બાવા જોડે કાન્તાનો ઘરસંસાર આ પ્રમાણે દશ બાર દીવસ સુધી નભવા લાગ્યો! એક દીવસે બાવો કાંઇક કાન્તાની જણસ વેચવા સારૂ બજારમાં ગયો. જણસ વેચતાં વેચતાં કોઇ દુકાનદારને બાવા ઉપર શક આવ્યો, એટલામાં અચાનક ત્યાં પોલીસનો ભેટો થયો. પોલીસે બાવાને ખુબ દમ દીધો અને તેને ચોકીમાં લઇ જવા માંડયો; બાવો પણ આ પ્રમાણે ફસાઈ ગયો, છેવટે પરવશ થઇ પોલીસને કરગરવા લાગ્યો અને નાઇલાજે પોલીસ પાછળ ગેટમાં જવું પડયું. આમ આ બાજુ કાન્તા પણ બાવાને ઘણી વાર થઇ, નહિ આવવાથી લાગ જોઈ ઓરડીમાં જે કાંઈ હાથ આવ્યું તે લઇ હાથ મારી બાવાની ઓરડી છોડી પાસેના એક બીજા ગામ ભણી નાસી જવા તૈયાર થઇ! તેણે તરત વેરાગણનો પોશાક કાઢી નાંખી બાવાના પૈસામાંથી એક બાઇને મનસાનતા પૈસા આપી પોશાક બદલી ઓરડીને સલામ કરી અગીઆરા ગણી ગઈ. આમ બાવો પોલીસને પુષ્કળ લાંચ આપી કરગરી માંડ માંડ મહા પ્રયત્ને નાસી છુટયો. તે તરતજ ગભરાતો ગભરાતો એકદમ મુકામ પર આવ્યો. ઓરડી ઉઘાડી જોયું તો કાન્તા ન મળે. આથી તે ખુબ ગભરાયો. તપાસ કરતાં પૈસાની પોટકી પણ ગુમ થએલી માલમ પડી આથી વધારે ક્રોધાતુર થયો અને એકદમ રાતો પીળો થઈ એક ચીપીયો

લઈ કાન્તાને શોધવા સારૂ નીકળ્યો. થે ડીકેવાર સુધી તેણું ઓર-
ડીની આસપાસ તપાસ કરી, તલાવ પર જઈ આવ્યો. વખતે
ખેતરમાં જંગલસારૂ ગઈ હશે એમ ધારી થોડીક વાર સુધી
ખોટી થયો પણ કાન્તા કયમ કરી ગઈ તે પછી આવીજ નહિ.
બાવો પણ પારકા પૈસા અને પારકી નાર પચાવતાં પોતાના
પણ જે કંઈ પાંચ પચીશ હતા તે પણ ગુમાવી બેઠો; છેવટે
કાન્તાને પકડી તેનો જીવ લેવો અગર તેની પાછળ જીવ આપવો
એવો અંતિમ નિશ્ચય કરી ક્રોધ ભર્યો બાવો કદમ ઉપાડતો
ઉપાડતો કાન્તાને શોધવા સારૂ નીકળ્યો!

પરધીના પાસમાંથી હરણી જેમ છટકે તેમ તક મળતાં
જીવ પર આવી નાસી છુટેલી કાન્તા મહાદેવ મુકી સીધી ને
સીધી જ્યાં જવાય ત્યાં શ્વાસભેર ચાલવા લાગી. ચાલતાં ચાલતાં
છેક અસુરે ગામ ભેગી થઇ ગઈ અને એક વૃદ્ધ કુંભારને ઘેર
જઇ દુ:ખની વાત કરતાં કરતા રડી પડી. કુંભારને દયા આવી
તેથી એક ઉતારો ઉઘાડી આપ્યો અર્થાત્ એક ઓરડીમાં
કાન્તાને રાખી પાણી હાલ્લુ અને ખીચડા આપી તેનુ' આશ્વા-
સન કર્યું; કાન્તા પણ જે મળ્યુ' તે સોનું એમ ગણી ખાઇ પી
કુંભારને આશિષ દેતી રાત પડી રહી; સવાર થતાં તે ઉઠી અને
હવે શું કરવુ' તથા કયાં જવું તથા પાપીના પાસમાંથી શી રીતે
છટકવું તેનો વિચાર કરવા લાગી કુંભાર પણ પ્રભાત થતાં
જાગી ઉઠયો અને બાઈ પાસે આવી રાંધી ખાઈ જમી પરવારી
જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાય એમ કહી તેને વાસ્તે સીધા સામા-
નની સોઇ કરવા લાગ્યો. એટલામાં અકસ્માત કાન્તાના સુભાગ્યે

એક પટેલીઆનો કાશીએ જવા સારૂ સંઘ નીકળ્યો; સંઘના એક બે આગેવાન પટેલીઆ કુંભારવાડામાં આવી કુંભાર સાથે વાતચિતમાં મશગુલ થયા; ત્યાં એકાએક કાન્તાના હૃદયમાં અણચિન્તવી સુબુદ્ધિની પ્રેરણા થઈ એટલે તરત ઓરડી બહાર આવી પટેલીઆ પાસે કરગરવા લાગી.

"એ મારા ધર્મના ભાઈઓ તમે શીદ જાઓ છો?"

"કેમ બહેન તમારે તેનું શું કામ છે?"

"ભાઈઓ હું જાતની બ્રાહ્મણી છું; દુઃખની મારી આ સ્થિતિને પામી છું. મારે ઉપર આભ અને તળે ધરતી છે, ખાવા પીવાનો આધાર એક ભગવાન ઉપર છે; જો મને કરૂણા કરી દયા દાન આપો તો પરમાત્મા તમારૂં કલ્યાણ કરશે!"

"તો બુન અમે સૌ સંઘ કાઢી કાશીએ જઇએ છીએ, જો તેમાં તારી આવવાની મરજી હોય તો તૈયાર થઈ જા. એક કરતાં બે ભલા. જાતની બામણી છું એટલે અમને ડગલે ડગલે પાપ કરતાં પુન્ય થશે. આખા સંઘના સીધામાં તું વધારે નહિ પડે કેમ છે મરજી!"

"બાવા પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણ કરો! હું એજ માગું છું. મારે કાશીની જાત્રા થશે અને ખોળીયું પાવન થશે, પાપ ધોવાશે અને આત્માનું શ્રેય થશે! મારાથી જે બની શકશે તે હું સંઘની સેવા કરીશ."

"ઠીક ત્યારે ચાલ જા ગાડામાં જઇ સંઘ ભેગી બેસી જા!"

"પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણ કરો!"

"અરે પણ બહેન તું જા તો ભલે જા; પણ અત્યારનું

મારૂં સીધું ગાંઠે બાંધતી જા. પરભાતના પહોરમાં બ્રાહ્મણ નિમિત્તે કાઢેલું અન્ન મારા ઘરમાં રખાય નહિ!"

"બહુ સારૂ આજ્ઞા આપો હું તેમ કરીશ. જરૂરાજરૂર સંઘ જ્યારે જમશે ત્યારે તમારૂં સીધું હું પહેલું રસોઈ કરી ખાઇશ પછી કાંઇ!"

"હા બુન તેમ કરજે! જા ભગવાન તને સુખી કરશે! ભુખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને પાણી અને દુઃખીઆને દિલાસો જ્યારે પરભવનાં પુન્ય ઉદય પામે છે ત્યારેજ આપવાનો લ્હાવ મનુષ્યને મળે છે! જેણે કમાણી કરી પોતીકુ પેટ ભરતાં ભરતાં પારકાં પેટ ઠાર્યાં નથી તેવા એકલપેટાની કમાણીને ધિઃકાર છે!"

"લે ત્યારે ચાલ બ્હેન! ઠીક અત્યારે પરભાતના પહોરમાં સારા શુકન થયા!"

"આ પ્રમાણે કીસ્મત કાન્તાને પટેલીઆના સંઘમાં લઈ ગયું. પરમાત્માનો શો શુભ હેતુ હશે; તથા કાન્તાને પુન્ય પાપનાં શાં ફળ ચાખવાં બાકી હશે તે હરી જાણે પણ અત્યારે તો તેને કાશીની વાટપર ચઢાવી! પટલાણીઓ ભેગી આ બ્રાહ્મણી પણ ભળી ગઈ! કાન્તા કેળવાએલી અને અનેક પ્રકારના સંસ્કાર પામેલી હતી તેથી વખત પ્રમાણે વાજાં જેવાં જોઇએ તેવી રીતે વગાડી શકતી હતી; આખી આલમને નચાવી શકે તેવી મીઠી જીભવાળી હતી; પણ તેનું કપાએલું નાક તની ચાલાકી ચતુરાઈ અને કેળવણીને રાખમાં ચોળી નાંખતું હતું! કપાએલું નાક એકદમ સામા માણસના હૃદયમાં માનુષી નીચતાનું ભાન કરાવતું હતું; પણ કીસ્મત યોગે એ નીચતા કંઈક વખત સુધી લોકો

ભુલી જતા હતા; આ રીતે બાપલીઆ અને પટેલીઆના પુન્યાર્થી સંઘમાં આ એક પાપીણી નાકકટ્ટી કાન્તા સામેલ થઈ ગંગાસ્નાન સારૂ જવા લાગી ! સંઘનાં ગાડાં રાગે રાગે રસ્તો કાપતાં ભાગેળ વટાવી ગામડાનાં જંગલો પસાર કરવા લાગ્યાં; આમ બાવો પણ એક ઠેકાણે રાત ગાળી ચીપીઓ લઈ કાન્તાને શોધવા સારૂ ચાલવા લાગ્યો ! કીસ્મત યોગે તે પણ ગાડાં સામે દુરથી આવતો જણાયો; કાન્તા દુરથી બાવાને જોઈને શરીર સંકોચી મુખ છુપાવી કોકડું વળી ગડામાં એક છેડે લપાઇ ગઈ; રાગે જોગે ગાડાં અને બાવો એક ચીલાની વાટમાંજ નજીકાનજીક આવી ગયાં; રસ્તે ચાલતાં બાવાને જે કોઈ સ્ત્રી સામે મળે તેને કાન્તાની શોધ સારૂ ધારી ધારીને જોતો હતો; જો કે કાન્તા નાક કપાવાથી તગત હજારમાંથી રત્નની માફક બહાર નીકળી આવે એવી હતી; છતાં પણ શંકાશીલ બાવો હદ બહાર શંકા દાખવતો હતો ! બાવો સંઘનાં ગાડાં તપાસતો તપાસતો બૈરાંના ગાડા આગળ આવી ગયો; અને જ્યાં કાન્તા વસ્ત્ર બદલી અર્થાત્ ભગવાં ઉતારી સંસારી વેશમાં લાજ કાઢી નીચું ઘાલી બેઠી હતી, ત્યાં પણ જોવા લાગ્યો; ચોર, પાપ અને અસત્યતા છુપાવ્યાં છુપાતાંજ નથી તે પ્રમાણે ત્રાસ અને ભયથી કાન્તા કંપી ઉઠી: એટલે તરત બાવાએ તેનું કાંડું પકડયું !

" અરે બાવાજી બાવાજી આઘા જાઓ તમે કેમ પારકી બાઈડીને હાથ અડાડો છો ? "

" માઇ ફીકર મત કરો એ રામકી હમારી હય ! "

" અરે જારે મારા ભાઇ રામકીવાળા, આઘો મેર નકર

એક ડાચામાં દઈશ !”

“એ મારી હાહરના જોગટા રસ્તે ચાલતા ગાડાને તું કેમ રોકે છે ? મારી હાહુના આઘો ખસ નહીં તો એક ડાચામાં દઈશને તો જીવથી જઈશ !”

“અબે રંડી ચલ ગાડામાંથી નીચે ઉતર !”

“ઓ મારા બાપ મને આ દૈત્યથી બચાવો ! મારો રોયો આ બાવો મારી કેડે પડ્યો છે તે ક્યમે કરી મારો કેડો મુકતો જ નથી !”

“ચલ લુચ્ચી હેઠે ઉતર નહીં તો મારૂંગા !”

“મારી દીયેરના આઘો જા આઘો, માળા રસ્તે જતાં આ બાવાનો દી ફરી ગયો જણાય છે !”

“એ હાહરાના આઘો જા નહીં તો ધર્મ કરતાં ધાડ થઈ જશે !”

“ભૈયા તુમ સબ લોક ટકટક છોડો, એ રંડી હમારી હય; અમારા પૈસા લે કર ચલી આઇ હય. ચલ રંડી ઉતર નહીં તો જાન લઉંગા !” આ પ્રમાણે કહી બળ કરી બાવાએ કાન્તાનું કાંડુ ઝાલી તેને ગાડામાંથી નીચે નાંખી.

“એ બાઈ સાચું બોલ તું કોણ છું ? આ બાવો તારી વાંસે કેમ લાગ્યો છે ?”

“એ માબાપ હું વખાની મારી અને દુઃખની ભરી એક ગરીબ બ્રાહ્મણી છું; હું જંગલમાંથી આવતી હતી ત્યારે આ રોયો મને એકાએક સામો મળ્યો, અને મને બળાત્કારે પકડી મારા કરદાગીના ઉતારી વેચી ખાધા અને મને મારી મારી

અધમૂઈ કરી નાંખી ! એ બાપ મને આ કસાઈના હાથમાંથી બચાવો ! એ મારા પટેલબાપા આ ગાયને કપાતી ઉગારો, રોયાએ મારૂં નાક કાપી નાંખ્યું તોયે મારો કેડો મુકતો નથી !"

"કમબખત રંડી જૂઠ બોલતી હય, મેંને તેરા નાક કટાયા ? બદમાસ તેરા તો મેં જાન લઉંગા. મેં મરૂં મગર તુજકું કભી ન છોડુંગા !" કહી બાવાએ કાન્તાને ચીપીઆ ઉપર ચીપીઆ લગાવી અધમૂઈ મરણતોલ કરી નાંખી; આ બાજુ પટેલીઆને કાળ ચડ્યો કે ગાડામાંથી આડુ કાઢી બાવાની કેડો તોડી નાંખો અને સારી રીતે તેને ખોખરો કરી નાંખ્યો !"

"ભલા રામજી મેરેકુ મત મારો ! મેં અભી ચલા જાતા; એ રંડી મેરા પચીશ રૂપીઆ ચુરાકે લાઈ હય, એ અમકું પીછા દીલાવો !"

"મારી હાહરના અમારા પટેલીઆના રખવાળામાંથી તું અસ્રીને છોડાવનારો, હાહરા મારનારો; મારી હાહરના જા જા જોગટા છું તે જવા દઈએ છીએ જો કોઈ મીયાંભઈ કે ધારાળો હોત તો ક્યારનો ઝટકે વાઢી પાણી પીતો કરી દીધો હોત. એ મારા હાળા પટેલબાપાનું રખવાળું એ રામનું રખવાળું હમજ્યો, મારી હાહરના જોગટા થયો તો પણ રામકી છોડતો નથી !"

"ભલા બાવા અમારા રૂપૈયા પાછા અપાવો, નહી તો મેં મેરા શીર એ પૈડાપર અફાળકે જાન નીકાલ દઉંગા !"

"એ ખુન એ બાવાનું જે કાંઈ બળ્યું હોય તે આપ એને તારે શું દેવતા મૂકવું છે ?"

"એ બાપા મારી જણસો વેચીને રોયે રૂપીઆ એકઠા

કર્યાં છે, એમાં એનું કાંઈએ નથી ! રોયો ગળે પડે છે ! ”

" એ બા લાલબાઈ લાગી!એના રૂપીઆમાં ! જે કાંઇ હોય તે રોયાને આપી દે ! ગંગામૈયા તને જે જોઇએ તે આપશે ! આ વાટે વળગેલું પાપ આપણે શું કામ વહોરવું પડે ! ”

" લે રોયા કસાઈ ચંડાળ લે આ પોટકી ! રોયા ભગવાન તને કીડા પાડશે ! ”

" અબે રંડી યાદ રખના કે રામજી તેરેકુ તો કભી નહીં છોડેગા ! કીડા તેરેકુ પડેગા, મેરેકું નહીં પડેગા ! ”

" મારી હાહુરના જતો હોય તો જા નહીં તો એક આડુ દઈશ તો પૂરો થઇ જઇશ. ”

" દાજી કહો ના કહો પણ કાંક દાળમાં કાળુ છે; આમાં એનો દોષ છે ! ”

" આપણે શું કામ છે ? આ કાશીએ જઈ બઇને કહીશું કે બા તું તારે હવે રસ્તો શોધી લે; આપણે જો અત્યારે તેને ઉતારી મુકીએ તો દોષ લાગે ! બ્રહ્મહત્યા જેટલું પાપ લાગે, માળો એ બાવો તેને જાનથી મારી નાંખે તેવો છે; એ તો આપણે આટલા બધા એટલે ભયનો માર્યો રસ્તે પડ્યો; જો એકાદ બે હોય તો હાહરો પુરા કરી નાંખે એવો પાવરધો છે ! ”

" હા દાજી તમારૂં કહેવું ખરૂં છે; આ તો મારી હાળી ધર્મ કરતાં ધાડ થઈ જાય ! હશે હવે જે કર્યું તે કરી જાણ્યું ને લીધું તે લઇ જાણો. ”

" એ બુન બા આ તારૂં વડાસું છે ત્યારથી અમે તો સમજી ગયા છીએ કે કાંક દાળમાં કાળુ હશે; પણ તું જાતની

ત્રિભુવન તમારૂં કલ્યાણ કરો ! તમે અનેકનાં રૂણ છોડો છો તો મારૂં પણ રૂણ છોડો ! ઋણીનાં રણ છોડો, બાપલા અનેક રૂણી રણછોડ તમનેજ ચાહ્ય છે તો હરી અંતે કરૂણાજ કરો, અને સૌને સમાન ગણી સર્વદા દયા શાંતી અને સુખજ ભરો ! ”

“ ખુન બા તને પણ હવે સાચું જ્ઞાન પ્રગટ્યું જણાય છે ! બા જે કંઈ મેં તને કહ્યું તેની માફી આપજે ! જગતમાં સ્વાર્થી-આજ મીઠા હોય, સ્નેહી સર્વદા કડવાંજ હોય, જેને લાગણી થાય તેજ કડવું કહે; ખુન, તારૂં સારૂં કરૂં એવું કહેનારા અભિમાની હુંપદીઆથી તો સદા વેગળાજ સારા ! મીઠા બોલા અદેખાથી આઘાજ રહેવામાં સાર છે ! ”

“ પરમાત્મા સૌનું કલ્યાણ કરો ! સૌ સૌને ઓળખતાં શીખો, અને સારા નરસાની પરિક્ષા કરી સૌનો સારામાંજ સમાસ થાઓ ! ”

“ બોલો કાશીવિશ્વનાથ મહાદેવની જય ! જય ! જય ! ”

“ કાશીવિશ્વનાથ મહાદેવની જય ! જય ! જય ! ”

“ હરી જો તું હવે મારો થયો તો મારોજ થજે ! હવે હું તારોજ છું; મારા બાપલા હવે ન્યારો ન થઇશ ! તારા ન્યારાપણામાં મને સારો ભવ ખારો થયો તો મારા અંતરયામી હરી હવે તું મારોજ થજે ! ”

આ પ્રમાણે પટેલીઆના સંઘનો અને નાકકટી કાન્તાના પ્રસંગનો અંત આવ્યો; સારાના પ્રસંગે સૌ સારૂં થાય; પટેલીઆના પુન્ય પ્રભાવે કરી પાપણી કાન્તાના પાપનો કંઇક નાશ થયો અને ગંગો કમળના સંગે શંકરના શિર ચઢ્યો; એ પ્રમાણે

સમયાનુસાર એક અધમ પાપણી પ્રનોતી પ્રમદા કાશીની યાત્રા-ના પંથે ચઢી; ગાડામાં બેસતાં અને પંથ કાપતાં કાપતાં કાન્તા-ના મુખમાંથી ઉદ્‌ગાર નીકળ્યા કે-

" છોડ દુઃખ ઋણુ છોડીને રણુ છોડ હરી છોડ:
છોડ ત્રિભુવન તું હરી દે દર્શન હરી દોડ.

વ્હાલા વાંચકવૃંદ આતે " સુધારાનું પાપ કે કુધારાની છાપ ! "

પ્રકરણ ૫ મું.

ચડતીનો સત્કાર કે પડતીનો માર.

દોહરો.

થાય પ્રીત પરબ્રહ્મમાં જાય જુઠ જગ ઝાંખ;
પ્રેમ અનુભવ પરખતાં ઉઘડે ઉરની આંખ.

તીરને ધનુષ્યધારી જેવી રીતે સીધુ બનાવે છે, તેવીજ રીતે અનિશ્ચિત અને ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા વિચારો જેમને વશ કરવા અથવા રોકવા બહુ મુશ્કેલ છે તેમને સુજ્ઞ મનુષ્ય સીધા બનાવે છે. મીન જળના નિવાસમાંથી બહાર સૂકી જમીનપર મૂકવામાં આવે તો જેવી રીતે તે તરફડે છે તેવી રીતે મોહના પાસમાંથી છુટા થવાને આપણા વિચાર તરફડે છે. મનને વશ કરવું એ ઉત્તમ કામ છે, કારણ કે મન બહુ મુશ્કેલીથી વશ થાય તેવું અને ચપળ છે. તેની મરજી માફક તે જ્યાં ત્યાં દોડે છે. વશ કરેલું મન સુખ લાવી આપે છે.

જે ધ્યાન પૂજન ભક્તિ સંયમ કીર્તનાદિ તમામ છે,
તે વિવિધ સુંદર સર્વ કેવળ પ્રેમના મધુ નામ છે;
છે યજ્ઞ અદ્ભૂત પ્રેમ પ્રેમીનો જગત માંહી મહા,
ને યજ્ઞમાં તે સ્વાર્થનું બલિદાન આપે છે અહા.

વિબુધોએ પોતાના વિચારો તરફ લક્ષ આપવું જોઈએ, કારણ કે તે જણાતા નથી, બહુ દગાખોર હોય છે અને તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે તે દોડે છે. સારી રીતે રક્ષણ કરાએલા વિચારો સુખ લાવી આપે છે. મન ઘણે દૂર ભટકે છે, એ એકલું ફરે છે, શરીર વગરનું છે, અને હૃદયના ઓરડામાં પુરાઈ જાય છે. આવા મનને જેઓ વશ કરે છે તેઓજ મોહથી મુક્ત થાય છે. જો મનુષ્યની શ્રદ્ધા અનિશ્ચિત હોય, જો તે સદ્ધર્મ સમજતો ન હોય અને જો તેની મનની શાંતીમાં વિક્ષેપ થતો હોય તો તેનું જ્ઞાન કદાપિ સંપૂર્ણ હોઈ શકે નહિ. જો મનુષ્યના વિચારો અસ્થિર ન હોય, જો તેનું મન ગભરાએલું ન હોય, જો તેણે પુણ્ય તેમજ પાપનો ત્યાગ કર્યો હોય તો જ્યાં સુધી તે જાગૃત અપ્રમત્ત છે ત્યાં સુધી તેને ભય નથી.

* * * *

અહીં આધી અને વ્યાધી ઉપાધીમાં વ્યથા વાપે,
વિરામે આત્મ દૃષ્ટિએ સમાધી બ્રહ્મની આએ;
પ્રવેશી મોહ માયામાં હૃદય વ્યાધિ મહીં ડુબે,
તથાપિ બ્રહ્મ વૃત્તિથી સમાધી એ સહુ વામે.

સમાધિ બ્રહ્મની આએ હૃદય વ્યાધિ વિરામો એ,
વિનાશી જીંદગીનું એ બગાડે કર્મ માયાએ;
રિપુમાં કામ ક્રોધી એ સમાધી હોય ના જો એ,
સમાધી બ્રહ્મની આએ હૃદય વ્યાધિ વિરામો એ.

ખરી શાન્તી નહીં ત્યાંએ સ્વરૂપાનંદની ત્યાં એ,
હૃદય વ્યાધિ ન ત્યાં જાએ સમાધીમાં વિરામો એ;

સમાધી બ્રહ્મની આએ હૃદય વ્યાધિ વિરામો એ;
કટાક્ષો ક્રુર માયાનાં થઇ સ્વાહા પ્રકાશે એ.

ધ્વનિ ઓમ્‌કારની આએ સદાનંદે વિકાસાયે,
સમાધી બ્રહ્મની આએ હૃદય વ્યાધિ વિરામો એ;
ખરો આનંદ છે ત્યાંએ સ્વરૂપા શક્તિ છે ત્યાંએ,
પ્રલય અંતે સુખેન્દુએ ક્ષણે ક્ષણુ સૌખ્ય છે ત્યાંએ.

સમાધી બ્રહ્મની આએ હૃદય વ્યાધિ વિરામો એ.
સોહં સર્વ ભૂતેષુ એ ધ્વની તો બ્રહ્મની થાએ:
ભજન્તિમામ્ જીવાભક્ત્યા સમાધીસદા ત્યાં થાયે,
સમાધી બ્રહ્મની આએ હૃદય વ્યાધિ વિરામો એ.

"હરિ ચરણે ચિત ચોડ હો મનવા હરિ ચરણે ચિત ચોડ
જોબન ધન લુટાએ જોતાં સુતો શું તાણી સોડઃ—હો મનવા૦
છળ પ્રપંચથી છેવટ છે દુઃખ છંદ તું તેનો છોડઃ—હો મનવા૦
જૂઠો જર જુવતિના લોભે મૃગવત મિથ્યા દોડઃ—હો મનવા૦
સાચું જર છે અજર ઉપાસન જુક્તિ કરી તે જોડઃ—હો મનવા૦
આવાગમન ન તુટે તો પણ તત્વ વિચારે તોડઃ—હો મનવા૦
જનહિત ચિંતવ નિત્ય હૃદયમાં કાન પુરે પ્રભુ કોડઃ—હો મનવા૦

કલકત્તા હાવરા લાઈન ઉપર સુસવાટા મારતી પંજાબ એક્સપ્રેસ રાક્ષસી ઝડપથી રસ્તો કાપી રહી છે. મીણમીણાકાર અંધારી રાતમાં પણ ટ્રેન પૂર ઝડપે સ્ટેશનો પસાર કરી રહી છે. અત્યારે સર્વ પેસેન્જરો નિદ્રાવશ થએલા જણાય છે. ગાડી અને ડ્રાઈવર સલામતીની સીગનલો જોતા લેતા અને આપતા

ટ્રેનને પૂર ઝડપે ચલાવી રહેલા છે. આ ટ્રેનમાં પ્રસ્તુત નવલકથાની નાયિકા કુંદન પણ મુસાફરી કરતી દૃષ્ટિગોચર થવાનો સંભવ રહે છે. વિબુધ અધીર વાંચકો કુંદનનું શું થયું તથા ક્યાં ગઈ એ શંકાના સમાધાનાર્થે અત્રે જણાવવામાં આવે છે કે એન્જીનના બફરના આંચકે મૂર્છાવશ થએલી કુંદન થોડીક વારે જાગૃત થઈને ભયથી કાંપતી ઉભી થઈ ચોગરદમ દૃષ્ટિ ફેરવવા લાગી. રેલ્વે લાઇન પર તેની પાછળ પડેલા મનુષ્યોનાં મડદાં ધડ હાથ પગ અને શિર છુંદાએલાં ઘવાએલાં અને કચરાએલાં માલમ પડવા લાગ્યાં. કુંદન આ રક્તપાતમય ભયંકર દેખાવ જોઈ ત્રાસથી ચમકી રેલ્વે લાઇનપર નાકની સામી દૃષ્ટિમાં નાસવા લાગી. નાસતાં નાસતાં એક સ્ટેશન હાથ કરી કાશીની ટીકીટ લઈ ટ્રેનમાં ચઢી બેઠી. એક યુરેશીયન ગાર્ડની નજર કુંદન પર પડી, અને તેને ભયથી કાંપતી એકલી અને સ્વરૂપવાન જોઇને તે પોતાના મનમાં અવનવી અટકળો બાંધતો બાંધતો વિચારગ્રસ્ત બની ડબ્બામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. જે ટ્રેન અત્યારે પૂર ઝડપે રસ્તો પસાર કરી રહી છે તેજ ટ્રેનમાં કુંદન અત્યારે થર્ડકલાસના સ્ત્રીઓના ડબ્બા જે ખાસ કરી ગાર્ડના ડબ્બાની નજીક જોડવામાં આવે છે તે ડબ્બાના એક ખાનામાં નિદ્રાવશ થઇને સૂતેલી જણાવા લાગી. સ્ત્રીઓના ડબ્બામાં બહુધા સ્ત્રીઓજ બેઠેલી માલમ પડે છે. રાતના ટ્રેનની મુસાફરી સ્ત્રીઓ જેમ બને તેમ ઓછી કરે છે, એ પ્રમાણે આ એકસપ્રેસમાં પણ કુંદન એકલીજ ડબ્બાના ખાનામાં નિદ્રાવશ થએલી સૂતેલી જણાય છે. તેના આખા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં

તેના સિવાય બીજું કોઈ સ્ત્રી ઉતારૂ બેઠેલું માલમ પડતું નહોતું. આ પ્રમાણેનો શાંત મામલો સમસમ સુસવાટા મારતી રજની અને ટ્રેનના પ્રસંગમાં બનેલો માલમ પડતો હતો.

અત્યારે અચાનક કુંદન કાંક કાંક વિચાર ખખડાટ અગર સ્વપ્નાની વિચિત્ર અસર ઉત્પન્ન થવાથી જાગૃત થઇ ગઇ. બારી ઉઘાડી ટ્રેન બહાર દૃષ્ટિ કરી તો મધ્ય રાતનું ભયંકર અંધારૂ તેને જણાવા લાગ્યું. પવનના પૂર ઝપાટાથી પાછી પડી બારણું એકદમ બંધ કરી બાસ્ટીલના પાટીઆ ઉપર આડી થઈ; અને તેનાપર પડતાં અનેક અવનવા સંકટોનો વિચાર કરવા લાગી. વિચાર કરતાં કરતાં તેના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા કે:—

" હરિ ચરણે ચિત ચોડ હો મનવા હરિ ચરણે ચિત ચોડ;
જોબન ધન લુંટાએ જોતાં સૂતો શું તાણી સોડ:—હો મનવા૦ "

માયા તથા મોહની જાળ એ ખરેખર મહા જાળ છે. તેમાં સર્વ દેહધારીઓ સપડાઈ જાય છે. પરન્તુ ત્યાંજ આનંદનો વિનોદ અને વિલાસ છે કે જ્યાં સદ્બુદ્ધિ અને સદાચરણ છે. સત્સંગ અને આત્મજ્ઞાન વિના જે કાંઇ છે તે સઘળું આળ પંપાળ છે. કામ અને લોભ જેનું આખુ જગત દાસ છે તે બંને સાધક સાધુ મહાત્માઓના દાસ છે. આથી સંત પુરૂષોની સેવા એજ સંસારમાં સાર છે. અન્ય મનુષ્યો તો મહાત્માઓના દાસ જે કામ અને લોભ તેના પણ દાસ છે. મન અને બુદ્ધિને જેણે વશ કર્યાં છે તેજ સાધુ પુરૂષો ખરેખરા ભક્ત છે. અહો આ બધું મને ગંગા કિનારે પ્રાપ્ત થશે ! ! કાશી એજ કૈવલ્ય મોક્ષનું ધામ છે અને તે પવિત્ર નિવાસમાંજ મારો વાસ સમાપ્ત થશે.

ગુણ રૂપ સઘળાઃ દેશો ફરીને થાકી ગયો પરન્તુ સુખ તો માત્ર સંતોષના દેશમાંજ મળે છે. મન જ્યાં જ્યાં સુખને શોધતું રંખડયું ત્યાં સંતોષ સિવાય ક્યાંય પણ સુખ દીઠુંજ નહિ. જ્યાં ત્યાં દ્વંદ્વ વાદવિવાદ અને કલેશજ વ્યવહારમાં દષ્ટિગોચર થયો; ત્યા ત્યાં આત્મવિચાર તથા વિવેકનો સંગ મળ્યાથી પંચ ભૂતાત્મક સઘળો પ્રપંચ અનિત્ય જોયો અને તેથી કેવળ ચૈતન્ય સ્વરૂપને વિષેજ ચિત્તને સ્થિર કર્યું !! સાગરમાં જઈને જુઓ કે તરંગોનું આવવું જવું એ શું છે? જેવું તેનું ઉદધિમાંથી ઉઠવું તેવુંજ તેમાં સમાવું છે. તરંગો વારિધીથી ભિન્ન નહીં છતાં નામ રૂપાત્મકપણે જણાય છે, તેમ જગત બ્રહ્મથી ભિન્ન નહીં છતાં નામ રૂપ વડે જુદુ જણાય છે. માત્ર અંતઃકરણમાંથી હું ને તું રૂપી જે મળ છે તેને મટાડવો અર્થાત્ અહંતા મમતાનો નાશ કરવાનો છે. જેણે વિજ્ઞાન રૂપી અનળમાં પાપ પુણ્યનાં બીજ બાળી નાખ્યાં છે, જેણે ષડ્રિપુ કહેતાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ શત્રુઓને વિવેકરૂપી સાંકળથી બાંધીને વિચારનગરના ચોકમાં લાવીને ઠાર કર્યા છે; તથા જેણે મન અને ચિત્તને શ્રી સત્ચિદાનંદ રૂપી સાગરમાં ફેંકી દીધા છે તેજ ખરેખર આ સંસાર સમુદ્રના અથાગ જળને તરી ગયા છે! હરિ હરિ હરિ! મારે તો માયામાં બાથડીઆંજ ભરવાનાં રહ્યાં!! હું ન ઠરી તે નજ ઠરી! જ્યાં ગઈ ત્યાં ચોગરદમ આગ આગ ને આગજ ઉઠી! જે વૃક્ષ તળે વિશ્રામ સારૂ બેઠી તેજ વૃક્ષ મારા ઉપર ઉખડી પડયું! જે ભીંત આગળ ઉભી રહી તેજ ભીંત મારા ઉપર તુટી પડી! અરે ધરાપર જ્યાં

કદમ મૂકયાં ત્યાં ધરાજ નીચી ઉતરતી ગઈ!

આ અંતરદ્દાવાનળ શી રીતે શાંત થાય! કેવળ પ્રભુ નામના પોકારથીજ હવે શાંતી વળશે! મનને વૈરાગ્યમાંજ રમાડવાથી શાંતી મળશે! આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ ભર્યા સંસારમાં મને કેવળ ઉપાધિજ પ્રાપ્ત થશે! હવે નારાયણના નામ સિવાય આનંદ નહિ મળે તે નહિજ મળે! નિષ્કામતામાંજ કોક અવસરે સકામતા પ્રાપ્ત થશે! નિરાશામાંજ આશાનાં કિરણો કોક વખતે મળી આવશે! દુઃખમાંજ સુખ એકાદ દિવસ પણ ડોકીઆં કરશે! વિપત્તિમાંજ ભાગ્યબળે સંપત્તિ અવલોકી શકાશે! જીવ હવે સંસાર ઉપરથી માયા ઉતારવામાંજ સાર છે! ચાલ આ બધુ સુખ કાશીપુરીમાં મળશે! મહાત્માઓના નિવાસસ્થાન અને પાપવિમોચની ગંગા અને કાશીવિશ્વનાથ શંકર ભગવાન મને શાંત કરશે! તેમનાં દર્શનથીજ મારાં પાપ પ્રલય થશે! હવે બધી લમણાફોડ મૂકી જીવને ગંગા દર્શનમાંજ જોડવો લાભકારક છે! ચોગરદમ ફરી પણ ફેરામાં ને ફેરામાંજ ફસાણી! ઢાંકયા કપાળમાં શું શું લખ્યું છે તેની કાંઇ ખબર ન પડી તે નજ પડી! જીવ હવે જંજાળ મૂકી જગદીશ્વરની ઝાંખી કર! તું પોતાને ઓળખ! તું તારામાં ડુબકી માર! જે તું શોધે છે તે તનેજ શોધી કાઢશે; માટે ફાંફાં મૂકી તું તારામાંજ સમાઇ જા! અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ અને તત્વમસિ એ મહાવાકયોના તાત્પર્યાર્થ પ્રમાણે હું તે બ્રહ્મ છું અને તું તે છું એ સૂત્રાનુસાર તું જેને યાદ કરે છે તે તને યાદ કરશેજ! તું જેને જુએ છે તે તને જોશેજ! તું જેને શોધે છે

તે તને શોધશેજ ! હવે તું તે એ છું અને એ તે તું છે, માટે ભ્રમણા મૂકી ભ્રમિત ન થા. મૂરખ મન હવે જરા શાંત થા. ઉત્પાતીઆ અને ઉધમાતીઆ જીવડા હવે જરા જંપ ખા. સૌ સારૂં થશે. ભાવિ જ્યાં તનેલઇ જાય છે ત્યાંજ તને સુખ મળશે. કુદરતી જે થાય તે જોયા કરી ! ઈશ્વર ! કૃપા સિવાય પુરૂષ પ્રયત્ન વૃથા છે. પ્રયત્ન એજ યત્નની ઉપાધિ છે. પ્રયત્ન ફળ છે પણ અદ્ધર છે; માટે,

" ફળ તો અદ્ધર છેરે ભાઈ તે તો કેમ કરીરે લેવાય;
ચડ ન દીસે પાત્ર ન દીસે કેમ કરીરે ચડાયઃ—ફળ૦
લીલો ન પીળો વાલો, શામ ન સફેદ વ્હાલો.
રૂપ તો કહ્યું નવ જાયઃ—ફળ૦
ભેળો છે પણ ભાળ્યો નથી ન પોતે પોતા માંય;
અનુજ થઇને લેવા લાગ્યો નહીં આવે હાથેક માંયઃ—ફળ૦
ચૌદ ભુવનમાં વ્યાપી રહ્યો છે જીવ બુદ્ધિ નવ થાય;
નાની છે પણ નજર ન આવે ચારિત્ર લખ્યું નવ જાયઃ—ફળ૦
કથા બથામાં કાંઇજ નથી જાણ્યામાં ન જણાય;
કાનપુરીને કરૂણા થઇ છે મીઠડા હરી ગુણ ગાયઃ—ફળ૦

માટે હવે મનને મનનો ગુરૂ કરવામાંજ મઝા છે. મન મનથીજ મળશે. ભાવ ભાવમાંજ ભળશે, ને રાગ રાગમાંજ ફળશે ! હવે આધિવ્યાધિની ઉપાધિ પાર્વતી પતિનાં દર્શન-માંજ સટશે ! ઉમાકાન્ત એજ શાંતિદાતા થશે ! આ પ્રમાણે ગાંડા ઘેલા, વ્યાજબી ગેરવ્યાજબી અને આડા અવળા જાગૃતિ સુષુપ્તિના ઉદ્ગાર કાઢી મનને કાંક સંતોષી અંકુશથી મારી કુંદન નિંદ્રાધીન થતી જણાવા લાગી ! ધીમે ધીમે પૂરી રીતે

નિદ્રામાં તદ્દલીન થઈ ગઇ. જોતજોતામાં પાસું વાળી લસલસાટ ઉંઘવા લાગી! ટ્રેન પણ પૂર ઝડપે સ્પીડ વધારતી વધારતી આગળની આગળ વધવાજ લાગી. ચોગરદમ શૂન્યતા અને ભયંકરતા જણાવા લાગી! મધ્યરાત, અંધારૂં અને એકાન્તનો લાભ લઇ એક યુરેઝીયન ટીકીટ કલેકટર કુંદનના ડબાના ખંડમાં એકદમ એકાએક અને અચાનક ધસી આવ્યો! કુંદનને ઉંઘતી જોઇ તે પળવાર આસપાસ નજર નાંખતો ઉભો રહ્યો! જેમ જેમ કુંદનનું મોં જોતો ગયો તેમ તેમ તેને મોહ પણ વધતો ગયો! જે સ્ટેશનથી કુંદન ટ્રેનમાં બેઠી હતી; તેજ સ્ટેશનથી આ ટીકીટ કલેકટરની દ્રષ્ટિ કુંદન પર ચોટી હતી. જેમ જેમ તેને તક અને સમય મળતો ગયો તેમ તેમ તે છેક નજીકના ખાનામાં આવીને બેઠો; અને ટ્રેનને એક જબરજસ્ત પુલ ઓળંગવાનો નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ આ યુરેઝીયન કુંદન પર હુમલો કરવામાં વધારે ને વધારે ઉત્સુક થતો ગયો. છેવટે સાહસ કરી કુંદનના ખાનામાં ધસી આવ્યો; અને તેને ઉંઘતી જોઈ તેના સૈંદર્યનું નેત્રથી પાન કરવા લાગ્યો. ઉંઘતી કુંદન પર કેવી રીતે હુમલો કરવો તેનો તે મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો; છેવટે કુંદનના માથા આગળ બાસ્ટીલ પર બેસી ખીસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢી કુંદનને આસ્તે આસ્તે પવન નાંખવા લાગ્યો; મોહ અને અધીરતામાં આગળ વધી કુંદનના મુખ પર તે રૂમાલથી સ્પર્શ કરવા ગયો કે તરત કુંદન જાગૃત થઈ બાસ્ટીલ પર બેઠી થઈ ગઈ; અને એકદમ પરાયા પુરૂષને પોતાની છેક નજીકમાં આવેલો જોઈ હીંમત ધરી મુખમુદ્રા

ગંભીર રાખી તેને ધમકાવવા લાગી !

"તમે કોણ છો ? કેમ મારી પાસે આવ્યા છો ? મને ઉંઘતી શા માટે જાગૃત કરી !"

"હું હું છું ! તારા રૂપપર ફીદા થએલો તારો આશક છું ! દીલજાન ગભરાઈશ નહીં ! હું તને હેરાન કરીશ નહીં પણ સુખ આપીશ !"

"જાઓ એકદમ જ્યાંથી આવ્યા હો ત્યાં ચાલ્યા જાઓ ! આબરૂ સાચવી રસ્તે પડો ! વધારે જીબાન ચલાવશો તો સાંકળ ખેંચી ટ્રેન ઉભી રાખીશ !"

"દીલદાર જરા દયા કર ! મારા દેદારપર નજર કર ! હું તારાપર મરી ફીટતો મોહાંધ આશક છું ! ડીઅર મારૂ અપમાન નહીં કર ! આવ મને ભેટી સુખી કર ! ગલે લગ જા !"

"હજુ એક વાર ફરીથી તમને માનભરી રીતે જણાવું છું કે તમે ચાલ્યા જાઓ ! હું લાલચવાળી નફટ નિર્લજ સ્ત્રી નથી, પણ આબરૂદાર ખાનદાનની પુત્રી છું ! મને સતાવવામાં તમે કંઈ સાર કાઢશો નહીં ! જાઓ ઈશ્વરને ખાતર ચાલ્યા જાઓ !"

"છબીલી આમ છનછનાટ ન કર ! હું કાંઇ જેવો તેવો માણસ નથી ! હું એક રેલ્વેનો અમલદાર અધિકારી છું. ટીકીટ કલેકટર છું. જરા મારા બીલ્લા સામી નજર કર !"

"હજુ પણ કહું છું કે ચાલ્યા જાઓ નહીંતો પછી અપમાન કરી હુંકારાથી વાત કરી ટ્રેન થોભાવી રાખી તમને હેરાન કરીશ !"

"બુલબુલ તું મારૂં એક રસકડું છે. તારા જેવાં કંઈક ગુણરૂ ગુલાબો મેં સુંઘી સુંઘીને જવા દીધાં છે. અત્યારે તું મારા તાબામાં છું. ખુશીથી માનીશ તો સલાહે સચવાશે, નહીં તો પછી બળાત્કારનો લાભ લેવાશે!"

"અરે નીચ કુતરા વીલ યુ કલીઅર સાચ હૉલ ઓર નોટ? ગો આવે!"

"અરે વાહ વાહ માશુક તું ઇંગ્લીશ પઢેલી હય! બડી એટીકેટવાલી સેમ સડમ હય! અચ્છા અબી ખૂબ મજા આયગી!"

"અરે ગદ્ધા અહીંથી દુર થા, નહીં તો લાત લગાવી દુર કરીશ!"

"ઓહ કોન તું અને લાત મારેગી!"

"અરે કુલાંગાર કાગડા તું તે કોણ જાતનો છું! ઘડીકમાં ગુજરાતી, ઘડીકમાં હિન્દી અને ઘડીકમાં ઇંગ્રેજીમાં ભસે છે, તારો ડાકડીમાક કેવો દુનિયાને છેતરનારો છે?"

"ઓહ માઇ ડીઅર તું પણ એક અચ્છુ રમકડું છે! વાહ વાહ ગુલઝાર તારી તે હું શું તારીફ કરૂં!" કહી બદમાસ કુંદનને બાઝવા ગયો. કુંદને એક ધોલ તેના મોંપર મારી એટલે તે વધારે ગુસ્સે થઇ કુંદનને બાઝી પડયો. બંને જણાં બરાબર બળજોરીથી ટ્રેનના ખાનામાં બથમબથા કરવા લાગ્યાં. કુંદન બળ કરી કુદકો મારી સાંકળ ખેંચવા ગઈ, ત્યાં બદમાસે તેને કમ્મરમાંથી પકડી પાટલી નીચે નાંખી તેની છાતીપર ચઢી બેઠો. કુંદને તેના કાંડાપર એક સખ્ત બચકુ ભરી હાથ લોહીલુહાણ કરી નાંખ્યો અને કારમુ બળ કરી તેને ઉછાળી એકદમ ઉભી

થઈ સાંકળ ખેંચી. બદમાસ બગ કરી ખાનામાંથી નીચે કુદી પડ્યો; કુદી પડતાં કુંદને તેની ટોપી ચાલાકીથી લઈ લીધી. ટ્રેન એકદમ ઉભી રહી, ત્યાં ડ્રાઈવર અને ગાર્ડ બંને બત્તી લઇ ડબ્બા તપાસતા તપાસતા કુંદનના ખાના પાસે આવ્યા; કુંદને સઘળી બાબત અંગ્રેજીમાં ગાર્ડને તથા ડ્રાઈવરને સમજાવી અને બદમાસની ટોપી આપી; ગાર્ડે સઘળી હકીકત ડાયરીમાં નોંધી લીધી. ટોપીનો નંબર ઉતારી ટોપી કબજે કરી અને કુંદનને તેના પોતાના ડબ્બામાં બેસારી ટ્રેનને આગળ ચલાવવા ડ્રાઈવરને કહ્યું; ડ્રાઇવર પણ અચંબો પામતો પામતો એન્જીનપર ગયો; અને ટ્રેનને ચાલુ કરી ! ગાર્ડે સીગનલ થતાં ટ્રેનને પૂર ઝડપે ચલાવરાવી. કુંદનને દીલાસા ઉપર દીલાસા આપી તેનું શાંત્વન કરવા લાગ્યો, કુંદન પણ સભ્યતાથી વરતી ગાર્ડનો ઉપકાર માનવા લાગી, ગાર્ડ પણ ધીમે ધીમે કુંદનની ચાલાકી હોંશિયારી અને કેળવણી જોઇ મનમાં ખૂબ આનંદ પામ્યો અને કાંક તેનાપર મોહીત થયો ! વખત જતાં જતાં તેની પણ દાનત બગડવા માંડી અને જેમ જેમ કુંદનનું રૂપ જોતો ગયો તેમ તેમ તે પણ આંધળોભીંત બનવા લાગ્યો !

"બાનુ ગભરાશો નહીં, આવો બેસો મારી પાસે ! સોડા લેશો ! ?"

"નહીંજી, મારે કાંઇ નહીં જોઇએ ! હું આપનો તે વાસ્તે ઘણો ઉપકાર માનું છું ! "

"હું....એમાં ઉપકાર શાનો ? તમારા જેવી દીલચસ્મ બાનુને તો મારે ઘનીજ મદદ કરવી જોઇએ ! આવો આવો

મારી પાસે આવો! ત્યાં તમુને ઠીક નહીં પડે! આવો ગભરાશો નહીં હું તમુને કાંઇબી હેરાન નહીં કરૂં! બાવા જરા એકાદ બોસ્સો તમારા ગોલાબી ગાલપર લેવા દો તો ઠીક! પ્લીઝ હેવ મી આ નાઇસ કીસ!"

"મહેરબાન તમે પણ મને પેલા બદમાસની માફક હેરાન કરશો? અરે પારસીઓ તો ઘણા પરગજુ હોય છે! હું તો તમારી બેટી થાઉં! મારાપર દયા કરો!"

"અરે હું તો કેવલ એક બોસ્સોજ લેવા માગું છું; હું બીજું કાંઇ માગતો નથી!"

"અરે મારા પિતા સ્વરૂપ ગાર્ડ મારાપર દયા કરો! રેલ્વેટ્રેનના કામદારો શું બધા તમારા જેવા કાસાંધ અને નીચ હશે!"

"અરે તું બકવા છોડી દઇ જરા બ્રાન્ડીનો ટેસ્ટ લે! તારૂ ભેજું ઓલરાઇટ થશે! એક બોસ્સો આપતાં તને શું થાય છે બાવા!"

"અરે ભગવાન આ તો હવાડામાંથી ઉગરી કુવામાં પડી; મારા પ્રભુ હવે મારો કોણ બેલી! દુષ્ટના પંજામાંથી બચી દૈત્યના પંજામાં સપડાણી! આ દુષ્ટ ઉમ્મરે પોકેલો પારસી ગાર્ડ પણ મહા હેવાનીયત ભરી ચાલચલગત ચલાવતો માલમ પડે છે! અરે મને માફ કરો! મારા પર દયા કરો!"

"એ બધી વાત પછી! એક બોસ્સો લેવા દે!"

"અરે તમે તો કોઇ ઇનશાન છો કે સેતાન છો?"

"અરે ઇનશાન પન બોસ્સો લે અને સેતાન પન બોસ્સો

લે ! બાવા બધી ટકટક મૂકી જરા બગલગીરી કર ! એકાદ બોસ્સો ભરવા દે ! આવ જરા મને બાઝીને બેસ એટલે ઠંડી ઓછી થાય ! ખોદા પણ અજબ છે ! આવી આવી બાનુઓને ગજબ સુંદરતા આપે છે ! જ્યાં તેના સુંદર ચહેરાપર નજર કરી કે ઠંડા આઈસક્રીમ ! એકાદ બોસ્સાને વાસ્તે જીવ તલપાપર થાય તેમાં કોનો વાંક ! મારો, દીલદારનો, કે ખોદાનો ? શા વાસ્તે આવાં નાજુક ગુલબદન ફુલ રસ્તામાં રઝળતાં નાંખે છે ? સાલ્લુ હાથમાં આવેલું ફુલ સુંઘવા વગર ચાલે ? કભી નહીં!"

"અરે ભગવાન હું આ શું સાંભળું છું ! આખી દુનિયા બદલાઈ! આખા વિશ્વમાં મારૂં કોઈ નથી ? "

"અરે નહિરે બાવા આ સેવક તારી સેવામાં હાજર છે ! તારે કોઈબી નહિ હોય તો ચાલ બાવા મારે ત્યાં ! હું બી એકલો અને તું બી એકલી ! ચાલ આપણે સાદી કરી સુખી થઈશું. અરે દીલબર લગનનો લ્હાવો લઈશું ! "

"ચુપ રહો ! જીબાન સંભાળીને બોલો જો તમે મને એકલી જાણતા હો તો તમારી ભૂલ છે. મારો ઈશ્વર–પ્રભુ મારી પાસે છે ! "

"ટારે બાવા મારો ખુદા તો કાંઈ ગારદનમાં હવા ખાતો હોશે કેમ ? "

"તમે જો ખુદાને માનતા હો તો મારા પર દયા કરો ! જુલમ ન કરો ! ઇશ્વર જ્યાં જોઈએ ત્યાં હાજર છે ! "

"ઓહ ગૉદ ઇઝ ઑમનીપ્રેઝન્ટ એ વાક્ય તો હું પાઠમાલામાં શિખ્યો હતો ! "

મારી પાસે આવો ! ત્યાં તમુને ઠીક નહીં પડે ! આવો ગભરાશો નહીં હું તમુને કાંઇબી હેરાન નહીં કરૂં ! બાવા જરા એકાદ બોસ્સો તમારા ગોલાબી ગાલપર લેવા ઘો તો ઠીક ! પ્લીઝ હેવ મી આ નાઇસ કીસ ! "

"મહેરબાન તમે પણ મને પેલા બદમાસની માફક હેરાન કરશો ? અરે પારસીઓ તો ઘણા પરગજુ હોય છે ! હું તો તમારી બેટી થાઉં ! મારાપર દયા કરો ! "

"અરે હું તો કેવલ એક બોસ્સોજ લેવા માગું છું; હું બીજું કાંઇ માગતો નથી ! "

"અરે મારા પિતા સ્વરૂપ ગાર્ડ મારાપર દયા કરો ! રેલ્વેટ્રેનના કામદારો શું બધા તમારા જેવા કામાંધ અને નીચ હશે ! "

"અરે તું બકવા છોડી દઇ જરા બ્રાન્ડીનો ટેસ્ટ લે ! તારૂં ભેજું ઓલરાઇટ થશે ! એક બોસ્સો આપતાં તને શું થાય છે બાવા ! "

"અરે ભગવાન આ તો હવાડામાંથી ઉગરી કુવામાં પડી; મારા પ્રભુ હવે મારો કોણ બેલી ! દુષ્ટના પંજામાંથી બચી દૈત્યના પંજામાં સપડાણી ! આ દુષ્ટ ઉમ્મરે પોકેલો પારસી ગાર્ડ પણ મહા હેવાનીયત ભરી ચાલચલગત ચલાવતો માલમ પડે છે ! અરે મને માફ કરો ! મારા પર દયા કરો ! "

"એ બધી વાત પછી ! એક બોસ્સો લેવા દે ! "

"અરે તમે તો કોઇ ઇનશાન છો કે સેતાન છો ? "

"અરે ઇનશાન પન બોસ્સો લે અને સેતાન પન બોસ્સો

લે ! બાવા બધી ટકટક મૂકી જરા બગલગીરી કર ! એકાદ બોસ્સો ભરવા દે ! આવ જરા મને બાઝીને બેસ એટલે ઠંડી ઓછી થાય ! ખોદા પણ અજબ છે ! આવી આવી બાનુઓને ગજબ સુંદરતા આપે છે ! જ્યાં તેના સુંદર ચહેરાપર નજર કરી કે ઠંડા આઇસક્રીમ ! એકાદ બોસ્સાને વાસ્તે જીવ તલપાપર થાય તેમાં કોનો વાંક ! મારો, દીલદારનો, કે ખોદાનો ? શા વાસ્તે આવાં નાજુક ગુલબદન ફુલ રસ્તામાં રઝળતાં નાંખે છે ? સાલ્લુ હાથમાં આવેલું ફુલ સુંઘવા વગર ચાલે ? કભી નહીં!"

" અરે ભગવાન હું આ શું સાંભળું છું ! આખી દુનિયા બદલાઈ ! આખા વિશ્વમાં મારૂં કોઈ નથી ? "

" અરે નહિરે બાવા આ સેવક તારી સેવામાં હાજર છે ! તારે કોઈબી નહિ હોય તો ચાલ બાવા સારે ત્યાં ! હું બી એકલો અને તું બી એકલી ! ચાલ આપણે સાદી કરી સુખી થઈશું. અરે દીલબર લગનનો લ્હાવો લઈશું ! "

" ચુપ રહો ! જીબાન સંભાળીને બોલો જો તમે મને એકલી જાણતા હો તો તમારી ભૂલ છે. મારો ઇશ્વર-પ્રભુ મારી પાસે છે ! "

" ટારે બાવા મારો ખુદા તો કાંઈ ગારદનમાં હવા ખાતો હોશે કેમ ? "

" તમે જો ખુદાને માનતા હો તો મારા પર દયા કરો ! જુલમ ન કરો ! ઇશ્વર જ્યાં જોઈએ ત્યાં હાજર છે ! "

" ઓહ ગૉદ ઇઝ ઑામનીપ્રેઝન્ટ એ વાકય તો હું પાઠમાલામાં શિખ્યો હતો ! "

" તો મારા પિતા પ્રભુનો ડર રાખો ! "

" અરે પિતા કોણના ને પુત્રી કોણની ? અહીં તો તારા એક બોસ્સાના ઉમેદવાર છીએ ! "

" તે કદાપિ કાળે નહિ બને ! મારો પ્રાણ જાય તો ભલે પણ તમારી ઈચ્છાને હું કદાપિ કાળે તાબે નહિ થાઉં તે નહિજ થાઉં ! "

" તે જોઈ લેવાશે બાવા ! તું આકલી ઉતાવલી શું કામ થાય છે ? "

" અરે કર્મચંડાળ બોલતાં જરા વિચાર કર ! ઓ હેવાન ! સેતાન ન થા ! તમે લોકો ધંધોજ આવો નીચ કરો છો ? કલકત્તા હાવરા રેલવેમાં ઘોટાળાજ આવા ચાલે છે ? "

" બાવા અમે ટો બોસ્સાબાજી બગલગીરીઓ બ્રાન્ડી એ સિવાય બીજુ કાંઇ સમજતાજ નથી ! અમે કાંઈ ગુલાબ શોધવા જતા નથી ! વખતે અચાનક હાથમાં આવી જાય તો સુંઘ્યા વગર ફેંકી દઈએ એવા બબુચક બી નથી ! તારા જેવી ગબરૂ જાનને તે કાંઈ બોસ્સા લીધા વિના જવા દેવાય ? કેમ છે મારી જાન !? દીલોજાન ! બુલબુલ. આશમાનની હુરી ! આવો ગલે લગ જાવો ! નયન મીલાવો ! ચમન ઉડાવો ! "

" કામાંધ દુર થા ! એક ડગલું પણ આગળ આવ્યો તો આ સોડાની બાટલી તારા કપાળમાં મારી લોહીલુહાણ કરીશ ! ઉપકારનો બદલો અપકારથી મળશે ! "

" અરે વાહરે બુલબુલ તું બી બડી અમારી પારસી છોકરીઓ જેવી ચાલાક જનાય છે ! સોરાની બાતલી લઈ તું

"આ સોડાની બાટલી તારા કપાળમાં મારી લોહીલુહાણ
રીશ !" એમ કુંદને ગાર્ડને કહ્યું. પાનું ૧૬૨ મું.

મારૂં માંથુ ભાંજવા તૈયાર થઇ ગઈ ! ”

'પિશાચ દુર ! અભાગી આગળ ન વધ ! પ્રભુ તને જોશે ! મુસાફરી કરતી અબળાની લાજ લુંટનાર નરપિશાચ ખામોશ. સબુર ! પાપ કરતાં પાછું વાળી જો ! દુનિયામાં પુન્ય છે ! સત્ય છે ! ધર્મ છે ! ધરા ધર્મને આધારે રહેલી છે ! સૂર્ય સત્યર્થ: તપે છે ! પાપી સમજ ! '

“ અરે બાવા હમે સમજવામાં તો એક બોસ્સાબાજીજ સમજીએ છીએ; ગુલઝાર હવે ન તલસાવ ! અરે મારા બોસ્સામાં તો હજી ડ્રાઇવરનો ભાગ છે સમજી મારી બુલબુલ ! ” કહી અલમસ્ત પારસી ગાર્ડ કુંદનને બાઝી પડયો; કુંદન ગાર્ડ જોડે બાઝંબાઝા કરવા લાગી, જેમ આવે તેમ ખાનાની વસ્તુઓ ગાર્ડપર ફેંકવા લાગી. ઘડીકમાં બળ કરી છુટી જાય અને ઘડીકમાં પારધીના પંજામાં સપડાઈ જાય એવી બાથંબાથા ગાર્ડના ડબ્બામાં ચાલી રહી. કુંદન બળ કરી થાકી ગઇ, સ્રી જાતમાં જેટલું જોર જોઇએ તેના કરતાં પણ અધિક પ્રમાણમાં જોર બતાવી શિયળ સાચવી રહી; લાત, ગડદા, પાટુ, ધોલો અને ગાળોનો ગાર્ડપર વરસાદ વરસાવી રહી, છેવટે બુમરાણ મચાવી ધાંટાધાંટ કરી મૂકી, ત્યાં ટ્રેન એક જબરજસ્ત પુલપર ચઢી. એટલે ટ્રેન અને પુલના ઘર્ષણના ઘોંઘાટમાં કશું સંભળાયું નહીં; છેવટે હારી કંટાળી લાચાર બની કુંદન શિયળને વાસ્તે જાનપર આવી જીવની દરકાર તજી ગાર્ડના ડબ્બાના ખાના આગળ આવી એક મરણીયો ભયંકર જીવલેણ સાહસિક છેલ્‌-ટનો કુદકો મારી ટ્રેનમાંથી પુલપર કુદી ! ગાર્ડ તેને પકડવાનો

ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ કુંદને બળ કરી એક કારમો આંચકો મારી ગાર્ડને ટ્રેનમાંથી નીચે પાડયો; ગાર્ડ ટ્રેન તળે ચગદાઇ કપાઈ ગયો અને કુંદને પુલપરથી નીચે વહેતી ગંગા નદીમાં મરણીયો ભુસ્કો મારી ઝંપલાવી દીધું ! વાંચકો આ તે " ચડતીનો ચમત્કાર કે પડતીનો માર ?! "

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ભાવિનો ભાવ કે ભાવનાનો ત્યાગ ? !

દોહરો.

રસના રસનું સ્થાન પણ કદી ગુમાવે માન,
માન વિના ન ગણાય કંઇ મનુષ્યનું વિજ્ઞાન

ઉપદ્રવના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાંથી, શત્રુના આક્રમણવાળા પ્રદેશમાંથી, દારૂણ યુદ્ધ જામ્યું હોય તેવા સ્થાનમાંથી અને જાણે અજાણે દુષ્ટ સાથે પડેલા પ્રસંગમાંથી જતાં તમે તમારૂં સંરક્ષણ સારૂં કરી શકશો. મૂર્ખાઓ જ્યાં પૂજ્ય નથી મનાતા, અન્નની જ્યાં અમી છે અને જ્યાં ગૃહસંસાર કલહહિન ચાલે છે ત્યાં સદા લક્ષ્મી વિરાજીતજ છે. ક્ષમાના સાત્વિક સદ્ગુણવડે તપસ્વી વ્હાલા લાગે છે, વિદ્યાના તપોબળે કદરૂપા અષ્ટાવક્ર જનો પણ વ્હાલા લાગે છે, સ્વર્ગીય મીઠા ટહુકાથી કોયલ વ્હાલી લાગે છે અને પતિભક્તિથી પત્ની પ્રિયકર થઇ પડે છે.

શિક્ષા સ્થળી છે પ્રેમની સંસાર નિશ્ચય જાણજો,
જે પ્રેમની શિક્ષા ન પામે અધમ તેને માનજો;
નર જન્મ તેનો વ્યર્થ છે જે પ્રેમનો ભોગી નથી,
આદર કરે ના પ્રેમનો તે પુરૂષ સુખયોગી નથી.

ટાઈમ થયો; અરે રામા ખંડેરાવને કહે કે જલ્દી મોટર તૈયાર કરી કમ્પાઉન્ડ આગળ ખડી રાખે ! જયન્તીલાલ તમે બી રેદી થઈ જાઓ, ચાલો કપરાં ચરાવી તતાર થાઓ ! ”

“ વેલ એદલજી શેઠ ચાલો, ટાઈમ થવા આવ્યો, ગોઓન રેદી ! ”

“ થેન્કયુ વાડીઆ શેઠ હું બી તૈયાર છું. ”

“ લો ચાલો બાવા આગલ થાઓ ! ”

“ દીકરી પરીન તું ઘેર રહે ! ”

“ નહિ બાવાજી હું કોરતમાં આવી કેસ જોવાની ! ”

“ સુરબ્બી બેનને આવવા દો ! ”

આ પ્રમાણે જયન્તીલાલ અને તેના એદલજી શેઠનું આખું કુટુંબ મોટરમાં બેસી કોરટના કમ્પાઉન્ડમાં ગયું. કોરટમાં પુરૂષોત્તમરાયજી, કેસર અને તેના બીજા સગાંવ્હાલા ક્યારના કમ્પાઉન્ડમાં ખડા થયા હતા. રાયજીના આ કેસને વાસ્તે ઘણા ઘણા આગેવાન સુધારકો ન્યાતના શ્રીમંતો અને પટેલો કેસ જોવા સારૂ આવ્યા હતા. વાડીઆ સાહેબ પણ કોરટમાં બાથ ભીડી સારી રીતે કેસ ચલાવરાવતા હતા. બંને પક્ષની જુબાનીઓ સામસામી થઇ ગઇ હતી. જડજ આ વિચિત્ર કેસનું જજમેંટ જેમ બને તેમ જ્યુરીથી આપવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા હતા. કેટલાક આગેવાનો સમાધાનીનો પ્રયત્ન કરતા હતા અને કેટલાક ફરીયાદ પાછી ખેંચી લેવરાવવાનો યત્ન કરતા હતા. વાડીઆ સાહેબ જીવ તોડીને કેસ સારી રીતે ચલાવરાવતા હતા. જેમ બને તેમ હિંદુ સમાજપર સુધારાનો

સાચો અને સારો ધડો બેસારવો એજ હેતુ એદલજી શેઠના મનમાં હતો, તેથી પદરના પૈસા ખર્ચ કરી કેસ વધારેને વધારે મજબુત કરી ચલાવરાવવાના ઠરાવ ઉપર આવ્યા હતા. ફાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયજી પણ કેસ સારૂ બનતી જીવતોડ તજવીજ કરતા હતા. પોતાના પુરાણા મિત્રોને કાઠીઆવાડમાંથી આ કેસમાં મદદ કરવા સારૂ બોલાવરાવ્યા હતા. સુધારાના આગેવાન ગૃહસ્થોએ પણ મુંબાઈના પ્રખ્યાત સુધારકોને આ કેસ મજબૂત કરવા સારૂ ખાસ કરી તેડાવ્યા હતા. એકંદર આખી કચેરી આ કેસની મુદતને દિવસે ખીચોખીચ માણસોથી ભરાઈ જતી હતી. જડજ પણ આ વિચિત્ર હીંદુ કોમના કેસ સારૂ ઘણા ઉંડા વિચારમાં પડ્યો હતો. ખાસ કરી જ્યુરી આ કેસને સારૂ તેણે ઠરાવી હતી. આ પ્રમાણે અટપટીઓ અને અગવડ ભરેલો વિચિત્ર મામલો જયન્તીલાલ અને કેસરના કેસ સારૂ કચેરીમાં થઈ રહ્યો હતો. વર્તમાન પત્રો પણ જુબાની-ઓના રીપોર્ટ અને નોંધો લઈ કેસને સારી રીતે પ્રસિદ્ધ કરતા હતા; એકંદરમાં આ છુટા છેડા થવાનો સુધારાનો કેસ અમદાવાદમાં ચાલી કાઠીઆવાડ, સુરત અને મુંબાઈની પ્રજાનું સારી રીતે ધ્યાન ખેંચી રહ્યો હતો. એક તરફ સ્ત્રીને તાબે લેવાની વાડીયા શેઠની ફરીયાદ સંબંધી ટીકા ચાલતી હતી ત્યારે બીજી તરફ કેસરના છુટા છેડા થવા સારૂ ચકચુર ચર્ચાઓ જનસમા-જમાં ચર્ચાતી હતી, આ પ્રમાણે સુધારાનો ઈવેન્ટ અમદાવાદમાં બની રહ્યો હતો.

વાડીઆ બારીષ્ટર અને એદલજી શેઠ બંને જણા કાંઈ

ટાઇમ થયો; અરે રામા ખંડેરાવને કહે કે જલ્દી મોટર તૈયાર કરી કમ્પાઉન્ડ આગળ ખડી રાખે ! જયન્તીલાલ તમે બી રેદી થઈ જાઓ, ચાલો કપરાં ચરાવી તતાર થાઓ ! ”

“ વેલ એદલજી શેઠ ચાલો, ટાઇમ થવા આવ્યો, ગોઓન રેદી ! ”

“ થેન્કયુ વાડીઆ શેઠ હું બી તૈયાર છું. ”

“ લો ચાલો બાવા આગલ થાઓ ! ”

“ દીકરી પરીન તું ઘેર રહે ! ”

“ નહિ બાવાજી હું કોરતમાં આવી કેસ જોવાની ! ”

“ સુરખ્બી બેનને આવવા દો ! ”

આ પ્રમાણે જયન્તીલાલ અને તેના એદલજી શેઠનું આખું કુટુંબ મોટરમાં બેસી કોરટના કમ્પાઉન્ડમાં ગયું. કોરટમાં પુરૂષોત્તમરાયજી, કેસર અને તેના બીજા સગાંવ્હાલા ક્યારના કમ્પાઉન્ડમાં ખડા થયા હતા. રાયજીના આ કેસને વાસ્તે ઘણા ઘણા આગેવાન સુધારકો ન્યાતના શ્રીમંતો અને પટેલો કેસ જોવા સારૂ આવ્યા હતા. વાડીઆ સાહેબ પણ કોરટમાં બાથ ભીડી સારી રીતે કેસ ચલાવરાવતા હતા. બંને પક્ષની જુબાનીઓ સામસામી થઇ ગઇ હતી. જડજ આ વિચિત્ર કેસનું જજમેંટ જેમ બને તેમ જલ્દીથી આપવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા હતા. કેટલાક આગેવાનો સમાધાનીનો પ્રયત્ન કરતા હતા અને કેટલાક ફરીયાદ પાછી ખેંચી લેવરાવવાનો યત્ન કરતા હતા. વાડીઆ સાહેબ જીવ તોડીને કેસ સારી રીતે ચલાવરાવતા હતા. જેમ બને તેમ હિંદુ સમાજપર સુધારાનો

ટાઈમ થયો; અરે રામા ખંડેરાવને કહે કે જલ્દી મોટર તૈયાર કરી કમ્પાઉન્ડ આગળ ખડી રાખે ! જયન્તીલાલ તમે બી રેદી થઈ જાઓ, ચાલો કપરાં ચરાવી તતાર થાઓ ! ”

“ વેલ એદલજી શેઠ ચાલો, ટાઈમ થવા આવ્યો, ગોઓન રેદી ! ”

“ થેન્કયુ વાડીઆ શેઠ હું બી તૈયાર છું. ”

“ લો ચાલો બાવા આગલ થાઓ ! ”

“ દીકરી પરીન તું ઘેર રહે ! ”

“ નહિ બાવાજી હું કોરતમાં આવી કેસ જોવાની ! ”

“ મુરબ્બી બેનને આવવા દો ! ”

આ પ્રમાણે જયન્તીલાલ અને તેના એદલજી શેઠનું આખું કુટુંબ મોટરમાં બેસી કોરટના કમ્પાઉન્ડમાં ગયું. કોરટમાં પુરૂષોત્તમરાયજી, કેસર અને તેના બીજા સગાંવ્હાલા ક્યારના કમ્પાઉન્ડમાં ખડા થયા હતા. રાયજીના આ કેસને વાસ્તે ઘણા .ણા આગેવાન સુધારકો ન્યાતના શ્રીમંતો અને પટેલો કેસ .વા સ.રૂ આવ્યા હતા. વાડીઆ સાહેબ પણ કોરટમાં બાથ બીડી સારી રીતે કેસ ચલાવરાવતા હતા. બંને પક્ષની જુણાનીઓ સામસામી થઈ ગઇ હતી. જડજ આ વિચિત્ર કેસનું જજમેંટ જેમ બને તેમ જલ્દીથી આપવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા હતા. કેટલાક આગેવાનો સમાધાનીનો પ્રયત્ન કરતા હતા અને કેટલાક ફરીયાદ પાછી ખેંચી લેવરાવવાનો યત્ન આદરતા હતા. વાડીઆ સાહેબ જીવ તોડીને કેસ સારી રીતે ચલાવરાવતા હતા. જેમ બને તેમ હિંદુ સમાજપર સુધારાનો

પાણી શું કામ કરાવો છો ?"

"હું રાયજીના મંડલમાં કોઈ બી ડાહ્યો ઠરેલ અને અનુભવી અક્કલમંદ માનસ જોતો નથી, માટે મારે પદરના પૈસા ખરચી ખરચાવી કેસને મજબુત બનાવવો પડે છે !"

"ઓહો એટલું બધું હીત તમારે આ કેસમાં રહેલું છે ? તમારે આ કેસમાં શું અંગત લાભ કે સ્વાર્થ છે ?"

"બાવા તમારે આ કેસમાં શું લ્હાણુ છે કે તમે જામનગરથી અહીં આવ્યા છો ?"

"સાહેબ તમે જેમ આવ્યા છો તેમ હું પણ આવ્યો છું. વખતે એક બીજાના હેતુમાં ફેરફાર હશે !"

"નહીં સાહેબ આ કેસની બાબત તમે બરાબર સમજો. જેની ભૂલ હોય તેને તમે બરાબર સુધારો !"

"સાહેબ તમારે અંગત સ્વાર્થ શું છે તે મને કહો ?"

"ઓલરાઈટ બાવા ચાલો તમે ચેમ્બરમાં આવો ! હજુ કેસ ચાલવાને એકાદ બે કલાક જોઈશે !"

"હા ચાલો, હું પણ કેસ પૂરેપૂરો સમજવા માગું છું. બંને પક્ષમાં જેની ભૂલ હોય તેની સુધારવા માગું છું. નાહકનું પૈસાનું પાણી થાય છે, અને સરકાર બારીસ્તરનાં ઘર ભરાય છે તે પૈસા બચાવવા માગું છું !"

"જુઓ મહેરબાન, હું તમને મારા મનથી રીઅલી ઇશ્વરના કસમ ખાઈને જનાવું છું કે હું તમને પ્રમાનીક જેન્તલમેન અને અનુભવી માનસ ધારૂં છું ! હીંદુ કોમમાં તમે થરેલા વાસ્તવિક વિચાર ધરાવનાર મધ્યમ પદ્ધતિના ગૃહસ્થ છો ! એ

લડાઈનો રંગ થોરો જમાવી લઉં તો બરાબર કોરતમાં મજા આવે !"

"શું કહો છો મહેરબાન તમે પણ એજ કેસમાં હીમાયતી થઈને આવ્યા છો ? કહો કીયા પક્ષના હીમાયતી છો ?"

"તમારૂં અંતઃકરણ શું કબુલ કરે છે બાવા ? બોલો તમે સાચું કહો મારે કીયા પક્ષમાં ઉભા રહેવું જોઇએ !"

"સાહેબ એમાં મારૂં કહેવું શા કામનું ? તમારે તો જ્યાં પૈસા મળે ત્યાંજ દોડવું જોઇએ !"

"પાછા આંતા મારવા લાગ્યા કે ? બોલો ખુદાનો કાંઈ ડર રાખો !"

"અરે પણ સાહેબ તમે રાયજીના પક્ષમાં છો કે સામેના પક્ષમાં છો તે તો જણાવો ?"

"તમારા ભેજામાં વિચાર કરી જુઓ કે નેકી તથા સચ્ચાઈ ક્યાં રહેલી છે ?"

"વકીલ બારીષ્ટરોની જીભમાં મહેરબાન ! તમે ધારો તેને એક મિનિટમાં સાચો અને એક મિનીટમાં જુઠો બનાવી દ્યો ! એક વખત અધિકારીની આપખુદી સત્તા પણ તમારી જીબાન આગળ પાછી પડે તેમ છે !"

"પાછા કાઠીઆવાડીવેરા કરવા મંડ્યા ?"

"નારે મહેરબાન હું તો જરા ટીખલ કરૂં છું."

"નહીં બાવા સાચું કહો, મારે તમારા હાથથીજ આય કેસની પંચાત કરાવવી છે."

"શું કહો છો સાહેબ ? ત્યારે આટલા બધા રૂપીઆનું

પક્ષને વકીલ બારીષ્ટરો રોકવામાં ઘણું ખર્ચ થઈ ગયું છે, વળી અધુરામાં પુરો મારા બનેવીએ મને ખાસ કરી મુંબાઈથી તાર કરી આય કેસ જ્યાં સુધી પુરો ન થાય ત્યાં સુધી અમદાવાદ રોકી કામ ચલાવવાની ગોઠવન કરેલી છે! મારા માનવા મુજબ, ધારવા મુજબ, અગર મને મળેલી હકીકતની સચ્ચાઈ મુજબ બ્રામન કોમમાં છુટાછેડા ડાઈવોર્સના દાખલા હજુ સુધી કોરતમાં નોંધાયા મને માલમ નથી; ધારો કે નોંધાયા હશે તો પન સેંકડે અરે હજારે એકાદ દાખલો બન્યો હશે! હવે આ કેસનો મામલો ડાઈવોર્સ લેવાનો થઈ પડેલો છે; અગર તમારો પક્ષ ડાઈવોર્સ લેવા તૈયાર થયો છે, અને અમારો પક્ષ સ્ત્રીને તાબે લેવા તૈયાર છે; આમાં સચ્ચાઈ, ભૂલ, બેવકુફી અને ઇંડીયસી એ જોવાતી નથી; પન કેવલ હઠ, જક અને પોતાનો કક્કો ખરો એવી બેવકુફાઈ ભરી દલીલ ફ્રીક ચોગરદમ પસરી રહેલી માલમ પરે છે! હવે નાઉ આઈ કમ ટૂ ધી પોઈન્ત! જુઓ મહેરબાન તમારા દોસ્ત રાયજીએ પોતાની પુત્રી કેસર જયન્તીલાલ સાથે અદરાવી અરે કહો કે પરનાવી! વળી વિશેષમાં એડ કરો કે મી. જયન્તીલાલને ઘરજમાઈ કરી અરે બોલો કે પેતના બચ્ચા સમાન ગની તેને ઉછેરી પાલીપોષી બનાવી ગનાવી પછી પોતાની પુત્રીનું કન્યાદાન આપી રાયજીએ એક લાયક જોરી જોરી પુન્ય અરે આબરૂ હાંસલ કીધી! હવે પુખ્ત ઉમ્મરમાં અરે મેચ્યુઅર એઈજમાં આવતું લાયક જોડુ રાયજી સાથેજ અરે એકજ ઘરમાં ધની ધનીઆનીનો સંબંધ સાચવતું રહેવા લાગ્યું; હવે આ ઉપરથી આપરે કોમન સેન્સથી સમજીએ

સાચુજીએ હાથે કરી હુજમ કરી પોતીકા પાપી પેટડાને ઠંડુ કર્યું, અને વખત આવે જમાઇને ધમકાવી અરધી રાતે પોતી-આલેર ઘર બહાર કારી મૂક્યો ! આય લોકો શું એમજ સમ-જતા હશે કે જયન્તીલાલનું જગતમાં કોઈ છેજ નહીં ! અરે બધા જણ મારે છે અહેરબાન જગતનો પિતા પરમેશ્વર ખોદા જ્યાં જોઇએ ત્યાં હાજર છે. નિરાધાર અને ગરીબનો તે ખાસ બેલી છે. એ તો સારૂં થયું કે એકાદ દીવસ કાંકરીઆ તેન્કપર જયન્તીલાલ ફરવા આવેલો હતો; તે વખતે મારા પરગજુ શેઠ એદલજી કોન્ટ્રાકટર ફરવા આવેલા હતા; તે વખતે ઈશ્વરે તેમના હૃદયમાં ઉતરી દયા ઉત્પન્ન કરી અને જયન્તીલાલના મિત્રો મારફત જયન્તીલાલની કઢંગી સ્થિતિ તેવનના જાણ-વામાં આવી એટલે તરતજ તેમણે જયન્તીલાલને વિકટોરીઆમાં બેસારી બારોબાર બંગલામાં લાવ્યા અને તેને વાસ્તે તમામ ખાવાપીવા ને રહેવાની જોગવાઈ કરી આપી તેને સુખી કર્યો; લગભગ વરસ દોઢ વરસના સહવાસથી એદલજી શેઠ જયન્તી-લાલની રીતભાત અને રહેનીકરનીથી એટલા બધા ખુશ થઇ ગયા કે પોતાના પદરના પૈસા ખરચી આય આખો કેસ લર-વાના ઠરાવ ઉપર આવ્યા; હવે તમે પોતે વિચાર કરો કે બંને પક્ષમાં કોણનો વાંક હશે ? અરે સાહેબ તમને પોતાને મને કહેતાં ઘણી દીલગીરી અને શરમ આવે છે કે, જયન્તીલાલનાં સાસુ સસરા એવાં તો બેવકુફ અને સુધારાનાં પોકલ હીમાયતી છે કે કાંઇ વાત નવ કરો. બાવા ! આમ દુનિયાને સુધારાના હીમાયતી બનીને છેતરે છે અને ઘરમાં પોલંપોલા ચાલ્યું જાય

છે. એક ઓરત તેના ખાવિંદને સામી છાતીએ અને નજીકની દષ્ટિમાં ડેમફુલ રાસ્કલ વગેરે શબ્દો કહી ઠપકો આપે; ધની તેની પાસે આવે તોબી શેથાની ચેરપરથી ઉભી ન થાય; તેનું કોઈબી કામ કરવાની તેને ફુરસદ ન મલે અને ખાવિંદને એક કુલી બેગર સમાન ગની તેની પાસે ઓરડરથી કામ લે આ ક્યાંનો ન્યાય? આ બેવકુફી કેવી? આ તે સુધારો કે આ તે કુધારો, આ તે પોઝીશન કે આતે એટીકેટ? અરે આ તે હમબગ કે આ તે ભવાડો? ઇંગ્લીશ કેરેકતરનું તેઓ અનુકરન કરવા જાય છે પન તેઓ સમજે છે કે ઇંગ્લીશ લેદીઓ કેવી લવલી અને ઓબીડીઅન્ટ રહે છે? અરે પોતાના ખાવિંદની ખાતર એક વાર માબાપને પન તુછકારી કારે છે; અરે બાપીકા વારસાને બી લાત લગાવી રસ્તે પરે છે, અને આય બેવકુફો, સુધારાના પતંગીઆ, ફેશનના ફુદા, અરે એટીકેટના હીરામોતી સોમાં નવ્વાણુની ભૂલ કરી પોતાના ચાન્સની બાજી શરૂઆતમાં ધની-ખાવિંદ અગર લવરથીજ બગારી નાંખે છે? આય લોકો સુધારાને વધારે છે કે સુધારાને નીચું જોવરાવે છે; પોઝીશનને સાચવે છે કે તેના મૂળમાંથીજ પગ કાપે છે! અરે તે જ બેવકુફો આ વધતા જતા જમાનાને પચીસ વરસ પાછો પારે છે! સાંઙ્ગી બયરીને સલામ ન ભરાઈ એતલે બઇરીએ ધનીની બાપાજી આગલ રાવ કીધી; બાપાજી ધુવરની માફક દોલા તતરાવી જમાઈપર તુતી પર્યા અને તેને ડીસમીસ કરી મોતો દીગ્વિજ્ય કર્યો એમ માની મનમાં પુલાતા ચેરપર પરી ક્ષોતવા મંડયા! શું જમાનાનો જુલમ છે? શું તમારા હીંદુઓનો હઠ-

હુડતો ન્યાય છે ? શું સુધારકોનું પોલ છે ! હવે મારે તેમને છચોક કહેવું પડશે કે આય જમાનાના સુધારકો હવે તમે સઘલા સુધારાને નામે બઈરીની દલાલી કરો દલાલી ! મી. ભાજીપાલા હવે તમને કાંઇ અસર થાય છે કે નહીં બાવા ! કે રાયજીની ગોરીનું પાની પી થંડા બરફ જેવા થઈ ગયા ? !"

" મી. વાડીઆ આ બાબત તો ઘણીજ સીરીયસ છે ! તમારી દલીલ સઘળી રાઈટ છે. આ કેસ સાંભળી મારૂં પણ મગજ ઉસ્કેરાઈ ગયું છે. હું પણ હવે રાયજીને સારી પેઠે કહેવાનો ! મારૂં સાંભળ્યા સિવાય હવે તેમને છુટકો નથી ! તેમની કરણીનાં ફળ તેમને ઘણાંજ કડવાં મળ્યાં છે, તમે જાણતા પણ હશો કે તેમના આખા ફેમીલીમાંથી એક ડોશી અને તેમની પાંચ પુત્રીઓ સિવાય બધાં અગ્નિની લાહ્યમાં બળી ખાખ થઈ ગયાં છે. તેમનાં ડોશી પણ તેમનાથી ત્રાસી ઘડપણમાં પીયરનો આશરો લઈ જીંદગી ગાળે છે. અમદાવાદમાં ફક્ત તેઓ અને તેમની પૌત્રી કેસર એ બંને જનાંજ છે. એ ડોસા જાતેજ જક્કી અને હઠીલા છે. હવે તેમની પાસે ઝાઝી માલમિલ્કત રહી નથી તેમ પોતે પણ કેટલેક અંશે કંટાળેલા જણાય છે; એટલે વખતે હું સખત રીતે ધમકાવીશ તો તે માની જશે એમ મારી ખાત્રી છે; તમે પોતે ચાલો મારી સાથે, તમારા દેખતાં રાયજીને સારી રીતે કહું પછી કાંઈ ? !"

" બાવા જો તે સમજી જશે અને કેસરને જયન્તીલાલના તાબામાં સોંપી દેશે તો સૌ સારાં વાનાં થશે, નહીં તો પછી કોરતમાં હું માથા વિનાનો વાડીઓ છું. આખા દેશમાં તેમના

ફજેતીના ફારકા કરીશ અને તેવનને એક દુનિયા સમક્ષ ઢાંગી દાંભિક અને બદમાસ તરીકે જાહેર કરીશ !"

"અરે હાં હાં સાહેબ મહેરબાની રાખો ! નિધા રાખો, તપી ન જાઓ; લ્યો ચાલો મારી સાથે આવો પધારો ! હું તમારા દેખતાંજ કેસનો નિવેડા લાવું પછી કાંઇ ?"

"તો ઘનુ સારૂં થાય, પૈસાનો અને આબરૂનો બચાવ થાય; મારા તમારા જેવાને નાહુકની તસ્દી લેવી ન પરે ! સલાહ શાંતિમાં સૌ સારાં વાનાં છે બાવા એ તમે કાંય સમજતા નથી !"

"લ્યો ચાલો સાહેબ પધારો !"

"હાં ચાલો આપરી કાંઇ ના નથી !"

"ઓહો ભાજીપાલા તમે અત્યાર સુધી ક્યાં હતા ? હું તો તમને શોધી શોધી થાક્યો ! આવો પધારો સાહેબ ! આ બારીષ્ટર સાહેબને ક્યાંથી પકડી લાવ્યા ? એ તો સામા પક્ષના આગેવાન ધારાના હીમાયતી છે !"

"હાં બાવા માટે સમજીને ચાલો, સંપીને ચાલો, શાંતિથી ચાલો; દુનિયાદારીની લાજ ધરાવીને ચાલો, અરે બે હાથે પાઘરી પકરીને ચાલો !"

"સાહેબ અમે તો સમજીનેજ ચાલીએ છીએ ! હવે સમજવાનું જુવાનીઆ વર્ગને છે; અમે ઘરડા તો ઘણી ઘણી ઠોકરો ખાઇને સમજેલા છીએ !"

"વાડીઆ સાહેબ તમે સનંદી ધારાના હીમાયતી છો અને અમારા રાયજી સાહેબ વગર સનંદીઆ ધારાના હીમાયતી છે ! તે બધી ભાષા અને બધી વિદ્યાનાં ખેરખાં છે !"

"એટલા માટેજ બાવા હું તેમને બરાબર સકુનો સંભળાવું છું! સુધારાના ખેરખાં વગર ડાઇવોર્સનો કેસ ઉભો ન થાય!"

"કહો સાહેબો હવે મને શો હુકમ છે? ભાજીપાલા આ કોટ પાટલુનના રૂવાબમાં અંજાઇ ન જશો. આ બુઢ્ઢાનો રૂવાબ પણ થોડો જોતા જજો. આ ધોળા એ કાળામાં કાળા ન થઇ જાય તેની ખાસ સંભાળ રાખજો! જીંદગીનો માન મરતબો અને ટેક નાક હવે સૌ તમારા હાથમાં છે! જમાનાના કાપડને સુધારાની કાતરથી માપમાંજ વેતરજો!"

"રાયજી સાહેબ હવે તમારી આડી અવળી વાત જવા દઈ મારૂં અને વાડીઆ સાહેબનું કહેવું કાંઇ કાનપર ધરો અને ઇશ્વરને ખાતર કાંક સત્યતા અને ન્યાયનું પગલું ભરી આ કેસની માંડવાળ કરી નાંખી ઓગરદમ શાંતિ પ્રસરાવો!"

"મી. ભાજીપાલા તમે વચ્ચે પડી બંને પક્ષની આબરૂ અને ટેક સચવાય તેમ આ કેસનો વાંધો પતાવી નાંખો!"

"જુઓ રાયજી સાહેબ! તમે ઘણો જમાનો જોયો છે! હવે તમે ઉમ્મરમાં પણ વૃદ્ધ થયા છો અને જ્ઞાનમાં પણ વૃદ્ધ થયા છો! હવે સુધારાનું પુછડું જે તમે મજબુતાઇથી પકડી રાખ્યું છે તે હવે છોડી દ્યો! ફલાણો કહેતો હતો અને ફલાણી કહેતી હતી; એવી રહેણી કરણી હવે વિસારી મૂકો! કાલે સવારે તમે મરી જશો અને જમાનામાં સાત પેઢી સુધી તમારી કહેણી રહી જશે, માટે હવે જે કાંઈ પગલાં ભરો તે પુરતો વિચાર કરીનેજ ભરજો. સુધારાને વાયરે ચઢી કુળની કીર્તિનો

નાશ કરશો નહીં ! બ્રાહ્મણ કોમમાં છતા ધણીએ કોઈ છુટા છેડા માગેજ નહીં, જન્માંતરે પણ પુનર્લગ્ન કરેજ નહીં તો તમે વગર રંડાપે કોરટ ચડી છુટા છેડા સરકાર પાસે માગી તમારી પેઢીને કુધારાના ગધાડા પર બેસારશો નહીં ! બ્રાહ્મણ થઈને નાતરાની હીમાયત કરી સ્વધર્મને બોળશો નહીં. અરે આર્યના નામને કલંકીત કરશો નહીં ! સ્ત્રીકેળવણીના હદ બહાર હીમાયતી બની સ્ત્રીસ્વતંત્રતાને હદ બહાર જીગરથી ચ્હાઈ નીતિનો નાશ કરશો નહિ ! સ્ત્રીઓને જેમ જેમ સુધારાની હવા ખવરાવી સ્વતંત્ર કરશો તેમ તેમ સ્ત્રીઓજ જતે દિવસે તમારૂં અપમાન કરી તમારા મોંમાં થુંકશે, તમારા દેખતાં તમારા ઘરમાં ધોળે દિવસે અનાચાર અને વ્યભિચાર ચલાવશે, માટે મારૂં માની 'શુદ્ર પશુ ઢોલ ઓર નારી એ સબ તાડનકે અધિકારી ' એ સૂત્રાનુસાર સ્ત્રીઓને અંકુશમાં રાખે ! તેને જીગરથી ચ્હાઓ, માન આપો, સારૂં સારૂં ખવરાવો પીવરાવો પણ તેમના પર અંકુશ રાખો; એક આંખે હસાવો અને બીજીજ આંખે રડાવો ! આખા શરીરમાં જે જે અવયવો છે તેને આપણે સમાન જાળવી રક્ષા કરી સુશોભિત કરીએ છીએ, પણ જ્યારે તે જ અવયવ ગડગુમડથી પાકી કોહી જાય છે ત્યારે આપણે પોતેજ પદરના પૈસા ભરી શસ્ત્રવૈદને બોલાવી તેના પર શસ્ત્રનો વાઢકાપ કરાવી કહોવાણ દુર કરીએ છીએ, તેમ ઘરરૂપી શરીરમાં બાળબચ્ચાં અને સ્ત્રીઓ એ પુરૂષના અવયવ છે, માટે તેમાંથી પણ કહોવાણ દુર કરી દરેકને અંકુશમાં રાખી તેમનું સંરક્ષણ કરી સુશોભિત રાખવાં જોઈએ. સ્ત્રીઓને મનમાનતી

કરે છે, આ એક ખુદાઈ પ્રીચીંગ છે; માટે ખોદાની ખાતર સમજી જાઓ !"

"ભલે મિત્ર ભાજીપાલા અને મી. વાડીઆ સાહેબ! તમારી જ્યારે એવીજ મરજી છે અને તમે સૌ મારા કલ્યાણનીજ વાત કરો છો ત્યારે તમે બંને જણા કેસરને સમજાવી જયન્તીલાલને પણ શીખામણ દઈ બંનેને એકમત કરી ભેગાં કરો ! હવે હું કંટાળી ગયો છું. તમારા શબ્દે મારૂં જીગર ભેદી નાંખ્યું છે, મને હવે સંસાર આગ સમાન લાગે છે, હું તરતજ મારા વકીલને બોલાવી કેસ પાછો ખેંચી લેવરાવું છું અને મારૂં જે કાંઈ છે, તે તમામ ધર્માદા કરી હું ઋણમુક્ત બની પરમેશ્વરનું ભજન કરવા માગું છું. હાલમાં તમે સૌ શુભેચ્છકો મને આ ઉપાધિમાંથી મુક્ત કરો અને કેસનું શાંતિભર્યું સમાધાન લાવી મને બચાવો. મી. ભાજીપાલા તમે મને તમારી સાથેજ કાઠિયાવાડમાં સાથે લઈ જજો; એટલે અહીંની માયા મને જરા પણ વળગે નહિ ! હવે હું પણ જીવનમુક્ત થવા માગું છું ! પ્રભુ મને માફ કરો ! મારા. આસું ન જુઓ હરી મારા પર દયા કરો ! ઓહો! જગતમાં સતસંગતનો શું પ્રતાપ છે ?"

એક ઘડી આધી ઘડી આધીમાં પુની આધ,
તુલસી સંગત સંતકી હરે કોટી અપરાધ.

"થયું વાડીઆ સાહેબ હવે સંતોષ પામ્યા ! તમારા જેવા મહાન નરોના વાક્યની અસર કોઈ કાળે પણ મિથ્યા ન જાય તે નજ જાય !"

"બાવા એ બધો તમારો પ્રતાપ છે ! હું બી પાપી છું !

વકીલ બારીષ્ટરનો ધંધો જો સચ્ચાઈથી ચલાવતાં આવરે તોજ તે સારો છે; નહિ તો તેમાં બી લુચ્ચાઇ અને જુઠાઈ રહેલી છે! પાપાચારમાં સર્વદા ખુદાનો મોંઘમ મારજ છે!"

"હયો ચાલો સાહેબ હવે આપણે સર્વે એક ઠેકાણે ભેગા મળી આ કેસનું નિરાકરણ લાવીએ!"

"હા ચાલો. જો તમને સૌને અડચણ ન હોય તો અમારા બંગલામાં ચાલો ત્યાં સારી એકાન્ત છે અને મઝાનું મકાન છે!"

"મી. ભાજીપાલા આપણે સૌ સાહેબના બંગલેજ ચાલો!"

"ઠીક ત્યારે વાડીઆ સાહેબ તમે સૌ મોટરમાં બેસી વિદાય થાઓ, હું રાયજી તથા કેસરને લઇ વિકટોરીઆમાં આવું છું!"

"ઑલરાઈત સાહેબજી બાવા! તમો જરૂર અમારી પાછલ આવો!"

આ પ્રમાણે કેસના નિરાકરણની શરૂઆત કરાવી વાડીઆ સાહેબ તરતજ એદલજી શેઠ પાસે ગયા અને તમામ વાતચીત જે કાંઇ થઇ તે બધી તેમને કહી અને સલાહ સારૂ રાયજી કેસરને લઈ બંગલે આવે છે તે પણ વધામણી ખાધી; આખુ ફેમીલી વિદાય થયું. મી. ભાજીપાલા પણ રાયજીના સગાવ્હાલાને સમજાવી પટાવી વિદાય કરી કેસર તથા રાયજીને વિકટોરીઆમાં લઈ તરતજ મોટર પાછળ વિકટોરીઆ પૂર ઝડપે હંકાવરાવી દીધી. જોતજોતામાં મોટર અને વિકટોરીઆ બંગલામાં દાખલ થઈ ગયાં; એદલજી શેઠે રાયજીને સારી રીતે માન સત્કારથી બોલાવી ચલાવી તેમને એક આરામચેર પર બેસાડ્યો.

કરે છે, આ એક ખુદાઈ મીટીંગ છે; માટે ખોદાની ખાતર સમજી જાઓ !”

“ભલે મિત્ર ભાજીપાલા અને મી. વાડીઆ સાહેબ! તમારી જ્યારે એવીજ મરજી છે અને તમે સૌ મારા કલ્યાણનીજ વાત કરો છો ત્યારે તમે બંને જણા કેસરને સમજાવી જયન્તીલાલને પણ શીખામણ દઈ બંનેને એકમત કરી ભેગાં કરો ! હવે હું કંટાળી ગયો છું. તમારા શબ્દે મારૂં જીગર ભેદી નાંખ્યું છે, મને હવે સંસાર આગ સમાન લાગે છે, હું તરતજ મારા વકીલને બોલાવી કેસ પાછો ખેંચી લેવરાવું છું અને મારૂં જે કાંઈ છે, તે તમામ ધર્માદા કરી હું ઋણમુક્ત બની પરમેશ્વરનું ભજન કરવા માગું છું. હાલમાં તમે સૌ શુભેચ્છકો મને આ ઉપાધિમાંથી મુક્ત કરો અને કેસનું શાંતિભર્યું સમાધાન લાવી મને બચાવો. મી. ભાજીપાલા તમે મને તમારી સાથેજ કાઠિયાવાડમાં સાથે લઈ જજો; એટલે અહીંની માયા મને જરા પણ વળગે નહિ ! હવે હું પણ જીવનમુક્ત થવા માગું છું ! પ્રભુ મને માફ કરો ! મારા સામું ન જુઓ હરી મારા પર દયા કરો ! ઓહો! જગતમાં સતસંગતનો શું પ્રતાપ છે ?”

એક ઘડી આધી ઘડી આધીમાં પુની આધ,
તુલસી સંગત સંતકી હરે કોટી અપરાધ.

“ઘણું વાડીઆ સાહેબ હવે સંતોષ પામ્યા ! તમારા જેવા મહાન નરોના વાક્યની અસર કોઈ કાળે પણ મિથ્યા ન જાય તે નજ જાય !”

“બાવા એ બધો તમારો પ્રતાપ છે ! હું બી પાપી છું !

વકીલ બારીષ્ટરનો ધંધો જો સચ્ચાઈથી ચલાવતાં આવડે તોજ તે સારો છે; નહિ તો તેમાં બી લુચ્ચાઇ અને જુઠાઇ રહેલી છે! પાપાચારમાં સર્વદા ખુદાનો મોઘમ મારજ છે!"

"લ્યો ચાલો સાહેબ હવે આપણે સર્વે એક ઠેકાણે ભેગા મળી આ કેસનું નિરાકરણ લાવીએ!"

"હા ચાલો. જો તમને સૌને અડચણ ન હોય તો અમારા બંગલામાં ચાલો ત્યાં સારી એકાન્ત છે અને મઝાનું મકાન છે!"

"મી. ભાજીપાલા આપણે સૌ સાહેબના બંગલેજ ચાલો!"

"ઠીક ત્યારે વાડીઆ સાહેબ તમે સૌ મોટરમાં બેસી વિદાય થાઓ, હું રાયજી તથા કેસરને લઇ વિકટોરીઆમાં આવું છું!"

"ઑલરાઇત સાહેબજી બાવા! તમો જરૂર અમારી પાછલ આવો!"

આ પ્રમાણે કેસના નિરાકરણની શરૂઆત કરાવી વાડીઆ સાહેબ તરતજ એદલજી શેઠ પાસે ગયા અને તમામ વાતચીત જે કાંઇ થઇ તે બધી તેમને કહી અને સલાહ સારૂ રાયજી કેસરને લઇ બંગલે આવે છે તે પણ વધામણી ખાધી; આખુ ફેમીલી વિદાય થયું. મી. ભાજીપાલા પણ રાયજીના સગાવ્હાલાને સમજાવી પટાવી વિદાય કરી કેસર તથા રાયજીને વિકટોરીઆમાં લઈ તરતજ મોટર પાછળ વિકટોરીઆ પૂર ઝડપે હંકાવરાવી દીધી. જોતજોતામાં મોટર અને વિકટોરીઆ બંગલામાં દાખલ થઇ ગયાં; એદલજી શેઠે રાયજીને સારી રીતે માન સત્કારથી બોલાવી ચલાવી તેમને એક આરામચેર પર બેસાર્યો.

પરીને પણ કેસરને મીઠી મીઠી વાતોથી મનાવવાનો પ્રયત્ન આદરવો શરૂ કર્યો ! વાડીઆ સાહેબ, ભાજીપાલા, એદલજી શેઠ, રાયજી સાહેબ વગેરે તમામ બીરાદરો નજીકમાં ચેરો પાસે લાવી બેઠા ! તેમની જોડાજોડ શીરીનબાઇ શેઠાણી, પરીન, કેસર અને કાંક આઘે વિનયમાં મર્યાદા સાચવતો જયન્તીલાલ એ સૌ બેસી શું કરે છે તે તમામ શાંતિથી જોવા લાગ્યો !

" કહો બાવા રાયજી સાહેબ હવે તમારી શી મરજી છે ? "

" તમે જે કાંઇ કરો તે મારે કબુલ છે !

" કહો એદલજી શેઠ તમારો શો અભિપ્રાય છે ! "

" તમે જે કાંઇ કરો તે મારે માથા પર છે ! "

" નાઉ ગો ઓન મી. ભાજીપાલા તમે આ વાતનો તોર લાવો ! "

" કહો રાયજીભાઈ જે કાંઇ તમારે કહેવું હોય તે મને ઝટ કહી નાંખો; પછી પંચાત થયા કેડે કામ નહિ આવે ! "

" એક બીજાની આબરૂ સચવાય તેમ તમે પરમેશ્વર માથે રાખી ન્યાય કરજો ! કેસર ગમે તેટલી પણ બચ્ચું છે. મારી લાડકી પુત્રી છે, માટે તેના પર ભવિષ્યમાં જયન્તીલાલ તરફથી જરા પણ સખતાઇ ન થાય તેની ખાસ સંભાળ રાખજો ! જયન્તીલાલ ગમે તેટલા પણ પુરૂષ છે, તેના હૃદયમાંથી કાળે કરી વેરની આગ હોલાય નહિ, માટે તે ભવિષ્યમાં વેરની વસુલાત ન કરે તેનો ખાસ બંદોબસ્ત રાખજો ! "

" શેઠીઆ આ બાબતમાં તમારે નચિંત રહેવું ! હું ખુદાના કસમ ખાઈને કહું છું કે તમારી દીકરીને જરા પન

ભવિષ્યમાં દુઃખ નહિ પરે ! તમે જે વાડીઆ સાહેબનું માન રાખી પંચાત કરાવો છો તો હું પન વાડીઆ સાહેબની બહેન છું એક ખાનદાન ફેમીલીની બાનુ છું ! કેસર આજથી મારે મન પરીન સમાન છે !"

"બાવાજી હું પન ભવિષ્યમાં કેસર સાથે સગી બહેનના કરતાં પન અધીક પ્રેમથી વર્તાશ. તેને જરા પન ઓછું આવવા દઈશ નહિ !"

"રાયજી સાહેબ તમારા માનની ખાતર હું એક મારો બીજો બંગલો છે તે હું જયન્તીલાલ તથા કેસરના નામ પર આજના કેસની સમાધાનીની યાદગીરી દાખલ બક્ષીસ કરીશ અને તેમને મારા બચ્ચાં સમાન ગની સુખી કરીશ !"

"બેટા કેસર હવે જો તને ભવિષ્યમાં કાંઈ પણ દુઃખ પડે તેવો સંજોગ નથી, માટે બધાનું કહ્યું માની જયન્તીલાલને તાબે થા. સંસારમાં સ્ત્રીનો ઇશ્વર એક પતિ છે ! પતી એજ પત્નીનો પરમાત્મા છે. માટે બહેન દીકરી સાસરે શોભે !"

"દાદાજી હું મારૂં ધાર્યુંજ કરીશ. મારે તમારૂં કાંઈ સાંભળવું નથી. જો તમે મને બળાત્કારે સાસરે જવાની ફરજ પાડશો તો હું દાંતે જીભ કચરીને મરીશ. આપઘાત કરીશ કે કુવો હવાડો કરીશ, અગર પોઈઝન કે ઝેર લઈ મરણ પામીશ; પણ હું મૂર્ખની સાથે મારૂં પાનુ કદાપી જોડીશ નહિ !"

"અરે હાં હાં હાં બેટા તું આ શું બોલે છે ! હવે તારા મોંમાં આ શબ્દો ન છાજે ! હવે તું મોટી થઇ, માટે સમજી અને છોકરવાદી જવા દઈ હું જેમ કહું તેમ તું કર !"

"મેં જે કહ્યું તેજ ખરૂં છે! તમારે ડાઇવોર્સ ના લેવો હોય તો તમે જાણો, પણ હું કદાપિ કાળે ત્યાં જનાર નથી તે નથીજ! દુનિયામાં તનનુ ધણી છે; મનનું ધણી કોઈ નથી!"

"એ છોકરી ઇશ્વરનો ડર રાખ! જબાન સંભાળીને બોલ નહીં તો તારી જીભ મુખમાંથી બહાર ખેંચી નાંખીશ!"

"અરે સાહેબ તમારા જેવા તો કંઈક ધારાના હીમાયતીઓ મારી આગળ બુટ ફાડીને ગયા! તમે જેવા છો તેવી હુ પણ માથાની ફરેલ છું!"

"ચુપ રહે કુલાંગાર ચુપ રહે! બોલતી બંધ થા, નહીં તો તારો જાન લઇશ! આ રાયજી ઘડપણમાં બાળહત્યા કરી ગોઝારો થશે, પણ તને જીવતી નહીં મૂકે તે નહિજ મૂકે!"

"અરે હાં હાં હાં બાવા શાન્ટ થાઓ, આમ લશલરી ન કરો! સમજુતી પર આવો; તમારે જે કાંઈ વાંધો હોય તે કહી બતાવો એટલે તેનો નિકાલ આવે!"

"દાદાજી તમે મને એક વાર તો જીવતી મારી છે, હવે શું કામ ફરી મારવા તૈયાર થયા છો! મન વગરનાં લગ્ન કરી મારી જીંદગી ધુળ કરી છે; જેની સાથે મન માન્યું તે પતિ બાકી બીજા પત્થર! હવે કાંઇ કહેવું છે?!"

"રાયજી જુઓ આ સુધારાનાં ફળ! જુઓ આ પોઝીશન! જુઓ આ એટીકેટ! જુઓ આ ધર્મ!"

"અરે મહેરબાન એક મારા હાથમાં ચપ્પુ આપો એટલે તે છોકરીને ઠાર કરી નાંખું! હત અભાગિણી તું આવી કુલાંગાર પાકી? કુટા સુધારાને વાયરે ચઢી તું આવી સુધારક બની!

મગનલાલ કેસરને કહે છે " જા ચાલી જા, આજથી મારી તું બહેન સમાન છે, નાહક કોઈના ઉંબરને બાળીશ નહીં !"

પાનું ૧૯૧ મું.

અરે તને ધરતી ગળી કેમ જતી નથી; અરે તારા પર આસમાન તુટી પડતું કેમ નથી; તારી માએ તને જન્મ આપ્યો તેના કરતાં તે વાંઝણી કાં ન રહી ?! ”

“ હવે સાહેબો તમે સૌ આ પંચાત મૂકી દો! આનું પરિણામ કદાપિ કાળે પણ સારૂં નહીં આવે! બુંદની બગડી હોજથી નહીં સુધરે! તેને હજુ પણ સુધારો અને સ્વતંત્રતા જોઇએ છીએ તો તેને સુધારામાં મન ચડાય ત્યાં સુધી રમવા દો! કેસર, કેસર હું પણ તારા ઉપરથી હાથ ઉઠાવી લઉં છું! તને છચોક કહું છું કે તું તને જે સારૂં લાગે તે કર! જા આજથી તું મારી બહેન સમાન છે, જા ચાલી જા, નાહક કોઇનાં જીગર બાળીશ નહીં! ”

“ અરે હાય ગજબ થયો, કાળો કેર થયો; જુલમ થયો, હવે ધરતીનો છેડો આવી રહ્યો! ”

“ બાવા અત્યારે સૌ તમામ રસ્તે પડી જાઓ! આ બાબત હવે પડતી મૂકો, નહીં તો તેમાં છેવટમાં જાનનું જોખમ થશે! ”

“ સાહેબ અત્યારે સૌ શાંત થાઓ, ચાલો રાયજી કેસર ચાલો, આપણે ઘર ભણી જઇએ! બગડતી વાત હવે અચકાવી નાંખો! ”

“ ઑલરાઇટ બાવા અત્યારે સૌને શાંત થવામાંજ સાર છે! ” વાંચકો આ તે “ ભાવિનો ભાવ કે ભાવનાનો ત્યાગ ?! ”

પણ ગઇ વેળા હરિ રૂપ મણાય છે:—૦
ભૂમંડળમાં જન્મ ધર્યો તેં, શાં કામથી સફળ કર્યો તે;
તને તર્ક શું તેનો તનમાં થાય છે:—૦
ધન મદમાં બેહદજ ભમે છે, વિષય ગાન ને તાન ગમે છે;
ગહન જ્ઞાનનો પણ ક્યાં રાગ ગવાય છે:—૦
બહુ પ્રાણીને મ્હોતે ઝાલ્યા, સંકટના સ્થાનોસાં ઘાલ્યા;
સર્વ વસ્તુને કાળ ભયંકર ખાય છે:—૦
મહાન પુરૂષો રહ્યા ન બેસી, તેનો કાળ થયો છે દ્વેષી;
દયા દાનથી સદૈવ જન પંકાય છે:—૦

" વાહ વાહ હીરાલાલ વાહ વાહ! ધન્ય છે તમારી અમૃતમય જ્ઞાનવાણીને ! ગંગાજીના દર્શનથી મનુષ્યનાં પાપ પ્રલય થાય છે તો તેના જપ ધ્યાન અને સ્નાનની તો વાતજ શી ? વાહ વાહ કાશીનગરી તારી તો બલિહારીજ છે ! તપસ્વીઓની કલ્યાણભૂમિ તારા મહીમાનો છેડો નથી ! હીરાલાલ તમે મને આવા પવિત્ર સ્થળોની જાત્રા કરાવી પાવન કર્યો. તમારો હું જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો થોડો છે ! "

" સુરબ્બી કોટી જન્મના પુન્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે ગંગાસ્નાનનો અને વિશ્વનાથનાં દર્શનનો લ્હાવ મળે છે ! પરમ સંસ્કારી હોય છે તેજ આ ભૂમિકામાં પગ મુકી ગંગાસ્નાનથી કાયા પવિત્ર કરી શકે છે ! ભાગ્ય વગર આવી જાત્રાઓ થતી નથી; જ્યારે જાત્રાના દેવતાઓનો હુકમ થાય છે ત્યારેજ મનુષ્યને એકદમ વિચાર પ્રકટ થઇ જાત્રા કરવાના સંસ્કાર બને છે ! "

" ખરી વાત છે હીરાલાલભાઇ તે વિના કાંઇ થતું નથી ! પરમેશ્વરની આજ્ઞા થાય છે ત્યારેજ સૌ રાગો જોગો બની આવે

છે; તમારા જેવા સંસ્કારી જીવોનાં દર્શન થવાં એ પણ અમારાં અહોભાગ્યની વાત છે!"

"મુરબ્બી જ્યારે સારૂં થવાનું હોય છે ત્યારે સ્હેજમાં સારાનો સમાગમ થાય છે; અરે આપણી આસપાસનું આખું વાતાવરણ સારાશથી ભરપુર થઈ રહે છે!"

"આપનું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય છે! મને તેનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે!"

"હીરાલાલભાઈ આ ધાર્મિકસ્થળ મરણ પામેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવામાં તથા પ્રેતવાસનાઓ તૃપ્ત કરવામાં અને પાપોને દહન કરવામાં આપણા શાસ્ત્રમાં ઘણુંજ સુવિખ્યાત અને પ્રસિદ્ધ છે."

"ભાગીરથી બહેન ગંગા અને કાશી એ તો સાક્ષાત્ મુક્તિનાં સ્થાન છે! એનાં દર્શન અને એની જાત્રા એ આપણી હસ્તરેખાની સામુદ્રિક વિદ્યામાં એક સદ્ભાગ્ય ચિહ્ન તરીકે મનાય છે."

"હીરાલાલ હવે મારૂં મન પરમાત્માની કાંઇ ઝાંખી કરવા ઇચ્છા રાખે છે! આ અસાર સંસારનો મોહ હવે મારા મનમાંથી ઉતરી ગયો છે. હવે તો મારા મનમાં રાત દિવસ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ કેમ ઓળખી શકાય એજ સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે!"

"મુરબ્બી હવે તમારૂં ચિત્ત સંસ્કારને પામતું જાય છે. આત્મવિદ્યાના ધીમે ધીમે તમે અધિકારી થતા જાઓ છો જુઓ સાંભળો હવે તમારી શંકાનું સમાધાન મારાથી જેમ થઇ શકશે તેમ હું કરૂં છું. જુઓ, પૂર્વે સુવિચાર નામના

માણસે એક મહાત્માને આવોજ સવાલ પૂછ્યો હતો અને તેનો ખુલાસો તે મહાત્માએ તેને આપ્યો હતો તે આપને હું કહી સંભળાવું છું. ”

“ પ્રભાતના શ્રી શંકરરુપ મહાત્મા દર્ભાસન ઉપર બિરાજમાન હતા. બીજા દર્ભાસન ઉપર સુવિચાર બેઠો હતો. ભૂમિપર તેની સ્ત્રી નજીકમાં બેઠી હતી. મહાત્માએ સમાધિમુક્ત થઈને બન્નેને આશીર્વાદ આપ્યો. તે પછી હાથ જોડીને સુવિચાર બોલ્યો—“ હે ગુરુદેવ ! ઈશ્વરનું સ્વરુપ કેમ ઓળખી શકાય ? એ વિષય સંબંધે મારા મનમાં ઘણીજ ભાંજગડ થયા કરે છે. અનેક ઋષિ મુનિઓએ અનેક પ્રકારે ઈશ્વરનું સ્વરુપ વર્ણવ્યું છે, પરન્તુ તે સ્વરુપનો સાક્ષાત્કાર હૃદયાકાશમાં કે નેત્રદ્વારા થઈ શકતો નથી. એ કેમ થઈ શકે ? શ્રુતિ કહે છે કે, ઈશ્વર વ્યાપક છે—જેમ વાયુ વિશ્વમાં વ્યાપી રહ્યો છે તેમ ઈશ્વર-પરમાત્મા ચરાચરમાં વ્યાપીને રહ્યો છે. એ વ્યાપક ઈશ્વર એક સ્વરુપે કેમ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકે ? જે ઈશ્વરને આ જગત્ જોવા તલસે છે, એ ઈશ્વરમાં વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ જોઈને, તેની પ્રતિમા ચક્ષુ સમીપ ખડી થાય તો, ઈશ્વરને સાકાર કહી શકશે. પણ આપે અનેક પ્રસંગે કહ્યું છે કે, ઈશ્વર સાકાર નથી, પણ નિરાકાર છે, નિરવયવી છે, અજર છે, અમર છે, સર્વવ્યાપક, ચિદાત્મક, સર્વગુણસંપન્ન છે; તેને કર્તાપણું કે ભોક્તાપણું નથી. છતાં આપ એમ પણ કહો છો કે તે સાકાર છે; અને અનેક અવતાર ધારણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પણ કહ્યું છે કે, यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत तदात्मानं

सृजाम्यहम् । ' જ્યારે જ્યારે ધર્મનો નાશ થાય છે ત્યારે ત્યારે હું એટલે સચ્ચિદાનંદ, નિર્ગુણ, નિરવયવી, સર્વવ્યાપક એવો જે પરમાત્મા, તે આ જગતમાં અવતરું છું. ' એ ઈશ્વરનું સાકાર સ્વરુપ સિદ્ધ કરે છે. વળી વેદ, જે પરમાત્માની વાણી છે તે ' નેતિ નેતિ ' શબ્દવડે–' એ નહિ, એ નહિ ' એમ કહી, રુપમાત્રનો અનાદર કરે છે, હવે ઇશ્વરને નિરાકાર કહીએ તો, પ્રાર્થના કરતાં, ' હે પ્રભુ ! તું અમારાપર દૃષ્ટિ કર ! ' એ શબ્દો વદીએ છીએ, તે અર્થ રહિત થઈ પડે; કેમકે જે નિરાકાર છે– જેને હાથ, પગ, મુખ, કર્ણાદિ ઈન્દ્રિયો નથી, તેને નેત્ર પણ હોય નહિ અને નેત્ર હોય તે સાકાર ગણાય; હવે નેત્ર વગર કૃપાની દૃષ્ટિ કેમ કરી શકે ? વળી સાકાર સ્વરુપ તો જીવને સાધ્ય છે, પણ નિરવયવી, નિર્ગુણ, નિરંજન, સચ્ચિદાનંદઘન સ્વરુપ જીવની દૃષ્ટિમાં કેમ ઉતરી શકે ? તેનો સાક્ષાત્કાર કેમ થાય ? અભેદ, મુક્ત, અજર, સર્વવ્યાપી એવું સ્વરુપ જાણવાનો સાક્ષાત્કાર થવાનો પ્રકાર, હે ગુરુદેવ ! અમને બતાવો. શંકરરુપ શ્રીશંકરે પણ ' ભજ ગોવિંદમ્ ' ગાયું છે, તેમ नंदप्राङ्गणरिंगणलोलमनायासं परमाकाशम् । नानाकल्पितनानाकारमनाकारं भुवनाकारं ॥ (નંદના આંગણા વિષે મંદ મંદ ગતિ કરતા શ્રમ વિનાના, પરમ આકાશરુપ, અનેક પ્રકારના કલ્પિત આકારોને ધારણ કરનારા, નિરાકાર, ત્રણે ભુવનોરુપ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે) વગેરે ગાઈને ઈશ્વરનાં સાકાર, તેમજ નિરાકાર બંન્ને સ્વરુપો દર્શાવ્યાં છે. તેમજ ગીતા, ઉપનિષદ્ ને બીજે અનેક સ્થળે તેમને નિરાકાર, નિરવયવ માન્યા છે. એ પ્રમાણે

મહાત્મા પુરુષો પણ પરમાત્માના સ્વરૂપનું નૂતન નૂતન પ્રકારે વર્ણન કરે છે. જે સ્વરૂપને શિવ બ્રહ્માદિ જાણી શકતા નથી; જેઓ જાણે છે તેઓ પણ 'નેતિ નેતિ'—'નહિ, એ નહિ'—એ શબ્દવડે તેનું વર્ણન કરે છે; તો પરમાત્માનું શુદ્ધ અને સાક્ષાત્સ્વરૂપ કેવું છે, તેનાં દર્શન અમને કરાવો. આપ મહાત્મા, સંગથી રહિત, સત્પુરુષોમાં ઉત્તમ, નિત્ય તથા અદ્વિતીય આનંદ રસથી વ્યાપક ને દયાના સમુદ્ર છો, તે અમારા ઉપર કૃપા કરો! આપના અનુગ્રહુથી અમારા અનેક પ્રકારના સંશયો છેદાઇ ગયા છે; અમે ભાગ્યશાળી થયાં છીએ; કૃતાર્થ થયાં છીએ; કામાદિક અગાધ જુડથી ભરેલા સંસારરૂપી સાગરથી મુક્ત થવાને જિજ્ઞાસુ બન્યાં છીએ; આપ કૃપા કરીને એ અવિનાશી, અવિકારી, કૈવલ્ય સ્વરૂપનાં દર્શન કરાવીને આ જીવને કૃતાર્થ કરો."

મહાત્મા ક્ષણભર મૌન ધારણ કરી નેત્ર મીંચીને બેસી રહ્યા. પછી બોલ્યા; "હે વત્સ! તારા જેવીજ જિજ્ઞાસા પૂર્વકાળમાં કોઈ એક રાજાને થઈ હતી, તેની કથા તું સાંભળ!"

આ વિશ્વમાં કોઇએક નગરમાં, સંપત્તિમાન, વિદ્વાન્, ગુણજ્ઞ, શાસ્ત્રવેત્તા, સંસ્કારી, સત્પુરૂષોને સેવનારો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે પરમ પદાર્થનો જિજ્ઞાસુ હતો! પૂર્વજન્મના સંસ્કાર યોગથી એ રાજાને ઇશ્વર દર્શન-બ્રહ્મપ્રાપ્તિની જિજ્ઞાસા થઇ હતી. અનેક મહાત્મા, સંત પુરૂષો, પંડિતો, તેના મનનું સમાધાન કરવા માટે તેની સભામાં આવતા હતા, પણ કોઇ તેના મનનું સમાધાન કરી શકયા નહિ. એ રાજા સર્વ મહાત્મા પુરૂષોને એકજ પ્રશ્ન કરતો, "તમે ઇશ્વરને

જાણો છો ? તે છે ? કેવો છે ? તે છે તો મને તે બતાવો. ન બતાવી શકતા હો તો તે નથીજ એમ માનો. પછી પાપ કે પુણ્ય નથી. દાન, તપ, વ્રત પણ નકામાં છે. તેને માટે ભજન, યજન, પૂજન શા અર્થે ? " રાજાનો પ્રશ્ન અતિ ગૂઢ–કૂટ હતો. વિશ્વનગરમાં રહેલા જીવો, પોતાનુંજ સ્વરૂપ જાણતા નહોતા, તો ઇશ્વર, પરમાત્મા, બ્રહ્મ, પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ ક્યાંથી જાણે અને બતાવે પણ કેમ ? જાણવાનો અહંભાવ ધરાવે તે તેઓની ક્ષુલ્લકતાજ હતી છતાં એ ક્ષુલ્લક જીવો, રાજાને કોઇ રીતનું ઉંધું ચત્તું સમજાવી, તેની પાસેથી દ્રવ્ય પ્રાપ્તિની લાલસાથી, કહેતા હતા કે, અમે ઇશ્વરને સંપૂર્ણ રીતે જાણીએ છીએ અને તેને બતાવવાને સમર્થ છીએ. રાજા કહેતો કે–" મને બતાવો ! " આત્મા–પરમાત્માના સ્વરૂપને નહિ જાણનારા અને દ્વૈત ને અદ્વૈતના રહસ્યથી બહિર્મુખ એવા જીવો, રાજાના મનનું સમાધાન કરીને, તે દ્વારા સત્, ચિત્, આનંદઘન એવુ પરમાત્માનું સત્ય તથા અસત્યથી વિલક્ષણ કોઇ અન્ય પદાર્થના જેવુ, પણ દૃષ્ટિથી અગોચર સ્વરૂપ, બતાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા; પણ, ભેદ રહિત, બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરવું અને તેને માયિક દૃષ્ટિથી ગોચર થાય તેમ બતાવવામાં, માયિક જીવો ફળીભૂત થવા ન હતા; એટલે રાજા વધારે ને વધારે શંકાશીલ થતો હતો. તે સત્યાસત્યને બહુ સારી રીતે જાણનારો હતો, સંસારથી અત્યંત ઉદાસીન થયેલો હતો, પરંતુ સર્વ પદાર્થો સેવનારો ને પરમાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ સંસારમાં રહી જાણવાને જિજ્ઞાસુ હતો. તેની વૃત્તિઓ ઉત્તમ સ્થાનમાં ઠસતી હતી તે નિત્યાનિત્ય

વસ્તુનો વિવેકી હતો, શમાદિક ષટ્સંપત્તિનો ઉપાસક હતો, પણ શુદ્ધભાવનાથી વેષ્ટિત જીવને જે પરમદિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી, તે તેને ન થતો હોવાથી, નિત્યજ પરમાત્માના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઘડભાંજ કર્યાજ કરતો હતો. એવો અધિકારી જીવ, દુનિયાદારીના વાક્પંડીત તથા વાણીના વૈખરીવાળા ને ભોગોના ભોક્તાઓના વાક્ચાપલ્યથી છેતરાઇ જાય, એ અશક્યજ હતું. તેના મનનું સમાધાન કરવાને આવેલા પંડિતો સાથે, આત્મા અનાત્માનો, પંચકોશનો, જગત્જીવનો, દૃશ્યાદૃશ્યનો તે એવી તો સારી રીતે વિચાર કરતો કે, પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવનારા, પ્રપંચી જીવો તેની સાથના વાદમાં પરાજિત થતા. આવા પરાજિત થયેલા અનેક મહાત્માઓને, તે રાજા, જેમ વરૂણપુત્ર બંદી, જનક વિદેહીની રાજસભામાં અનેક પંડિત સાથ વિવાદ કરી, પરાજય કરતો ને પછી તેમને જળમાં પધરાવતો હતો, તેમજ આ રાજા પણ પરાજિત થયેલા મહાત્માઓને, કેદ કરતો હતો. તેના કેદખાનામાં હજારો વિદ્વાન્, ગુણવાન્, દ્વૈત, અદ્વૈત શાસ્ત્ર ભણેલા ને કેટલાએક તો વળી 'બ્રહ્મને અમે યથાર્થ જાણ્યો છે' એવું કહેનારા વેદાન્તીઓ, કેદ પડેલા હતા. એ વિદ્વાનો, ગુણવાન ને બ્રહ્મને જાણવાનું શાસ્ત્ર ભણેલા હતા ખરા, પણ પોતાની અહંવૃત્તિથી જગતની માયામાં લોલુપ હોવાથી, બંધાયલા હતા. તેમને પોતાને ઈશ્વરના સાકાર કે નિરાકાર સ્વરૂપનો નિશ્ચયજ ન હતો, તો સાક્ષાત્કાર તો હોયજ શાનો ? એવાઓ બીજાને કેમજ સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે ? જેનું પોતાનુંજ પેટ

ખાલી છે, તે બીજાને કેવી રીતે તૃપ્ત કરી શકે? ભિક્ષુક ભિક્ષુકને કેમ સંતુષ્ટ કરી શકે? પૂર્ણમાંથીજ પૂર્ણ થઇ શકે છે, અપૂર્ણમાંથી પૂર્ણ કેમ થઈ શકે? આ કલિયુગનો પ્રતાપ એવો છે કે, સૌ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરવા અને કરાવવા તત્પર થાય છે; સર્વે જીવો, બ્રહ્મ બ્રહ્મ, ઈશ્વર ઈશ્વર, પરમાત્મા પરમાત્માનો પોપટની પેઠે ઉચ્ચાર કર્યા કરે છે; પરંતુ જેમ જળમાં રહેલા કમઠ ને શીતળ અને મધુરા જળનો સ્પર્શ થતો નથી, તેમજ આ જીવોને પણ બ્રહ્મનો જરાએ સ્પર્શ થતો નથી. તેઓ લટપટ પંછી છે; માયામાં મુગ્ધ છે; ઉદર પરાયણ રહી, વિષય સેવનમાં પ્રવૃત્ત રહેનારા છે; બ્રહ્મને જાણવાને ત્યાગની આવશ્યક્તા છે, તેનાથી તેઓ બહિર્મુખ છે. જેની પ્રજ્ઞા પ્રકટ નથી, જે જીવ જ્ઞાનામૃતનું પાન કરીને તૃપ્ત અને કૃતકૃત્ય થયો નથી, તે જીવ ભલે અનેક શાસ્ત્ર ભણ્યો હોય, સમર્થ ગુરૂ મુખથી આત્મા પરમ ત્માના ભેદ અને અભેદનું જ્ઞાન શ્રવણ કીધું હોય, તોપણ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને આતરમા વાળ્યા વગર, બ્રહ્મ-પરમેશ્વર-પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી કે કરાવી શકતો નથી. રાજાએ કેદખાને મોકલેલા પુરૂષોમાં એક પણ જીવ ખરો તત્વવિત્ નહતો; બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર પામેલો નહતો; માર્ગ પણ ગ્રહેલો નહતો. સર્વ વ્યવહારચતુર હતા. તે સર્વ માયામાં મુગ્ધજ હતા. તેમાંના કોઈની પણ અહંતા મમતા નાશ પામી નહતી, તેમ અવિનાશી પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું દર્શન કરવાના અધિકારને પણ પામ્યા નહતા. વત્સ! જાણ કે જગતમાં જે જાણતો નથી તેજ જાણે છે; જે જાણે છે તેજ નથી જાણતો.

જે કહે છે કે હું જાણું છું તે નથી જાણતો; જે નથી જાણતો તેજ પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણે છે કે માર્ગે રહેલો છે. વેદનું અધ્યયન કરનાર અનેક ધર્મશાસ્ત્રને જાણનાર, જગતના કાર્યમાં અતિ કુશળ, મોટાં મોટાં સૈન્યનો પરાજય કરનાર, મોટાં મોટાં રાજ્યોને આંગળીના ટેરવાપર નચાવનાર, અનેક પદાર્થના ગુણાવગુણ શોધનાર, દ્વીપાંતરોમાં કીર્તિ સંપાદન કરનાર જીવ, બ્રહ્મતત્વને જાણતો નથી. જેની ચોમેર જગતની લીલા તરવરી રહી છે. જે જગતને તેના ગોચર થતા સ્વરૂપમાંજ 'સત્ય' જુએ છે, તેવો જીવ ગમે તેવાં મહાન્ કાર્ય કરનારો હોય છે તોપણ, તે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતો નથી. દુનિયાદારીના ડાહ્યા પુરૂષો, દુનિયામાંજ ડહાપણવાળા ગણાય છે; પણ તેનું ડહાપણ પરબ્રહ્મને જાણવામાં નિષ્ફળજ છે. બ્રહ્મસૂત્ર. ઉપનિષદ્ ને ગીતા ગુરૂમુખથી સારી રીતે શ્રવણ કીધાં હોય, પણ જ્યાં સુધી આત્મા અનાત્માની અભેદ સ્થિતિ જીવને પ્રાપ્ત થઈ નથી, ત્યાં સુધી તે જીવને પરમાત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ દ્રષ્ટિએ પડતું નથી. જેમ ધાતુની કડછી, દાળ શાક વગેરેના સ્વાદિષ્ટ રસને જાણતી નથી, તેમ અનેક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરનારો જીવ બ્રહ્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતો નથી.

રાજાએ અનેક સંત મહાત્માઓને કેદખાનામાં પૂરવાથી, લોકોમાં તેની અનેક પ્રકારે અપકીર્તિ થવા લાગી. દેશ દેશાંતરમાં તેની વાતો ચર્ચાઈ. તે નાસ્તિક ને અધર્મી-બ્રહ્મપીડક ગણાયો. થોડો કાળ જતાં કોઈ પણ પંડિત, ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવવાને તેની સમીપ આવવાને હિંમત કરી શક્યો

નહિ. કિંવદંતી એવી ચાલી કે, જેઓને કેદખાને પૂરવામાં આવેલા છે તેઓને રાજા અનેક પ્રકારે દુઃખ દેછે, કોઇને ઘંટીએ બેસાડી દળાવે છે, કોઇને રેંટીએ કાંતવા બેસારે છે, કોઇને બળદની પેઠે કોસે જોડે છે અને કોઇની પાસે બીજાં અનેક અધર્મનાં કાર્યો કરાવે છે. આવી આવી અનેક ચર્ચા લોકોમાં ચર્ચાવા લાગી. સૌ રાજાને ફીટ ફીટ કરવા લાગ્યું. કોઈ કહેવા લાગ્યા કે, 'ઇશ્વર કંઈ રસ્તામાં બેઠો છે કે, આવા પાપી રાજાને દર્શન દે!' ત્યારે બીજા બોલ્યા કે, 'બહુરત્ના વસુંધરા'—'ભલા ભલી પૃથ્વી પડી છે; કોઈ ઈશ્વરનો લાલ, એનું માથું ભાંગવા નિકળી આવશે;' કોઇએ કહ્યું કે 'હિમાચળમાં ઘણા મહાત્મા છે, તે આવે તો રાજાનો નાદરો ઉતારે;' અને કોઇએ કહ્યું કે 'આ કળિકાળમાં મહાત્માજ કેવા! એ તો હવે ગયા.' બીજા નાસ્તિકવાદી બોલ્યા કે, 'ઈશ્વર હોય તો કોઇ બતાવે કેની! ઈશ્વર બીશ્વર એ તો મનની કલ્પના છે, તે ફાંફાં અને ફુંફાં છે, ઠગારાઓની ઠગ વિદ્યાજ છે.' આમ અનેક રીતે રાજાની નિંદા ને ચર્ચા થવા લાગી. રાજાએ કેદખાનાનું વૃત્તાંત જગત્‌થી એવું તો ગુપ્ત રાખ્યું હતું કે, ત્યાં શું બને છે તે કોઈ જાણતુ નહતું. એથી બહારની પ્રજા પોતાના મનમાં આવે એવી અનેક કલ્પના કરતી હતી. પણ રાજા શુદ્ધ સત્વગુણી હતો; બ્રાહ્મણોનો પોષક હતો; ધર્મના પાશવડે બંધાયલા હતો; ભગવદ્ધર્મના અનુષ્ઠાનવડે સર્વેશ્વર વિષે અખંડ ભક્તિમાન્ હતો; દયા, લજ્જા, ને ભયથી ભરપૂર હતો; જ્ઞાનમાં તે કંઈક સહેજ અપૂર્ણ હતો ને તેની વૃત્તિઓ વિષયમાં પ્રવૃત્ત હતી—

નિર્જીવ નહતી, તેમ ઉત્કટ વૈરાગ્ય પણ વ્યાપેલો ન હતો. એવા પુરૂષો તે રાજાની શંકાનું જો સમાધાન કરી શકે તેમ ન હતું, તો પરોક્ષનું અપરોક્ષ દર્શન તો કરાવીજ ક્યાંથી શકે ?

પણ એક સમયે સાક્ષાત્ અપર અષ્ટાવક્ર યોગી-તપસ્વી-મુનિસંતનું રૂપ લઈ એ રાજાની સભામાં આવી ચઢ્યા. તેનું તેજોબળ જોતાંજ રાજા દિઙ્મૂઢ થઈ ગયો, સંભ્રમમાં પડી ગયો અને તુરત પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠીને તે ઋષિનાં ચરણમાં પડ્યો; પછી અર્ઘ્યપાદ્યથી તેમની પૂજા કરી, બે હાથ જોડીને બોલ્યો-"હે મહાત્મા ! હે દેવેશ ! આપ ભલે પધાર્યા ! કહો હું આપની શી સેવા કરૂં. આ દાસ આપના ચરણ તળાંસવામાં પોતાના જન્મનું સાર્થક સમજે છે !" અપર અષ્ટાવક્રે કહ્યું; "હે રાજા ! હું તને ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવવા આવ્યો છું !" રાજાએ કહ્યું; "હે મુનિ ! આપ મારી પ્રતિજ્ઞા જાણો છો ? જે કોઈ મને ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવે તેને મારૂં આખું રાજ્ય-પાટ અને સકળ વૈભવ વિભૂતિ સોંપી દેવાને હું તત્પર છું; પણ જે દંભથી, કપટથી કે છળથી મને છેતરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેને હું નિત્યને માટે કારાગૃહમાં મોકલું છું !" અપર અષ્ટાવક્રે કહ્યું-"હે રાજન્ ! તારૂં રાજપાટ તારી પાસે રહેવા દે, મારે તેની કામનાજ નથી; કારાગૃહવાસ કરાવવો, એ તો તારે માટે અતિ કઠણ કર્મ છે ! અમારે સંતને તો રાજમંદિર ને કારાગૃહ સરખાંજ છે ! પણ પ્રથમ તું પ્રશ્ન પૂછ ને તારી કામનાને સફળ કર; અને સત્વર, તેં મૂઢતાથી અનેક મહાત્મા પુરૂષોને કારા-ગૃહમાં પૂર્યા છે તેઓને મુક્ત કર." રાજાએ બે હાથ જોડીને

પૂછ્યું; "હે સંત પુરૂષ! પરમાત્મા છે? તમે તેને જાણો છો?" અપર અષ્ટાવક્ર બોલ્યા; "હા, છે, અને તેને હું જાણું છું!" રાજા બોલ્યો; "હે કૃપાસિંધુ! જો આપ પરમાત્માને જાણો છો, તો મને દર્શન કરાવો!" અપર અષ્ટાવક્રે કહ્યું; "હે રાજન્! હું તને દર્શન કરાવીશ. પણ હું જે આજ્ઞા કરૂં તે તું સાંભળ! આજથી આઠમે દહાડે તારા નગરમાંના શિષ્ટ પુરૂષોની એક સભા કર; જે સંત મહાત્મા પુરૂષોને કારાગૃહમાં પૂર્યા છે તેમને એ સભામાં આવવાનું આમંત્રણ કર; એ સર્વની સમક્ષ હું તને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવીશ!" રાજાએ પ્રણામ કરીને તે મુનિની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો અને મુનિરાજ આઠમે દિવસે આવવાનો વાયદો કરી તત્કાલ ત્યાંથી અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા.

આઠમે દિવસે પ્રભાતમાં રાજાએ મોટી સભા કીધી. નગરના શેઠ શાહુકારો, પંડિતો, ઝવેરીઓ, અધિકારીઓ અને સામાન્ય લોકોથી આખું દરબાર મંડળ ભરાઈ ગયું. એક બાજુએ કારાગૃહમાં પૂરેલા સઘળા મહાત્માઓ પણ બિરાજમાન થયા હતા; તેઓ પણ કારાગૃહમાંથી મુક્તિ મળે તેને માટે પ્રાર્થના કરતા હતા કે, તે પરમેશ આ મહાત્માને યશ અપાવે. સભામંડપના મધ્યમાં મૂકેલા ઉંચા સિંહાસનપર અપર અષ્ટાવક્ર બિરાજેલા હતા. તેમના મુખચંદ્રના પ્રકાશથી સભામંડળ ઝળહળી રહ્યું હતું; તેમની તેજસ્વી મૂર્તિ જોઇને સર્વે દિઙ્મૂઢ થઈ ગયા હતા, તેમનાં મુખમાંથી અસ્ફુટ ૐકારનો જાપ જપાતોજ જતો હતો. સાક્ષાત્ શંકરજ રાજાના મનનું સમાધાન કરવાને પધાર્યા હોય, તેવી તેમની આકૃતિ શોભી રહી હતી.

તેને એ પરીક્ષા કેમ શીખવી શકાય ? ” પણ મહારાજ તો હઠજ લઈ બેઠા કે; “ અભીકા અભી શીખાવ; અભીકા અભી ઈસ્કી જો ન્યૂનાધિક કિંમત હૈ ઈસકા કારણ બતાવ, નહિતર તુમેરા શિર કટવા ડાલેગા; ” એમ કહી તે પોતાના હાથમાંનો વજ્રદંડ ઉગામી, તે ઝવેરીના મસ્તકપર પ્રહાર કરવાને તત્પર થઇ ગયા.

મહારાજની આ યુક્તિનો ભેદ રાજા સમજી શક્યો નહિ. તેમને અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા જોઈને રાજા પણ થરથરી ગયો ને મનમાં ગભરાયો કે, રખેને બાવાજી એકાદનું માથું ફોડી નાંખે! પછી તે દ્વય કર જોડીને પ્રણામ કરતો બોલ્યો, “ હે મહારાજ ! અભીને અભી તો આપને હીરા મોતી માણેક લાલ લીલમના મૂલ્યનો ભેદ, ઉત્તમ ને અધમપણું કેમ શીખવી શકે ? એની પરીક્ષાશક્તિ તમને કેવી રીતે શીખવી શકે ? એ શીખવાને—એનો ભેદ જાણવાને બહુ વર્ષો જોઇએ ! આ ઝવેરીઓનો બાપદાદાનો ઝવાહીર પારખવાનો ધંધો છે અને બાળપણથી તે પારખવાનું શિખે છે તોપણ, હજી તે પાકા પરીક્ષક થયા નથી; તો આપ, જેણે કદાચજ ઝવાહીરો જોયલાં, તેમને અભીકા અભી કેમ શિખવી શકે ? ” યોગીન્દ્ર બોલ્યા; “ હું, ઐસા હૈ ! અચ્છા—એ જડ પદાર્થકી પરીક્ષા શીખનેકુ બહોત કાળ ચૈયે, અભીકા અભી ઉસકી વિદ્યા પઢી શકાતી નહિ હૈ ! અબ કે અબ એ ભેદકા સાક્ષાત્કાર હો ન સકેગા, ઐસા ? ” રાજાએ કહ્યું; “ હા, મહારાજ ! એ ભેદ જોવા, જાણવા ને સમજવાને બહુ કાળ જોઈએ. અનેક પ્રકારના ભારે હલકા, નાના મોટા લાલ લીલમ જોતાં જોતાં એની પરીક્ષાશક્તિ પ્રાપ્ત થાય

છે; ત્યાર પછી એની ઉંચી નીચી જાત જાણી શકાય છે.”

મહારાજને તો એટલું જ જોઈતું હતું. રાજાના મુખમાંથી એજ વચન કઢાવવું હતું. પછી સૌમ્યદ્રષ્ટિ ધારણ કરીને, ધ્રુજતા કંપતા ઝવેરીઓને શાંત પાડીને તે બોલ્યા; “હે રાજા! કંઈ સમજ્યો? તને તારી મૂર્ખાઈનું કંઇ ભાન થાય છે ખરૂં? આ નામ રૂપ રંગવાળો એક જડ પથરો છે, જે દ્રષ્ટિએ આ સમાજ જોઈ શકે છે, લેઈ શકે છે, પારખી શકે છે, તેની પરીક્ષા શક્તિ પણ હમણાંને હમણાં સમજાવી-બતાવી શકાતી નથી; તો જે પરમાત્મા, સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ, જેના જેવું કોઇ નથી-જેનું રૂપ નહિ, રંગ નહિ, નામ નહિ; કેવળ અદ્વિતીયજ છે; આ ચર્મ-ચક્ષુવડે નહિ દેખાય એવો જે છે, જે શબ્દાતીત છે, રૂપાતીત છે, ઇંદ્રિયાતીત છે, જેને વેદ ‘નેતિ નેતિ’ કરીને વર્ણવે છે, તે પરમાત્માનો તને અભીને અભી સાક્ષાત્કાર કરાવવો, એ કેમ બની શકે? અલ્યા મૂઢ! તેં આ અનેક સંત મહાત્મા પુરૂષોને તારી મંદ બુદ્ધિના યોગે કેદ કર્યા છે, તેનું કંઇ કારણ? ‘અભીને અભી’ આ સર્વ મહાત્માને મુક્ત કર અને પછી હું તને ઇશ્વરનાં દર્શન કરાવીશ?’ રાજા બુદ્ધિમાન હતો. તે મહાત્માના વચનના મર્મને બહુ સારી રીતે સમજી શક્યો. તેણે પોતાના મંત્રીઓને બોલાવી, સર્વ સંત મહાત્માઓનો તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે સત્કાર કરીને, સંતોષ પમાડી, કારાગૃહથી મુક્ત કીધા.

સભા વિસર્જન કરવામાં આવી; પણ મહાત્માનાં વચનામૃતનું પાન કરવા માટે સર્વ રહ્યા-એક ચલ્લુ પણ ત્યાંથી વિદાય થયું નહિ. અપર અષ્ટાવક્ર તો પોતાના જાપમાં લીન

છે. એ અવિદ્યા શક્તિ જ્યારે નિવૃત્તિ પામે છે, ત્યારે જીવશિવનો ભેદ નિવૃત્તિ પામે છે; અને ભેદ નિવૃત્તિ થયા પછી સર્વત્ર વિકલ્પરહિત આત્મસ્વરૂપ પ્રકાશે છે. એ શક્તિ પામવા માટે પુરૂષે જગતની સર્વ ઉપાધિનો ક્ષય કરવો જોઇએ, વાસના માત્રનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, સર્વ દ્રશ્ય પદાર્થ ઉપર વિચાર વડે મિથ્યાદ્રષ્ટિ કરવી જોઇએ અને વસ્તુનો અભાવ થઇ જાય ને કંઇ પણ અવશેષ રહે નહિ—નહિ માયા ને નહિ વાસના, નહિ કામના ને નહિ કર્મ ફળની આસક્તિ, ત્યારે ઇશ્વરનાં દર્શન થાય છે. અર્થાત્ કેવળજ કર્મસન્યાસ પ્રાપ્ત થયે, સાક્ષાત્કાર સિદ્ધ થાય છે. સર્વ ઉપાધિ રહિત સ્વયં પ્રકાશ ચૈતન્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં, જ્યારે કંઇ પણ અવશેષ રહેશે નહિ, જણાશે નહિ, અને 'એ નહિ, એ નહિ' એમ જોતાં જોતાં છેલ્લામાં છેલ્લું જે કંઇ રહેશે, તે જ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે—તે જ બ્રહ્મરૂપ છે—તે જ અર્જુને જોયેલું સાક્ષાત શ્રીકૃષ્ણનું વૈરાટ—વિશ્વવ્યાપી સ્વરૂપ છે. કુશાગ્રબુદ્ધિનો જીવજ એ ઇશ્વરસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. સમુદ્રને ઉલેચવો એ જેમ કઠિન કર્મ છે, તથાપિ મહા પ્રયત્નથી સમુદ્ર પણ ઉલેચી શકાય છે; તે જ પ્રકારે જે જીવ, ખેદ પામ્યા વગર, મનનો નિગ્રહ કરીને, કર્માસક્તિનો ત્યાગ કરી, અજ્ઞાનને પરૂં કરી, સમાનપણે જગતમાં વિચરે તે—સર્વ કર્મના ફળનો સન્યાસી બની, દેહધારી છતાં પણ વિદેહીપણે વિચરે છે, અને એક તે જ પરમ પુરૂષનો પ્રેમી બની રહે છે તે જ નૈષ્ઠિક પ્રેમી, પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. એ સાક્ષાત્કાર કરવા માટે સંકલ્પનો સન્યાસ કરીને ભગવત્પરાયણ

થઇ, દ્વૈત માત્રનો ત્યાગ કરવો જોઇએ; ભોક્તા છતાં અભોક્તા થવું જોઇએ; શુભાશુભ, લાભ હાનિ, સર્વમાં સમાન વૃત્તિ રાખવી જોઇએ; રાગ દ્વેષથી વિમુક્ત થવું જોઇએ; ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવો જોઇએ; મનનો નાશ કરવો જોઇએ; વાસનાનો ક્ષય કરવો જોઇએ, અને શમાદિક ગુણસંપન્ન બનવું જોઇએ. એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવામાં પોતાનોજ પુરૂષાર્થ કામ લાગે છે. પોતાના પુરૂષાર્થથીજ સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે–કોઇ અન્ય ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવી શકતું નથી. જેમ શરીરમાંનો રોગ, જાતેજ ઔષધ પીધા વિના ને કરી પાળ્યા વિના જતો નથી; જેમ પોતાને લાગેલી ભૂખ, પોતે ખાધા વિના શાંત થતી નથી, તેમજ–ઇશ્વર–પરમેશ્વર–પરમાત્મા–બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર સ્વયં-સાધન વગર થઈ શકતો નથી ને કરાવી પણ શકાતો નથી. જેમ હીરાની પરીક્ષા, જાતેજ શિખ્યા વગર શિખાતી નથી તેમ, પરમેશ્વરના સાક્ષાત્કાર માટે રાગ દ્વેષાદિકથી પૂર્ણ એવા આ સંસારને સ્વપ્નતુલ્ય જાણવો જોઇએ. પરમાત્માની ગુણમયી દૈવી માયાનો ત્યાગ કરીને, જેમ ચેળ ભ્રમરીના ડંખથી, ભ્રમરીનુંજ સ્મરણ કર્યા કરે છે, અને છેવટે ભ્રમરીજ થઈ જાય છે, તેમ જે જીવ પરમાત્માને પ્રસન્ન થઇને પરમાત્માનુંજ રાત દહાડો રટણ કર્યા કરે છે તે જ પરબ્રહ્મરૂપનું દર્શન કરી શકે છે, અન્ય નહિ. કોઇને માથે ભાર હોય તો તે ભારને ઉતારીને તેને સુખ આપી શકાય છે, કોઇને ભૂખ લાગી હોય તો તેને ખવરાવીને તૃપ્ત કરી શકાય છે; પણ પરમાત્માના સાક્ષાત્કારમાં અન્ય કોઈ સહાય કરી શકતું નથી. જે પરોક્ષે નથી, જે પ્રત્યક્ષે

નથી, જે અનુમાનનો વિષય નથી, જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનો વિષય નથી, જે માપરહિત છે, જેને રૂપ નથી, રંગ નથી, આકાર નથી, પણ જે સત્ય જ્ઞાનમય અનંત 'બ્રહ્મ' એવું સ્વયંપ્રકાશ આનંદઘન ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. એ રૂપ, દાસોऽहम् એનો સતત વિચાર કરવાથીજ જોઇ શકાય છે. એનો માર્ગદર્શક માત્ર ગુરૂજ છે. એ રૂપ જાડું તેમ પાતળું નથી, ઉંચું એ નથી તેમ નીચુંએ નથી, એ એક સ્થાનમાં નથી, પણ અનેક સ્થાનમાં છે; એ જન્મ મૃત્યુ જરાથી બાધ રહિત છે; એજ આ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે અને સંહારે છે; એ નિર્ગુણ છતાં સગુણ છે; નિરાકાર છતાં સાકાર છે; પરોક્ષ છતાં અપરોક્ષ છે. એ કાષ્ઠ, પાષણ કે ધાતુની મૂર્તિમાંએ છે, તેમ તેમાંએ નથી; એ રૂપ ઉપાધિ રહિત છતાં સોપાધિક છે; એજ આ જગતની લીલા માત્રને વિસ્તરે છે; એજ કામ્ય કર્મનો પ્રેરક છે અને નિષિદ્ધ કર્મનો નિવારક છે; એજ પ્રકાશક પણ છે અને અપ્રકાશક પણ છે; એ દ્વૈતરૂપે પ્રકાશે છે અને અદ્વૈતરૂપે લીલા વિસ્તરે છે; એ ભક્તોના હૃદયમાં સદાકાળ ચિરસ્થિર વસેલો છે અને અભક્ત જનને શાસન કરવામાં ઉત્સુક છે. એનાથી ભૂત માત્ર જન્મે છે, જન્મ્યા પછી જીવે છે; અને જીવ માત્ર તેનામાંજ પ્રવેશ પામી લીન થાય છે—એજ પરમેશ્વર—એજ બ્રહ્મ. એજ શ્રીકૃષ્ણ, એજ શ્રીરામ! એ સ્વરૂપનું દર્શન નિષ્કામ પ્રેમથી થાય છે—પરમ-પ્રેમથીજ થાય છે. અજામિલાદિને એ સ્વરૂપનું દર્શન, પરમ-પ્રેમને યોગેજ થયું હતું. રૂપાતીતના એ રૂપમાં બાળકપણું, જુવાની કે ઘરડાપણું નથી; તે એક દેશમાં કે એક કાળમાં

હોતો નથી. તે તો એકજ સ્વરૂપ ધારણ કરીને રહે છે ને ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ પણ ધરે છે. તેમજ જેમ યંત્રથી ચાલતો સાંચો પોતાનું સ્વરૂપ કે વેગ બદલતો નથી, તેમ એ પોતાનું એકજ સ્વરૂપ ત્રણે કાળમાં ધારણ કરી રહે છે, અને નૂતન રૂપે પણ દર્શન દે છે. એજ પરમાત્મા–પરમેશ્વર છે. એવા પરમેશ્વરને જોવો, એ વાત સહેલ નથી. જે જીવ પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન પરમ પ્રેમી છે, જે શમાદિક ષટ્ ગુણસંપન્ન છે–તેમ જે જીવ, આ જગતના અનેક કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતાં પણ, તેની ને તેનીજ લેહમાં લેહલૂર–ચકચૂર છે, તેનેજ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. એ પરમાત્મા તારાથી દૂર નથી પણ તારી સન્મુખજ છે– તારામાંજ છે. પણ શુદ્ધ પ્રેમી થયા વગર તેનું દર્શન તને થશે નહીં.

રાજા તેને પ્રણામ કરીને બોલ્યો; “હે મહારાજ! એ સ્થિતિને હજી હું પ્રાપ્ત થયો નથી; આપ મારા ગુરૂ થઈને મને ઉપદેશ કરો! આ રાજપાટ, ધન, ધામ, ગ્રામ, વિલાસ, વૈભવ, રાણી, કુમાર એ કશાની પણ મને ઈચ્છા નથી. હે દયાસિંધુ! મારા ઉપર કરૂણા કરીને મને આપને શરણે લ્યો. કોઈ જન્મ જન્માંતરનાં મારાં સુકૃતને લીધે આપ પધાર્યા છો, તો કૃપા કરીને મારી વાસનાના વેગને ટાળી, આ જગતની ઉપાધિથી મુક્ત કરો. મારામાં જે ઉણપ હોય તે દૂર કરીને સંસારરૂપી ગુંડથી મને મુક્ત કરો. બહારના વિષયોનો તેમજ અંદરના અહંકારનો ત્યાગ કરવાને હું સમર્થ થાઉં, તેવી મારી વૈરાગ્યવૃત્તિ થાય, એવો મને ઉપદેશ કરી, મને આપનાં ચરણમાં લ્યો!”

અપર અષ્ટાવક્ર મુનિએ કહ્યું; ' હે રાજા! અનાત્મ પદાર્થનું ચિંતન, જે મોહરૂપ ને દુઃખમય છે, તેનો તું હમ્મેશને માટે ત્યાગ કરી દે, અને જે શુદ્ધ પવિત્ર સ્વરૂપપર તને પ્રેમ-શ્રદ્ધા હોય તેનુંજ તું નિત્ય ચિંતન કર્યા કર અને સ્વયંપ્રકાશ, સર્વના સાક્ષીરૂપ પરમાત્મા તારા હૃદયમાં પ્રકાશી, શુદ્ધ સાત્વિકરૂપે દર્શન દે, એવી ભાવના કર્યા કર. એ ભાવના દૃઢ થતાં સૂધી, જેટલો પ્રયાસ થાય તેટલો કરી, અહંકારનો નાશ કરી, જગતમાં ઉદાસીનપણે વિચર. જ્યારે તારી ભાવના દૃઢ થશે કે તત્કાલ નિત્ય અવિનાશી અવ્યક્ત પરમાત્માનો તને સાક્ષાત્કાર થશે. એ તેજઃપુંજ રૂપનું દર્શન થવા માટે, પ્રથમ શમનું સેવન કર. શમ એટલે મનોનિગ્રહ. મનને જ્યાં ત્યાં રઝળતું રખડતું વારી, તેના પર જય મેળવી, તારી આજ્ઞાનુસાર વર્તવાની તેને આજ્ઞા કરવાની શક્તિવાળો થા ને જો કે તે તારી આજ્ઞાનું પાલન કરવાને તત્પર છે કે નહિ. મનને જિત્યા પછી દમ–ઇંદ્રિયોને જિત. તે જિતાયા પછી ઉપરતિને સેવ–કામના માત્રનો ત્યાગ કરાવાની ઈચ્છા કરી, સર્વ કામનાને બાળી ભસ્મ કર. પછી તિતિક્ષાનું સેવન કર અને પરમ વૈરાગ્યશીલ થા. પછી પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન બન. ગુરૂ જે કહે તે પર જરાપણ શંકાને અવકાશ ન આપ, તેનાં વચનનેજ પરમ માન્ય ગણવાથીજ જીવનું કલ્યાણ છે એટલી દશા વટાવ્યા પછી, તું મુમુક્ષુ દશાને પ્રાપ્ત થઈશ; અને ત્યારેજ તને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર–અપરોક્ષ દર્શન થશે. સ્મરણમાં રાખ કે, તે શબ્દાતીત છે, છતાં તેનું જ્ઞાન શબ્દથી થાય છે. ગીતા, ઉપનિષદ્, વેદાન્ત સૂત્ર

આદિ શબ્દો છે. એ શબ્દોવડે પરમાત્માનું અપરોક્ષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. મુમુક્ષુદશાને પ્રાપ્ત થતાં, જો સ્થિર ન થવાતું હોય તો રૂપનું સેવન કરવા માંડજે. તેમ કરવામાં હરકત નથી. એમ ન શંકા કરતો કે, પ્રભુ તો રૂપાતીત છે, તેનું જ્ઞાન આ રૂપથી કેમ થાય? જેમ શબ્દાતીતનું જ્ઞાન શબ્દવડે થાય છે, તેમ રૂપાતીતનું જ્ઞાન રૂપવડે કેમ ન થાય? એવી દૃઢમતિથી, તેજ રૂપમાં સર્વે ઇંદ્રિયોને પરોવી, એજ રૂપ સાક્ષાત્કાર ઈશ્વર છે, એવી દ્રઢ શ્રદ્ધા ને અચલ પ્રેમ થતાં, સાક્ષાત્કાર થશે–એમાં લેશ માત્ર પણ શંકા નથી. એ રૂપમાંથીજ પરમ પ્રભુનાં દર્શન થાય છે. માત્ર તારી દ્રષ્ટિ નૂતન–દિવ્ય થવાની જરૂર છે. આ વ્યવહારમાં રહી પ્રભુનાં દર્શન કરવાને તું કેમ સમર્થ થાય? એનાં દર્શન કોણ કરાવી શકે? આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલાને, તારી–રાજાના ઐશ્વર્યની શી પરવા કે તારા સમાધાન માટે તારી પાસે આવે? જેને તોષ કે રોષની પરવા નથી, જે ત્રણ લોકના સ્વામીની સેવામાં તત્પર છે–ત્રણ લોકોનોજ સ્વામી છે, તેને તારા રાજપાટની પરવા શી છે? તું પંડેજ, પરમ પ્રેમ કરતો થા, અને ઉક્તક્રમે–શમદમાદિ સાધન સેવનના ક્રમે–જા; તને સાક્ષાત્કાર થશે. તારૂં આરાધ્ય મૂર્તિમાં એક લક્ષ્ય થવાથી તને સાક્ષાત્કાર થશે. પણ એક લક્ષ્યથી–અન્યથી નહિ. એ મૂર્તિજ પરમ પુરૂષ છે."

તુરત અપર અષ્ટાવક્ર અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. દરબાર વિસર્જન થયો. એ સમયથી રાજાએ, તે મહાત્માના ઉપદેશ પ્રમાણે, રાજપાટ અને ધનધામ ગ્રામાદિક ઉપરથી પોતાની અહંકાર-

વૃત્તિને આવરી લીધી ને પોતાના ઈષ્ટ પ્રેમમૂર્ત્તિ પરમ પુરૂષ પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્રનું શુદ્ધ મને અહોનિશ ધ્યાન ધરવા માંડ્યું. જ્યાંસૂધી તેની અહંકારવૃત્તિનો નાશ થયો નહિ, ત્યાં સૂધી તેણે કર્મકાંડનો ત્યાગ કીધો નહિ; પણ પૂજન, અર્ચન, સ્મરણ, પાદવંદન આદિ ક્રિયા કરતો હતો. એમ કરતાં કરતાં ઘણે કાળે તેની ભાવના એવી તો દૃઢ થઇ ગઈ કે, પોતાના ઈષ્ટ ઉપાસ્ય વગર અન્યને જોવાને તે અસમર્થ થઇ પડ્યો. શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્સ્વરૂપ તેની સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યું. એમ કરતાં કરતાં કાલાંતરે તે પોતેજ કૃષ્ણસ્વરૂપમાં વિલીન થઈ ગયો.

સિદ્ધાશ્રમવાસી શંકર સ્વરૂપ મહાત્માએ સુવિચારને સંબોધીને કહ્યું; હે વત્સ સુવિચાર! ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવો, એ સહજ કાળનું કે સહજ શ્રમનું ફળ નથી. કાળના કાળ સૂધી જે જીવોની ભાવના–પરમ પ્રેમ–તેજ રૂપમાં લય પામતાં નથી, ત્યાંસૂધી પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર થતો નથી. જે જ્ઞાન, જે શ્રદ્ધા, મેં તમારામાં પ્રકટાવી છે તેનું નિત્ય સેવન કરવાથી તથા જીવની મલિન બુદ્ધિએ ઉત્પન્ન કરેલા જગતના અભાવ અને અહંકારના નાશથી–ઉપાધિઓના ત્યાગથી, જગતની મોહમાયા મમતાનાં મરણથી, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ને ભક્તિના સેવનથી, સ્વસ્વરૂપના નિદિધ્યાસનથી, પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. સાક્ષાત્કાર થયા પછી જીવનો જગત્પ્રતિનો મોહ લય પામી જાય છે, અને તે જીવ આ સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ વિદેહમુક્તિનેજ ભોગવે છે.

મહાત્માના મુખથી ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત

કરીને, સુવિચાર અને તેની આ મહાત્માની સમાધિનો સમય જોઈ, તેમને પ્રણામ કરીને પોતાની પર્ણકુટિ પ્રતિ વિદાય થયાં. મહાત્માએ જે સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો, તેથી તેઓ ઇશ્વરના સ્વરૂપને પોતાનાં હૃદયાકાશમાં નિહાળીને પોતાને અહોભાગ્ય માનવા લાગ્યાં.

"ધન્ય છે ધન્ય છે હીરાલાલ તમને ધન્ય છે! ગંગા ગીતા ગાયત્રી ગોવિંદ, ગુરૂ પાંચે પમાડે પરમાનંદ એ પ્રમાણે અત્યારે મારો આનંદ અવધી છે, અપાર છે! પારસમણીના પ્રતાપથી લોહુ કંચન થાય છે તેમ તમારા જેવા જ્ઞાનીના સંસ્કારથી મારો અંધકાર નાશ પામે છે!"

"મુરબ્બી ચાલો હવે સમય વધારે વ્યતિત થયો છે માટે ગંગા સ્નાન કરી ઝટ ઉતારા ભણી જઈએ!"

"હીરાલાલભાઈ આજે તમે મને ઘણોજ સંસ્કારી અને અધિકારી કર્યો છે. આજથી હું તમારો ઋણી છું. તમને આપેલા આશ્રય બદલ તમે મને સહસ્ત્રગણો ઉપકાર બતાવી આભારમાં દાટી દીધો છે! જ્ઞાનામૃત પરમ દુર્લભ્ય અને મોંઘું છે; તે તમે મને અનહદ કૃપા બતાવી તેનું પાન કરાવ્યું છે! મારા હૃદયમાંથી અંધકારનો નાશ કર્યો છે; અરે એકંદર મારા આખા કુટુંબનો તમે ઉદ્ધાર કર્યો છે! કાશીની કલ્યાણી જાત્રા, ગંગાનું સ્નાન અને તે સાથે તમારા જેવા પવિત્ર બ્રાહ્મણના મુખમાંથી નીકળતું જ્ઞાનનું પાન પામી અમે જીવનમુક્ત થયાં છીએ. હવે મારી સઘળી વાસનાઓનો નાશ થયો છે! હીરાલાલ હવે હું દુનિયામાં તમારા સિવાય બીજું કોઈ મારૂં ત્રાતા જોતો નથી!

વૃત્તિને આવરી લીધી ને પોતાના ઈષ્ટ પ્રેમમૂર્ત્તિ પરમ પુરૂષ પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્રનું શુદ્ધ મને અહોનિશ ધ્યાન ધરવા માંડયું. જ્યાંસૂધી તેની અહંકારવૃત્તિનો નાશ થયો નહિ, ત્યાં સૂધી તેણે કર્મકાંડનો ત્યાગ કીધો નહિ; પણ પૂજન, અર્ચન, સ્મરણ, પાદવંદન આદિ ક્રિયા કરતો હતો. એમ કરતાં કરતાં ઘણે કાળે તેની ભાવના એવી તો દ્રઢ થઇ ગઈ કે, પોતાના ઈષ્ટ ઉપાસ્ય વગર અન્યને જોવાને તે અસમર્થ થઇ પડ્યો. શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્સ્વરૂપ તેની સાથે વાતચિત કરવા લાગ્યું. એમ કરતાં કરતાં કાલાંતરે તે પોતેજ કૃષ્ણસ્વરૂપમાં વિલીન થઈ ગયો.

સિદ્ધાશ્રમવાસી શંકર સ્વરૂપ મહાત્માએ સુવિચારને સંબોધીને કહ્યું; હે વત્સ સુવિચાર ! ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવો, એ સહજ કાળનું કે સહજ શ્રમનું ફળ નથી. કાળના કાળ સૂધી જે જીવોની ભાવના—પરમ પ્રેમ—તેજ રૂપમાં લય પામતાં નથી, ત્યાંસૂધી પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર થતો નથી. જે જ્ઞાન, જે શ્રદ્ધા, મેં તમારામાં પ્રકટાવી છે તેનું નિત્ય સેવન કરવાથી તથા જીવની મલિન બુદ્ધિએ ઉત્પન્ન કરેલા જગતના અભાવ અને અહંકારના નાશથી—ઉપાધિઓના ત્યાગથી, જગતની મોહમાયા મમતાનાં મરણથી, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ને ભક્તિના સેવનથી, સ્વસ્વરૂપના નિદિધ્યાસનથી, પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. સાક્ષાત્કાર થયા પછી જીવનો જગત્પ્રતિનો મોહ લય પામી જાય છે, અને તે જીવ આ સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ વિદેહમુક્તિનેજ ભોગવે છે.

મહાત્માના મુખથી ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત

કરીને, સુવિચાર અને તેની સ્રી મહાત્માની સમાધિનો સમય જોઈ, તેમને પ્રણામ કરીને પોતાની પર્ણકુટિ પ્રતિ વિદાય થયાં. મહાત્માએ જે સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો, તેથી તેઓ ઇશ્વરના સ્વરૂપને પોતાનાં હૃદયાકાશમાં નિહાળીને પોતાને અહોભાગ્ય માનવા લાગ્યાં.

"ધન્ય છે ધન્ય છે હીરાલાલ તમને ધન્ય છે! ગંગા ગીતા ગાયત્રી ગોવિંદ, ગુરૂ પાંચે પમાડે પરમાનંદ એ પ્રમાણે અત્યારે મારો આનંદ અવધી છે, અપાર છે! પારસમણીના પ્રતાપથી લોહ કંચન થાય છે તેમ તમારા જેવા જ્ઞાનીના સંસ્કારથી મારો અંધકાર નાશ પામે છે!"

"મુરબ્બી ચાલો હવે સમય વધારે વ્યતિત થયો છે માટે ગંગા સ્નાન કરી ઝટ ઉતારા ભણી જઈએ!"

"હીરાલાલભાઈ આજે તમે મને ઘણાજ સંસ્કારી અને અધિકારી કર્યો છે. આજથી હું તમારો ઋણી છું. તમને આપેલા આશ્રય બદલ તમે મને સહસ્રગણો ઉપકાર બતાવી આભારમાં દાટી દીધો છે! જ્ઞાનામૃત પરમ દુર્લભ્ય અને મોંઘું છે; તે તમે મને અનહદ કૃપા બતાવી તેનું પાન કરાવ્યું છે! મારા હૃદયમાંથી અંધકારનો નાશ કર્યો છે; અરે એકંદર મારા આખા કુટુંબનો તમે ઉદ્ધાર કર્યો છે! કાશીની કલ્યાણી જાત્રા, ગંગાનું સ્નાન અને તે સાથે તમારા જેવા પવિત્ર બ્રાહ્મણના મુખમાંથી નીકળતું જ્ઞાનનું પાન પામી અમે જીવનમુક્ત થયાં છીએ. હવે મારી સઘળી વાસનાઓનો નાશ થયો છે! હીરાલાલ હવે હું દુનિયામાં તમારા સિવાય બીજું કોઈ મારૂં ત્રાતા જોતો નથી!

પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણ કરો !"

"સુરબ્બી, બહેન અને સાજી ચાલો હવે આપણે ઝટ ગંગા સ્નાન કરી ઉતારા ભણી જઇએ ! આજ વાતો કરતાં વખત ઘણોજ વીતી ગયો છે !"

"અરે ભાઈ આજે અમારા પાપનો નાશ થયો છે; અમે સર્વે જણાં અજ્ઞાનના પાશમાંથી મુક્ત થયાં છીએ, ઈશ્વર તમારૂં ભલું કરો !"

આ પ્રમાણે કહી જયરામ શેઠ અને તેનું કુટુંબ ગંગામાં સ્નાન કરવા પડયું; હીરાલાલ પણ કપડાં ઉતારી ગંગામાં ડુબકી ઉપર ડુબકીઓ મારી ન્હાવા લાગ્યો; જયરામ શેઠ પણ ધરાઇ ધરાઇને ગંગાજળ પી ગંગામાં ન્હાવા લાગ્યા, ત્યાં એક બાવાની જમાત "હરહર મહાદેવ શંભો કાશિવિશ્વનાથ ગંગા" ની ધુનનો પોકાર કરતી ગંગાસ્નાન કરવા આવી ! બાવાઓ પણ એક પછી એક ગંગામાં કુદી કુદી ન્હાવા પડયા, અને ગંગામાં ડુબકી પર ડુબકીઓ મારી તરવા લાગ્યા ! આ અરસામાં એક સ્રીનું મડદું ગંગામાં તણાતું બાવા ભણી આવવા લાગ્યું; બાવાઓ મડદાને જોઈ એકદમ મડદા ભણી ગયા; અને મડદામાં કાંક જીવ છે એમ ખાત્રી થવાથી મડદાને કીનારાભણી ધકેલી બાવાઓ તેની આસપાસ તરતા તરતા મણિકર્ણીકાના ઘાટપર આવ્યા. ચાર પાંચ લઠ જેવા બાવાએ મડદાને ટાંગાટોળી કરી કીનારાપર બહાર કાઢયું, ત્યાં જમાતના અગ્રેસરગુરૂરૂપ મનાતો એક મહા અલમસ્ત યોગીરૂપ બાવો મડદા પાસે આવ્યો; અને તેણે મડદાના મુખ સામું ધારીને જોયું અને તરતજ બીજા

બાવાઓને હુકમ કર્યો કે મડદુ આશ્રમમાં ઉપાડી લ્યો, કારણ કે તેનામાં ચેતના શ્વાસ અને જીવ છે; આથી બાવાઓ તે મડદાને ઉંચકી ન્હાઈ ધોઈ પરવારી હરહર મહાદેવ શંભો કાશીવિશ્વનાથ ગંગાનો પોકાર કરતા પગથીઆં ચઢતા ઝટ આશ્રમ ભણી વળ્યા. બાવાની પાછળ હીરાલાલ તથા તેના શેઠનું કુટુંબ પણ પગથીઆં ચઢવા લાગ્યું. વાંચકો ગંગા નદીમાં તરતું આવેલું આ મડદુ બીજું કોઈ મડદુ નહીં પણ રાત્રે ટ્રેનમાંથી પુલપરથી કુદેલી કુંદનનું મડદુ હતું ! જમાતનો અગ્રેસર મનાતો ગુરૂરૂપ અલમસ્ત યોગી તે કોઈ અન્ય યોગી નહીં પણ કાન્તાનો સંસ્કારી પતિ ભાનુશંકર જે નદીમાં તણાઈ ગયો હતો તે સંસાર ત્યાગ કરી કાશી આવી નિવાસ કરી રહ્યો હતો તે હતો. ગંગામાં તણાતી તણાતી કુંદન છેવટે ભાવિબળે બાવાની જમાતના સંગમાં આવી ભળી, અત્યારે જો કે તેની આસપાસ તેનો માનીતો મનનો મણી હીરો હીરાલાલ હતો; પણ અત્યારે બંને જણાં અન્યો અન્ય અજ્ઞાત હતાં, એક બીજાને ઘણો કાળક્ષેપ થવાતી ઓળખતાં ન્હોતાં ! હવે બધાંનું શું થાય છે તથા અન્યો અન્યનો ભેદ કેવી રીતે ભાગે છે તે જોવા સારૂ વ્હાલા વાંચકો આઠમા ભાગ ભણી તરત ત્વરાથી નજર કરો ! ઓહો આ તે " કાશીનો કલ્યાણી વાસ કે નિષ્પાપ નિવૃત્તિ નિવાસ ? ! "

સાતમો ભાગ સમાપ્ત.

ભાગ ૮ મો.

(આવૃત્તિ ત્રીજી)

સચિત્ર.

સોલ એજન્ટ

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ

બુકસેલર.

પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

કરો, કેમકે જન્મની સફળતા એમાંજ છે. સમિધાથી જેમ અગ્નિ વધે છે તેમ લક્ષ્મી પણ વધે છે. લક્ષ્મીને વધારનારી સમીધા, ધૈર્ય, શાંતિ, સંયમ, પવિત્રતા, દયા, કોમળતા, વિમલ અને નમ્ર વાણી તથા મૈત્રીભાવ છે. જે મનુષ્યોથી આપણી શાન્તિ અને ઉન્નત માર્ગમાં ખલેલ નડતી હોય એવા અંગ-બળી જડબુદ્ધિના અને જડસાઓનો સમય પરત્વે પ્રસંગ પડે તો તેને તમે અપ્રસન્ન કરશો નહીં, પણ તેને રૂચે તે પ્રકારનો નિર્દોષ આનંદ આપી ત્વરાથી એનાથી મુક્ત થાઓ!

*　　*　　*　　*

જગત્ આ ક્લિષ્ટ છે રે સુખમય એકજ જ્ઞાનઃ—૦
જ્ઞાન રૂપ છે નાવ અનુપમ આ ભવ તરવારે
જ્ઞાન વિના જન પશુ સમ જાણો આવ્યા ચરવારે
જે પામર ચેતે નહીં ચિંતે તેને શું કહેવાય?
કરણી તેવી પાર ઉતરણી એ કહેવત ઉચરાયઃ—૦
ધર્મ કર્મમાં ધ્યાન ન રાખે થઇને અંધારે
સ્વારથ માટે ઘણું કરે છે નીચા ધધારે
પાછળ કાળ ભમે છે તેની ખબર ન રાખે લેશ
કોણ થાય અજ્ઞાની એવા વાનરનો એ વેષ—ઃ૦
અહીં અવતરી પડે મોહમાં જ્ઞાન કયાંથી આવેરે
થાકીને પસ્તાય પછી દિન વ્યર્થ ગુમાવેરે
જપ ભૂલી બહુ પાપ કરે છે રેંટ પ્રમાણે થાય
એક ભર્યું ઠલવાય એકમાં પાણી પાછું ભરાયઃ—૦

તું પાછળ કેમ પડી તૃષ્ણા તું પાછળ કેમ પડી
આવી દ્વારે શીદ અડી તૃષ્ણા તું પાછળ કેમ પડીઃ—૦

બાથ ભીડનાર, અશ્રદ્ધાળુઓને ઉપદેશ દેનાર, ન ચહાવા યોગ્યને ચહાનાર, પુત્રવધુ સાથે ઠઠ્ઠા મશ્કરી કરનાર, તેની સાથે રહી પ્રતિષ્ઠા વધારવાની ચાહના ધરાવનાર, પરાયા ખેતરમાં બી વાવનાર, નાહક પારકાની લાગણી દુઃખાવનાર, કોઈ પણ વસ્તુ લઈને ઈનકાર કરનાર, દાન કરીને પોતાની મેળે બડાઈ મારનાર, ન થયાને થયું માનનાર, આ સઘળી પ્રકારના મનુષ્યનો સ્વર્ગમાં સમાવેશ થતો નથી. અરે આ લોકમાં પણ એમને માટે સ્થાયી શાંતીનું સ્થાન નથી.

મરજી જો થાય તો તરતમાં લે કરી યજન પૂજન ભજન દેવ કેરૂં,
દેહને જીવનું રૂપ શાને ગણે દેહ છે જીવનું માત્ર દહેરૂં;
દાસ દુર્લભ કથે મક્તનો શું મથે રંચ સરખો નથી સાર જેમાં,
સાર તો એક છે બ્રહ્મના જ્ઞાનમાં લક્ષ તું રાખજે શુદ્ધ એમાં.

તમારે તમારૂં જીવન અપવિત્ર અને ગંદુ બનાવવું છે? જો તેમ ચહાતા હો તો દુરાચરણી, મૂર્ખ, ચાડી ચુગલી કરવાવાળા, અધર્મ, કટુતા કરનારા, ક્રોધી અને ટુંકામાં પ્રભુના નિયમોને ઓળંગી જઈ સ્વચ્છંદે વર્તવાની ટેવ પાડો. અર્થાત્ આવી ટેવોથી અવતાર એળે જાય છે. અરે એવાને છાંયડે પણ ન ઉભા રહો; કિન્તુ જે વ્યર્થ બકવાદ ન કરતો હોય, દાન, દયાને તથા દીનતાને સારી રીતે સમજી અનુભવમાં આણતો હોય, સમયની સારી રીતે કીમ્મત તથા કદર કરવાવાળો હોય, વાણી પર કાબુ, ઈન્દ્રિઓને પરાજીત કરનાર અને આત્મા પ્રત્યે સાચો સ્નેહ ધરાવનાર હોય એવા પૂજ્યોની પાસે જીવન વહન

કરો, કેમકે જન્મની સફળતા એમાંજ છે. સમિધાથી જેમ અગ્નિ વધે છે તેમ લક્ષ્મી પણ વધે છે. લક્ષ્મીને વધારનારી સમીધા, ધૈર્ય, શાંતિ, સંયમ, પવિત્રતા, દયા, કોમળતા, વિમલ અને નમ્ર વાણી તથા મૈત્રીભાવ છે. જે મનુષ્યોથી આપણી શાન્તિ અને ઉન્નત માર્ગમાં ખલેલ નડતી હોય એવા અંગ-બળી જડબુદ્ધિના અને જડસાઓનો સમય પરત્વે પ્રસંગ પડે તો તેને તમે અપ્રસન્ન કરશો નહીં, પણ તેને રૂચે તે પ્રકારનો નિર્દોષ આનંદ આપી ત્વરાથી એનાથી મુક્ત થાઓ !

*　　*　　*　　*

જગત્ આ ક્લિષ્ટ છે રે સુખમય એકજ જ્ઞાનઃ—૦
જ્ઞાન રૂપ છે નાવ અનુપમ આ ભવ તરવારે
જ્ઞાન વિના જન પશુ સમ જાણો આવ્યા ચરવારે
જે પામર ચેતે નહીં ચિંતે તેને શું કહેવાય ?
કરણી તેવી પાર ઉતરણી એ કહેવત ઉચરાયઃ—૦
ધર્મ કર્મમાં ધ્યાન ન રાખે થઇને અંધારે
સ્વારથ માટે ઘણા કરે છે નીચા ધંધારે
પાછળ કાળ ભમે છે તેની ખબર ન રાખે લેશ
કોણ થાય અજ્ઞાની એવા વાનરનો એ વેષ—ઃ૦
અહીં અવતરી પડે મોહમાં જ્ઞાન કયાંથી આવેરે
ચાકીને પસ્તાય પછી દિન વ્યર્થ ગુમાવેરે
જપ ભૂલી બહુ પાપ કરે છે રેંટ પ્રમાણે થાય
એક ભર્યું ઠલવાય, એકમાં પાણી પાછું ભરાયઃ—૦

તું પાછળ કેમ પડી તૃષ્ણા તું પાછળ કેમ પડી
આની દ્વારે શીદ અડી તૃષ્ણા તું પાછળ કેમ પડીઃ—૦

આ પ્રમાણે હાડમારી ભોગવતી કાન્તા સંઘમાંથી નીકળી એક બચકી બગલમાં મારી કાશીની ગલીકુંચીઓમાં ફરી ફરી છેવટે થાકી કંટાળી ગંગાના કિનારાપર આવી. વિસ્ફોટક અને પત્તરોગથી બહુજ કાયર થઈ તે અસહ્ય દુઃખ ભોગવવા લાગી. એક તો સ્ત્રીજાત, વળી નાક મળે નહીં અને તેમાંએ આખે શરીરે વીસ્ફોટક, પત અને એ સિવાય અનેક ઉપાધિ અને વ્યાધી ફુટી નીકળેલા એટલે તેને કોઇએ સંઘરી નહીં; અર્થાત્ ધરતીમાતા પણ તસુ જગ્યા આપવાને આનાકાની કરવા લાગ્યાં! આખી કાશીપુરીમાં તેના નામનો કોલાહલ થવા લાગ્યો; મહેલ્લાનાં છોકરાંઓ પણ તેને જોઈ કાંકરા મારી મારી હુરીઓ હુરીઓ કરવા લાગ્યાં. જે કોઇ તેને મળે તે તમામ તેનો રોગ જોઈ તથા નાક કપાએલું જોઇ છટ્ છટ્ જતી રહે રાંડ ડાકણ્ણી પીશાચણી દુર થા, તને જોઈ અમારાં છોકરાં છળી મરે છે; આ પ્રમાણે કહી હડધુત કરવા લાગ્યા. આવા અજબ પ્રકારના તિરસ્કાર અને ફીટકારથી કાન્તા ત્રાસ પામી બ્હેકી ગઇ અર્થાત્ કાંઈક ગાંડી, ઉન્માદી અને દીવાની બની ગઇ ! આ વ્યાધીના ઉન્માદમાં ને ઉન્માદમાં ગાંસડી પોટકી જે કાંઈ હતું તે તમામ ફેંકી દીધું, અને સરીયામ રસ્તા પર ચોગરદમ દોડસદોડા કરવા લાગી ! જ્યારે થાકતી અથવા મારથી ત્રાસ પામતી ત્યારે ગલીકુંચીએ અગર રસ્તાના ખુણે ખોચરે અચેતની માફક પડી રહેતી, અને જ્યારે કાંઇ કળ વળતી અર્થાત્ ભાન આવતું ત્યારે તે જે કાંઇ રસ્તામાં પડયું હોય તે વીણી લઈ એકઠું કરી બચકી બાંધી આમ તેમ ફરતી અને ગો શ્વાસ તથા શ્વાન શ્વાસના

જે કાંઈ ભોજનના ટુકડા મળે તે વીણી ખાતી ! આ પ્રમાણે અધમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી કાન્તા છેવટે ગંગાના કીનારા પર આમ તેમ ફરવા લાગી ! તેનો રોગ પણ બહુજ ભયંકર રીતે ફાટી નીકળ્યો; તે ત્રાસ પામી આખો દિવસ શરીર ખણી ખણી ખુમરાણ કરવા લાગી ! વળી તે આત્મઘાત કરવાના અનેક પ્રકારના ઉપાયો પણ યોજવા લાગી; છતાં તેને કાંઈ અસરજ ન થઈ ! જે કાંઈ ઔષધને વિષે મળે તે ખાઈ જતી; અર્થાત્ ચોપડવાની દવા પી જતી અને પીવાની દવા ચોળતી હવી; ટુંકામાં ગમે તેમ કરી મોત આવે તો આ ઉપાધીમાંથી છુટાં થવાય એમ ધારી તે મૃત્યુને શોધતી હતી અર્થાત્ કાળના મુખ ભણી ધસી જતી હવી ! મૃત્યુ પણ તેને જોઈ કંપાયમાન થઈ દોઢ ગાઉ દુર ભાગતું હતું, અર્થાત્ માગ્યું મોત પણ ના મળે એ સુત્રાનુસાર કાન્તા જ્યાં મોત લેવા જાય ત્યાં મોત કાન્તાને જોઈ દશ ગાઉ દુર ભાગી જાય; આ પ્રમાણે કરમો ખેલ થતો હતો ! ભાવિ કાન્તાને પાપની સજા જેવી જોઈએ તે કરતાં પણ અધીક પ્રમાણમાં કરતું હતું. દુનિયાને પુન્ય અને પાપ તેના સારા નરસા રસ્તા કાન્તાની માફક બાંધી બતાવતું હતું. એક બ્રાહ્મણ કન્યા સંસ્કારી કુલીન કુટુંબની ઉચ્ચ કેળવણી પામેલી સંગતિ દોષે કરીને અર્થાત્ કુધારા કૈશન ભોગીકેડ અને પોશીશનને વાયરે ચડી આવી અધમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈ હતી. શાસ્ત્રમાં વ્યભિચારને એક મહાપાતક ગણ્યું છે અને તેને વાસ્તે ઘોર ઘોર પ્રકારની સજા બતાવેલી છે તે પ્રમાણે ઘોર અસહ્ય શિક્ષા કાન્તાને હવે થવા લાગી ! પતિનો તિરસ્કાર

સુધારાને રસ્તે ચઢી સ્વતંત્રતાની હવા લેનારી અને પ્રેમના આચાર વિહારને નામે સર્વદા વ્યભિચારમાં રમણુ કરનારી, આર્ય વ્યવહાર બંધનની કક્ષા તોડી કેવળ પુનર્લગ્ન કરી નાતરામાં નાચનારી નારી કાન્તા છેવટે નકટી બની આવી અધમ સ્થિતિને ધારણુ કરી જીંદગી ગુજારવા લાગી! ગાંડાની માફક આખા ગંગાના કીનારાપર એક ભુખી ભટકતી અગર હડકાઈ કુતરીની માફક ફરવા લાગી! ફરતાં ફરતાં થાકતી ત્યારે એક ઠેકાણે પડી રહેતી, અને જ્યારે પડી રહેતાં કંટાળતી ત્યારે કુતરીની માફક પુંછડી હલાવતી અર્થાત્ લુલીને ચલાવતી જેમ આવે તેમ બકતી ભટકતી હતી!

જેમ આવે તેમ ડાહ્યા ગાંડા લખારા કરતી કાન્તા કિનારા ભણી આધીને આધી ચાલવા લાગી. મરજીમાં આવે ત્યાં તે ઉભી રહેતી અને મરજીમાં આવે ત્યાં તે ચાલી જતી; ઘડીકમાં આકાશભણી જોઈ બે હાથ જોડી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરતી, આંસુ પાડતી અને અવિનાશીને વિનવતી અને ઘડીકમાં તેના કરેલા કર્મના રાગડા કાઢી કલાકના કલાક સુધી રડતી; વળી કાંક વિચાર આવતો કે તરત આતુરતામાં અને અધીરાઈમાં આમ તેમ કુદી નાસ ભાગ કરી મુકતી. તેના મગજમાં જેવા જેવા વિચાર આવતા તે પ્રમાણે તે તરેહવાર વર્તન ચલાવતી હતી. કિનારા પર ચાલતાં ચાલતાં અનેક પ્રકારનાં નખરાં ચાળા ચેટક કરતી અને વળી વ્યાધીની જ્યારે બહુ પીડા થતી ત્યારે તે બુમરાણુ પાડી જમીન પર આળોટતી અને દયા આવે તેમ કાલાવાલા કરી લોકો ભેગા કરી શોરબકોર મચાવી મૂકતી હતી.

અત્યારે કિનારા ભણી ચાલતાં ચાલતાં તે ઠેક જ્યાં કરવત મૂક-વામાં આવે છે ત્યાં ગઇ અને ત્યાંના કરતા કારવતાઓને પોતાનો નાશ કરવા સારૂ વિનવવા લાગી અને તેને શરીરે થએલા ભયંકર અને ઉગ્રવેલુ વ્યાધીનું વર્ણન કરી દયા ઉત્પન્ન કરાવવા લાગી !

" અરે કરવતીઆઓ ભાઈ આ રાંક પર કરૂણા કરો ! "

" બાઇ તું કોણ છું; અત્યારે આ વખતે તું અહીં ક્યાંથી ! એકલી કેમ છો ? "

" ભાઈ હું કરવત મુકાવા આવી છું. "

" તારા પર કરવત નહીં મુકવામાં આવે ! તું જુવાન છે ઉમ્મરમાં ઘણીજ ઉછરતી વયની જણાય છે ! તારે એવું શું દુઃખ છે કે તું કરવત મુકાવા અહીં આવી છું ! "

" ભાઇઓ હું મહા દુઃખી છું, મારા પર દયા કરો, કર-વત મુકી મને દુઃખમાંથી મુક્ત કરો ! "

" બાઈ મૃત્યુ માગીને માથે લેવાથી દુઃખમાંથી મુક્ત થવાય છે એમ તું માને છે ? ના, ના. જો એમ માનતી હોય તો તારી ભૂલ છે ! માગ્યું મોત પણ મળી શકતું નથી ! મનુ-ષ્યને માથે પડે તે મનુષ્યે વેઠવું જોઇએ ! તેના મનની તમામ વાસનાઓ લાલચો અને જરૂરીઆતો તેણે કરવત મુકાવા પહેલાં સંસારમાં રહી પુર્ણ કરવી જોઇએ. કરવત મુકાવતી વખતે કાંઇ પણ કામના કે દુઃખ કરવત મુકાવનારે ધરવું ન જોઇએ ! "

" ભાઇ હું તમામ વાસનાથી અને કામનાથી મુક્ત છું ! હું મોતજ માગુ છું. ડગલે ડગલે ચાલતી હાલતી હું

શોધું છું પણ મને તે કેમ કરી જડતુંજ નથી! લોકો કહે છે કે આમાં મોત છે; પણ હું તો કશામાં મોત જોતી નથી; માટે મારા વિરાઓ મારા પર કરવત ચલાવી મને જીવનમુક્ત કરો!"

"બાઈ તું તે ગાંડી છે કે ડાહી! આટલી નાની ઉમ્મરમાં મોત માગવા આવી છું. તું કોણ છે? તારે માથે એવું શું દુઃખ છે કે તું મરવા તૈયાર થઇછું!"

"વીરા મારા સમાન જગતમાં કોઇ દુઃખીજ નથી, મારા દુઃખનું વર્ણન કરવાને મારી જીભમાં શક્તિ નથી! નાની ઉછરતી વયમાં હું મોત માગવા આવી છું એ ઉપરથીજ તમે ખ્યાલ કરો કે હું સુખી હઈશ કે દુઃખી હઈશ? જુવાન સ્ત્રીઓને જીંદગીની કેટલી બધી કીંમત હોય છે એ તમારી શું જાણ બહાર છે?"

"માટેજ બાઇ તને કહીએ છીએ કે તું અહીંથી ચાલી જા! કરવત મુકાવામાં કંઇ સાર નથી! આત્મહત્યા સમાન કોઈ ભયંકર પાપ નથી! મનુષ્ય એક ભવથી કંટાળીને આત્મહત્યા કરવા તૈયાર થાય છે તેના ભવિષ્યના સાત ભવ આત્મહત્યા કરવામાંજ જાય છે. મૃત્યુ એ દુઃખનો અંત નથી; પણ જીંદગીનો વિસામો છે; મોત એક જાતની શાંત અને સુખી અવસ્થા છે. તે અવસ્થા સ્વભાવત છે, લાંબા વખતની નથી. જે લાલચ વૈભવ, જરૂરીઆત કામના અને મમતાનો ત્યાગ કરી શકે છે તેજ મનુષ્ય સુખેથી માગ્યું મૃત્યુ મેળવી જીવનમુક્ત થઇને આત્માને આનંદ આપી શકે છે. આવેશવાળા મનુષ્યો ઘડીમાં રાગી અને ઘડીમાં વિરાગી થઇ મૃત્યુ સારૂ ફાંફાં મારે છે તે

ફાંફાં કેવળ ફંદ છે. હાથે કરી મૃત્યુ પામનારા મનુષ્યો ઘણુાજ પસ્તાય છે. મૃત્યુ પછી પણ જે કામનાઓ અને વાસનાઓ તેમને જીવતાં જીવતાં હેરાન કરતી હતી, અને જે જીંદગીને, ખારી ઝેર બનાવી મૃત્યુ શોધાવતી હતી તેજ વાસનાઓ અને તેજ કામનાઓ મૃત્યુ પછી જીવની અધોગતી કરવા તૈયાર થાય છે, માટે બાઇ જો તું અંતરમાં પારાવાર ક્લેશ પામી હોય તો તું પાછી જા ! તારા ક્લેશને સમવા દે; પછી તરતજ તારા વિચાર બદલાઇ જશે. મૃત્યુ એ કાંઈએક જાતનો વૈભવ કે સુખ નથી, કે જેની પર મનુષ્ય સત્તા ચલાવી ફાવે તેવો તેનો ઉપયોગ કરી શકે; સમજી બાઈ ચાલી જા અહીંથી ! ”

“ વીરા મારી અંતરવ્યાધી મૃત્યુના ઉપચાર સિવાય કદી પણ શાંત થશે નહીં. મને વીતવામાં કાંઇ પણ બાકી રહી નથી. તેમ મેં પણ પાપ કરવામાં જરા પણ પાછી પાની કરી નથી ! મને જે કાંઈ થયું છે તે મારા કર્મનું ફળ છે ! મારા પાપની શિક્ષા છે ! હું કોઇને પણ દોષ દેતી નથી, દોષ મારા કર્મનો છે ! જેટલું મનને કાબુમાં રખાય તેટલું હું રાખી ચુકી છું; પણ છેવટે મન પર સત્તા નહીં ચાલવાથીજ મૃત્યુને શોધવા હું નીકળી છું; માટે મારા વીરા મને મોત માગ્યું આપો ! ”

“ અરે બાઈ તું ઘેલી છે કે ડાહી છે ? તારી સ્થિતિ કોઇ વિલક્ષણ પ્રકારની છે ! તું કોણ છું તે અમે સમજી શકતા નથી. આટલી નાની ઉમ્મરમાં આટલો તીવ્ર વૈરાગ્ય, આવો સખત અણુગમો ! સંસાર પર આટલો બધો કંટાળો ! બહેન તું કહે ના કહે પણ તું કોઇ મોટી અપરાધી છું, કોઇ ભયંકર ગુન્હે-

ગાર છું! બોલ સાચુ બોલ તું કોણ છે?"

"વીરા તમારૂં ધારવું સાચું છે! હું મોટી અપરાધી છું, ભયંકર ગુન્હેગાર છું, એમાં જરા પણ શક નથી; અને તે અપરાધ અને ગુન્હાના બદલામાં હું મોત શોધુ છું. હાલ મૃત્યુ સિવાય મારા વાસ્તે બીજો કોઇ ઉપચાર નથી! હું દુખીઆરી છું, મહા મહા ઘોર કૃત્ય કરનારી કાળી કાગડી છું! અરે કહો કે હું અધમ પાતકી છું! માટે તે સર્વ પાતકના બદલામાં મને મોત આપી મુક્ત કરો!"

"અરે બાઇ જગતમાં પાપની સજા શું મોત છે! ના ના મોત નથી પણ કંગાલીયતભરી જીંદગીની લાંબી જીવાદોરી ઘડપણ છે! હદ ઉપરાંતનું જીવન એ પણ એક પાપની સજા છે! જો મનુષ્ય મૃત્યુ વહોરી પાપમાંથી મુક્ત થઇ શકતા હોત તો દરેક જણ પાપ કરી પૃથ્વીમાંથી ચાલતા થયાજ હોત અને ટુંક અરસામાંજ પૃથ્વી પાપીઓ રહીત થઈ ગઇ હોત, પણ ના ના તેમ નથી મૃત્યુ એ એક એવી વસ્તુ છે કે જેના પર કોઇનો અધિકાર નથી, જેના પર મનુષ્ય જાતનું સ્વામિત્વ નથી, તે ક્યારે આવે છે તેની કોઇથી પણ કલ્પના થઈ શક્તિ નથી; તેનો રસ્તો અને તેની અવધ એ એક એવી વસ્તુ છે કે જે જાણવાને માટે અરે મૃત્યુ સુધારવાને માટે અનેક જીવધારીઓ સંસાર તજી જંગલમાંજ મંગલ માને છે અને પ્રભુની ભક્તિ કરી સર્વદા આનંદમાંજ વિરામે છે; માટે બાઈ તું હવે અહીંથી દુર જા! ચાલી જા! વધારે વખત આ સ્થાનમાં રહેવાથી નુકશાન છે, માટે ભાગી જા!"

"વીરા ભાગી જવા માટે હુ આવી નથી, પણ ભાગ લેવા આવી છું. મને તમારા કહેવાની તલમાત્ર પણ અસર નહીં થાય! હુ જે માગું છું તે જ્યારે લઇશ ત્યારે અહુંથી જઇશ! તમે બધો ઉપદેશ આપવો મુકી દઇ મારા ઉપર કરવત ચલાવો! હું મોત માગવા નીકળી છું તો મને મોત આપી સુખી કરો! આ કરવત શા વાસ્તે છે તો જીવનના કરને વાસ્તે છે તો મારો જીવન કર લઇ મને જીવન મુક્ત કરો! કરવતની સ્થાપના જીંદગીના બચાવને વાસ્તે નથી પણ જીંદગીના વિનાશને વાસ્તે છે; તમે જીંદગીના રક્ષક નથી પણ જીંદગીના ભક્ષક છો! જો રક્ષક હો તો અહીંથી ચાલ્યા જાઓ; અને જો ભક્ષક તથા કરવતના પક્ષક હો તો તમારી ફરજ બજાવી મને મુક્ત કરો!"

"બાઈ તું કોઇ અજબ માણુસ છે! તારૂં નાક ક્યાં છે? આ શરીરે શો રોગ થયો છે? અરરર કેવી દુર્ગંધી મારે છે; નાક ફાટી જાય છે; બાઇ ચાલી જા આ કરવત આવી ગંધાતી ગોબરી અને જરા પણ કલંકીત અથવા શંકા પડતી કાયા કે જીંદગીનો ભોગ લેતું નથી પણ તે તો નિષ્કલંકીત ભોગ લે છે!"

"વીરા હું એક અજબ માણુસ છું. મારા પર જે કાંઈ થશે તે ગજબજ થશે! મારૂં નાક મારા કર્મથી કપાઈ ગયું છે, અને જે રોગ તથા દુર્ગંધી તમે મારા શરીરમાં જુઓછો તે સઘળાં મારાં પાપ અને દુષ્ટ કામનાના વિચારો છે! હવે તે સઘળા મારી કાયાનો મોહ મુકી ચાલ્યા જાય છે; માટે તમે મને માગ્યું મોત આપી છેવટની સુખી કરો!"

"બાઇ તારૂં કહેવું અમને અક્ષરે અક્ષર ખરૂં લાગે છે!

તારી સ્થિતી જોતાં અમને એમજ લાગે છે કે, તું કોઈ ભયંકર પાપની સજા ભોગવે છે!"

"અરે વીરા હવે મને ધરતી ચાલવાની જગ્યા પણ આપતી નથી; રસ્તે જતા આવતા લોકો પણ મને જોઇ ફીટકાર તિરસ્કાર આપી હાડ છેડ કરી કાંકરા મારે છે; નાના છોકરાઓ પણ મારો હુરીઓ બોલાવી મને મારફાડ કરે છે; અરે કોઈ પણ માણસ મારી તરફ દયાની લાગણીથી જોતું નથી. ખરેખર ભાઈ મારો કોઈ પણ માણસ સત્કાર કરતું નથી; હવે હું સર્વદા સર્વ કોઈના તિરસ્કારને પાત્ર છું. આદર મારે વાસ્તે હવે અવનીના કોઈ પણ ખુણામાં રહ્યો નથી, સર્વત્ર અનાદરજ હું અવલોકું છું; અતિઋણીઆને ઋણ નહીં અને અતિ દુઃખીઆને દુઃખ નહીં; માટે મારે વાસ્તે હવે મોતજ નિરમાણ થએલું છે. આ મારો રોગજ હવે મોતને આમંત્રણ કરે છે, આ દુરગંધી હવે જીંદગીને તુચ્છકારી કાઢે છે, માટે મારા બંધુઓ મને હવે કરવત મુકી દુઃખમાંથી મુક્ત કરો!"

"ભાઇ જ્યારે તારો આવો સખત આગ્રહ છે અને આદર છે ત્યારે અમે નિરૂપાય લાચાર છીએ, હજુ પણ કહીએ છીએ કે મૃત્યુ કરતાં પશ્ચાતાપ એ એક નવું જીવન છે. કરેલાં કર્મનો પશ્ચાતાપ અને પ્રભુ ભજનનો વલોપાત કાલાવાલા અને વિનવણી કોઈ પણ દુઃખીને સુખી કરી શકે છે!"

"વીરા તમારૂં કહેવું સત્ય છે, પણ હવે હું કોઇ પણ ઉપાય આદરવાને પાત્ર કે શક્તિવાન રહી નથી, મારૂં લોહી અને વ્યાધીની દુરગંધી જ્યાં જ્યાં ફેલાય છે ત્યાં ત્યાં બીજા કોઇ

સુખી મનુષ્યની જીંદગીને જોખમમાં નાંખે છે. હવે હું મૃત્યુ-નેજ પાત્ર છું, માટે તમે કાંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય તમારી ફરજ બજાવી મને જીવનમુક્ત કરી પૃથ્વી પરથી મારા જેવી પાપણીનો ભાર ઓછો કરો!"

"જ્યારે તું જીંદગીનો ભોગજ આપવા તૈયાર થઇ છું ત્યારે અમે પણ અમારી ફરજ બજાવવા તૈયાર થયા છીએ! જેટલું કહેવું ઘટતું હતું તેનાથી પણ અધીક અમે તને કહ્યું છે અને હજી પણ કહીએ છીએ કે જો તારે કાંઇ જોઇતું હોય તો અમારી પાસેથી માગી લે; તારી જે કાંઈ ઇચ્છા હોય તે કહી બતાવ, અમારાથી જે કાંઈ થઈ શકે તે મદદ કરીએ!"

"ભાઇઓ મારે હવે એક વસ્તુની ઇચ્છા છે, અને તે ઈચ્છા આ કરવતજ છે. મૃત્યુજ મારી તમામ કામનાઓ તૃપ્ત કરશે. જગતમાં મારા વાસ્તે હવે કાંઈ પણ ઉપચાર બાકી રહેલો નથી. બાકીમાં બાકી ફક્ત મોત છે, તે હું શોધવા નીકળી છું અને તે મેં શોધ્યું પણ છે; હવે શોધેલું મોત હું હાથ-માંથી કેમ જવા દઉં? જો જવા દઉં તો મારા જેવી બીજી કોઇ અભાગણી કહેવાય?! ના. માટે મને માગ્યું મોત આપો! કરવત ચલાવી મને દુઃખમાંથી મુક્ત કરો! પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણ કરો!"

"બાઈ હવે અમે તને એક છેવટની વાત પૂછીએ છીએ કે આ કરવત મુકાવવાનું તારે કારણ શું છે? બીજું કરવત મુકાવતી વખતે તું મનમાં શું માગવા ઈચ્છે છે, જે કાંઇ હોય તે અમને કહી બતાવ! કરવત મુકાવનારા અનેક જણા આ

ગંગામૈયા સમક્ષ અને કાશીવિશ્વનાથ મહા પ્રભુના પ્રદેશમાં પ્રતિજ્ઞા કરી કરવત માગી લે છે; માટે કહે તારી શી ઇચ્છા છે ?"

"ભાઇઓ કારણમાં અને ઇચ્છામાં હું એકજ વસ્તુ માગુ છું, અને તે વસ્તુમાં મૃત્યુજ માગુ છું. મૃત્યુ સિવાય હું બીજુ કાંઇ ઇચ્છતી નથી. મેં એવાં પાપ કર્યા છે, મેં એવા વિશ્વાસઘાત કર્યા છે, અને એવા પવિત્ર લોકોને દુભવ્યા છે કે બધા પાપના પ્રાયશ્ચિતમાં ફક્ત હું મોતજ માગું છું. હવે મારૂં એક કદમ ધરતી માતા પર હું મુકવા માગતી નથી; મારા જેવી પાપણીના કદમથી ધરતી ધ્રુજી ઉઠે છે, માટે ઇચ્છા અને કારણમાં મારે હાથે કરેલા પાપના પ્રાયશ્ચિતમાં હું ફક્ત મોતજ માગુ છું કરવત માગુ છું. અરે આ ગંધાતી ગોબરી પાપથી ભરેલી કાયાનો નાશજ કરવા માગુ છું. જે કાયાથી પાપ થયાં છે તેજ કાયાને પાપના પ્રાર્યશ્ચિતમાં નાશ કરવા માગુ છું ! છેવટની ઇચ્છામાં હું પ્રભુ પાસે તથા ગંગામૈયા પાસે એજ માગુ છું કે પ્રભુ મારા પરણેતર પતિ ભાનુશંકરનું કલ્યાણ કરો, એ જયાં હોય ત્યાં સુખી થાઓ ! બીજું ભગવાન તમારૂં પણ ભલું કરો. કે મને તમે છેવટનો ઉપદેશ આપી મારા પાપી મનને પ્રભુ તરફ પ્રેર્યું છે. વીરા હું ફરી એકવાર છેવટનું કહું છું કે ભગવાન મારા પતિનું કલ્યાણ કરો; તમારૂં ભલુ કરો ! આ સિવાય હું બીજું કશું પણ માગતી નથી; મારી ખાત્રી પણ એવી છે કે મને હવે કાંઇ માગ્યું મળશે પણ નહીં, મારાં કરમ એવાં છે કે હજી પણ આનાથી વધારે સખત શિક્ષા પ્રભુ મને કરશે, કાશીવિશ્વનાથ તમારૂં કલ્યાણ કરો વીરા તમારૂં ભલું કરો !"

"ભલે ત્યારે બાઈજા આ ગંગા કીનારે જઈ ગંગામાં સ્નાન કરીને અહીં આવ, અને પછી તારૂં માથું આ કરવતમાં મુક!"

"વીરા હું ગંગા કીનારેજ ફર્યા કરૂં છું, હવે મારે સ્નાન કે પાપની કાંઇ વધારે અગત્ય નથી; તેમ છતાં તમારા કહેણને માન આપી હું સ્નાન કરી આવું છું!"

"ખરેખર આ સ્ત્રી કોઈ ચત્મકારી જણાય છે! તેનો બહારનો દેખાવ પણ અજબ છે તેમ ભીતરનો દેખાવ પણ ગજબ છે. તેની રહેણી કરણી પણ વિચિત્ર ભાસે છે. કરવત મુકાવામાં તેનો શો સંકેત હશે તે કાંઇ સમજી શકાતું નથી; ભલા ભગવાન તું જે કરે તે ખરી!"

"લ્યો ભાઈઓ હું સ્નાન કરી પરવારી આવી, ચાલો હવે મને કરવત મુકી જીવનમુક્ત કરો!"

"ઠીક ત્યારે થા તૈયાર! ભજી લે ભગવાનને!"

"પ્રભુ મારાં પાપ ક્ષમા કરો! મારા સ્વર્ગસ્થ કંથના આત્માને શાન્તિ આપો! હું અપરાધી છું, પાપી છું, મારૂં મન કબુલ કરે છે કે હું તારી દયાને પાત્ર રહી નથી; છતાં પણ પ્રભુ મારા ઉપર દયા કરો! આ જન્મ તો મારો બગડ્યો, પણ ભવિષ્યનો ન બગાડશો! દીનબંધુ દીનાનાથ દયાસિન્ધુ આ દીન પર દયા કરો! પ્રભુ મને પાપથી મુક્ત કરો! મરણાન્તે મારી સદ્દગતિ કરો!"

"ચાલ હવે આ પાટીઆ પર માથું મુક અને મનમાં તારી જે કાંઇ કલ્પના હોય તેનું ધ્યાન ધરી લે! જે કાંઈ તારી

છેવટની ઈચ્છા હોય, માગણી હોય, કામના હોય, વાસના હોય અગર લાલચ હોય તે તમામની મનમાં તારે જે કાંઈ કલ્પના કરવી હોય તે કલ્પના કરી વિશ્વનાથના ચરણમાં તારા ચિત્તને ચોટાડ કે તારૂં ધાર્યું કલપ્યું સફળ થાય !"

"જય જય જય પ્રભુ હવે હું તારા શરણે ! ગંગામૈયા હવે હું તારે પારે !"

આ પ્રમાણે સ્તવન કલ્પના કરી કાન્તાએ પોતાનું માથું પાટીઆ પર મુક્યું; કરવતીઆએ ઝટ કુંચી ફેરવી કરવત કાન્તાના માથા પર ફેરવ્યું; કરવત તરત તેના માથા લગોલગ આવી અચકી ગયું ! આ પ્રમાણે બનવાથી કરવતીઆઓ ઉંડા વિચારમાં પડી ગયા; કાન્તાએ પુનઃ તે અને સારી રીતે સંબોધી ઉત્તેજીત કર્યા; એટલે ફરીથી કરવતને ઉંચુ ચઢાવી પુષ્કળ બળ પૂર્વક કુંચી ફેરવી કરવત કાન્તાના ધડ ઉપર ધકેલ્યું. આ વખતે પણ કરવત ધડ આગળ આવી અચકી ગયું; કરવતીઆ ગભરાઈ ગયા, અને તેની સાથે અચંબામાં ગરકાવ થઈ કાન્તાને બાવડું ઝાલી કરવતમાંથી જોરે કરી દુર ઉભી રાખી !

"બાઈ તને હાથ જોડીને વિનંતી કરીએ છીએ કે તું હવે ચાલી જા. તારો ભોગ આ કરવત લેવા ખુશી નથી; પ્રભુનો પણ તારા આત્માને લેવા હુકમ નથી; માટે અમારૂં માની અહીંથી ચાલતી થા !"

"અરે તમે લોકો આમ અકળાઈ શું કામ જાઓ છો ? હું મરવા ખુશી છું તૈયાર છું તો તમે મારતાં શા વાસ્તે અચકાઓ છો ? નિર્દોષનો ઘાત કરવામાંજ વિચાર રાખવો જોઇએ !

હું તો દોષિત અને મરવાને તૈયાર એક પગે ઉત્સુક થઈ રહી છું, તો મને મારતાં શો વિચાર કરો છો ?- ફરી એક વાર તમારા કરવતને તપાસી જુઓ કે તેનામાં કાંઇ વાંધો છે! જુઓ જુઓ તપાસ કરો આમ ગાભરા ન બની જાઓ ! ”

“ અરે બાઇ અમારૂં કરવત તો જેવું જોઇએ તેવું છે; એ તો ધડ લઈને ધડ અને શર જોતજોતામાં એકજ તડાકે જુદાં કરી નાંખે ! એને તે વળી જોવું પડતું હશે ? તારી મરજી જોવાની હોય તો લે આ જોઈ લે અમે ફરીને ફેરવીએ છીએ ! ”

“ ભાઈ તમારૂ કહેવું બરાબર છે. કરવત તો જેવું જોઇએ તેવું છે, એમાં કાંઈ વાંધો મને જણાતો નથી; ચાલો હવે એક છેલ્લી વારની મારી અજમાયશ કરી લ્યો; આ વખતે મારી ખાત્રી છે કે કરવત મને ન્યાયજ આપશે ! ”

“ બાઈ તું પણ કોઈ અજબ પૂતળુ છે ! અમે વરસોનાં વરસો થયાં કરવત મુકીએ છીએ પણ કોઈ તારા જેવી હીંમતવાન બાઇ અમે જોઈ નથી ! ”

“ લ્યો ચાલો વીરા હવે તમે તમારૂ કામ કરો ! ”

“ ઠીક ત્યારે થા તૈયાર ! ”

“ કાન્તાએ માથું અસલ જગ્યાએ મૂક્યું અને આગળ કરતાં બમણું બળ કરી કરવતીઆએ કરવત ફેરવ્યું; કરવત ડોકા આગળ આવી અચકયું અને અચકતાની સાથે એક આકાશ ફાડી નાંખે તેવો પ્રચંડ અવાજ થયો; કરવતીઆ ધબ લઈને હેઠા પડયા; અને કાન્તા પણ ચમકી ગભરાઈ આમ તેમ જોવા લાગી; કરવતીઆ એકદમ હાંફલા ફાંફલા ઉઠયા અને કાન્તાને

આવડાવતી ઝાલી કરવતમાંથી બ્હાર ધકેલી!"

"એ બાઇ તને અમે બે હાથ જોડીને વિનવીએ છીએ કે તું હવે અહીંથી જા! નાહક અમારા જીવની તરસી ના થઈશ. તારે જીવવું હોય તો જીવ અને મરવું હોય તો મર પણ આ સ્થળેથી તું ચાલી જા! નહિ તો તને બળ કરી ધક્કા મારી કાઢવી પડશે."

"અરે ભાઇઓ તમે મારા ઉપર ગુસ્સે ન થશો. તમારા વાળને પણ ઇજા થશે નહિ, શાંત થાઓ, અકળાશો નહિ. પરમાત્માની કુદરતજ કાંઇ કારમી છે!"

"બાઈ હવે તારૂં કાંઇ અમારે સાંભળવું નથી. તું એકદમ અહીંથી નીકળ, ચાલી જા. નાહક અમને હેરાન કરીશ નહીં. તારાં કદમ અહીંથી ઉપાડ! તું કોઈ ભારલગની છે! જા બાઈ જા અમે તને હાથ જોડીને કહીએ છીએ કે તું હવે જા!"

"વાહરે વિધાતા વાહ! વાહ પ્રભુ તારી લીલા! મરનારને માગ્યું મોત પણ તું આપતો નથી; અને જીવનારને તું જીવન પણ આપી શકતો નથી. અરે તને તે હું કેવો કહું? વાહ મારા પ્રભુ વાહ તારી અકળ કળા!" કહી ખડખડાટ કાન્તા સારી રીતે હસી, ખુબ હસી, પેટ પકડી પકડીને હસી; કરવતીઆઓ કાન્તાને હસતી જોઈ કરવત મુકી ભય પામી ભાગી ગયા. નાસતા કરવતીઆની પાછળ કાન્તા પણ બુમો પાડતી પાછળ પડી, કરવતીઆએ જાણ્યું કે નક્કી આ કોઈ જીવતી બલા છે; માટે જરૂર આપણો ભક્ષ કરી જશે. એમ ધારી બ્હીને મુઠીઓ વાળી નાઠા. પછાડી કાન્તા પણ હસતી

હસતી મૂઠીઓ વાળી દોડી. આ પ્રમાણે એક અજબ કારમો મામલો થયો, કાન્તા દોડતાં દોડતાં છેવટે થાકી; કરવતીઆ ક્યાંના ક્યાં જીવ લઈ નાઠા તે ફરી દેખાયાજ નહીં; છેવટે ગંગા કીનારે એક ઘણે દુર ચિતા બળતી દેખાઈ એટલે કાન્તા તે ચિતા ભણી દોડી; કાન્તાને એકાએક હસતી ચિતા ભણી ધસી આવતી જોઇ સ્મશાનીઆ મૂઠીઓ વાળી જીવ લઈને નાઠા. કાન્તા બળતી ચિતાની છેક નજીક જઇને ઉભી રહી અને બળતા શબ ભણી જોઇ રહી ? છેવટે જોતાં જોતાં કાંક તેને વિચાર આવ્યો એટલે તરત ખમચાણી, ચિતાની આસપાસ જે કાંઈ લાકડાં પડ્યાં હતાં તે તમામ વીણી લાવી ચિતામાં નાંખ્યાં; અને ચિતાને સારી રીતે પ્રજ્વલિત કરી તેના સામા હાથ જોડી ઉભી રહી !

" હે જગતના જીવન અને જ્યોતીરૂપ અગ્નિ દેવતા હું આપને પારાવાર પ્રણામ કરૂં છું ! હે અગ્નિદેવ ! મારા જેવી પાપણીનો ભક્ષ કરી મને જીવનમુક્ત કરો ! જગતમાં મેં જેટલાં થાય તેટલાં પાપ કર્યા છે, ઘણા ઘણાને દુભાવ્યા છે અને વ્યવહાર બંધનના અનેક ચીલા મેં તોડી નાંખી વ્યવહારને કલંકીત કર્યો છે; મારા પ્રભુ મારાં કર્મોનો પાર આવે તેમ નથી. આકાશના તારાની ગણુતરી થઈ શકે; સાગરના નીરનું માપ લઈ શકાય પણ વિભુ મારા પાપની કલ્પના થઈ શકે તેમ નથી. હું મહા પાપી છું, નીચ છું, ચંડાળ છું, કસાઈ કરતાં પણ દયાહીન દુષ્ટ છું, ઘોર કર્મ કરનારી પિશાચીની છું ! પ્રભુ મારાં સર્વ પાપોના પ્રાયશ્ચિતને અર્થે હું મારા દેહનું બલિદાન તમને;

આપું છું. હે અગ્નિદેવ મને બાળી ભસ્મ કરો! પ્રભુ મને જીવન મુક્ત કરો! હું હવે જીવવા માગતી નથી. જીવનથી ધરાઇ ગઇ છું. જીંદગી ઝેર સમાન દુઃખદ અને ભયંકર થઈ પડી છે. હવે એક ક્ષણ પણ વધુ જીવવા માગતી નથી; તો મારા દેવ મારો સ્વિકાર કરી મને બાળી ભસ્મ કરો! આ ધરાદેવી હવે મારો ભાર ઉપાડી શકે તેમ નથી. હું પાપથી છલોછલ ભરાઈ ગઇ છું. મારાં કર્મો બેહદ ડેભરાઇ ગયાં છે; પ્રભુ હવે મારા વાસ્તે એક મૃત્યુજ સુખદ છે. હું હવે મોતજ માગું છું. મારા કર્મની શિક્ષા અગ્નિદાહથીજ મને યોગ્ય રીતે મળી શકશે. જે દેહથી જીવતાજીવત અઘોર પાપ થયાં છે; તે દેહને જીવતાજીવત હું બાળી ખાખ કરવા માગુ છું તો હે અગ્નિદેવતા મારી જીજ્ઞાસા તૃપ્ત કરો! મારો ભોગ લઇ મારા આત્માને સંતુષ્ટ કરો! જય જય અગ્નિદેવ હવે હું તમારા શરણે આવું છું. આ દુઃખીઆરીને દહન કરી દુઃખથી મુક્ત કરો! પ્રભુ મને માફ કરો! અગ્નિદેવતા મારો અંગિકાર કરી મને જીવનમુક્ત કરો! પ્રભુ મારો ઉદ્ધાર કરો! જય જય અગ્નિદેવા હવે હું તારામાં આવી તારામાં સમાસ કરૂં છું!"

આ પ્રમાણે અગ્નિદેવતાને સંબોધી કાન્તા સળગતી ચિતામાં કુદીને પડી! ભડભડ સળગતી ચિતા કાન્તાના સ્પર્શથી જોતજોતામાં હોલવાઇ ગઈ. કાન્તા છેવટે હારીને બેઠી થઇ ચિતામાંથી બહાર નીકળી; તેણે શરીર પર નજર કરી તો તે શ્યામ થઈ ગયું હતું પણ એક ઝરેરો કે ફોલ્લો તેના શરીરે ઉઠ્યો નહોતો; તેમ કાન્તા બીલકુલ દાઝી પણ નહોતી; તે મરવા માગતી હતી

તે પ્રમાણે મરી પણ ન ગઇ, અરે બળી પણ ન ગઇ; અને એમ ને એમ ચિતામાં આળોટી ઉભી થઇ. શરીર ખંખેરી નાંખતી કૌતકથી ચોગરદમ નજર કરતી તે આમતેમ કીનારા પર ફરવા લાગી; છેવટે વિસ્મયતાથી વિચાર કરતી કરતી છેક કીનારાથી આઘે ને આઘે નીકળી ગઇ; એક પત્થરની ઉંચી ખડક પર આવીને એક કાગડીની માફક ચોગરદમ નજર કરતી ગંગાનદી નિહાળતી બેઠી. થોડીક વાર સુધી તે ખુબ હસી, પછી રડી અને છેવટે કંટાળી, થાકી હાથ ઘસી વલોપાત કરી ખડક પર ઉભી થઇ; આકાશ ભણી મોં ઉંચું રાખી બે હાથ જોડી પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગી અને કરેલા પાપને પસ્તાવો કરી કરી પ્રભુ પાસે ક્ષમા માગવા લાગી, છેવટે ગંગામાં ઝંપાપાત કરી દેહ પાડી નાંખવાના નિશ્ચય પર આવી. ગમે તેમ કરી દેહનો નાશ કરવો પણ હવે ક્ષણ પણ જીવન ધરવું નહિ એવો ભયંકર નિશ્ચય કરી એક ઉંચી ભેખડ પર ચઢી છાતીફાટ રૂદનથી પાપનો પસ્તાવો કરવા લાગી !”

“ આર્ય ભૂમિની આર્ય બાળાઓ તમે કોઇ પણ મારા જેવી અભાગણી પાપણી ન થશો ! કલ્યાણી ભૂમિની કલ્યાણી કામીનીઓ તમે સર્વદા કંથની સેવાજ કરજો ! સ્ત્રીનો પતિ-સેવા સિવાય કદી પણ ઉદ્ધાર નથી તે નથીજ સમજજો ! જગતમાં પતિ એજ સતિનો સર્વેશ્વર છે. પતિ એજ પત્નીનું પરમ દૈવત છે ! પતિ એજ પત્નીનો પ્રાણ છે ! પતિ એજ પત્નીનું સૌભાગ્ય જીવન છે ! પતિ એજ પત્નીનો પરમ ધર્મ છે ! કર્મ છે ! અરે ભક્તિ છે, મુક્તિ છે અને સ્ત્રીની સબળ શક્તિ પણ

એક પતિ છે! પરમ ઉદ્ધારને પામનારી પત્નીઓએ સર્વદા સ્વામીનીજ ભક્તિ કરવી જોઇએ. પતિની પ્રસન્નતા એજ પત્નીનો નભાવ છે! પતિની સેવા એજ પત્નીનો જીવન લ્હાવ છે! પતિવ્રત એજ પરમ તત્વ છે! શિયળ એજ સુંદરીનું સત્ય છે! સ્ત્રી સર્વદા સ્વામીની ભક્તિથીજ પાવન થાય છે! પત્નીનો ઉદય પતિની સેવામાંજ રહેલો છે! બહેનો મારા જેવી કોઇ સ્વતંત્ર થવાને ઇચ્છા ન કરશો! પતિ અને માબાપની આમન્યા એજ સ્ત્રીની જીવનદોરી છે. પતિની આજ્ઞા એજ પત્નીનું ચૈતન્ય છે. પતિની પૂજા એજ પત્નીનું ઉત્તમ વ્રત છે. પતિની ભક્તિ એજ પત્નીની સાચી મુક્તિ છે. બહેનો કોઇ મારા જેવી ભણી-ગણીને ભામટીઓ થશો નહિ! અંકુશ વગરની કેળવણી કેટલી પાયમાલી કરે છે તેનો મારા દૃષ્ટાંત પરથી તોલ કરજો! સુધા-રાની હીમાયત કરી સ્ત્રી તત્વનો નાશ કરશો નહિ! ફૅશન અને એટ્રીકેટના વાયરે જઇ તમારા ઘરસંસારની પાયમાલી કરશો નહિ! સર્વદા સ્વામિના કહ્યામાંજ રહેજો! કહ્યાગરી કાન્તા એજ જગતમાં સાચી સ્ત્રી છે. પુરૂષ જેટલા સરખા હક્ક પ્રાપ્ત કરવાની કોઇ દીવસ પણ ઇચ્છા ન રાખશો. દાબ વગરની ચોપડી અને ચતુરા છેવટે બગડે એ નિશ્ચય મનન કરી માની લેજો! વધારે છુટાપણામાં સ્ત્રી મારી માફક છકી જાય છે અને છેવટે છકમાં ને છકમાં ધર્મ જાતિ અને કુળાચારને બોળી મારા જેવી અધમ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે તે મારા દાખલાથી જોઇ લેજો! ગરીબડી આર્ય કન્યાઓ! મારા જેવી કોઇ પામર અને અધમ નીવડશો નહિ. બહેનો સર્વદા તમે નાનપણમાં માબાપનું કહ્યું

માનજો, જુવાનીમાં પતિને પ્રભુ તરીકે ગણી તેની આજ્ઞા ઉઠાવજો અને વિધવા દશામાં દીકરા તથા વડીલોનું કહ્યું માની સર્વદા અંકુશમાં રહી તમારી જાતને દીપાવજો! બહેનો! સ્ત્રી કેળવણી પ્રાપ્ત કરતી વખતે અવશ્ય કરીને ધાર્મિક કેળવણી પ્રાપ્ત કરજો! ધાર્મિક કેળવણી વગરની એકલી સ્ત્રી કેળવણી એ કેવળ અનાચારની મેળવણીજ માનજો! ધર્મ એજ જગતનું જીવન છે! ધર્મ એજ સ્ત્રીનો શૃંગાર છે; માટે બહેનો ધર્મનો કદાપી કાળે ત્યાગ કરશો નહિ! નિરંકુશ સ્ત્રીની સર્વદા મારા જેવી હાલત થાય છે તે તમે મારા હાલથી જાણી લેજો! અંકુશવાળો હાથી અને અંકુશવાળી સ્ત્રી સર્વદા નાના પ્રકારના વિવિધ વસ્ત્રાલંકારોથી સર્વદા સુશોભિત અને સુંદરજ રહે છે! બહેનો હવે હું તમને શું કહી શકું? જેટલું કહેવાયું તેટલું મેં કહ્યું છે, જેટલું બતાવાયું તેટલું બતાવ્યું છે અને જેટલું સમજાવાય તેટલું સમજાવ્યું છે છતાં પણ હજુ એક વાર છેવટની પોકારી પોકારીને કહું છું કે, હે આર્ય કન્યાઓ! તમે સર્વદા તમારા ઘરડા વડીલોને ચીલે ચાલજો. બહેનો ભણો તો ભણતરમાં અ ગન્યા અને ધર્મનુંજ ભણતર ભણજો. તમારા કોમળ અંતઃકરણમાં કોઇ કાળે પણ સુધારા તથા ફૅશન અને સ્વતંત્રતાનું ચણતર ચણશો નહિં. કન્યાઓ તમે પરણતાં સુધી તમારી દાદીમા, મા અને વડીઆઇઓને માન આપજો અને તેમને પ્રણામ કરી પૂજા કરી વૃદ્ધ માતાઓની આશિષ પ્રાપ્ત કરજો! તમારા ઘરના વૃદ્ધ જનો એજ તમારા ઘરના સાચા દેવતા છે! તે દેવતાઓની હમેશાં પ્રેમથી પૂજા કરજો!

એ પૂજામાંજ તમારૂં સર્વદા કલ્યાણ રહેલું છે! નિશાળની કેળવણીમાં બહેનો હમેશાં ખાસ ધ્યાન રાખીને ભણજો. ભણવામાં ધાર્મિક શિક્ષણ તરફ ખાસ ધ્યાન રાખજો. ભણવામાં કામચલાઉ લખવા વાંચવાનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી ઘેર આવી ઘરડાંની પૂજા કરજો; તેમની શિખામણનું મનન કરજો અને ડોશીશાસ્ત્ર એજ સાચી સ્ત્રીકેળવણી માની સ્નેહથી તેનો અભ્યાસ કરજો. ભણીગણીને બહાર ભટકવામાં વખતનો વ્યય કરશો નહિ. રખડવામાં અને ભટકવામાં હું જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી રહી છું તેને વારંવાર અવલોકી અવલોકીને નિહાળજો! લગ્ન સંસ્કારને પ્રાપ્ત થયેલી આર્ય બાળાઓ તમે સર્વદા સાસુ નણંદ અને ભોજાઇઓ સાથે હળીમળી સંપથી રહેજો! બહેનો સાસુ સસરા અને અન્ય વડીલ જનોને પૂજ્ય બુદ્ધિથી નિહાળજો અને સર્વદા તેમને સંતોષવામાંજ તમારો સાચો ધર્મ જાણજો. જે વહુએ સાસુની પૂજા કરી ચાકરી કરી અને સાસુને મરતાં લગી પાળી પ્રસન્ન કરી તેજ વહુ ભવિષ્યમાં સાસુની પદવી પ્રાપ્ત કરી દીકરા દીકરીથી ઠરશે અને તેજ વહુ પોતાની સાસુ સમાન પૂજા ચાકરી અને બરદાશ કરાવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરશે! બાળાઓ તમારો પતિ એજ તમારો પરમાત્મા છે! પતિની સેવા એજ પ્રભુની પૂજા છે! પતિની આજ્ઞા એજ સતીનો સાચો ધર્મ છે! કંથ એજ કાન્તાની મુક્તિ છે! ધણી એજ ઘરમાં ઘરૂણીનો સર્વેશ્વર છે! સ્ત્રીનો સર્વદા સ્વામીજ ઉદ્ધાર છે! બાળાઓ હમેશાં પતિની પૂજા કરો! પતિ પર પ્રેમ વરસાવો અને પતિમાં તલ્લીન થઇ જગતને પતિમય

ધારી પતિમાંજ સમાસ કરો! દીકરા દીકરીને પ્રાપ્ત કરેલી આર્ય આર્યાઓ સર્વદા તમે આર્ય સંસાર વ્યવહારની ઉન્નતિમાંજ મચી રહો! તમારી આસપાસ આવેલા આંસજનોનો હમેશાં ઉદય કરો! દરેકનું કલ્યાણ વાંચો! તમારી સંતતિને સારી રીતે ઉછેરી ધર્મિષ્ઠ અને નીતિવાન બનાવો, તમારી સંતતિને વારસામાં ધર્મ અને નીતિજ આપો! નીતિ અને ધર્મથી આર્યનો ઉદય છે! સત્ય અને સેવાથીજ આર્યનો ઉદ્ધાર છે! પ્રેમના ભેખને ભજવનારી પ્રેમ ચિન્હને ધારણ કરનારી અને સર્વદા કંથના નામની કફની ધારણ કરનારી વિધવા બહેનો! તમે સર્વદા તમારા વૈધવ્ય ધર્મમાંજ નિમગ્ન રહો! તમારા વડીલ દીકરા દીકરીઓને તાબે રહી ધાર્મિક જીવનમાંજ તમારો વખત વ્યતિત કરો! સ્વતંત્રતા તમારે વાસ્તે વૃથા છે! સંતતિને સારી કરવામાં, નિતિવાન અને ધમિષ્ઠ કરવામાં અને વડીલોની સેવા ચાકરી અને બરદાસ ઉઠાવવામાં અને ત્યારબાદ પ્રભુભજનમાં સમય ગાળવાને સર્વદા વિધવા બહેનો ઉત્સુક રહો! તૈયાર રહો! પ્રભુને તમારા ઘરમાંથીજ શોધી કાઢો, પ્રભુને તમારા ઘરમાંજ સ્થાપો! અને ઘરમાં રહી પ્રભુની પૂજા કરી તમારા ઘરને પ્રભુમય બનાવો! બહેનો પ્રભુમય બનો અને પ્રભુમય દરેકને જાણી દરેકનું કલ્યાણ વાંચો! આ મારી તમને છેવટની અનુભવની ઠોકરની ખત્તાની અને દુઃખની શીખામણ છે! બહેનો બાળલગ્ન અટકાવો અગર તેમની અવધ લંબાવો અને પુનર્લગ્નનો નાશ કરો! પુનર્લગ્નથી કોઈ કાળે પણ સુખ અને શાંતિ નથી નથી ને નથી તે નિશ્ચય મારા

દૃષ્ટાંતથી જાણી લેજો ! કોઈ પણ વિધવા બહેન મારી માફક પુનર્લગ્ન કરી જીવનનો ધર્મનો અને નીતિનો નાશ કરશો નહીં ! સ્ત્રીને પુનર્લગ્નનો અધિકાર નથી તે નથીજ જાણજો ! એક ભવમાં અનેક ભવ કરી જીંદગીની ધુળધાણી કરશો નહીં ! હાથે કરી પાયમાલ થઇ ભવિષ્યના ભવનું સત્યાનાશ વાળશો નહીં ! કર્મ સંયોગે જે કાંઇ સુખ દુઃખ તમને પ્રાપ્ત થાય તે સહન કરી લેજો ! સહન કરવામાંજ સુખ છે ! વિધવાપણું એ વૈધવ્ય દશા નથી પણ પોતાના પ્રિયતમ પતિનો એક સાચો પ્રેમ ભેખ છે ! તેના પ્રેમનું ચિહ્‌ન છે ! સ્નેહની ઉંચ દશાની યાદગીરી છે ! પ્રેમની એક છબી છે, અરે તમારા પતિ પ્રેમનો ખરો રાગ છે અનુરાગ છે અને સાચો વૈરાગ્ય છે ! વૈધવ્યતા એ જીવતાં માણ્યું તેનું એક સ્મરણ છે; માટે બહેનો નાતરાં કરી પુનર્લગ્ન કરી મારી માફક કોઈ ઢેડફજેતા કરી દુઃખી થશો નહીં અને કોઇને દુઃખી કરશો પણ નહીં ! જય જય ગંગામૈયા હવે આ પાપણીને તારા જળમાં સમાવી લેજે ! જય જય પતિત પાવની પાપ વિમોચની ગંગામૈયા મારા પાપનો નાશ કરજે ! માતા મને મરતી વખતે પાવન કરજે !

“ જય જય માતા હવે હું તારા ખોળામાંજ આવું છું. હર હર ગંગે હવે હું તારેજ શરણે ! ” એમ કહી એક કારમો મરણીઓ અને છેવટનો ભયંકર કુદકો કાન્તાએ જોસબંધ વહેતી ગંગા નદીમાં માર્યો ! જેવી કાન્તા ગંગામાં પડી કે તરતજ ગંગાએ એક છોળ મારી કાન્તાને ઉછાળી કીનારાપર ફેંકી દીધી થોડીક વારે કાન્તાને ભાન આવ્યું કે તરતજ તે ફરી

બીજી વાર ગંગામાં પડવા તૈયાર થઈ! "ગંગામા હું એક મહાન અપરાધી સ્રી છું. જગતમાં મેં ઘણાં ઘણાં કાળાં કર્મો કર્યા છે! સંસ્કારી બનીને કેળવણી લઈને અને કુલીન કુટુંબમાં ઉછરીને સંગતિ દોષથી સુધારાની જાળમાં જકડાઇ મેં ન કરવાનાં આચરણ આચર્યાં છે! માતા હવે હું જીવવા માગતી નથી. મારૂં કાળુ મોહું દુનિયાને બતાવવા માગતી નથી! મારો આત્મભોગ આપી હું મારાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરી મન વાળુ છું. હે પતિત પાવની પાપ વિમોચની ભાગીરથી તું પાપનો પ્રલય કરે છે. તારૂં શાસ્રપુરાણે મોટું મહાત્મ્ય છે, તો હે ગંગામા આ પાપણીને જળમાં સમાવી પાવન કરો! માડી મારો ભવિષ્યનો ભવ સુધારો! અત્યારે મારૂં કોઈ નથી! માતા સારા નરસાનો સમાસ કરનારી પુન્ય પાપના કર્મોની સાક્ષી રૂપ ગણાતી ધરતીમાતા પણ મારો ભાર વહન કરતી નથી; જ્યાં ત્યાંથી ચોગરદમ હુ તિરસ્કાર અને ફીટકારને પાત્ર થઈ છું. માતા અનેક પ્રકારની આધી વ્યાધી અને ઉપાધિથી હુ બળી બળી થાઉં છું. માડી મને હવે તનની કે મનની કોઇ પણ પ્રકારની શાન્તિ વળતી નથી! વિશ્રાન્તિ વિશ્વમાં હુ કયાંઇ દેખતી નથી ફક્ત મૃત્યુમાંજ વિશ્રાન્તિ માનુ છું ત્યારે મૃત્યુ મારાથી આઘુને આઘુજ જતું જાય છે. મા મને હવે ઠારો તારો કે મારો! મારો હવે કાંઇ આધાર નથી, નિરાધારનો આધાર કીરતાર પણ મારા વાસ્તે સંતાઈ ગયો છે; અગર મારા પાપનો બદલો આપવા એક પગે તૈયાર થઇ ખડો રહ્યો છે; માડી સહન કરવાની શક્તિ સમુળગી હુ ગુમાવી બેઠી છું, જીવન ધારણ

કરવાની પણ હવે હિંમત રહેતી નથી, મને દુનિયામાં હવે ગોઠતું નથી. ચોગરદમ આખુ વિશ્વ હવે ખાવા ધાય છે! મારા વાસ્તે મારી આસપાસ અનેક પ્રકારના ભયંકર વાયરા વાય છે. મારૂં શરીર વાયુ કોરી નાંખે છે, હવે હું ખુબ અકળાઈ છું. ચોગરદમ નાસાનાસ કરૂં છું પણ કોઈ ઠેકાણે પળ વાર પણ ઠરતી નથી; અરે નિમિષ માત્ર પણ શાંતી હું જોતી નથી, હવે મારે ફક્ત તારો આધાર છે. જીવનત્યાગના જેટલા બને તેટલા તમામ અખતરા હું અજમાવી ચુકી છું; પણ એકે અખતરામાં હું વિજયવંત થતી નથી; શરીર એવું મજબુત અને મજબુત દીન પર દીન બનતું જાય છે કે મૃત્યુના કોઈ પણ અખતરા તેના પર લાગુ પડતા નથી; માતા કરવત અને અગ્નિદાહ પણ મારાથી આઘાં જતાં રહ્યાં છે, હવે પાપ વિમોચની અને દીન જન તારીણી વિશ્વમાં એક ગંગા કહેવાય છે, તો માતા હું હજારો ગાઉથી હાલી ચાલી તારા કીનારે આવી છું; તો હે ગંગામાતા હવે મારો સમાસ કરો. માડી આ પાપીણીને પાવન કરો. જય જય હર હર ગંગે હવે હું તારે શરણે!" કહી બીજી વાર એક અધિક સાહસ કરી મરણીઓ કુદકો ગંગામાં માર્યો! ગંગામાં પડતાની સાથેજ ગંગાજીએ એક જબરી છોળ મારી કાન્તાને કીનારા પર પહેલાંની માફક ફેંકી દીધી. કાન્તા કીનારાપર પછડાઈ થોડીકવારે કળ વળી કે તરતજ ત્રીજી વાર ગંગામાં પડવા તૈયાર થઈ; અને એક જબરજસ્ત દેરાના શીખરપર ચઢી હાથ જોડી ગંગાને વિનવવા લાગી! " ગંગામૈયા મારો ગુન્હો માફ કરો! માતા મારા અપરાધ સામુ ન જુઓ!

ક્રોધનું નિવારણ કરી મા મારો સમાસ કરો! હું ગમે તેટલી પણ અબળા છું; દીન છું, મરેલી છું, અનેક બંધને બંધન થએલી છું; અને અનેક પ્રકારના પાપે છવાઈ રહેલી છું; મા હું મારાં પાપ કબુલ કરૂં છું. મૈયા મને માફ કરો! આ ભવનો મારો ભોગ લઇ આવતો ભવ સુધારો! માડી મને પાવન કરો! કલ્યાણી ગંગાજળમાં મને ધરાઇ ધરાઇ ન્હાવા દઈ મારો ઉદ્ધાર કરો! દેવી હું તારી એક દીન બાળકી છું! હું હાથ જોડી, કાલાવાલા કરી,-શીર પત્થર પર પટકી, ગાલ પર તમાચા મારી, માતા હું મારા અપરાધ સંભારી કબુલ કરી, ક્ષમા માગું છું. મૈયા મને માફ કરો! ક્ષમા કરો! દીનજન તારિણી દીનપર દયા કરો! પાપ વિમોચની ગંગે મને પાવન કરો! મા મન મોટું રાખી મારી કરણી સામું ન જુઓ! હું ભૂલથી ભરેલી છું. માડી હું કાગડી છું, પાપણી છું; હું સમજુ છું કે મારા હાથે મહાન ભયંકર અપરાધો થયા છે; અપરાધની ગંભીરતા પ્રમાણે મારા વાસ્તે ક્ષમા, દયા કે આર્જવ ઘટેજ નહીં પણ માતા હું ગમે તેટલી પણ તારી બાળકી છુ. દેવી દયા કરો! છેલ્લીવાર હું ખોળા પાથરી કરગરી માથું ફોડીને ક્ષમા માગી વિનંતી કરૂં છું કે મારો તમારામાં સમાસ કરો! ગંગા મા મને પતિતને પાવન કરો! હું પામર છું, પાપણી છું, જુવાનીના મદમાં આંધળી બનેલી અભાગણી છું! મદમાં છકેલી પિશાચણી છું. મા મને હવે મારા કર્મનો પસ્તાવો થાય છે! મારૂં હૃદય નિરંતર પાપાગ્નિમાં બળ્યા કરે છે! બદન કરેલાં કુકર્મોના વન્હીથી શેકાઇ જાય છે! માડી હું બળી બળી થાઉં છું! મને

ઠારો. મા છેવટને વખતે મરતાં મરતાં બે ઘડી માગી વિશ્રાન્તી આપો! ગંગે આ કકળતી આંતરડીના કકળાટ સામું જુઓ! દેવી દયા કરો. મા મારી ખાતર મન મોટું રાખી મને માફ કરો. મારા પ્રાણને આ પાપી પંડમાંથી મોકળો કરો! હૃદય ગભરાય છે, જીવ અમુઝાય છે, શરીર બળ્યું બળ્યું થાય છે, મન કંપી જાય છે, આંખે અંધારાં આવે છે, હાથ પગ તણાઇ જાય છે; મારી નાડીઓ રોગના જોરે ફાટી જાય છે; મારૂં જીવન દુઃખમાં ઝોલાં ખાય છે; હે ગંગા માતા! હે વિશ્વપાવની ભાગીરથી! હે જગત કલ્યાણી જાન્હવી મને તારા પાપવિમોચન જળથી પાવન કર! માડી તારા પુન્ય પ્રભાવે મારા આત્માને પાપમાંથી વિમુક્ત કર! દેવી દયા કર દયા કર. ગંગા આ દુઃખમાં દઘાતી એક દીન દારા તરફ અમીદૃષ્ટિ કર! જય જય ગંગે હવે હું છેલ્લીવારની તારા શરણે આવું છું! મા શરણાંગત ચરણે આવે છે, તો હે કલ્યાણી ગંગા મારો સમાસ કરજે! જય જય ગંગે હર હર ગંગે મા હવે હું તારે શરણે જાય ગંગે!" કહી એક ત્રીજીવારનો મરણીઓ કુદકો કાન્તાએ ગંગામાં માર્યો; જેવી ગંગામાં પડી કે ત્રીજી વાર પણ ગંગાએ એક જબરજસ્ત છોળ મારી કાન્તાને કીનારે દોઢ ગાઉ દૂર ફેંકી દીધી! કાન્તા એક પત્થરની છાટ સાથે અફળાઈ, કપાળમાં એક જબરજસ્ત નાના શીંગડાની માફક ઢીમણું થયું, તથા બે લમણા ફુટી ગયા અને મહા મહા પ્રયત્ને કળ વળતાં બેઠી થઇ અને છેવટે નિરાશાથી નિસાસા નાંખતી નાંખતી પોતાનાં પાપનો પારાવાર પસ્તાવો કરતી કરતી કીનારાપર

ચાલવા લાગી; સંધ્યાનો સમય ખલાસ થઇ ગયો; રાત પડી અને છેક ઝીણુ ઝીણુકાર અંધારામાં અડબડીઆં ખાતી ખાતી આમતેમ ફરવા લાગી; અત્યારે કેવળ તે શૂન્ય, વિચારહીન, સર્ગભગ અર્ધ ગાંડા જેવી હાલતમાં આવી ગઇ, અર્થાત્ એક બેબાકળી ઉન્માદીની ઉદ્ધત પિશાચણી વૃત્તિની પાપણી બની આમતેમ ભટકવા લાગી; ભટકતાં ભટકતાં છેક રાતના અગી-આર વાગ્યા ત્યાં સુધી પણ તે કોઇ સ્થળે કળ વાળી બેઠી નહીં, અને જ્યાં સુધી ચરણ શરીરનો ભાર ઉપાડે ત્યાંસુધી ચાલ-ચાલ કર્યા કીધું; છેવટે કીનારાપર ઘણે દુર શહેરથી આવેલા એક બાવાના આશ્રમ આગળ આવી; આ વખતે રાતના બે વાગ્યા હતા; કૃષ્ણ પક્ષનું અંધારૂં આછું આછું દુર થઈ ચંદ્રોદય ધીમે ધીમે શરૂ થતો હતો; આ વખત કાન્તા ભટકતી ભટકતી બાવાના આશ્રમની પાછલી ભીંત આગળ આવી અઢેલી ને ઉભી રહી. વિચારમાં ને વિચારમાં ભીંતને ટેકો દઇ થોડીક વાર સુધી બેસી રહી; છેવટે વળી વિચાર આવતાં કાંક ઉન્માદમાં આવી ભીંત સાથે માથું કુટવા લાગી, શરીર કુદી કુદી ભીંતે જોડે અફા-ળવા લાગી, હાથ તથા પગના પ્રહાર દોડી દોડી ભીંત પર કરવા લાગી; આશ્રમની અંદર એક બાવો સૂઈ રહ્યો હતો તે ભીંત પર પ્રહાર થવાથી જાગી ઉઠયો અને પાછળ કોઇ મનુષ્ય અથવા જાનવર ભીંતને નુકશાન કરે છે એમ ધારી એક હાથમાં જબર-જસ્ત ચીપીઓ લઇ તથા બીજા હાથમાં સળગતું ધુણીનું લાકડું લઇ આશ્રમમાંથી બહાર નીકળી પાછળ આવ્યો; જેવો પાછળ આવી નજર કરે છે કે તેની દૃષ્ટિએ આ ઉન્માદીની કાન્તા

ભીંત જોડે માથું ફોડતી દ્રષ્ટિગોચર થઈ; બાવો પણ રાત્રે બે અઢી વાગે નિર્જન ગંગાકીનારે દુરના આશ્રમ પાછળ એક સ્રીને મસ્તી કરતી જોઈ વિચારમાં પડી ગયો; પળ વાર સુધી તે ચકીત થયો અને ચકીત થતાની સાથે કાંક મનમાં ભીતી પામ્યો અને ભીતી પામતાંની સાથે દમ મારી ટટાર થઇ ચીપીઓ હુલાવી એક કારમો ખુંખારો કરી કાન્તાને ડરાવવા લાગ્યા; તેના મનમાં કોઈ ભૂત પ્રેત ડાકયણી કે ચુડેલ હશે એમ ધારી તે એક કારમી ગર્જના કરી કાન્તાને તાડુકો કરી ધમકાવવા લાગ્યો ! બાવાના તાડુકાથી કાન્તા ખડખડાટ હસી પડી; વળી બાવાએ વધારે જબરો તાડુકો કર્યો એટલે પહેલા કરતાં બમણી કાન્તા ખડખડાટ હસવા લાગી; છેવટે બાવાએ ચુડેલ ધારી એક ચીપીઓ કાન્તાના હાથ પર લગાવ્યો; એટલે કાન્તા મરવા માટે વધારે ઉત્સુક અને આતુર થઇ બાવાની પાસે આવી; બાવાએ બીજો ચીપીઓ કાન્તાના માથામાં માર્યો; એટલે કાન્તા ખડખડ હસતી બાવા સામે દોડી; બાવો તેથી ગભરાયો, બીન્યો અને એક કારમી બુમ–ચીસ પાડી સળગતી ધુણી કાન્તા પર છુટી નાંખી પાછો હઠી ગયો; ત્યાં આશ્રમમાંથી બીજા બે ચાર બાવા આવ્યા, અને કાન્તાને ખડખડ હસતી જોઈ ચીપીઆ લઇ કાન્તાને મારવા મંડા ગયા !

" મહરાજો મારો મારો હું મરવાજ માગું છું ! લ્યો હું તમારી પાસે આવી, હું મારો બસ ખુબ બળ કરી મારો ! કોઇ પણ રીતથી મને પ્રાણુથી વિમુક્ત કરો, મારો મને મહાત્માઓ મારો ! "

" અબે તું કોન હય? ઈસ આધી રાતકે વખત તું કહાંસે આઇ?"

"મહારાજ હું તે હું છું! અત્યારે મધ્યરાતે ભટકતી ભટકતી તમારા હાથથી મરવા સારૂ હું અહીં આવી છું. મહારાજો મને મારો, બસ ખુબ મારો; મને જાનથી બેજાન બનવા દો."

" ભૈયા એ રંડી કોન હય? ચુડેલ હય, ભુત હય કે ડાકન હય! દેખો ઇતના ચીપીઆ ખાતી હય મગર હસતી હય!"

" અબે બોલ બોલ તું કોન હય? શીકોતર હૈ! પિશાચની હય કે કોન હય? ઇધર આનેકા ક્યા સબબ હય?"

" મહારાજ સબબમાં મોત લેવા આવી છું! મહા ગાઓ મરવા આવી છું! હું તમને કોઈને હેરાન કરવા આવી નથી; ગભરાશો નહીં, ભુત પ્રેત કે ચુડેલ નથી પણ સંસારી દુઃખીણી સ્ત્રી છું!"

" આત્મારામજી એ કૌતક તો દેખો! ક્યા ગજબકી બાત બન રહી હય! એ રંડી ગંગાકીનારે ભટકતી હય. રાતકે વખત નિડર હો કર ચલતી હય મગર કહેતી હય કે ગભરાઓ મત; મેં ભુત ચુડેલ નહીં હુંઉં મગર દુઃખી સંસારી સ્ત્રી હુઉં! ક્યા ગજબકી બાત બનાકે અપનકુ સમજા રહી હૈ! દેખો ભૈયા! ડર મત ખાના; સસુંરકુ અચ્છી તરેહસે ચીપીઆ લગાઓ; જો ડર ખાઓગે તો મર જાઓગે!"

" અરે ભૈયા ક્યા દેખતે હો! લગાઓ રંડીકુ ચીપીઆ; અચ્છી તરેહસે લગાઓ!"

" હાં મહારાજ મારો, હું મરવા માગું છું. તો મારૂં

મૃત્યુ નીપજાવી છુટકો કરો !"

"મહાત્મા તુમ બસ અલગ હો જાઓ ! મત મારો, આ ભુત પ્રેત નહીં મગર કોઇ અજબ પૂતલા હય ! તુમને પચીસ પચીસ ચીપીઆ લગાયા મગર જીતી હય; ઉસ પરસેહી સમજ લેના કે વો મરનેવાલી નહીં હય; તુમ મત મારો, અલગ હો જાઓ !"

"અચ્છા મહાત્મા હમ અલગ હો જાતે હય, આપ ઉસ્કી તપાસ કરો; વો કોન હય !"

"ભયા જાઓ આશ્રમમેંસે મેરા તુંબીપાત્ર લાઓ; ઓર ગંગાજલકા અભિમંત્રન કરેલા જલ લાઓ !"

"હાં અભી મેં લાતા હું !"

"મહારાજ મારો મારો શા માટે મારતા અચકી ગયા; મારો ! જગતમાં મરનારને કોઇ મારતું નથી ! આ વિચિત્ર ન્યાય કયાંનો ? ભગવાનને આ વાતનો ઠપકો શી રીતે આપવો ? આત્મભોગ આપનાર અધીરા અને આતુરને કોઇ અચકાવતું નથી ! વિશ્વ સામે થનારનેજ વશ થાય છે, પાછળ હઠનારનેજ દબાવી દે છે ! અધીરા આગ્રહીથી દરેક જણુ અકળાય છે ! મરણીઆથી આપદા દોઢ ગાઉ દુર જાય છે ! બ્હીક આપદા ત્રાસ કે પ્રીત, મર્યાદામાંજ રમી રહી છે; અમર્યાદિત આગ્રહીથી અવની ધ્રુજી ઉઠે છે, અને વિશ્વ પાછું હઠી વંદન કરે છે !"

"મહાત્મા લ્યો યે ગંગાજલકા કમંડલ !"

"હાં લાવો અભી મેં ઇસ ઓરતકુ સીધી બનાઉં !"

"બોલ રંડી તું કોન હય ? ભુત હય, પ્રેત હય, ડાકન

હુય કે, પિશાચની હુય ? બોલ સચ બોલ, તું કોન હુય ?"

"મહારાજ. હું તે હું છું, જેને તમે નયનથી જુઓ છો તે જ હું છું ! હું સાચુ કહું છું ! તમારે ફાવે તેટલું ગંગાજળ નાંખવું હોય તેટલું નાંખો; મંત્રેલું જળ જેટલું જોઇએ તેટલું નાંખો ! હું ભુત પ્રેત કે ડાકણ હઉં ત્યારે બળીને ખાખ થાઉં ને ! હું તમને સાચેસાચું જણાવી દઉં છું કે હું એક દુઃખીઆરી મરવાને તૈયાર થએલી અરે મૃત્યુને શોધનારી હતભાગિની સ્ત્રી છું ! મરવા માગું છું. હરકોઈ રસ્તે પણ મોત શોધું છું પણ મૃત્યુ મારાથી દુર ભાગતું જાય છે; તમારા આટલા બધા ચીપીઆ મારા શરીર પર પડ્યા પણ એક લોહીનું બુંદ સરખું નીકળતું નથી; અરે મને કાંઈ પણ અસરજ થતી નથી; આ શું કહેવાય ? મોત મોત તું ક્યાં છે ? મૃત્યુ મૃત્યુ તું મારા વાસ્તે નિરમાણ થએલું ક્યાં છુપાઇ ગયું છે; આવ આવ તને હું પ્રેમથી બોલાવું છું કે તું મારા માટે, જલ્દી આવ ! હું કરગરી, કરગરીને માગું છું કે તું વ્હેલું આવ !"

"બાઇ તું કોન હુય ? તેરા ઇધર આનેકા સબબ ક્યા હુય ? સચ બોલ ! મેં તુજકુ નહીં સતાઉંગા ! મેરા ભીતરમેં તેરે વાસ્તે દયા ઉત્પન્ન હુઇ હુય ! બોલ સચ બોલ, કીસીકા ડર મત રખ ! તું કોન હુય ? સચ બોલ !"

"મહારાજ હું સાચું કહું છું કે હું દુઃખી સ્ત્રી છું; મરવાને તૈયાર થએલી આત્મભોગ આપનારી એક સાહસિક અબળા છું ! હું ભૂત પિશાચ કે ડાકણ નથી; જુઓ, મારા પગ સીધા છે, આ મારો બરડો જુઓ ! હું દુઃખીઆરી દીન

અબળા છું ! ભૂત પ્રેત હોત તો ક્યારનીએ તમારા મંત્રેલા પાણીથી બળી ભસ્મ થઇ જાત ! પણ મહાત્મા હું એક દુઃખીઆરી દીન અબળા છું !"

"અચ્છા મેં તેરા કહેના સચ માનતા હું, અગર ચક્ષુસેં તેરેકુ દેખતા હું કે તું ભૂત નહિ હય મગર કોઈ ઓરત હય !"

"એ તો હું તમને ગાજી ગાજીને કહું છું કે હું મોતને શોધનારી એક અબળા છું !"

"ઇધર આનેકા તેરા ક્યા સબબ હય ?"

"મહારાજ મરવા સારૂ આવી છું !"

"અચ્છા તેરેકુ એ દુનિયામેં મોત નહિ માલમ પડતા હય ?"

"મહારાજ હું મોતને માટે હજારો ગાઉથી હીંડતી હીંડતી છેવટ અહીં આવી છું. મોતના અનેક ઉપાયો હું મારા ઉપર અજમાવી ચુકી છું છતાં પણ મૃત્યુ મારાથી આઘું જાય છે; એમ ધારી હું મૃત્યુની પાછળ પડેલી છું ! દુનિયામાં મનુષ્યની પાછળ મૃત્યુ છે અને અત્યારે મૃત્યુની પાછળ હું છું !"

"અચ્છા એ સબ ધાંધલ કરનેકા તેરા સબબ કયા હય ?"

"સબબમાં એજ કે હું મરવા માગું છું; મારો કેમે કરી પ્રાણ નીકળતો નથી; મારા શરીરમાંથી મારો જાન શી રીતે જાય તે જ હું શોધું છું !"

"હાં મગર મેં તુજકુ યે પૂછતા હું કે જાન નીકાલનેકા ક્યા સબબ હય ?"

"મહારાજ એ મારી કરમકથા લાંબી છે, પણ ટુંકમાં

હું આ દુનિયામાં જીવન ધારીને ધરાઇ ગઇ છું; હવે પળ વાર પણ જીવવા માગતી નથી; મને હવે મૃત્યુજ વ્હાલું લાગે છે!"

"અચ્છા યહ દુનિયામાં મનુષ્યકુ માગ્યા મ્હોત નહિ મીલતા હય! એ તેરેકુ માલમ હય કે નહિ?!"

"મહારાજ તમે જે કહો છો તે સુખી મ્હોત છે! એને નિર્માણ અને શાંત મૃત્યુ કહે છે અને અંગ્રેજીમાં એને હેપી ડેથ કહે છે, પણ હું તો એકસીડેન્ટલ ડેથ અચાનક મૃત્યુ દુઃખી મૃત્યુ માગું છું, અરે વગર નિર્માણ કરેલું મસ્તીખોર મોત માગું છું! આપઘાત કરવા ઈચ્છું છું! આ શરીર પર જેટલા થઇ શકે તેટલા પ્રકારના અનેક આપઘાત કર્યા, આઘાત કર્યા, કુદરતી અને વગર કુદરતી ભયંકર ઉપાયો અજમાવી ચુકી; પણ આ શરીર પર તેની કાંઈ પણ અસર થતી નથી, અરે મને મ્હોતજ આવતું નથી!"

"અચ્છા મેરે ખ્યાલમાં તેરા ખ્યાલ આ ગયા! તું બડી મક્કાર ઓર કર્મચંડાલ ઓરત હય! તુને બોત બોત ભારી કઠીન ઓર ભયંકર કુકર્મો કીયા હય! અબી એ સબ કુકર્મોકા ફલ તેરેકુ મીલતા હય; કરની તેરેકુ અબી અચ્છી તરેહસે શિક્ષા કરેતી હય, ઓર તુમ મરનેકુ માગતી હય, હાં બરાબર બરાબર મેં સબ સમજ ગયા; રંડી તુમ અબી નહિ મરેગી! તેરી અવધ લંબી હય, તેરા પાપ બ્હોત હય, તેરા કર્મ બ્હોત કુડા અવશેષ હય, જહાં તક તેરા પાપ મોજુદ હય વહાં તક તેરે વાસ્તે મ્હોત નહિ હય, જો ઇસ માફક ઇનસાનકુ મ્હોત માગે મીલતે તો સારી દુનિયા આપસ આપસમેં ખુન ટંટા ફીસાદ

કરકે કટાકટ કતલ ચલાતે ઔર જહાનસે જીંદગી બરબાદ કરકે બડા જુલમ વરતાતે! મગર ઇસ માફક કભી નહિ હોતા; નારાયનકી ગતિ બડી અકલ હય! ઓ મનુષ્યકુ માલમ નહિ હોતી! જહાં જલ હય વહાં સ્થલ બન જાતા ઔર જહાં સ્થલ હય વહાં જલ બન જાતા! અર્થાત્ મ્હોત માગનેસે જીંદગી લંબાતી, ઔર જીંદગી માગનેસે મ્હોત નજીક આતા હય!"

"હા મહાત્મા એ પ્રમાણે મારે અવળી ગતિ થઇ છે. આપની કલ્પના સત્ય છે. આપ જે અનુમાન મારી જીંદગી પર બાંધો છો તે સત્ય છે. મેં પાપ કરવામાં ક્યાશ રાખી નથી; અર્થાત્ મારાં કામ એવાં ભયંકર અને કુડાં છે કે મારી તેના પ્રમાણમાં શી ગતી થશે અર્થાત મારૂં શું થશે તેનું મારાથી કાંઇ વિચારી શકાતું નથી. મારી કથની અને કરણી એવા વિચિત્ર અને ભયંકર પ્રકારની છે કે કોઇને કહી જાય તેમ નથી! મારી આવી અધોગતિ થવાનું કારણજ મારી કુડી કરણી છે. મહારાજ હવે હું દુઃખ ખમી ખમીને અકળાઈ ગઈ છું. મારાથી હવે સહન થઇ શકતું નથી. મારી મગજશક્તિ તથા સહનશક્તિ હું બીલકુલ ગુમાવી બેઠી છું. અર્થાત્ હું કોણ છું શું કરૂંછું શું બોલું છું અને ક્યાં જાઉં છું તથા ક્યાં રહું છું તેનું મને કાંઇ ભાન રહેતું નથી. એક ક્ષણમાં આત્મજ્ઞાનના વિચારમાં હું ઝોલે ચઢી જ્ઞાનમાં ડુબી જાઉં છું અને એક ક્ષણમાં અજ્ઞાન ઉન્માદ અને જુવાનીના તોફાનમાં વાયરે ચઢી કાંઈનું કાંઈ કહી નાંખું છું અર્થાત્ કાંઇનું કાંઇ કરી નાંખું છું; આ પ્રમાણે મારી સ્થિતિ થઇ છે. મહાત્મા જો આપ પરમાત્માને

પીછાની શકતા હો, અગર, જો કોઈ આત્માને સુખી કરવાની શક્તિ અગર લાગણી કે દયા ધરાવતા હો તો મને મારી સ્થિતિ અનુસાર કોઈ યોગ્ય અને સારો ઉપાય બતાવો, અગર મારૂં મોત નીપજાવી મને આ અધમ દશામાંથી મુક્ત કરી મારૂં કલ્યાણ ચ્હાઓ. હું આપને બે કરજોડી વંદન કરૂં છું! પ્રભુ મને કોઇ સારા માર્ગે ચઢાવો, અરે મને આ ભયંકર આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિમાંથી, કાંઇક શાન્તિ અને સુખ મળે તેવો સન્માર્ગ બતાવો! ભગવાન આ ભુંડી ભટકતી ભામાને સારે માર્ગે ચઢાવી કૃપા દર્શાવો!"

"બાઈ ભગવત તેરા ભલા કરેગા! ભગવત પર ભરોંસા રખના! દીનદયાળ પ્રભુ દીન પર દયા કરેગા! વો નિશ્ચયે સમજના કે નારાયણ કીસીકા પન બુરા નહિ કરતા! મનુષ્યકા સારા બુરાં કરનેવાલા ભગવત નહિ હય મગર મનુષ્યકી કરની હય! જયસી મનુષ્યકી કરની હય વયસી મનુષ્યકી ભરની હય! ઇસ હાંથસે દેદો ઓર ઈસ હાથસે લેલો! તુમ કીસીકુ મારેગા તો તુમ અવશ્ય મરેગા, જો તુમ કીસીકુ ઠારેગા તો અવશ્ય તુમ ઠરેગા! મનુષ્ય સુખી કરનેસે સુખી હોતા હય ઓર દુઃખી કરનેસે દુઃખી હોતા હય! જયસા કરતા વયસા ભરતા! ઇસ દુનિયામાં જન્મ લે કર મનુષ્ય જહાં તક ભલાઇ કરતા વહાં તક વો ભલાઈકા ફલ ભોગવતા; જહાં તક વો બુરાઈ કરતા વહાં તક વો બુરાઈકા ફલ ભોગવતા; અર્થાત્ સુખ દુઃખ પામનેસે, રોતે હસ્તેમેં, શાંતિ ઓર અશાંતિમે પરમાત્મા બિચમેં નહિ આતા મગર અપના સારા નરસા કાર્ય નેકી ઓર બદીકા

નતીજા આતા હય! મનુષ્ય કભી તક પરમાત્માકુ ઠપકા દેનેકુ લાયક નહિ હય! પરમાત્મા અલગ હય, મનુષ્ય અલગ હય; સુખ દુઃખ અલગ હય ઓર સગાંવ્હાલાં ઓર દુનિયા અલગ હય! એ સબ અલગકી જબ બગલગીરી હો જાતી જબ સુખ દુઃખ ઓર મનુષ્ય વો બી બગલગીરીમાં ચકાચક ઓર ઝુકાઝુક હો જાતા હય! નારાયન સબસે પર હય, અલગ હય, ઉન્કુ કુચ્છ લેના નહિ ઓર દેના નહિ! તુમારા કરમ તુમારી સારી નરસી સ્થિતિ ઉપસ્થિત કરતા હય! ભગવાન કેવળ દયાસાગર હય! વો દયાળુ દુઃખી ઓર પાપી પર ભી દયા કરતા હય, વો દીનાનાથ સબકુ ભૂખા ઉઠાતા હય મગર કીસીકુ ભૂખા સોને દેતા નહિ હય! કીડીકુ કન ઓર હાથીકુ મન દેનેવાલે વો દીન-દયાલ સબ ઇનસાન પર દયા વરસાવતા હય! ઇનસાન ભગ-વાનકુ ભૂલ જાતા હય મગર ભગવાન ઈનસાનકુ નહીં ભૂલ જાતા હય! ભગવાનકુ જાનનેવાલેકી ભગવાન અવશ્ય કરકે ખોજ રખતા હય, મગર ભગવાનકું તજનેવાલેકા ભગવાન કભી બુરા નહીં કરતા હય, મગર ઈનસાન ભગવાનકુ તજતા હય મગર ભગવાન ઈનસાનકુ નહીં તજતા હય! વો દયાલુ સારે દીન ઓર સારી રાત મનુષ્યકી રક્ષા કરતા હય! બાઈ એ સબ કલેશકુ છોડકર કરૂનાસાગર કીરતારકુ યાદ કરો! નાચી કુદી નારાયનકા ભજન કરો. બહોત દુઃખ પડે જબ સમજ લો કે સુખકી આગાહી હય! ક્ષણુ વારમાં સુખ આયગા; જબ બહોત સુખ પડે તબ સમજના કે ક્ષણુ વારમાં દુઃખ આયગા! બાઈ સુખ દેખકે હરખાના મત ઓર દુઃખ દેખકર ગભરાના મત!

રોના ઓર ગાના એ સબ ઢોંગ હય! નયન ખોલકર કદમ ભરો; મનન કર કર કરમ કરો! પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપ્ત હય; તિમિર ઓર પ્રકાશમેં ભી નારાયન મનુષ્યકી કરની જો શકતા હય! મનુષ્યે યહ સૂત્ર અવશ્ય યાદ રખના ચાહિયે કે જો જો સારા નરસા કામ મનુષ્ય કરતે હય, વો સબ પરમાત્મા સ્વર્ગકે દફ્તરમેં નોંધ લેતા હય; ઓર મનુષ્યકુ ભલાઈ ઓર બુરાઇકા ફલ ડગલે ડગલે સંસારમેં ભોગવવા પડતા હય! આસમાનમેં હાથ જોર કર પરમાત્મા પર નજર કરો ઓર જમીપેં શીર ઝુકા કર બ્હોત વિચાર કરકે કદમ ભરો! જો કાંઈ કરો વો બ્હોત વિચાર કરકે મનમાં અચ્છી તરહસેં કરનીકા ખ્યાલ રખ કર કરો!"

"મહાત્મા તમારાં વચન તમામ સત્ય છે! આપે જે કાંઈ કહ્યું તે તમામ મારૂં હીત વિચારીને કહ્યું છે પણ પ્રભુ મેં જે કાંઈ કર્યું તેનું શું કરવું? કરણીનાં દુઃખ શી રીતે અટકાવી શકાય તેનો કાંઈ રસ્તો બતાવો!"

"બાઈ તું કોન હય! તેરી જાત કોન હય! તુનેં કીસ પ્રકારકી કરની કીતી હય? તેરા નામ કયા. તેરા ગામ ક્યા! ઓર તેરા કામ કયા?! જો કુછ તેરી કરની હય ઔર તેરી હતભાગ્ય સ્થિતિ હય વો સબ મેરેકુ જો તેરેકુ કુચ્છ કહેનેસે હરકત ન હોવે તો સુનાઓ! મેં સુનનેકુ મંગતા હુઉં!"

"મહાત્મા મને કહેવામાં કાંઇ હરકત નથી; જો આપ સાંભળવા માગો છો તો હું તમને મારી સ્થિતિ કહી સંભળાવું છું! મારૂં મન સાક્ષી પૂરે છે કે પ્રભુ આપના સત્સંગના પ્રભાવે

કરી મારૂં દુઃખ કમી થશે ! મારૂં ડાબું નયન પણ ફરકી ફરકીને જણાવે છે કે આપની શુભાશિષથી મારૂં કલ્યાણ થશે ! પ્રભુ આપના અભિમંત્ર કરેલા જળના સ્પર્શથી મારા શરીરની કંઈક વેદના કમી થઈ છે, ભગવાન તમારા ચીપીઆના મારથી તથા તમારા જ્ઞાનોપદેશથી મારી કાયા કંઈક પાવન થઈ હલકી થઈ છે ! મહાત્મા મારૂં મન હવે હરખાય છે અને હૃદય કબુલ કરે છે કે સતસંગતના પ્રભાવે કરી કંઈક મારૂં કલ્યાણ થશે !"

"બાઈ ભગવાન તેરા અવશ્ય ભલા કરેગા; વો ગંગામૈયા જરૂર તેરા કલ્યાન કરેગી ! કાશીવિશ્વનાથ જરૂર તેરા દુઃખ કમી કરેગા ! મૈં તુજકુ આશિર્વાદ દેતા હુઉં કે શંકર તેરા કલ્યાન કરો ! પ્રભુ તેરા સબ કષ્ટ હરો ! નારાયન તેરા ભલા કરો ! ભગવત તેરા ઉદ્ધાર કરો !"

"પ્રભુ મારાં પાપ માફ કરો !"

"બાઈ હમ સાધુસંત સારે જગતકે કલ્યાન બાંચતે હય હમ સબ લોક પરમાથકે લીયે ઓર જગતકા કલ્યાનકે લીયે શંકરકી ઉપાસના કરતે હય ! હમ સબ સાધુ તેરા કલ્યાન બાંચતા હય ! પરમાત્મા તેરા ભલા કરો ! નારાયન તુજકુ સુખી કરો ! કૈલાસપતિ કાશીવિશ્વનાથ તેરા કષ્ટ હરો !"

"મહાત્માઓ તમારો આશીર્વાદ હું શિર પર ચઢાવું છું. હવે તમે સૌ આ દુઃખીઆરીની કર્મકથા સાંભળો !"

હરીગીત.

વિશ્વમાં વિખ્યાત ને રળિયાત રૂડો પ્રાન્ત છે,
ગરવો ગુણી ગંભીર ગંજવે ગગનને ગુજરાત છે;

આબાદ ને નિરવાદ સુંદર શહેર અમદાવાદ છે,
ભગવતિ સાબરમતી વહે ગંગા પુણ્યવતી યાદ છે. ૧
અભિધાન ગુણનિધાન ધીગુ ધામ એ મુજ સ્થાન છે,
વાસો કરી વસતા સગા વ્હાલા જે સુખનિધાન છે;
વિશ્વપાવન પાપદાહન વિપ્રની મુજ ન્યાત છે,
જ્ઞાતિ સુધારક રાયજી પુરૂષોત્તમ પ્રિય તાત છે. ૨
સુખકારીણી દુઃખહારીણી મણીલક્ષ્મી મારી માત છે,
મોંઘી મતા પરધન સુતા કાન્તા ઉભી આ હયાત છે;
ભાવે ભણાવી ગણાવીને પરણાવી મુજને પરી કરી,
દામ લીધાં ચામના મુજ તાતે શૉક્ય ઉપર ધરી. ૩
કન્યા તણો વિક્રય કરી સૌ લાજ લાયકી પરહરી,
કુળ કીરતીપર ધરી કોયલો ધન કોથળી લીધી ખરી;
બાંધી મને રૂંધી મને શૂળી શૉક્યપર વિંધી અરે,
જીંદગાની જીવનની કરી ધુળધાણી ચિતડું ચરચરે. ૪
ક્લેશ ને કંકાસના બહુ ત્રાસ વધીઆ અતિ ઘણા,
નિત સાસુ સસરા શૉક્ય ને વળી કંથ લડે નવ રહે મણા;
મુજ શૉક્ય શાન્તા અભણ ને અજ્ઞાન ગરીબ સુતા હતી,
ધાકે દબાવે સાસુ સસરા તેમ તે દબાઇ જતી. ૫
મારે પ્રહારે બાળે નિશદીન કષ્ટ સૌ તે સાંખતી,
જે જે બતાવે કામ સૌ કરતી ભુંડું નવ ભાખતી;
ધાન પેટે વૈતરૂં ઘરનું કરી દીન ગાળતી,
પેટ પ્રજા થાતી નહી કહી નિત સાસુ બાળતી. ૬
બેસી ન કોઇ પીયરમાં તેને હતું નહીં રાંકડી,
વખ્યાં હતી સંસારમાં ત્યાં ભાગ્યરેખા સાંકડી;

ગુણવાન ને નિતિવાન નાથ દયાનિધાન હતા રૂડા,
સંતાપતા નવ સાંખતા પિતુ વેણુ જે કથતા કુડા. ૭
કિંમત હતી કાન્તા તણી હિંમત નહોતી બોલવા,
મોહન માવડીઆ હતા શક્તિ ન ન્યાયને તોળવા;
બી. એ. થએલા કંથજી મુજ ભાનુશંકર નામ જે,
પરણ્યા પુનર પિતુ વેણુથી કુડું કર્યું એ કામ છે. ૮
શાન્તા સલુણી સુંદરી સુખકારીણી હયાત છે,
બી. એ. થએલી કાન્તા હું તે સાથ પરણ્યા આઘાત છે:
ચાતુર એ આતુર ચારૂ શૉક્ય પ્રેમાતુર હતા,
એક દીન ક્રોધાતુર બની કંઇ વાતમાં ખાધા ખતા, ૯
માબાપથી લડતા ઝગડતા ઉકળ્યા કંઇ ક્રારમા,
મેં ભુંડીએ દુભવ્યા ઘણા મેંણાં દીધાં નવ ધરી તમા;
માતે કર્યો વળી કલેશ ખુબ નવ લેશ દીલમાં ધરી દયા,
આઘાત અંતરમાં થયો શાન્તા સમીપ તે તો ગયા. ૧૦
બેભાન બાળા તે બની દેખી દુઃખી ભરથારને,
સાન્તવન કરતી તે સાધવી વિનવતી કીરતારને;
નિત્ય કલેશના વ્યવહારમાં મુજ શૉક્ય શાન્તા ગઇ મરી,
દુઃખી થયા ખુબ દીલમાં મુજ શ્યામ દીન બન્યા હરી ! ૧૧
મુજ કંથને માબાપથી ઝઘડા અને રગડા થયા,
ચાલ્યો વિગ્રહ ઘર વિષે નિત લોહી ઉકાળા રહ્યા;
ઘેલા બન્યા એ પ્રેમમાં નવ વાત કોઇની દીલ ગમે,
ઘડીમાં લડે ઘડીમાં રૂએ ઘડીમાં ઘુમે ઘડીમાં રમે. ૧૨
એક દીન આવ્યા પાસ મુજ કંઇ વાત કરતાં તો કરી,
ગુસ્સે થયા વશ ના રહ્યા શિક્ષા સખત મુજને ધરી;

ઝઘડો મચાવ્યો જંગનો જાલમ ક્રોધાતુર બની,
મારી મને ખુબ કારમી લોહી લુહાણ થઇ ઘણી. ૧૩
મુજને મરી ગઇ જાણીને ઉભા ન કોઇ ના ઝાલીઆ,
માબાપ સાસરીઆં તણી બીતી ધરી ઝટ ચાલીઆ;
મધ્યરાતના ઉઠી ચાલીઆ સીધા ગયા તોફાનમાં,
ચિત્તા કરી બાળી હતી જ્યાં શાન્તાને સ્મશાનમાં. ૧૪
મસાણમાં શાન્તા તણો પોકાર દીલથી કરી કરી,
ઘેલા બનીને ઘુમીઆ શાન્તેજ શાન્તે સ્મરી સ્મરી;
નદીમાં પડી દેહ મુકીઓ પતો ન લાગ્યો કંઇ જરી,
દીનમાન મારો રૂઠીઓ રંડાપો આવ્યો હરી હરી! ૧૫
બાલપણમાં રાંડી હું એ વાત નવ ગમી તાતને,
તત્પર થયા કરવા પુનર્લગ્ન ગૃહી મુજ હાથને;
એક છેલશંકર વકીલ જે સાથી સુધારાનો હતો,
તે સાથ પરણાવી મને પુનર કરી ભવને છતો! ૧૬
ફેશનતણા વિલાસનો રાગી અને દીમાયતી,
પોઝીશન રાખે સદા હરબગ સુધારે વિલાયતી;
આવકતણું નવ જોર જાવક ચોગણી ચાલી જતી,
સુધરેલ એટીકિટમાં દીનપર દયા તો દીન થતી. ૧૭
ઘરમાં મળે નવ ધાન ખાવા ઠાઠ સાહેબશાઇ ઘણો,
બાંધ્યું બજાર ઉધારમાં, એ રોફ સુધારાતણો;
પહેલાં નભ્યુંજ દમામમાં પાછળ પોલ ન ચાલીયું,
સુધરેલ શાખ સરાફની ચાલી ગઇ ત્યાં થઇ રહ્યું. ૧૮
લેણદારો આવીને કુડી ધમાલ કરે સદા,
પ્રોમીસ મીઠાં વચનનાં થાતાં ન વકીલથી અદા;

થાતી ફજેતી નિત્ય પુનર્લગ્નની તો આંગણે,
લડતા દીસે સૌ લેણદારો, વકીલ ઉર નવ કંઇ ગણે. ૧૯
વકીલ કોરટમાં જતા સંતાપતા સૌ આવીને,
વદતા વચન ભુંડાં જીભે એ વાત નવ ગમી ભાવીને;
મનહર નામે મિત્ર એકજ વકીલનો નિત્ય આવતો,
પૈસા પદરના આપીને દેવુંજ તે ચુકાવતો. ૨૦
વ્હાલો બન્યો તે વકીલનો ઘરમાં થયો મનમાનતો,
વકીલ કરતાં વધુ મને ભાભી કહી રીઝાવતો;
મનડું મળ્યું મનહર મને રાગી બન્યાં અમે રંગમાં;
એ રંગનો અનુરાગ તો એક દી થયો ખુબ જંગમાં. ૨૧
આનંદથી ટેબલ પરે મનહર અને હું બેસીને,
ચાહ પીતાં પ્રેમથી આવ્યા વકીલ પ્રવેશીને;
નાંખી ગળામાં હાથ બીડી પાનની ખાતાં હતાં,
ઘટ પાપનો ફુટી ગયો ખાધા અમે ખુબ તો ખતા. ૨૨
ઝાલી ગળુ મનહર તણું માર્યો વકીલે માર ત્યાં,
મનહર કુટાયો બારીમાં ફંદે ફસ્યો તે જાય ક્યાં;
આવ્યા મને જ્યાં મારવા. હીંમત ધરી સામી થઇ,
હાથે કરેલાં ભોગવો બાજી બધી બગડી ગઇ. ૨૩
છેલશંકર વકીલથી છેડા કરી છુટા અરે,
સલામ ભરીને ચાલી હું તો છુટી બનીને આખરે;
જાહેર ખબર પેપર વિષે વાંચીજ સ્ત્રી શિક્ષક તણી,
તોરણગઢના સ્ટેટમાં અરજી કરી મેં તો ઘણી. ૨૪
મળવા મને રૂબરૂ તણો ઉત્તર આવ્યો નૃપ તણો,
ચાલી ત્વરાથી સ્ટેટમાં આનંદ વ્યાપ્યો ઉર ઘણો;

વંદન, કરી ઠાકોર કાલુભા સમક્ષ ઉભી રહી,
જોઇ મને દરબારશ્રીએ પત્ર પર લીધી સહી. ૨૫
મ્હેતી તરીકે રાખીને આપ્યો ઉતારો અલાયદો,
ફરકે નહિ મુજ પાસ કોઈ સખત કીધો કાયદો;
સુંદર હતો મમ ઠાઠમાઠ ને વચન ચાતુરી ઘણી,
ફૅશન સુધારે ઉડતી વાતો કરૂં બ્યુટી તણી. ૨૬
હિમાયતી ઠાકોર સુધારા તણા પોતે હતા,
નિજ સ્ટેટમાં સુધરેલ રીત રિવાજ નિત્યે ચાલતા;
સ્ત્રી કેળવણીના હતા અગ્રેસર મેમ્બર શુરા,
ઇગ્લીશ ટયુશન આપવા અંતર હતા આતુર પૂરા. ૨૭
રાખી મને નિજ સ્ટેટમાં કન્યા સોંપીજ કળાવતી,
રહેવા મને એક બંગલો આપ્યોજ સુંદર ખુબ અતિ;
તહેનાતમાં પોતા તણો વ્હાલો હજુરી જે હતો,
રઘલો ખવાસ હતો રૂડો સોંપ્યો મને મનમાનતો. ૨૮
થોડા દિવસ વીત્યા પછી દરબાર બદલાણા અરે,
મોહ પામ્યા મુજ પર કરવા લગન આતુર ખરે;
કહેણ રઘલા સાથ કાંઇ કહાવે મને નિત્ય તો નવાં,
પગાર પર ઇનામ આપે મુજને લલચાવવા. ૨૯
એક દીન આવ્યા અરે મુજ પાસ ઠાકોર કારમા,
કરવા પુનર્લગ્ન થયા તૈયાર રાજ્યની મુકી તમા;
પટાવીને લલચાવીને તલસાવીને વિલસાવીને,
વ્હાલી કહી વળગી પડ્યા રાજરાણી બનાવીને. ૩૦
બહુ ધામધુમ આનંદથી કર્યું રાજલગ્ન અવનવું,
બક્ષી મને બસ રાજમુદ્રા રાજસત્તા ક્યાં જવું !

દાખલ સુધારા મેં કર્યા કંઇ રાજમાં બહુ રાજતા,
શ્રી કામદારો રાખીને કોરે કર્યાજ અછાજતા. ૩૧
દરબાર ને હું રોજ રહેતાં રંગ ને વિલાસમાં,
છાનીજ પ્રીતિ સાંધતી રહુ સાથ હું ઉલ્લાસમાં;
રાજની સત્તા બધી આવી ગઇ મુજ હાથમાં,
રાજરાણી હું બની કંઇને નચાવી નાથમાં. ૩૨
રંગ ને આનંદમાં રમતી હતી બની રાગીણી,
દરકાર દુનિયાની તજી ફરતી બની વિલાસીની;
નસીબ મારૂં ત્યાં ફૂટયું બાજી બધી બદલાઇ ગઇ,
હુલ્લડ થયું રૈયત વિષે અંધાધુની જબરી થઇ. ૩૩
તાર કરી તેડાવીયા ઝટ સમરસિંહ પરમારને,
થઇ એકઠા કંઇ આગેવાનો કર લીધો અખત્યારને;
સામા હતા કન્યા તણા પરમાર જે આવ્યા ધસી,
રમખાણ મચી રહ્યું કેદ કરવા મહેલમાં હું ગઇ ફસી. ૩૪
નાઠી રાતોરાત રઘલા સાથ હું મોટર ચડી,
કરવા અમોને કેદ ટુકડી એક ત્યાં પાછળ પડી;
અધવચમાં અચકી પડી મોટર મારામારી થઇ,
લડતાં ઝગડતાં નાસતાં ગાડીજ ભાગી ત્યાં ગઇ. ૩૫
બાથમબાથા કારમી કાપંકાપી થઇ રહી,
રઘલો કપાયો માર્ગમાં ત્યાં લોહીની સરિતા વહી;
ભાલો લઇ સામી થઇ કંઇ મારીઆ અસ્વારને,
રક્ષક અમારા ત્યાં મુઆ વળતી મળી નહિ વ્હારને. ૩૬
આવ્યો ધસી રજપૂત એક પકડી મને ખુબ બળ કરી,
છટકી ગઇ ભુજ બાથથી છાતી વચ્ચે ધરીને છરી;

ધરણી ઢળ્યો રજપૂત તે આવ્યો કટારી કર ધરી,
શિર કેશ ઝાલી માહરા પટકી મને ખુબ ફરી ફરી. ૩૭
બેઠો ચઢી છાતી પરે મુજ નાક કાપ્યું રીસમાં,
બેભાન મૂર્છાવશ થઈ બેબાકળી હું ચીસમાં;
શબ લઇ રઘલા તણું સૌ ચાલીઆ પાપી ખરે,
કળ વળી મુજને જરી ત્યાં નાઠી છટકી હું અરે. ૩૮
જંગલ વિષે જ્યાં નાસતી બાવો મળ્યો સામો મને,
અટકાવી મુજને તાકુકી કાંકુ અહીં આવ્યો કને;
નજરે વિલોકી રૂપ મારૂ અધ બનીઓ મોહીને,
કામાંધ મુજને વળગીઓ કેડો લીધો ચિત પ્રોઇને. ૩૯
પ્રીતે બનાવી રામકી મુજ વેશને પલટાવીને,
બાવી કરી વેરાગીણી મુજ ભાગ્યને ઉલટાવીને;
કરમાં લઇ હું તંબુરો ભીખ માગવાને નીસરી,
ગાતી ભજન ફરૂં ગામમાં લજ્જા બીતીને પરહરી. ૪૦
ચાલુ બાવા સંગ રંગ હું ભાગ્યના જોતી અરે,
ત્યાં તો ઘડી બદલાઇ ગઇ મુજ ભાગ્ય રૂઠ્યું રે ખરે;
મહાદેવના દેરા સમીપ એક જીરણ ત્યાં હતી ઝુંપડી,
આશ્રમ બાવાનો હતો રહેતા અમે રજની પડી. ૪૧
એક દીન સંધ્યા સમયમાં ચુલો બનાવી રાંધતી,
મુજ ભાગ્યને ધિક્કારતી કંઇ કલ્પનાઓ બાંધતી;
બાવો ગયો ન્હાવા તલાવે મુકી મુજને એકલી,
ફરતા યુવક કોઇ આવીયા રમતાજ ગંજીફા મળી. ૪૨
રમતા રમત કરતા ગમત ગાતા મીઠું કોઈ ગાનરે,
કાન ચમકયા માહરા થઇ ગાનમાં ગુલતાનરે;

આવી ઉભી હું બહાર ગાયન મીઠડું સુણુતી અરે,
ત્યાં તો અચાનક ધસમસ્યો બાવોજ આવ્યો હરે હરે. ૪૩
શંકા ધરી મનમાં કુડી મારી મને ખુબ રીસ કરી,
રોતી કકળતી કરગરૂં બાવે દયા નવ ઉર ધરી;
માફ માગી ધુળ ચાટી વિનવણી કરી મેં ઘણી,
મારી મને ખુબ ઢોર મારે આવી કરૂણા મુજ તણી. ૪૪
એક દીન મળતાં લાગ હું બાવો તજી નાસી છુટી,
રાતોરાત હું ગામ ભેગી થઈ ગઇ અથડાઇ કુટી;
વાસો કર્યો કુંભાર ઘર ખીચડી બનાવી પડી રહી,
પ્હો ફાટતાં નસીબ જોગે સુખની ઘડી મેં લહી. ૪૫
જાતો હતો એક પટેલનો શુભ સંઘ તો કાશી ભણી,
સામેલ થઇ ગઇ સંઘમાં મુજ જાત જણવી બ્રાહ્મણી;
કર્મયોગે મેં દીઠી શુભ સંગતે કાશીપુરી,
પાપ મારાં પ્રગટીઆં મુજ દશા થઇ છે હા બુરી. ૪૬
રક્તપીત ને કોડનો વ્યાધી થયો મુજ અંગમાં,
છીદ્રો પડયાં મુજ શરીરમાં કોરે થઇ હું સંઘમાં;
મુકી મને કાશી વિષે એ સંઘ તો ચાલ્યો ગયો,
વ્યાધી જોઈ મુજ શરીરનો મહા કલેશ સૌને ઉર થયો. ૪૭
કોડે કર્યા જે કર્મ કૂડાં ફળ તેનાં ફાલીઆં,
પ્રેમે કર્યાં જે પાપ હાયે ભાવિમાં તે પ્રગટીઆં;
બદલો મળ્યો બુરો મને વ્યાધિ થયો જીવલેણ આ,
રક્ત પર નિત દડદડે કોને કહેવાયે કહેણ આ. ૪૮
પ્રેમના આચારમાં બુરો કર્યો વ્યભિચાર હા,
ધર્મનીતિને ટાળીઆં મુકી રૂડો વ્યવહાર હા;

માતા પિતાને કંથની છાંયા સુખદ હતી જે ખરી,
મદમાં છકી અભિમાનમાં હું આંધળી ગઇ તો મરી. ૪૯
કોઇને ગણ્યાં નવ મન થકી, મારી કરે ગણના ન કોઇ,
તૃણવત્ જોબનના જોરમાં જખ મારતી દુનિયાં મેં જોઇ;
જોબન નદીના પુર સમ ચાલી ગયું હું શું કરૂં ?
રૂપ કારમું વણસઇ ગયું દુઃખી બનીને થરથરૂં. ૫૦
માન્યો સુધારો મેં મીઠો ફૅશન ગણી સુખદ સદા,
ઉજળું એટલું દુધ માન્યું ઉર વિચાર્યું નવ કદા;
ચાર ઘડીની ચાંદની જોબન સુખ ફીટી ગયું,
ઢાંકણુ ગયું કુવાતણું મુજ ભાવી બળ આવી રહ્યું. ૫૧
હું એકલી થઇ અવનિમાં નવ બેલી કોઇ મારૂં થતું,
શ્વાન સમ ભટકી મરૂં ઉરમાં વિચારૂં શું હતું ?
બણબણે માંખો અરે લોહી પરૂ અંગે ઝરે,
લાખો વીંછીની વેદના મુજ અંગમાં થાતી અરે. ૫૨
સહન થાયે નવ જરા આ રોગની પીડા ખરે,
મરણ માગું મુખ થકી નવ મરણ તો માગ્યું મળે;
પત્થર પરે શીર હું પટકું અંગ ત્રાડુ હાય રે,
નવ જીવ જાગે પંડમાંથી લાગે નિશદીન હ્હાય રે. ૫૩
વ્હાલુ નથી કોઇ વિશ્વમાં આ વિશ્વ પણ વ્હાલું નથી,
વૈરી નથી કોઇ માહરૂં વેરણ વિધાતા પડી મથી;
મારૂ નથી કોઇ જગ વિશે મારી નથી હું માહરી,
માયા અને મમતા બધી જગમાં વૃથા છે લાહરી. ૫૪
મરતી નથી હું પાપણી રોઇ મારતું નથી મુજને,
મરવા જતાં ઉગરી બચું વિધી કહું શું સુજને;

પુન્યશાળી ને કલ્યાણી કોઇ આવો અરે મુજ પાસ રે,
પ્રેમે કરો એક કાર્ય પરમારથ તણું કરી નાશ રે. ૫૫
આ દુઃખમાંથી છોડવો, મારી કરો વિનાશ રે,
મારો મને તારો મને ઠારો મને અવિનાશ રે;
કંઇ વિષ મેં પીધાં અને કંઇ ઝેરને હું ખાઇ ગઇ,
કરવત વિશે મુજ શીર મૂક્યું તોયે દશા વેરણ થઇ. ૫૬
પાપી ગયો નહી પ્રાણ મુજ હું જીવતી રહી પાપીણી,
અગ્નિ ચિતામાં હું પડી તોયે બચી હું પીશાચણી;
ગંગા વિષે ઝંપલાવીયું તોયે મને કોરે કરી,
ત્રણ વાર કુદી હું પડી તોયે કીનારે અને ધરી. ૫૭
થાકી કરી સાહસ હું જીવ કાઢતાં નવ જાય રે,
દુઃખી બની અધ્યરાતમાં આવી ઉભી હું હાય રે;
ચીપીઆ તણો ખુબ માર ખાધો આપનો અંગે અહીં,
તોયે ગયો નવ પાપીયો મુજ પ્રાણ તો પંડમાં સહી. ૫૮
હાથ જોડી કરગરૂં સાધુ કરો મુજપર મયા,
મારી મને સુખી તો કરો જો હોય દીલ માંહી દયા;
મારી શકો નવ મહાત્મા દુઃખ અંગનું આ દુર કરો,
વ્યાધી સમાવો કારમી મુજ આપદા વેગે હરો. ૫૯
ભગવત પડું ચરણે તમારે શરણમાં હું રાંક રે,
છું પાપણી પીશાચણી જોશો જરા નવ વાંક રે;
કાન્તા તણી કથની કહી હે સંત વંદન હું કરૂં,
મારો ઉગારો મહાત્મા ચરણે પડી આંસુ ભરૂં ! ! ૬૦

" બાઇ તેરી કર્મકથની બ્હોત અસરકારક ઓર હૃદયદ્રાવક હય ! જયસી કરની દુઃખકર હય વયસી વો સુખકરભી

હય ! તેરેપર ઇતના દુઃખ પડનેકી ખાસ જરૂર થી ! જો કુછ તેરેપર પરમાત્માએ કીયાં હય વો સબ બ્યાજબી કીયા હય ! યે દુખસે અબી તેરી આંતરશુદ્ધિ હોયગી ! મરનેકે લીયે જબ તું તૈયાર હોતી હય; તો ઇસપરસેહી મેં સમજ લેતાહું કે તું દુઃખસાગરસે તરનેકો તૈયાર હોયગી ! અબી તેરા સંકટકા અંત નજીક હય ! તેરા ભાગ્યકા ઉદય અબી મેં દેખતાહું ! મગર મેં તુજકુ પ્રશ્ન કરતા હુંઉં કે જો કુછ તુને આપઘાતકી કોશીશ કીઈ હય ઓર આપઘાતસેં તું અનેક વાર પીછે પડી હય વો અચંબા કુછ ખ્યાલમેં આતા હય ? ”

“ ના મહારાજ, મારા ખ્યાલમાં કાંઈ આવતું નથી. હું દરેક ઠેકાણેથી પાછી પડી છું. હું સર્વત્ર હારી છું ! મને કંઈ સમજાતું નથી ! મરવા સારૂ મેં ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યા હશે, પણ લવલેશ હું તેમાં ફાવી નથી ! છેવટે થાકી કંટાળી હારી ત્યારે અહીં આવીને અટકી છું ! હવે તમે કાંઇ ચમત્કાર બતાવી મારો અંત લાવો અગર મને તારો કે ઠારો ! હું હવે તમારે શરણે છું ! મહાત્માના ચરણ સિવાય હવે મારો અન્યથા કોઈ ઉદ્ધાર નથી ! ”

“ દેખ કાન્તા, જગતમાં દુઃખકે લીયે મ્હોત નહીં હય ! મ્હોતભી સુખીકે વાસ્તે હય ! મરણ જો હય સો એક જાતકી સુખી નિંદમય અવસ્થા હય ! શાંતિકી અવધ હય ! ભરજંગલમેં ઓર ઉનાલામેં જયસી પાનીકી પરબ ઓર બડકી શીતલ છાંયા હયં અયસી મરન ભી એક સુખી છાંયા હય ! પ્યાસી ઓર દુઃખી આત્માકુ તૃપ્ત કરનેકી વો એક પરબ હય,

હુય, ઔર શાંતીકા સ્થાન હુય ! પુરૂષ પ્રયત્ન ઔર મનુષ્ય યત્ન વો સબસેંહી પર મરન હુય ! મનુષ્યમાં જો કુછ મનુષ્યત્વ હુય તો વો એક કરની હુય ! જીસકી કરની સચ્ચી હુય વો મનુષ્યભી સચ્ચા હુય ! જીસ્કી કરની જુઠ હુય, વો મનુષ્યભી જુઠા હુય ! જગતમાં જયસી કરની વયસી ભરની હુય ! અચ્છા કરોગે જબ અચ્છા પાવોગે, બુરા કરોગે જબ બુરા પાવોગે ! જો કુછ અચ્છા કરતા વો અચ્છા ભરતા ! ઈસ હાથસે કર લે ઈસ હાથસે ભર લે ! સ્વર્ગ ઔર નર્ક વો દોનુ ઈધર હુય ! ઉપર કુછ નહીં હુય; ઉપર જો કુછ હુય વો પરમાત્મા હુય ! સારા નરસાકે ફલ દેનેવાલા દીનદયાળ હરી હુય ! કીસીકુ ખીલાવોગે તો તુમ ખાવોગે; કીસીકુ રુલાવોગે તો તુમકુ રુલાવેગે ! સુખ ઔર દુઃખ, પાપ ઔર પુન્ય દોનું હાથમાં હુય ! નેકી ઔર બદી એ દોનુ તુમારી સામને ખડી હુય ! યહ સંસારમેં સચ્ચાઈકી જીત ઔર દગાકી હાર હુય ! વો તુમને તુમારે નયનસેં દેખ લીયા હુય ! અબી કુછ દેખનેકા બાકી નહીં હુય ! મનુષ્ય જો કર્મીષ્ઠ, ધર્મીષ્ઠ, બલીષ્ઠ ઔર નીતીવાન હુય વો બડા ભાગ્યવાન જ્ઞાનવાન ઔર સુખી હુય ! જીસકા ઉજ્વલ ચરિત્ર હુય વો સદા પવિત્ર હુય ! જીસકા જીવન મલીન હુય વો સદા મલીન હુય ! કર્માચારી ઔર વ્યભિચારી જો હુય વો સદા દુરાચારી દુષ્ટ ઔર પતીત હુય ! વ્યભિચારી કોઈ પન પ્રકારસેં પાવન નહીં હોતા હુય ! વો સદા નાપાક હુય ! વ્યભિચારી મનુષ્યકા કદમસેં ધરતીભી દબા જાતી હુય ! ધ્રુજતી હુય ! વ્યભિચારીકી કભીભી મુક્તિ નહીં હોતી હુય ! નર્ક જો હુય

સો વ્યભિચારીકે લીયે હુય, ઓર સ્વર્ગ હુય વો સદાચારીકે લીયે હુય ! વ્યભિચાર ઓર દુરાચાર વો એક મનુષ્ય ઓર ભગવાનકી બીચમેં આ રહેલી ભાવીકી જબરજસ્ત દીવાલ હુય ! દુરાચારી ઓર વ્યભિચારી વો કભી ભી વો દીવાલસેં આગે બઢતા નહીં હુય ! સંસારમેં સદાચાર, સત્ય, ધર્મ ઓર નીતી જો કુછ હુય સો સબ મનુષ્યકી મુક્તિકા સાધન હુય ! ધર્મ ઓર નીતિ મનુષ્યકી પાંખ હુય, ત્રાપા હુય ઓર સચ્ચ પ્રકારકે આત્માકે કવચ હુય ! વ્યભિચાર કયસા ભયંકર હુય, ઓર વ્યભિચારી કયસા દુરાચારી નીચ પતીત ઓર ચાંડાલ હુય વો મેં તુજકુ અભી બતાતાહું ! તેરેપર જો કુછ સીતમ ગુજરે હુય ઉનકા પરચા ભેદ ઓર રહસ્ય મેં તુજકુ બતલાનેકે લીયે ઇન્તજાર હુઉં, તૈયાર હુઉં ! દેખ પ્રથમ તું કરવત મુકાનેકે લીયે કરવતીઆ પાસ ગઇ, કરવત બંધ હો ગયા, તેરે શીરપર નહીં ચલા, અયસા તેરા કહેના હુય; ઉસકા પરચા ઓર ભેદ મેં તેરેકું બતાતા હુઉં ! ચલ અબ તું મેરી સાથ કરવતકે સ્થલમેં ! જો દેખ, વહાં કયા મઝા હોતી ઓર સચ્ચાઇ કીસ પ્રકારસેં વ્યાપ્ત હોતી ઓર નજર આતી ! ”

“ મહારાજ ચાલો આપણે જ્યાં કરવત મુકવામાં આવે છે ત્યાં જઇએ ! સૌથી પ્રથમ હું કરવતના સ્થળમાં કરવત મુકાવા ગઇ હતી, માટે ત્યાં ચાલો અને ત્યાંના ભેદની મને સમજ પાડો ! ”

“ હાં ચાલો સબ સાધુ ભાઇ, કરવતકે સ્થલમેં ચલો ! ”

“ હાં ચલીએ મહાત્મા ! ”

આ પ્રમાણે કહી મહાત્મા, સાધુઓ તથા કાન્તા ગંગા-કીનારે જ્યાં કરવત મુકવામાં આવે છે તે સ્થલમાં ગયાં; ત્યાં મહાત્માએ યોગરદમ નજર કરી, કરવત ચલાવી જોયું; અને કરવતીઆ સાથે વાતચીત કરી કાન્તાની તમામ હકીકત જાણી લીધી; અને છેવટે બરાબર વિચાર કરી અંતરદૃષ્ટિથી કાન્તાના વાતાવરણનું સારી રીતે અવલોકન કરી હસતા હસતા કાન્તાને પ્રબોધવા લાગ્યા !

" કાન્તા કરવત મુકાનેકે લીયે યે સ્થાનમાં તું આઈથી ?"

" જી હા મહાત્મા, હું આ સ્થાનમાં આવી હતી !"

" તુંને શરીર યે કરવતમેં રખ્ખાથા ? "

" જી હા !"

" ફીર ક્યા હુવા કરવત બંધ હો ગયા ? "

" જી હા આ કરવત બંધ થઈ ગયું !"

" અચ્છા દેખ, તેરા દૃષ્ટાંત પરસે માલૂમ હોતા હય કે વ્યભિચારી ઓરતકા ભોગ લેનેકે લીયે યે કરવત અપવિત્ર હો જાતા હય ! દુરાચારી વ્યભિચારી ઓર કર્માચારી દુષ્ટ ઓરતકા સ્પર્શસેં એ લોહા કંપાયમાન હોતા હય ! યે કાષ્ટ જડબંધ હો જાતા હય ! ભોગ, બલિ, ખોરાક ઓર મ્હોતકા શ્વાસ–આહુતીભી પવિત્ર હોના ચ્હાઇએ ! મલીન પદાર્થ સબકુ મલીન બનાતા હય ! યે બાતકા અભી મેં તેરેકુ પરચા બતાતા-હું દેખ !"

" મહાત્મા આપ સમર્થ શક્તિવાન મહાજ્ઞાની છો ! હું એક પાપણી દુષ્ટ સ્ત્રી છું; આપની પ્રભુતા હું શું પીછાની શકું !"

"હે ચરાચર જગતકે નાથ, હે વિશ્વવ્યાપક વિશ્વાધાર, હે સારી દુનિયાકે માલીક, હે સ્થાવર જંગમમેં વાસ કરનેવાલા વિભુ! હે ભક્તવત્સલ ભગવાન! હે સર્વત્ર સર્વકાલ વ્યાપ્ત હોનેવાલા વિશ્વપતિ, મેં તેરી પાસ શીર ઝુકા કર, હાથ જોર કર એક પ્રશ્નકા ઉત્તર માંગતા હું! જો પ્રભુ ખુદ તુંહી સ્થલમેં જલમેં સ્થાવરમેં ઔર જંગલમેં વ્યાપ્ત હોતા હય, ઔર જો તેરા યે કરવતમેંભી વાસ હય, ઔર જો પોતે માલેક જગતપતિ ઔર સર્વ જીવોકે બનાનેવાલા સરજનહાર તું એ ઔરતકે ભોગસેં જો નાખુશ હોતા હય ઔર સ્પર્શસે અપવિત્ર હોતા હય તો જગતમેં ધર્મકે લીયે, નીતિકે લીયે, નેકીકે લીયે ભલાઇકે લીયે સચ્ચાઇકે લીયે ઔર દાનાઇકે લીયે ધર્મકા પુકાર કર! નેકીકી ગર્જના કર! સારી જહાનકુ રોશન કર કે નેકી ઔર જો સચ્ચાઇ હય વો જગતમેં સચ્ચી પ્રભુતાઈ હય, ખુદાઈ હય!"

મહાત્માનો આ પ્રમાણે પોકાર વિનંતી અને આજવ થતાંજ એકદમ કારમો ચમત્કારી ગેબી નાદ થયો; કરવત ધ્રુજવા લાગ્યું, કરવતીઆ કંપાયમાન થઈ ગયા અને મહાત્મા સાધુઓ તથા કાન્તા હાથ જોડી પ્રભુના નામની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં!

"હું વિશ્વમાં સર્વવ્યાપી વિશ્વાધાર છું! જગતનો સાર છું! જડમાં, ચૈતન્યમાં, સ્થળમાં, જળમાં, સ્થાવરમાં અને જંગલમાં સર્વ સ્થળે મારો વાસ છે. ધર્મ નીતિ અને સત્ય એ મારૂં મૂળ છે! હું સદા નીતિવાન, સત્યવાદી અને ધાર્મિકને અંતરથી ચાહું છું! દુરાચારી, કર્માચારી અને

સર્વદા હું ધિક્કારૂં છું ! જગત વ્યભિચારીથી કંપાયમાન થાય છે, ધરતી વ્યભિચારીનાં પગલાંથી ધમધમી ઉઠે છે, જે સ્થળે વ્યભિચારી કદમ ભરે છે, તે સ્થળ પાપથી, વ્યભિચારથી ધ્રુજી ઉઠે છે, બળીને ભષ્મ થઈ જાય છે ! વ્યભિચારીનું એક ક્ષણમય જીવન ઘરનું, ગામનું અને કુળનું વર્ષોનાં વર્ષોનું પુન્ય ક્ષીણ કરે છે. દેશમાં દુકાળ, આફ્રત અને દરીદ્રતા એ સર્વ વ્યભિચારી જીંદગીના પાપનુંજ પરિણામ છે ! હું સર્વદા વ્યભિચારીથી વિમુખ છું વિમુખ છું વિમુખ છું ! શાસ્ત્ર, પાવક, પાણી અને કાલદુતોના દંડમાં વ્યાપ્ત રહેલો હું વ્યભિચારીને સ્પર્શ કરતાં, તેના પ્રાણ હરતાં અથવા શિક્ષા કરતાં ઘણોજ કંપાયમાન થાઉં છું ! વ્યભિચારીને જોઇને દંડ પણ શક્તિવિહીન થઈ જાય છે ! જગતમાં તમામ પ્રકારના કર્માચારીઓનો કાલદંડ પ્રાણ હરે છે પણ વ્યભિચારીને યુગોના યુગો તેના પાપમાંજ વ્યભિચારમાંજ અને તેના દુરાચારમાંજ સડવા દે છે; અર્થાત્ એકે જન્મમાં તેનો ઉદ્ધાર થતો નથી ! મ્હોત મૃત્યુ વ્યભિચારીને વાસ્તે છેજ નહીં ! મૃત્યુ સુખીને વાસ્તે છે. પાપીને વાસ્તે મરણ ઘણુંજ દૂર છે ! દૂર છે ! દૂર છે ! ”

“ જય જય જય જગતપતિ જગતજીવન અને જગતજ્યોતિ જુગદાધાર મારૂં કલ્યાણ કરો ! પ્રભુ મને માફ કરો ક્ષમા કરો ! વિભુ મારાપર દયા કરો ! હે આર્યભૂમીની પવિત્ર અબળાઓ, હે ભારતભૂમીની કલ્યાણી કામીનીઓ, હે આર્યાવર્તની આર્ય બાળાઓ મારા જેવી પાપણી, અભાગણી, પિશાચણી અને દુરાચારીના દષ્ટાંત પરથી સિદ્ધાંત લ્યો ! તમારા

જીવનને સર્વદા નીતિમય પતિપરાયણ અને ધર્મીષ્ઠ બનાવો! સ્ત્રીનો સર્વદા સ્વામીની સેવાથીજ ઉદ્ધાર છે! પતિ એજ પત્નીનો પ્રભુ છે ! ધર્મ, નીતિ અને સત્ય એજ મનુષ્યનું સાચું જીવન છે! એક સતિ સ્ત્રી કુળ, ઘર અને આખા દેશનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે! બહેનો હું તમને પોકારી પોકારીને જણાવું છું કે સર્વદા તમે સ્વામીની સેવા કરો! પતિ સેવાથીજ તમારી જીંદગી ઉન્નત અને પવિત્ર બનાવો! છેવટમાં અને ટુંકામાં સ્ત્રીઓને વાસ્તે સંસારમાં સર્વદા મુક્તિદાતા એક કેવળ પતિ-ભક્તિ અને પતિ સેવાજ છે! નીતિ અને ધર્મથીજ તમારૂં જીવન સુધારી તમારો ઘરસંસાર સુખી કરો!"

" કાન્તા દેખ અભી તેરી ક્યા ઇચ્છા હય?"

" મહાત્મા હું હવે તમારા ચરણમાં શરણ છું! સંસારમાં મને હવે કોઇ સુખી કરે તેમ નથી! પ્રભુ મારો ઉદ્ધાર કરો! મહાત્મા પાપમાંથી મને બચાવો!"

" દેખ, ફીર કરવતસેં દુર હોકર આપઘાત કરનેકુ તું દુસરા કોનસા સ્થલમેં ગઈથી?"

" મહાત્મા કરવતનું સ્થાન છોડી હું સ્મશાનમાં ગઈ હતી! ગંગા કીનારે જ્યાં સ્મશાન છે ત્યાં એક ચિતા બળતી હતી તે સ્થળે હું ગઇ હતી. આસપાસથી કાષ્ટ વીણી લાવી ચિતામાં નાંખ્યાં હતાં, અને ચિતાને કારમા અગ્નિથી પ્રકટાવી પછી તેમાં હું પડી હતી; મારા પડતાંની સાથેજ ચિતા તદ્દન ઠરી ગઇ હતી."

" કાન્તા, દેખ જગતમેં સર્વભક્ષી એક અગ્નિદેવ હય!

વો ભી તેરા સ્પર્શસે ભોગસે ઓર જંપાપાતસે કેવલ નાખુશ હુય, વ્યભિચારીકુ અગ્નિભી દહન નહીં કરતા! દેવતાભી વ્યભિચારીસે દુર હુય! દેખ ઉસકાભી મેં તેરેકુ પરચા દીખાતાહુ! "

"મહાત્મા આપનું કહેવું સત્ય છે! મારા જેવી પાપણી વ્યભિચારીણીથી સર્વ કોઇ દૂર ભાગે છે! હું હવે શું કરૂં? કયાં જાઉં?"

"હે જગતકે જીવન અગ્નિદેવ! મેં આપકું હાથ જોરકર શિર નમાકર વંદન કરતાહું! હે અગ્નિ નારાયણ ભગવાન મેં આપકુ પ્રશ્ન કરતા હુઉં કે કીસ લીયે યે અભાગી ઓરતકી આહુતીકા આપને સ્વિકાર નહીં કીયા હય?"

"વ્યભિચારકે લીયે! દુરાચારકે લીયે! અનાચારકે લીયે! મેં અગ્નિદેવ સર્વ પદાર્થોકા ભક્ષણ કરતા હુઉં! સારે વિશ્વકું જલાકે ખાખ કરતા હુઉં! ભસ્મ કરતા હુઉં; મગર એક વ્યભિચારીસે સર્વદા દૂર હોતા હુઉં! નાપાકકું મેં કભી પાક નહીં કરતા હુઉં! વ્યભિચારીકે સ્પર્શસે ખુદ મેં અપવિત્ર હોતા હુઉં! વ્યભિચારીકા મુખ દેખનેસેંભી મેં અગ્નિદેવ સદા નારાજ નાખુશ ઓર દીલગીર હુઉં! વ્યભિચારીકા કભી ઉદ્ધાર નહીં હય! સારે વિશ્વમેં ઉસ્કી મુક્તિ કભી નહીં હોતી હય!"

"મહાત્મા હવે મારા પાપનો કયારે પાર આવશે? પ્રભુ ક્ષમા કરો મારાપર દયા કરો! હે આર્યભૂમીની આર્ય બાળાઓ તમારા જીવનને સદા ધર્મ અને નીતિથી પવિત્ર બનાવો. બહેનો! અનીતિથી સર્વદા દૂર રહો દૂર રહો! સંસારમાં સ્વામી એજ

સ્ત્રીનો સર્વેશ્વર છે! સ્વામી સેવા એજ સ્ત્રીની મુક્તિ છે!"

"કાન્તા તીસરી બખત તેને કોનસે સ્થલમેં આપઘાત કરનેકી કોશીશ કીઇથી?"

"મહાત્મા ત્રીજી વખત હું ગંગામાં પડી હતી પણ ગંગાજીએ ત્રણ વખત મને ઉછાળી કીનારે દૂર ફેંકી દીધી!"

"જય જય જય પતિતપાવની, પાપવિમોચની ભાગીરથી મેં તુજકો શીર નમાકાર વંદન કરતા હુઉં! હે ગંગામૈયા! તેરા જલમેં ઇસ ઓરતકા કયૌં સમાસ નહીં કીયા? સબ પ્રાણી માત્રકુ તું પાવન કરતી હય તો યે કાન્તાકુ કીસ લીયે પાવન ન કીઇ? તેરા ગાન સ્નાન પાન ઓર દર્શનસેં મનુષ્યકા પાપ પ્રલય હો શકતા હય તો યે કાન્તા કીસ લીયે પવિત્ર હો ન શકતી? તેરા જલ પ્રવાહમાં તીન બખત કાન્તાએ જંપાપાત કીયા તોભી કીસ કારનકે લીયે તુંને ઉસકુ કીનારેપે જલમેંસે બહાર ફેંક દીઇ! ગંગાજલકા પાન મનુષ્યકા પાતકકો નાશ કરતા હય, ઓર અંત વખત અવસાન કાલમેં મુખમેં ગંગાજલ ડાલનેસેં જીવ પાપસે મુક્ત હોતા હય; ઓર માયાકા આવરન અલગ હોતા હય, અયસી જગતકી માન્યતા હય; શાસ્ત્રકા ફરમાન હય ઓર તીર્થકા પ્રભાવ હય તો હે ગંગામૈયા યે કાન્તાકા ઉદ્ધાર તું કયૌં નહી કરતી? ઉનકા સમાસ તેરેમેં તું કીસ લીયે નહીં કરતી!?"

"વ્યભિચારના ભયંકર અપરાધથી પાતકથી અને પાપથી કાન્તા અધમ સ્થિતીને પ્રાપ્ત થઈ છે! વિશ્વમાં વ્યભિચારીનો ઉદ્ધાર નથી! આર્યનો વ્યભિચાર એ આચાર નથી! વ્યભિચાર

એ અનાર્યને આચાર છે. અનાર્ય સ્થિતીમાં વ્યભિચારની ઉત્પત્તિ છે! આર્યભૂમિમાં અરે આર્યાવર્તમાં અને આર્ય કોમમાં વ્યભિચાર સંભવેજ નહીં, વ્યભિચાર થાયજ નહીં; અરે વ્યભિચારને સ્થાન અવકાશ અને આદર મળેજ નહીં. વ્યભિચારને શબ્દોચ્ચાર થતાંજ પ્રાણ પંડથી જુદોજ થઈ જાય; આર્યમાં વ્યભિચાર સમાયજ નહીં! પૂણ્યભૂમિ, દેવભૂમિ, કંચનભૂમિ અરે પવિત્ર ભરતભૂમિમાં વ્યભિચારને અત્યાચાર ચાલેજ નહીં! આર્ય ભૂમિમાં વ્યભિચાર એક નિમિષ માત્ર પણ સમાઈ શકેજ નહીં; પવિત્ર ગણાતા આર્યકુટુંબમાં વ્યભિચારને શબ્દોચ્ચાર કોઈ કાળે પણ ઉચ્ચારાયજ નહીં! દેવાંશી આર્ય સ્ત્રી પુરૂષોમાં વ્યભિચારને સ્થાન મળેજ નહીં! જ્યાં ભૂમિનું પુન્ય નષ્ટ થાય; કુટુંબને ધર્મ નાશ પામે અને જ્યારે અસ્તકાળ સમીપ આવે ત્યારેજ વ્યભિચારને ઉદય થાય; અર્થાત્ દેશના દુર્ભાગ્યે અને નાગરીકોના કમભાગ્યેજ ધર્મ અને પુન્યને ક્ષય થતાંજ આ દુષ્ટ આચાર ઉત્પન્ન થાય અને પ્રજાને વર્ણસંકર બનાવી પ્રજા તત્ત્વને નષ્ટ કરી વાસો કરે! જ્યાં સંસ્કારી આર્યને વાસ હોય ત્યાં વ્યભિચારને વિનાશજ થાય! કાન્તા મહા પાપણી દુરાચરણી અને વ્યભિચારીણી સંગત દોષથી બનેલી છે! તેના સ્પર્શથી ભૂમિ ભારે થઈ છે. અરે કરવત ચિતા અને વિષે પણ પોતાને ધર્મ વિસરી જઇ તેને અનાદર કરી દૂર કરી છે! એવી વ્યભિચારીણીને હું શી રીતે સમાવી શકું? એવી પાપણીને સ્પર્શ મારાથી કેમ કરી શકાય? એવી પીશાચણી સ્ત્રીને અવસાન કાળ મારા ગંગાજળમાં કેમ થવા દેવાય! ગંગાના પ્રવા-

હમાં એનું મૃત્યુ કદી પણ સંભવેજ નહીં ! મૃત્યુ એવી અઘોર કામિનીને વાસ્તે માગ્યું મળેજ નહીં ! મોત સુખીને વાસ્તે છે. દેશના નરપતિએ અગર વ્યભિચારીણી સ્ત્રીના પતિએ અગર તેના કોઇ પણ પવિત્ર કહેવાતા વડીલ અગર કુટુંબીએ વ્યભિચારીણી એક ક્ષણભર ઘરમાં કે ગામમાં ફરવા દેવી ન જોઇએ ! તેના સહવાસથી કદમથી અને આચારવિચારથી દેશનું અને પ્રજાનું વાતાવરણ ભ્રષ્ટ થાય છે; માટે સર્વદા વ્યભિચારીથી લાખો ગાઉ દૂરજ રહેવું જોઇએ. ઉછરતી દેશની પ્રજાને વ્યભિચારી નરનારીથી હમેશાં અલગજ રાખવી જોઇએ. જે સ્થળે વ્યભિચારીનો વાસ છે ત્યાં સર્વદા અધર્મ, કંકાસ, પાપ અને દરિદ્રતા છે ! હું ગંગા પણ વ્યભિચારીણીને અડકતાં સ્પર્શ કરતાં પાપમય અને પ્રભાવહીણ પુન્યક્ષીણ થાઉં છું, તો અન્ય મનુષ્યની શી વલે ? વ્યભિચારીની દ્રષ્ટિથી મનુષ્યના ધર્મ અને નીતિ નષ્ટ થાય છે; માટે વ્યભિચાર એ મહા ભયંકર પાતક છે; એનો કોઈ કાળે પણ ઉદ્ધાર નથી, ઉદ્ધાર નથી, ઉદ્ધાર નથી ! ”

“ જય જય જય ગંગામૈયા મારા પર કરૂણા કરો, દયા કરો, મને ક્ષમા કરો ! માતા મારાં પાપ અને કરણી સામું ન જુઓ, દેવી મારા ઉપર દયા કરો દયા કરો દયા કરો ! હે આર્યભૂમિની કુલવંતી આર્ય મહીલાઓ, મારો દાખલો લઇ તમારી જીંદગી સર્વદા નીતિમય અને ધર્મમય પવિત્ર બનાવો ! બહેનો સ્વામીસેવા એજ સ્રીને વાસ્તે સાક્ષાત મુક્તિના મેવા છે ! પતિ એજ સતિનો પ્રભુ છે ! સતિનો સર્વદા પતિથીજ ઉદ્ધાર છે ! ”

“ હર હર હર મહાદેવ શંભો ! કાશિવિશ્વનાથ ! ગંગા !

ગંગાવિશ્વનાથ ગંગા ! કાશીવિશ્વનાથ ગંગા ! હર હર મહાદેવ શંભો કાશિવિશ્વનાથ ગંગા !! ”

આ પ્રમાણે કાશી તિર્થનો, કાશિવિશ્વનાથ મહાદેવનો અને ગંગાજીનો જયઘોષ મચાવી મહાત્મા સાધુઓ અને જોડે કાન્તા પણ ધુનના ભજનમાં સામેલ થયાં, અને થોડીક વાર સુધી ખુબ આનંદ ઉમંગથી ઘાંટા પાડી ભજન કરી આત્માને આનંદ આપવા લાગ્યાં ! મહાત્મા સાધુઓ અને કાન્તા ધીમે ધીમે મહાત્માના આશ્રમમાં પાછાં આવ્યાં; સમય બરાબર ચાર વાગતાનો થયો ત્યાં આશ્રમના દરેક સાધુઓ જાગૃત થઈ નિત્યકર્મ કરવામાં નિમગ્ન થયા; મહાત્માએ કાન્તાને સારી રીતે દીલાસો આપ્યો; અને તેને ગંગાજળ મગાવી સ્નાન કરાવ્યું તથા એક પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરાવી ઈશ્વરનું સ્મરણ કરવાનું કહ્યું; પોતે પણ ધીમે ધીમે નિત્યકર્મથી પરવારવા લાગ્યા ! જ્યાં સવારના આઠ વાગ્યા કે તરતજ કાન્તાને આશ્રમના એક ઓટલા ઉપર બેસારી અને તેના સારૂ એક નાની સફેદ ભગવી ધ્વજા અને ઘંટા મંગાવી તેને ઉપદેશ આપવા લાગ્યા !

“ દેખ કાન્તા અબી તેરી કયા કામના હય ? ”

“ મહાત્મા મારી કામના તમારા ચરણની સેવા કરવાની છે ! અવનીમાં મારો હવે ઉદ્ધાર નથી રહ્યો ! મારા વાસ્તે ફક્ત આપ મહાત્માની દયાભરી લાગણીજ છે ! વિશ્વમાં આપના સિવાય મારૂં કોઈ હીતકર બેલી નથી ! ”

“ અચ્છા અબી તેરી આપઘાત કરનેકી મરજી હય ? જો હય સો બોલ દે ! જીગરમાં કુછ ભેદ મત રખના ! ”

J. U Patel

"મહાત્મા હું અનેક ઉપાય અજમાવી ચુકી છું! અંતમાં અરે છેવટમાં હું હારી છું! હવે મારા હાથ હેઠા પડ્યા છે!"

"અચ્છા અબ કુછ તેરેકુ કહેના હય? કહેના હય સો બોલ દે! જો કુછ કહેના હય સો કહે દે?"

"મહાત્મા મારે હવે કશું કહેવું નથી! કહેવાય તેટલું કહી ચુકી છું; બોલાય તેટલું બોલી ચુકી છું અને સમજાવાય તેટલું સમજાવી ચુકી છું; છેવટમાં સર્વ સ્થળેથી હું પાછી પડી છું! હવે મારે કંઇ કહેવું નથી!"

"અચ્છા તેરે કહેના નહી હય! મગર કરના તો હય?"

"મહાત્મા હું શું કરૂં અને ક્યાં જાઉં?

"કાન્તા દેખ અબ મેં તુજકુ ફરમાન કરતા હુંઉ કે તુમ અભી સબ ઝગડા છોડો! ઓ સબ કલેશકા રગડા એક બાજુ રખદો! મેં જો કુછ કહતા હુંઉ વો સબ ખુશી હોકર કરો! મેરા કહેના કરનેસે તેરેકુ કોઇ દીન ભી સુખ મીલેગા! તેરેકુ કુછભી શાંતિ મીલેગી!"

"મહાત્મા હું હવે તમારે શરણેજ છું! આપ જે કહો તે કરવાને તૈયાર છું!"

"અચ્છા કાન્તા મેરા કહેના આનંદસે સુન લે! દેખ અભી આપઘાતસે કલેશસે ઔર રડા પીટસેં તેરેકુ કુછભી ફાયદા હાંસીલ નહીં હોગા! જો કુછ હોનેકા હો ગયા! અભી કુછ હોતા નહી! મનુષ્યકા જીવન આપઘાતસે પાવન નહીં હોતા મગર પશ્ચાતાપસે મનુષ્ય પાવન હોતા હય! પશ્ચાતાપ પુનર જીવનમ્ અર્થાત્ પશ્ચાતાપ હય વો એક નવીન પુનર -

કાન્તા મહાત્મા ભગવતિદાસના ચરણમાં પડી બોલી—" મહાત્મા હું હવે તમારે શરણેજ છું !" પાનું ૨૯૩ મું.

જ્ઞાનકા, ધર્મકા, નીતિકા ઉપદેશ કરો ! ઉપદેશ અવશ્ય કરકે સ્ત્રીઓકુ કરો ! મહીલા સમક્ષ જા કર બેધડક નીડર હોકર બોલો ! અય ભરતભૂમિકી કલ્યાની ભામનીઓ ! જો તુમારા કુટુંબકા, કુલકા ગામકા ઓર સારે દેશકા કલ્યાન ઇચ્છો તો બાળલગ્નકા અવરોધ કરો ! પુનર્લગ્નકા નાશ કરો ! તુમારી પુત્રીઓકુ ધાર્મિક શિક્ષણ દીલાવો ! તુમારા જીવન નીતિમય ઓર ધાર્મિક બનાઓ ! તુમારી લડકીકુ ધાર્મિક કેલવની પઢાઓ ! ઓર બસ નવીન સુધારાવાલી આડંબરી કેલવનીકા નાશ કરો ! સ્ત્રીઓકુ કલાકૌશલ્ય ઓર ધાર્મિક વાંચનકા ઉપદેશ કરો ! ધાર્મિક ઓર નૈતિક જીવનસે તુમારા સંસાર સફલ હો જાયગા ! પુનર્લગ્ન, ન તરીઆપ્રબંધ, ઓર છુટા છેડાકા સ્નેહ લગ્નકા સદંતર નાશ કરો ! બાળલગ્નકી અવધ લંબાવો ઓર સંતતીકું ધાર્મિક કેલવણી દેકર ઉનકા જીવન ઉન્નત ધર્મીષ્ઠ બનાઓ ! ”

“ જય જય પ્રભો ! હું હવે તમારી આજ્ઞા શીરપર ધારણ કરૂં છું. મહાત્મા હું હવે ગામેગામ ફરી આપના અમૂલ્ય વચનોનો ઠેર ઠેર ઉપદેશ કરી લોકોને ધાર્મિક અને નૈત્તિક સંસ્કારનું પીછાન કરાવીશ ! સ્ત્રીઓને નીતિ અને ધર્મનો ઉપદેશ કરી તેમને પતિ સેવા અને પતિવૃત ધર્મના ફાયદા ઉત્તમ રીતે સમજાવીશ, અને જેમ બનશે તેમ દેશમાંથી નાતરીઆ પ્રબંધ અને પુનર્લગ્નનો નાશ કરીશ અને કરાવીશ ! હવે ધર્મનો ઉપદેશ કરવામાંજ હું મારી જીંદગી ગાળીશ ! જ્યાં સુધી આ બે બાહુમાં શક્તિ રહેશે ત્યાં સુધી હું નેકીની ઘંટા બજાવી લોકોને જાગૃત કરીશ અને ધર્મની ધ્વજા બતાવી ફરકાવીને

જીંદગી હય; મનુષ્યકા દુસરા અવતાર પશ્ચાતાપ હય! પશ્ચાતાપ મનુષ્યકી જ્ઞાનમય જીંદગી હય! જીતના તેં કુકર્મ કીયા ઇતના અબ ભવિષ્યકી જીંદગીસેં સુકર્મ કરો! જીસ પ્રકારકા તુંને દુરાચાર કીયા ઈસ પ્રકારકા અબ તુમ સદાચાર કરો! જીતના મનુષ્યકી જીંદગી તુંને બરબાદ કીઈ ઇતના મનુષ્યોંકી મગર જ્યાદા મનુષ્યોંકી જીંદગી સફલ કરો! જગતમેં ફીરો, ઓર દુનિયાકુ ઉપદેશ કર કરકે ધર્મકા ઓર નીતિકા અચ્છા પંથ બતાવો! અજ્ઞાની ઓર અધર્મીકુ જ્ઞાની ઓર ધર્મી બનાવો! દુનિયામેં જો કુચ્છ અનીતિવાન ઓર અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ હય; ઉનકી પાસ જાઓ, ઉપદેશ કરો ઓર ઉનકુ જ્ઞાની ધર્મી ઓર નીતિવાન બનાઓ! જાઓ અબી જગતમેં નીડર હોકર ફીરો! લોકોકુ નેકીકા ઓર સચ્ચાઈકા ખરા રસ્તા દીખાઓ!"

"જેવો આપનો હુકમ! આપ કહો તે વખતે અત્રેથી હું વિચરવાને–જવાને તૈયાર છું! હું હવે આપને શરણે છું! જગતમાં આપના સિવાય બીજા કોઈને હું મારૂં ત્રાતા જોતી નથી! મહાત્મા મારો ઉદ્ધાર આપનાથીજ છે!"

"કાન્તા દેખ, મેં તુજકુ યે નીતિકી–નેકીકી ઘંટા દેતા હઉં! યહ ઘંટા તેરા ડાબા હાથમેં ગ્રહણ કર! દુસરી મેં તુજકુ યે ધર્મકી સફેદ ધ્વજા દેતા હઉં! ઓ ધ્વજા જમણા હાથમેં ધારણ કરો! દેખ યે ધ્વજામેં સોંને હરફ લીખખા હય. "સફેદ કાગડી!" અબી તુમ સફેદ કાગડી હય! ગામમેં જાઓ, ફીરો, ઓર યે નેકીકી ઘંટા બજાઓ, લોકોકું યે સફેદ કાગડીવાલી ધર્મકી ધ્વજા બતાઓ, ઓર તુમારા મુખસે લોકોકુ

પ્રકરણ ૨ જું.

નાટકની મજા કે મધુકરની મજા ?

દોહરો.

મુક ન મુરી જનને બહુ બોલે નહિ સાર;
બકતાં બકતાં બહુ બકે ખવનરે કરી માર.

હંમેશાં યાદ રાખો કે જે શરતોએ આપણને જીંદગી આપવામાં આવી છે તેમાં મહેનત પણ એક છે. વખત એ કુંદન છે. એક પળ પણ ગુમાવશો નહીં, દરેક પળનો હિસાબ રાખજો. બીજાઓને તમારી સાથે જેવી રીતે વર્તાવવા તમે ઈચ્છતા હો તેવી રીતે તમે તેમની સાથે વર્તજો. જે આજ થાય તેવું હોય તે કાલે કરવા મુલતવી રાખશો નહીં. જે તમે જાતે કરી શકો એવું હોય તે બીજાને કરવાનું કહેશો નહીં, બીજાના માલનો લોભ કરશો નહીં. કોઈ બાબતને એવી નજીવી ગણી કાઢશો નહીં કે તે પર ધ્યાન આપવું યોગ્યજ નથી. જે કમાયા નથી તે આપી દેશો નહીં. ઉપજ થાય નહીં તો ખર્ચ કરશો નહીં. તમારા કામકાજમાં ઘણામાં ઘણી વ્યવસ્થા રાખજો. તમારી જીંદગીની આખર ઘડી સુધી મહેનત કરજો. તમારા સુખને માટે જે અવશ્યનું હોય તે કદી વરજીત કરશો નહીં: પણ તમારો મોભો સાચવી સાદાઇ અને કરકસરથી રહેજો, તમારી જીંદગીમાં વધારેમાં વધારે ભલું કરવાની ધારણા રાખજો.

ગરદમ શ્રેણીમાં સ્ત્રીઓને ધર્મનો અને નીતિનો ઉપદેશ કરીશ! મહાત્મા હું હવે રજા માગુ છું!"

"જાઓ જગતમાં નિડર હોકર જાઓ! પરમાત્મા તુજકુ સુખી કરે! કાશીવિશ્વનાથ પ્રભુ તેરા સંકષ્ટ હરે! કાન્તા તેરા કલ્યાંન હો! જાઓ નેકીકા ગાન ગાઓ ઔર ધર્મકા શાશન સારી આલમમેં જગાઓ! બોલો કાશીવિશ્વનાથ મહાદેવકી જય! ગંગા મૈયાકી જય!"

* * * *

"હર હર મહાદેવ શંભો કાશિવિશ્વનાથ ગંગા:
કાશિવિશ્વનાથ ગંગા કાશિવિશ્વનાથ ગંગા:—હર હર"

* * * *

"ભજનમેં મગન રહેના રામ;
સંતો લગી લગન બરી આઇ:—ભજન
રામ ઝરૂખે બેઠકર હાં સબકા મુજરા લેત
જયસી જીનકી ચાકરી તયસા બદલા દેત:—ભજનમેં
તુલસી આ સંસારમેં ભાત ભાતકે લોગ
સબસે હીલ મીલ ચાલીએ પ્યારે નદી નાવ સંજોગ:—ભજનમેં."

ભજનની ધુન ઉડી રહી, સાધુઓએ શંખ તાલ બજાવી આનંદને ઉછાળે ચઢાવ્યો; કાન્તા પણ ઘંટા બજાવી ધર્મધ્વજા ફરકાવી ભજનમાં એક તાર બની મહાત્માને પ્રણામ કરી કાશીપુરીમાં ઉપદેશ આપવા ચાલી; મહાત્માએ તેને આશીર્વાદ આપી તેનું કલ્યાણ વાંચ્યું! વાંચકો આતે "કર્મયોગે બનેલી કાગડી કે જ્ઞાનયોગે થએલી હંસણી!"

*　　*　　*　　*

" હજારા લાખ ન્હાનારા ગયું શું એકના વિના,
બલાથી જો ગયો તું તો થયું શું એકના વિના;
તમારી એ ખુમારી છે નથી હિંમત કંઇ દીલમાં
રહ્યું શું એકના વિના ગયું શું એકના વિના ?
ભલે મીંડાં હજારો હોય પણ ના આંકડો એ એક
તો મીંડાં રહ્યાં મીંડાં રહ્યું શું એકના વિના
લગાવ્યા તાર બહુ સારંગીમાં પણ એક તુટતાંએ
બતાવે સાજ એ શૂન્ય ગયું શું એકના વિના
ભલે પગ હાથ હોઠે કાન ને મુખ નાસિકા પણ હો
ભલે હો અંગ સર્વે પણ થયું શું એકના વિના
રહ્યું છે એક કંઇ દૈવત શરીરમાં તે ઉપર જીવન
ગયું જો એક ખોખામાં રહ્યું શું એકના વિના ! "

ભગીરથ પ્રયત્ને મહા મુશીબતે સૌરાષ્ટ્ર નાટક કંપની મી. મધુકરે મુંબાઈ ભેગી કરી. મી. ચૌથરીઆ આ વખતે કંપનીને મુંબાઈ લઈ જવા સારૂ બીલકુલ ખુશ નહોતા; પણ ડાયરેક્ટર મી. મધુકરના ઘણા સખત આગ્રહથી કંપનીને મુંબાઈ લઈ જવા દીધી હતી. અત્યારે કંપનીની નાણાં સંબંધી સ્થિતી જોઇએ તેવી સંતોષકારક નહોતી; તોપણ મી. ચૌથરીઆએ પોતાના એક સ્નેહીના વગવસીલાથી થોડાક માસ સારૂ દશ હજાર રૂપીઆની ગોઠવણ કરી કંપનીને સાહસ કરી મુંબાઈ ઉપાડી હતી. કંપનીની સ્થિતી દીવસે દીવસે ડામાડોળ થતી હતી. કંપની એક, માલેક બે, એકટર આઠ અને મેનેજર

યાવને આંધળો ધનમદેબધિર થઇ જોતો, સુણતો નથી સાચુ ખોટુ
તોર ને જોરમાં નવ ગણે કોઇને તારૂં એ કેવું અજ્ઞાન મ્હોટુ
બેડી મમતા તણી પગ વિષે પહેરીને ભોગવે ઘર રૂપી કેદખાનુ
ભય કદિ બહાર પણ ચિત ચતુરા કને કષ્ટ આ શું ગણે છેક નાનું !

મનુષ્ય જ્યારે મેદાનમાં હોય છે ત્યારે એ નીચું ઘાસ અને મહાન દેવદારનું વૃક્ષ જુએ છે અને કહે છે કે વૃક્ષ કેવડું મ્હોટું છે અને ઘાસ કેવડું નાનું છે ! પણ જ્યારે તે પર્વત ઉપર ચઢે છે અને તેની ઉંચી ટોચ ઉપરથી નીચે મેદાન ઉપર દૃષ્ટિ કરે છે, ત્યારે મહાન્ દેવદારનું વૃક્ષ અને નીચું ઘાસ લીલી વનસ્પતિના એક અવ્યક્ત સમુદાયમાં એકાકાર થઇ જાય છે, તેમ સાંસારિક મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં પદવી અને સ્થિતીના ભેદ છે; પણ જ્યારે દિવ્યદૃષ્ટિ વિકાસ પામે છે ત્યારે ઉચ્ચ અને નીચનો ભેદ નષ્ટ થાય છે.

* * * *

અમે શાને અમારૂં તે ખુશી સાથે તજી દઇએ,
અને શાને તમારૂં તે ઝુંટાવીને અમો લઇએ ?
તમારામાં અમારૂં જો તમારૂં તે અમારૂં છે;
અમારામાં તમારૂં તે અમારૂં છે અમારૂં છે !
જરા વાતે અમારૂં તે તમારૂં થઇ જનારૂં છે,
તમારૂં લાખ વાતોએ અમારૂં ના થનારૂં છે;
તમે બોલો તમારૂં તો અમારૂં શીદને કહીએ
અને ઝુંટો અમારૂં તો અમારૂં શીદને દઇએ ?
તમારૂં તે તમોને દો અમારૂં તે અમોને દો;
તમારૂં તે તમારૂં ને અમારૂં તે અમારૂં

ધનમાલથી ખીસ્સાં શ્રીકાર અને ચિકાર કરી ઘર ભણી રસ્તો માપશું. આમ ઉમ્મર પણ થઈ છે, ધોળાં આવ્યાં છે, અને રાત દી ધંધો ખેડતાં ખેડતાં માથાના વાળ પણ ઘસાઈ જઈ તાલ પડી છે; વળી અધુરામાં પુરૂં નાક પણ નાટકની મેનેજમેન્ટ કરતાં કરતાં ગુમાવ્યું છે, માટે હવે કંપનીની બલા ગળે લગાડતાં નાક અને નાણું એ બંને ના ગુમાવવાં! ગમે તેમ કરી કાળાં ધોળાં કરી ઉંધાં ચતાં કરી દાવપેચ રમી સાચાં જુઠાં કરીને પણ પૈસા પ્રાપ્ત કરવા! હવે જીંદગીનો આ એક છેલ્લો તમાસો અખતરો છે. વેરી અને વેપાર મનુષ્યના હાથમાં બે વાર આવે છે, વારે વારે આવતાં નથી; માટે મરતાં જીવતાં આ પૂર્વના પાપે કરી કોટે વળગેલી નાટકની બલા દુર કરી ત્રણ ચાર પેઢી સુખથી ખાય એટલો હાથ મારી લઈ મુંબાઈને અને નાટકને છેલ્લી સલામ કરી ઘર ભેગા થઈ જવું; આ પ્રમાણે વિચાર ચલાવી મુંબાઈ આવ્યા હતા. ઉર્મીલા પણ મધુકરના પ્રેમનાં નખરાંમાં રાત દીવસ નાચતી હતી. તેના મનમાં પણ એમ હતું કે મુંબાઈ જવાથી તેના કામની સારી કદર થશે. મધુકર સાથે મહોબત બંધાતાં કંપનીમાં તેની માનપ્રતિષ્ઠા સારી રીતે વધશે, અને વળી કોક સેલાણી નાટકનો આશકો શેઠીઓ મળી આવશે તો કંપની તજી તેની સાથે રખાત તરીકે રહેતાં રોજ ગાડી ઘોડાની સ્હેલ થશે; મુંબાઈની મજા ભોગવાશે અને જુવાનીની મીઠી મજા ધનવાન સાથે સારી રીતે મણાશે. આ રીતના તરંગમાં ઉર્મીલા પણ રમતી રમતી મુંબાઈ આવી હતી! કંપનીના જુના પુરાણા થાંભલા રૂપ ગણાતા ઘરડા

સોળ એ પ્રમાણે કંપનીનો ઘાટ થયો હતો. આ વખતે ડાયરે-
કટર મી. મધુકર પણ કાંક જુદાજ રંગમાં રમતો હતો; ત્યારે
માલેક મી. ચીંથરીઆ ભીતરથી હા અને ઉપરથી ના ભણી
કાંક જુદાજ દાવ પેચમાં બાજી ખેલતા હતા. કંપનીના જુના
પુરાણા ખાઈ બદેલા એકટરો પણ આ વખતે જુદી તાલમેલમાં
ઘાલમેલ કરતા હતા; અર્થાત્ દરેકના વિચારનું લક્ષ્યબિંદુ
મુંબાઈની મોજમજાહ પર આવીને રહ્યું હતું. બધાના મનમાં
મુંબાઈ જાશું, પાંચ પૈસા કમાશું અને ચોપાટીની હવા ખાશું
તથા રંગરાગમાં રમશું અને મોજમજાહમાં ભમશું એવા હવાઇ
તરંગોના કિલ્લા ચણાતા હતા. મધુકર ઉર્મીલાના પ્યારમાં
રમતો હતો; રાત દિવસ તેના હૃદયમાં ઉર્મીલાના રાગનાજ
તરંગો ચાલ્યા કરતા હતા. મુંબાઈ જઇને ઉર્મીલા સાથે સારી
રીતે રંગ રાગ રમાશે અને ચોગરદમ હરાશે ફરાશે તથા મુંબા-
ઈના સુધારક આગેવાનોમાં સુધારાનો છુટથી લાભ લેવાશે,
અને કંપનીને બહાને પબલીકમાં નામના થશે અને જતે દીવસે
આપણું નામ લાઇટમાં આવશે એવા તરંગોમાં રમ્યાજ કરતો
હતો. મી. ચીંથરીઆ મુંબાઇ જવાથી જો કંપની સારી ચાલશે
તો બે પૈસા પ્રાપ્ત થશે; જો કંપની ખોટમાં કામ કરશે તો કોઇ
ખીસ્સાનો તર અને હૈયાનો ફુટયો એવો નાટકનો આશકો લાવી
કંપની તેના ગળામાં પહેરાવીશું. કોઇ અપટુડેટ આશકો
શ્રીમંત શેઠીઓ મળશે તો ઉર્મીલાની લાલચ તેને આપી સારી
રીતે ધનથી ખીસ્સુ તર કરીશું અરે ભવની ભાવટ ભાગશું,
અને છેવટે લાગ મળતાં ઉર્મીલા અને કંપની તેને ગીરો આપી

કર્યાં હતા. મધુકરની મેનેજમેંટ પણ ઘણીજ પ્રશંસાપાત્ર નીવડી હતી. નાટકના ખેલોની કેરેકટરનાં અંગ્રેજી ભાષામાં વર્ણન, ટુંકસાર છપાવી રોજીંદા અને અઠવાડીક પેપરોમાં સારા સારા રિવ્યુ લેવરાવી કંપનીને જગણત્રીસીએ ચઢાવી હતી. શરૂઆતમાં જોતજોતામાં કંપનીને સારી કમાણી થવાથી મી. ચીંથરીઆ મધુકર ઉપર ઘણાજ પ્રસન્ન થયા હતા, અને તેને હદ બહાર સત્તા આપી સાહસમાં અધીકને અધીક ઉત્તેજીત કર્યો હતો. મી. ચીંથરીઆ હાઉસ સારી રીતે એકઠાં કરી કંપનીની લગામ મધુકરને સોંપી પોતે દેશ જવા તથા જે કાંઇ લેણું દેણું કંપનીને મુંબાઈ લાવતાં થયું હોય તે તમામ ચુકવવા સારૂ તૈયાર થયા હતા. કંપની મધુકરને સોંપી શેઠ તરતજ દેશ જવા સારૂ તૈયાર થયા. મધુકર પણ મી. ચીંથરીઆ પરદેશ જવાથી ઉર્મીલા સાથે સારી રીતે સ્નેહ સંબંધ સાચવી શકાશે એમ ધારી શેઠની હાજીહામા વધારો કરી શેઠને ટીકીટ લેવરાવી મેલમાં ગુજરાત કાઠીયાવાડ વિદાય કરી દીધા! મધુકરે જેમ બને તેમ પોતાનો લાગવગ વધારી મુંબાઈના સુધારકોમાં સારી રીતે પગપેસારો કરવા માંડયો! ખેલમાં પણ સુધારકા તથા તેમના મિત્રોને સારી રીતે નોતરવા માંડ્યા! આમ મી. ચીંથરીઆ સાથે લાગવગ ધરાવતા કેટલાક શ્રીમંતોને મધુકરે સારી રીતે સરભરા કરી નાટકીઆ રીત રસમ ચલાવી આશકા બનાવવા માંડ્યા! ચોગરદમ ડાયરેકટર તરીકે મી. મધુકરનાં હદ ઉપરાંત વખાણ થવા લાગ્યાં! મધુકરને પણ ચોગરદમથી મીજલસોનાં રમત ગમ્મતનાં વાર તહેવારનાં આનંદનાં જમ

ઘુવડ જેવા એકટરો પણ જે સ્ટેજમાં રાગડા તાણી તાણી ઉતરી ગયા હતા, અને કુદકા મારી મારી બરાડા પાડી પાડી ડોસલા બની ગયા હતા; તે પણ કંપનીની દીવસે દીવસે અવદશા થવાથી મુંબાઈ જઇને બીજી કોઈ સારી કંપનીમાં નોકરી મળશે તો ચીંથરીઆને સલામ ભરી છુટા છેડા કરી મુંબાઈમાં લ્હેર કરીશું; આવા હવાઈ ગોટાળા એકટરો કરી કરી મુંબાઈ આવ્યા હતા; અર્થાત્ કંપનીના માલેક ડાયરેકટર, એકટર અને બીજો નોકર વર્ગ દરેક જણા દાવપેચમાં તત્પર થઈ મુંબાઇ જોવા ઉત્સુક થઇ મુંબાઈ આવ્યા હતા! મધુકરે કંપનીને વાસ્તે મુંબાઈમાં પોતાના લાગતા વળગતા સુધારક સાથે સારી મસલત કરી એમ્પાયર જેવી બાદશાહી નાટકશાળા જે કોટમાં આવેલી હતી તે ભાડે રખાવી હતી. મી. ચીંથરીઆએ મધુકર જોડે કંપની સંબંધી છુપી મસલત ચલાવી તથા પોતાની અને કંપનીની સ્થિતી સારી રીતે તેના મગજમાં સમજાવી ખેલની શરૂઆત કરી હતી. મધુકરની મહાભારત નાટકની પાશ્ચિમાત્ય અને પૂર્વના નાટકના રીત રસમોથી મિશ્રિત અપટુડેટ નાટકની નવીન મેનેજમેન્ટથી કંપનીની પ્રેસ્ટીજ મુંબાઈમાં સારી રીતે બંધાઇ હતી. મી. ચીંથરીઆ પણ મુંબાઈના કેટલાક આગેવાન અને નામાંકીત ગણાતા પ્રજાના ખેરખાંઓને આમંત્રણ ઉપર આમંત્રણ મોકલી હદ બહાર મસ્કાપ્રીકેશન માલીસ કરી કંપનીની વાહવાહ બોલાવી રહ્યા હતા. ઉર્મીલાએ પોતાના મધુરકંઠથી અને સૌંદર્યથી, હાવભાવથી અને એમેચ્યુર ડ્રામાટીક કેરેકટરથી મુંબાઇગરાઓને સારી રીતે મોહીત અને મનરંજન

કર્યા હતા. મધુકરની મેનેજમેંટ પણ ઘણીજ પ્રશંસાપાત્ર નીવડી હતી. નાટકના ખેલોની કેરેક્ટરનાં અંગ્રેજી ભાષામાં વર્ણન, હુંકસાર છપાવી રોજીંદા અને અઠવાડીક પેપરોમાં સારા સારા રિવ્યુ લેવરાવી કંપનીને જગબત્રીસીએ ચઢાવી હતી. શરૂઆતમાં જોતજોતામાં કંપનીને સારી કમાણી થવાથી મી. ચીંથરીઆ મધુકર ઉપર ઘણાજ પ્રસન્ન થયા હતા, અને તેને હદ બહાર સત્તા આપી સાહસમા અધીકને અધીક ઉત્તેજીત કર્યો હતો. મી. ચીંથરીઆ હાઉસ સારી રીતે એકઠાં કરી કંપનીની લગામ મધુકરને સોંપી પોતે દેશ જવા તથા જે કાંઇ લેણું દેણું કંપનીને મુંબાઇ લાવતાં થયું હોય તે તમામ ચુકવવા સારૂ તૈયાર થયા હતા. કંપની મધુકરને સોંપી શેઠ તરતજ દેશ જવા સારૂ તૈયાર થયા. મધુકર પણ મી. ચીંથરીઆ પરદેશ જવાથી ઉર્મીલા સાથે સારો રીતે સ્નેહ સંબંધ સાચવી શકાશે એમ ધારી શેઠની હાજીહામાં વધારો કરી શેઠને ટીકીટ લેવરાવી મેલમાં ગુજરાત કાઠીયાવાડ વિદાય કરી દીધા! મધુકરે જેમ બને તેમ પોતાનો લાગવગ વધારી મુંબાઇના સુધારકોમાં સારી રીતે પગપેસારો કરવા માંડ્યો! ખેલમાં પણ સુધારકો તથા તેમના મિત્રોને સારી રીતે નોતરવા માંડ્યા! આમ મી. ચીંથરીઆ સાથે લાગવગ ધરાવતા કેટલાક શ્રીમંતોને મધુકરે સારી રીતે સરભરા કરી નાટકીઆ રીત રસમ ચલાવી આશકા બનાવવા માંડ્યા! ચોગરદમ ડાયરેક્ટર તરીકે મી. મધુકરનાં હદ ઉપરાંત વખાણ થવા લાગ્યાં! મધુકરને પણ ચોગરદમથી મીજલસોનાં રમત ગમ્મતનાં વાર તહેવારનાં આનંદનાં જમ

ણુવારનાં અને પાર્ટીઓનાં આમંત્રણ આવવા લાગ્યાં; અર્થાત્ મધુકર મુંબાઈગરાઓમાં આજકાલ સારી રીતે સ્નેહપાત્ર માનીતો મેમાન થઇ પડ્યો ! આમ કંપની પણ સારી રીતે ચાલવા લાગી. જોતજોતામાં કંપનીની પ્રેસટીજ, કમાણી અને કામ કરનારા કામદારોની કીર્તી વધવા માંડી, અને કંપનીના સ્નેહીઓના પત્રો મી. ચીંથરીઆ પર સારી રીતે ખુશખબરના જવા લાગ્યા !

આવા કંપનીના ચઢતા દીનમાનના આનંદમાં મધુકર અને ઉર્મીલા પણ આનંદમાં સારી રીતે ઉભરાવા લાગ્યાં ! બન્ને જણાંનો પ્રેમ ઘણોજ હદ ઉપરાંત વધી ગાઢો થયો; ટુંકામાં બંને જણાં ધણીધણીયાણી તરીકે વરતવા લાગ્યાં અને ચોગરદમ નાચ પાર્ટી હરવા ફરવાની જગ્યાઓમાં ઉઘાડે છોગે વિકટોરીઆમાં બેસી એક બીજાના ગળામાં હાથ નાંખી સ્નેહ દાખવતાં જવા આવવા લાગ્યાં ! એકટર વર્ગને પગાર ઉપરાંત સારી સારી બક્ષીસો મળવાથી વધારે આનંદમાં આવી ગયા; અને આંખ આડા કાન કરી મધુકરની સારી રીતે તબીયત ઉઠાવવા લાગ્યા ! મધુકર પણ જમાનાનો ખાધેલ હતો, એટલે તે પોતાની આસપાસના વાતાવરણમાં રમતા વસતા માણસોને સારી રીતે મેળવી લઇ પોતાનું કામ આગળ ચલાવતો હતો; અર્થાત્ દરેકની તબીયત સાચવી લઇ કંપનીનું કામ તખતા ઉપર બતાવતો હતો; એટલે તેની ખુબી અને ખામી કેટલીક વાર દમામમાંને દમામમાં દબાઇ જતી હતી. મુંબાઈ આવ્યા કેડે મધુકરને ડીસપેપસ્યા, અજીર્ણનો વ્યાધી લાગુ પડ્યો હતો

અર્થાત્ પાણી વિકાર લાગુ પડી તેની તનદુરસ્તીમાં બગાડો થયો હતો. અધુરામાં પુરૂં મુંબાઈમાં તેને દારૂનું વ્યસન જબરૂં વધી પડ્યું હતું; જો કે સુધારાને નામે દારૂ મધુકર મૂળથીજ વાપરતો હતો, પણ કાંક નિયમમાં ને વખત સાચવીને વાપરતો એટલે વ્યસન અંગમાં દબાઈ જતું હતું; પણ મુંબાઈમાં પાચન-ક્રિયા વધારવા સારૂ, તાકાદ સારૂ અને ટોનીક તરીકે તેના વૈદકી ધંધાદારી દોસ્તદારોની સલાહ મળતાં દારૂ વધારે વાપરવાની ટેવ પડી હતી; આ કુટેવથી તેને ધીમે ધીમે જીવલેણ વ્યાધી લાગુ થયો હતો; અજીર્ણ હદ ઉપરાંત વધી ગયું, વ્હીસ્કીબાઈ અને કલેજાનો સંયોગ થવાથી કલેજું કામ કરતું અટકી પડ્યું, કમળો જણાયો અને ધીમે ધીમે વખત જતાં જલંદરનો વ્યાધી પગપેસારો કરવા મંડ્યો! જો કે રોગની શરૂઆત થતી હતી એટલે મધુકર દારૂ વાપરતાં અચકાતો નહોતો; અર્થાત્ વિષય વ્યવહારમાં નિમગ્ન થનારને સુધારાને નામે અને દવાને નામે દારૂ વિના એક ઘડી પણ ચાલતું નથી. અનીતિના બજારમાં પ્રેમના વ્યવહારમાં દારૂથીજ અરસપરસ સલામતી લેવાય છે! ઉંચા અને નીચા, મધ્યમ અને કામદાર વર્ગમાં દારૂની બદી દવા ને, સુધારાને અને થાક ઓછો કરવાને બ્હાને તથા ટોનીક તરીકે અને સલામતી ભરી એટીકેટને નામે સારી રીતે પ્રવેશી ચુકી છે; આ પ્રમાણે મધુકરના કીસ્મતમાં વાઈન અને વ્યભિચાર એજ સારી રીતે વ્યવહાર કરવા લાગ્યાં! ઉર્મિલા પણ દારૂની બદીમાં સારી રીતે ચઢી ગઈ; જો કે દારૂની કુટેવથી તેના કંઠનું અને આરોગ્યનું ધીમે ધીમે હરણ થતું હતું, તો પણ તેની

આંખ જેવી જોઇએ તેવી બરાબર ઉઘડતી નહોતી! આજરોજ એક જાહેર સંસ્થાના લાભ સારૂ કોન્ટ્રાકટથી લીધેલો કંપનીનો 'મોહીની' નામનો ખેલ હતો. આ ખેલ મધુકરના લાગતા વળગતા મિત્રોએ મધુકરને ખાસ આગ્રહ કરી લીધો હતો; એટલે કંપનીની મેનેજમેન્ટ નિત્ય કરતાં આજરોજ નવીન અને નીરાળી હતી. અધુરામાં પુરૂં આજ રાત્રે કંપનીના આશકાઓ મી. મધુકરને એક માનપત્ર અને ઉર્મીલાને તેના ઉત્તમ અભિનય સારૂ એક ચાંદ આપવાના હતા. આજના નાટકની ગોઠવણ કાંઈક એલૌકીકજ થવાની વકી રખાતી હતી. મધુકરે આજરોજ કંપનીનાં તમામ નાનાં મોટાં પાત્રોને તથા કામદાર વર્ગને બોલાવી એક સારૂ ભાષણ કરી કામ સારૂ કરવા કાજે સારી રીતે સૂચનાઓ આપી હતી. આજના કામ ઉપર કંપનીની મુંબાઈમાં સારી રીતે કદર થશે અને એ કદરથીજ કંપનીના નોકરોનો સારી રીતે ભાગ્યોદય થશે એમ સંબોધી દરેકને ઉત્સાહી આતુર અને આનંદી કર્યા હતા! અત્યારે મધુકર ઉર્મીલાને બોલાવી કાંક સૂચના કરી રહ્યો હતો.

"ઉર્મીલા આજ રાત્રે તારો ભાગ્યોદય છે! અત્યાર સુધી નાટકમાં કરેલા કામની આજ સારી રીતે કદર થશે. તારી પણ પબ્લીકમાં સારી નામના થશે!"

"મહેરબાન આપની મહોબત થયા પછી હું તો મારો સર્વદા ઉદયજ થએલો માની બેઠી છું. હું જે લાઇટમાં આવી છું, તે તમારો પ્રતાપ છે! આ દાસીને વાસ્તે આપે હદ બહાર તકલીફ ઉઠાવી છે; આપનો જેટલો આભાર માનું તેટલો

ચોડા છે ! ! ”

“ ઉર્મીલા એ આભારને અવેજ આપવો બહુજ ભારી પડશે ! ”

“ મનમોહન આ મારૂં તન મન અને ધન હું તમારા પર ઓવારી બેઠી છું ! મારા મીઠા મધુકરથી મારે કોઇ પણ વસ્તુ આ અવનીમાં વધારે નથી ! ”

“ દીલદાર આજના નાટકની નાઈટમાં તને એક મેડલ મળશે ! આજથી મારી ઉર્મીલા કાંક નવાજ રંગમાં નાચશે ! હવેથી મારી મીઠી મોહની મારા પર કાંઇક નવાજ પ્રકારની મોહની કરશે ! ”

“ વ્હાલા આપની મારા ઉપર કાંઇકિ અલૌકીકજ કૃપા છે !”

“ ડીઅર તું પણ કૃપાને પાત્ર કમળલોચની છું ! ”

“ હાં હાં મોહન જો જો મને ઉંચે ચઢાવી ઉતારી નાંખતા નહિ ! ”

“ મધુરી તારા રાગના પરાગમાં આ મધુકર પરવશ થએલો છે ! ”

“ વ્હાલા હું તો તમને જોઇ જોઇને મારૂં ભાન ભૂલી જાઉં છું ! સ્ટેજ પર કામ કરૂં છું પણ મારાં ચક્ષુ તમારા મુખાર્વિંદ પરજ ચોટી રહે છે ! તમારા મુખનું મંદ મંદ હાસ્ય એજ મારા આનંદનો વિકાસ છે ! ”

“ વાહરે અલબેલડી તારી લટક ! ”

* * * *

“ આવો અહીં અલબેલડી આવો જરી જરી,

નિજ દાસ જનના દ્વારમાં આવો જરી જરી."

"અરે હાં હાં વ્હાલા આ તે શું કરો છો ? વિનયમાં રહો!"

" પ્રીતે અમુલાં પાથરૂં ફુલો શું મધમધતાં બહુ,
તે પરથી કરી નેહની નિધા આવો જરી જરી;
કદી ફૂલ ખુંચે કુમળે પદકમળથી શુભ રજનીએ,
આ પંડ વ્હાલી પાથરૂં જુઓ જરી જરી."

" વાહરે વરણાગીઆ ! વારી જાઉં તમારા બોલ પર !"

" અત્તર ગુલાબે મ્હેંકતા આંસુ સહિત ઉન્હે જળે,
ધોઉં પુનિત પદ પ્રેમથી હું તમ જરી જરી;
સન્મુખે બેશી અગર ઉછંગમાં રૂડા રહી,
આ દાસ જનને દીપાવો વ્હાલી જરી જરી."

"અલબેલા મને તે જાણે તમે કોણ જાણે કેવા પ્રકારનું કામણ કર્યું છે કે હું તમારા સિવાય એક તલ માત્ર પણ રહીજ શક્તિ નથી ! ઓહો વ્હાલા આ તે શું કહેવાય !"

" તદરૂપ ચિત્ત થઇને નમું મુખચંદ્રની ભણી હું વળી;
સા દુઃખદ બધા ભવ તણી ભૂલી જરી જરી;"

" અરે હાં હાં મને અકળાવી દીધી."

" તુજ ધ્યાનમાં ગુલતાન થઇ ધારી સમાધી અચળ હું,
આનંદ ચાખુ અણમુલો દૈવી જરી જરી."

" મોહન હવે આ મીઠા અને મોંઘમ મારથી મને આમ શું મારોજ કરશો ? અરે રસીલા હવે કાંક રસીલીની દયા જાણો!"

" બસ પ્રેમપાને મસ્ત બની ફેરાસરી દશ દિશામાં,
ગજવી રસીલી ગાઉં ગુણ તુઠો જરી જરી."

"મારા શામળીઆ હવે બહુ થયું ! કહો આ લુંડીને શો હુકમ છે ?"

"મધુરી હવે જરા રંગ રેલાવા દે ! મને રંગપાણી વગર ઠીક પડતું નથી ! મારી અસ્વસ્થ પ્રકૃતિ વાઇનથી જરા ઠીક સ્વસ્થ રહે છે !"

"તો વ્હાલા લ્યો, મારી કયાં ના છે ? પણ જરા લીમીટમાં રહો તો સારૂં."

"વ્હાલી લીમીટમાં રહેતાં તેની અસર બરાબર થતી નથી, દુખાવો કપડી આવે છે !"

"ઠીક લ્યો આ પ્યાલી !"

"લાગો વ્હાલી !"

"લ્યો વ્હાલા !"

"અમે અલમસ્ત આનંદી સનમને શોધતા ફરીએ;
સ્વછંદે મા'લીએ જ્યાં ત્યાં ડરાવ્યા ના કદી ડરીએ.
પડી ના પ્રાણ કે પરની અણુ પરવા સનમ પાખી,
ભલેને બખ મારે છે પુઠે દુનિયા અરે આખી.
પરમહંસ બાલયોગી કે ભલે મુલ્લાં ભલે કાજી;
મદદ એ જ્ઞાનીઓ મોટા અમારે મન મૂળા ભાજી.
રહ્યા દુનિયામાં કંઇ ડાહ્યા ન ઘેલા નથી જપ અન્તે;
મુલાવી ભટકતા ભ્રમમાં ભુંડા ભટકો શું થઇ પાજી.
મદીરા ઇશ્કને રંગે બની રાગી થશું રાજી;
અમારા જાન માશોની થતી આથી છો હરાજી !"

"બસ આફરીન આફરીન, ફીદા ફીદા, ગુલઝાર બસ હવે હું આનંદમાં બન્યો ગુલતાન !" આ પ્રમાણે કહી ઉર્મીલા

તબીયત લથડે છે ત્યારે કંપનીમાં છકમછકા ઉડે છે! દીલદાર દુનિયામાં મેં જો કોઇને પણ દીલ આપ્યું હોય તો તમનેજ દીલ આપ્યું છે. કંઈ કંઈ રમકડાં મારી પાસે આવી ગયાં છે, બધાંને રમત રમાડી સુંધી સુંધી કોરે કર્યાં છે; એક તારા જેવી મોંઘા-જાન હતી તેને પણ મેં મોંઘમ રમાડી શેતરંજ ખેલાવી હતી; ડીઅર પરણી નારી પણ ઘેર કેળવાએલી બી. એ. પાસ થએલી રૂપનો અવતાર ઘરરખી સુંદરી છે તેની પણ મેં પરવા કરી નથી; આ વખતે ફક્ત હું તારાજ પ્યારસાં ભુલો પડ્યો છું, અરે કહો કે અંધ થયો છું; માટે વ્હાલી હવે સમો સાધવામાં અને જે કાંઇ આવે તે હાથ કરવામાંજ મઝા છે!"

" વ્હાલા આપનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર સાચું છે! આપ કામના અવતાર છો! પૂરા ખેલાડી પ્રવીણ અને દરેક પંથના પાવરધા છો! કંઈ કંઇ રમકડાં આપના કહેવા પ્રમાણે આપ-નામાં મોહાંધ થઈ મોહમાં રમત રમ્યાં હશે; પણ મારા રસીલા હું તો કેવળ મૂર્ખ છું. પ્રેમની વાત હું કાંઈ સમજતી નથી! રસ, મોહ અને ભાવ એમાં હું અજ્ઞાન છું! વ્હાલા જો આપે મારો હાથ ઝાલ્યો છે તો ઝાલી મને પાર ઉતારજો! આપે મારી સાથે સ્નેહ બાંધ્યો છે તો દુનિયામાં બાંધી જાણજો, દીલ આપ્યું છે તો આપી જાણજો. જગતમાં હાંસી કરાવશો નહિ! હું તો કેવળ અક્કલશૂન્ય મૂર્ખ પામર છું! આપ રસના સાગર છો! રત્નાકર છો! માટે મારો નભાવ કરજો! વ્હાલા મારાથી જો કાંઇ ભૂલ થાય તો મને [illegible] ! નારી જાત ભૂલથી ભરેલી છે તે [illegible] શો!

" ઉર્મીલા કહે ના કહે પણ તારામાં કાંક નવોજ રંગ છે ! એ રંગને જોતાંજ મનુષ્ય તારી રંગતની સંગતમાં રંગાઇ એકત્ર થઈ જાય છે; અરે સ્નેહસાંકળીએ સંધાઇ જડાઈ જાય છે ! દીલદાર મારી પણ તેવીજ દશા છે ! દુનિયામાં લાંબો સંબંધ નભવો ઘણો મુશ્કેલ છે; માટે તને હું આટલું આટલું સંબોધી સંબોધીને કહું છું ! "

" વ્હાલા આ પંડમાંથી પ્રાણ જશે તો એક વાર જવા દઇશ; પણ મારો તમારો પ્રેમ જશે તો તેને હું સજ્જડ રીતે પકડી રાખીશ ! સ્નેહને મરણાન્તે પણ નહિ જવા દઉં ! રસિયા તમારો રાગ એજ મારો અનુરાગ છે ! તમારો ભાવ એજ મારો જીવન લ્હાવ છે ! તમારો પ્યાર એજ મારો રાચો સંસાર છે ! મારા જીવનમણી તમારો સંબંધ એજ મારો પ્રાણ અને પંડનો સંબંધ છે ! હું કોઈ કાળે પણ તમને ભુલીશ નહિ એ નિશ્ચય સમજજો ! "

" વ્હાલી ચાલ ત્યારે જરા ફરવા જઈશું બે ઘડી દીલને ચોપાટી પર જઇ બ્હેલાવીએ ! "

" આપ સારી રીતે શુદ્ધિમાં છો ? જો એમ હોય તોજ બહાર ફરવા જવામાં સાર છે; નહિ તો પછી રાગની ફજેતી સમજવી ! "

" ના ના વ્હાલી તેમ તો કાંઇ નથી ! મારો હદ બહારનો નિશો મારા કાબુમાંજ રહે છે ! નિશો મને કાબુમાં રાખે છે અને હું નિશાને કાબુમાં રાખું છું ! અમારા બંનેને બહુ નાનપણુથીજ દોસ્તી થએલી છે; અર્થાત્ એક બીજાને અમે સારી

તબીયત લથડે છે ત્યારે કંપનીમાં છકમછકા ઉડે છે! દીલદાર દુનિયામાં મેં જો કોઇને પણ દીલ આપ્યું હોય તો તમેજ દીલ આપ્યું છે. કંઈ કંઈ રમકડાં મારી પાસે આવી ગયાં છે, બધાંને રમત રમાડી સુંધી સુંધી કોરે કર્યાં છે; એક તારા જેવી મોંઘાજાન હતી તેને પણ મેં મોંઘસ રમાડી શેતરંજ ખેલાવી હતી; ડીઅર પરણી નારી પણ ઘેર કેળવાએલી બી. એ. પાસ થએલી રૂપનો અવતાર ઘરરખી સુંદરી છે તેની પણ મેં પરવા કરી નથી; આ વખતે ફક્ત હું તારાજ પ્યારમાં ભુલો પડ્યો છું, અરે કહો કે અંધ થયો છું; માટે વ્હાલી હવે સમો સાધવામાં અને જે કાંઈ આવે તે હાથ કરવામાંજ મઝા છે!"

"વ્હાલા આપનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર સાચું છે! આપ કામના અવતાર છો! પૂરા ખેલાડી પ્રવીણ અને દરેક પંથના પાવરધા છો! કંઈ કંઇ રમકડાં આપના કહેવા પ્રમાણે આપનામાં મોહાંધ થઈ મોહમાં રમત રમ્યાં હશે; પણ મારા રસીલા હું તો કેવળ મૂર્ખ છું. પ્રેમની વાત હું કાંઈ સમજતી નથી! રસ, મોહ અને ભાવ એમાં હું અજ્ઞાન છું! વ્હાલા જો આપે મારો હાથ ઝાલ્યો છે તો ઝાલી મને પાર ઉતારજો! આપે મારી સાથે સ્નેહ બાંધ્યો છે તો દુનિયામાં બાંધી જાણજો, દીલ આપ્યું છે તો આપી જાણજો. જગતમાં હાંસી કરાવશો નહિ! હું તો કેવળ અક્કલશૂન્ય મૂર્ખ પામર છું! આપ રસના સાગર છો! રત્નાકર છો! માટે મારો નભાવ કરજો! વ્હાલા મારાથી જો કાંઈ ભૂલ થાય તો મને માફ કરજો! નારી જાત ભૂલથી ભરેલી છે તે વિસરી ન જશો!"

"ઉર્મિલા કહે ના કહે પણ તારામાં કાંક નવોજ રંગ છે! એ રંગને જોતાંજ મનુષ્ય તારી રંગતની સંગતમાં રંગાઇ એકત્ર થઈ જાય છે; અરે સ્નેહસાંકળીએ સંધાઈ જડાઈ જાય છે! દીલદાર મારી પણ તેવીજ દશા છે! દુનિયામાં લાંબો સંબંધ નભવો ઘણો મુશ્કેલ છે; માટે તને હું આટલું આટલું સંબોધી સંબોધીને કહું છું!"

"વ્હાલા આ પંડમાંથી પ્રાણ જશે તો એક વાર જવા દઈશ; પણ મારો તમારો પ્રેમ જશે તો તેને હું સજ્જડ રીતે પકડી રાખીશ! સ્નેહને મરણાન્તે પણ નહિ જવા દઉં! રસિયા તમારો રાગ એજ મારો અનુરાગ છે! તમારો ભાવ એજ મારો જીવન લ્હાવ છે! તમારો પ્યાર એજ મારો ર ચો સંસાર છે! મારા જીવનમણી તમારો સંબંધ એજ મારો પ્રાણ અને પંડનો સંબંધ છે! હું કોઈ કાળે પણ તમને ભુલીશ નહિ એ નિશ્ચય સમજજો!"

"વ્હાલી ચાલ ત્યારે જરા ફરવા જઈશું બે ઘડી દીલને ચોપાટી પર જઇ બ્હેલાવીએ!"

"આપ સારી રીતે શુદ્ધિમાં છો? જો એમ હોય તોજ બહાર ફરવા જવામાં સાર છે; નહિ તો પછી રાગની ફજેતી સમજવી!"

"ના ના વ્હાલી તેમ તો કાંઇ નથી! મારો હદ બહારનો નિશો મારા કાબુમાજ રહે છે! નિશો મને કાબુમાં રાખે છે અને હું નિશાને કાબુમાં રાખું છું! અમારા બંનેને બહુ નાનપણથીજ દોસ્તી થએલી છે; અર્થાત્ એક બીજાને અમે સારી

રીતે સુધારાના નામે પચાવી ગયા છીએ! તો પણ તારૂં કહેવું ખરૂં છે! વ્યસન એ ગુપ્ત ચીજ છે. તેને ગુપ્તજ રાખવું જોઇએ! જ્યારે ગુપ્ત પ્રકટ થાય ત્યારે ગુપ્તની મઝા જતી રહે! હરેક જણા ભીતરમાં નગ્નજ છે! વ્યસન પરનો કાબુ અને દાબ એ મનુષ્યની ખુબી સારી રીતે બતાવી આપે છે!"

"અલબેલા એમજ હોવું જોઇએ! ભીતરની મસ્તી ભીતરમાંજ સમાવી જોઇએ! બહારના રંગ બહારજ બતાવા જોઇએ!"

"એ રંગમાં હું સારી રીતે રંગાએલો છું! બહારથી અને ભીતરથી કંઇકને રંગી જાણું છું! રંગત અને સંગત એ મારી મુઠીમાં રાખી જાણું છું! ગમે તેવો પાવરધો અને ઉખડેલ માણુસ જ્યાં મારા સામો આવ્યો કે તરતજ તેને હું નયનના એક નિમિષ માત્રમાં નચાવી જાણું છું!"

"વ્હાલા એની તો મને બરાબર પતીત છે તમારી રાતે કોઈ જન્મ્યુંજ નથી!"

"શું કહોછો સલુણી! આજ તો કાંક ખુબ આનંદમાં છલાવ છો! વ્હાલી ધીરે ધીરે, સમાલજો! રસ છલકાઈ ન જાય!"

"જાઓ જાઓ નગુણા તમે તો સદાએ એવાને એવાજ હ્યા! વળી પાછી મને બનાવા માંડી!"

"અરે એમ તે રીસાઈ જઇએ મારી રસીકડી! હજુ તો ઘણી રાતો લેવાની છે! કંઈકને રંગ બતાવવાના છે અને કંઇકને આ કમળ લોચનથી નચાવવાના છે, અને કંઈકને રસનાં છાંટણાં નાંખી નાંખી ખંખેરવાના છે સમજી મારી મનહરણી!"

" વ્હાલા જોજો મારી કાંઈ સુધારાને નામે દલાલી કરતા ? જોજો કાંઇ એટીકેટને નામે મને ક્યાંક ગીરો મુકતા ! જોજો પોઝીશનની ખાતર મને નચાવી ક્યાંક થકવી નાંખતા ! હું તો ખાળી ભોળી અલેતી છું ! મારી મસ્તી તમારા હૃદયમાંજ મચી રહે છે અને તમારા હૃદયનો રાગ મારી મસ્તીમાંજ છવાઇ રહે છે માટે છબીલા જોજો, સંભાળજો, આ અલેતીને ક્યાંક વહેતી કરી ન દેતા !"

" લ્યો લલિતા ચાલો હવે વિક્ટોરીઆમાં બેસી ચોપાટી પર જઇ જરા મગજને દરિયાની હવાથી તૃપ્ત કરી આવીએ ! "

" ચાલો મારા ચિતહર ચતુર ચ.લો ! "

" ચંપક વરણી ચાલો ! " આ પ્રમાણે રંગરાગની રમત રમી મધુકર અને ઉર્મીલા વિકટોરીઆ જોડાવી ચોપાટી પર ફરવા ગયાં ! અત્યારે કંપનીના માલેક એ બંને જણાં હતાં ! માલેકના માનીતા મેમાન આખા ગામની સરસાઇ કરે તે પ્રમાણે ડાયરેકટર મી. મધુકર અને અપટુડેટ એકટ્રેસ ઉર્મીલા આજકાલ મુંબાઇને અને કંપનીને સારી રીતે નચાવી રહ્યાં હતાં. વિકટોરીઆ જોતજોતામાં ચોપાટી પર ગઈ, અને ત્યાં એક બાજુ પર ઉભી રહી ! ઉર્મીલા અને મધુકર વિક્ટોરીઆમાંથી ઉતરી ચોપાટી પર આમ તેમ આંટા મારતાં દરિયાઈ હવા ખાવા લાગ્યાં; આ અરસામાં એક નવાબનો સેક્રેટરી મી. પાન્ડુરાવ મધુકર પાસે આવ્યો અને તેને સારી રીતે મુબારકબાદી આપી તેના કાર્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો ! "

" મી. મધુકર સાહેબ ! તમારો મોહીનીનો ખેલ જોઇ

અમારા નવાબ સાહેબ બહુજ પ્રસન્ન થયા છે! તેમણે તમારા ખેલનાં ઘણાંજ વખાણ કર્યાં છે; અને મોહીનીનો પાર્ટ કરનાર સ્ત્રી એક્ટર ઉર્મીલાનું કામ જોઈ દીંગ બની ગયા છે; નવાબ સાહેબ તમારી કંપનીને કાંઇક સારૂ ઈનામ આપવાની મરજી બતાવે છે; અને કંપનીને સ્ટેટમાં તેડાવવા ગોઠવણ કરે છે!"

"હું નવાબ સાહેબનો ઉપકાર માનુ છું; તેની સાથે તમારો પણ ઉપકાર માનુ છું! અમારા નાટકની કદર જ્યારે નવાબ સાહેબ નહીં કરે ત્યારે બીજો કોણ કરશે? નવાબ સાહેબ હાલમાં ક્યાં છે?"

"તે અહીંઆંજ ફરવા આવેલા છે. જુઓ પેલી મોટરમાં કોઇ યુરોપીઅન ગૃહસ્થ જોડે વાતચીત કરે છે. એમણે મને તમારા ભણી મોકલ્યો છે!"

"ઓહ થેન્ક યુ! કેમ ઉર્મીલા કંપનીના ખેલની કદર પબલીકમાં થાય છે ને! યાદ છે નાટકની પસંદગી સારૂ મારે મી. ચીંથરીઆ સાથે કેટલી તકરાર થતી હતી!"

"સાહેબ હવે પાછલી વાત જવા દો! હું કામાં કંપનીનો જે કાંઈ ઉદય થયો છે તે તમારી કાળજીભરી મેનેજમેન્ટથીજ થયો છે! તમે જ્યારથી કંપનીમાં જોડાયા છો ત્યારથી કંપનીનો દીનમાન ચઢતો થયો છે!"

"સાહેબ આજ કંપનીની લેડી એક્ટ્રેસ ઉર્મીલા કે!?"

"જી હા, એજ અમારી કંપનીની લેડી એક્ટ્રેસ ઉર્મીલા!"

"હું તમને તમારા કામ વાસ્તે ઘણોજ ધન્યવાદ આપુ છું!"

" સાહેબનો હું ઉપકાર માનું છું!"

" તે સાથે તમારી કંપનીના ડાયરેકટર મી. મધુકરભાઈને પણ જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે!"

" સાહેબ એ સૌ પ્રતાપ તેમનાજ છે!"

" લ્યો નવાબ સાહેબ પોતે પધાર્યા!"

" સાહેબ મહેરબાન!"

" સાહેબ મહેરબાન!"

" હજુર, આ પોતેજ મી. મધુકરભાઈ કે જે ખંતીલા કુશળ અને એક અગ્રેસર બાહોશ ગ્રેજ્યુએટ સુધારક ગૃહસ્થ ડાયરેકટર તરીકે કંપનીમાં મેનેજમેન્ટ કરે છે તે!"

" ઓહ થેન્ક યુ! હું તમારા કામની તારીફ કરૂં છું!"

" માઇ ગુડ સર! આઈ ટેન્ડર માઇ બેસ્ટ એન્ડ હાર્ટી થેન્કસ ફોર યોર કાઇન્ડનેસ!"

" મોહીનીના નાટકમાં જે મોહીનીનું કામ કરે છે તેજ આ લેડી એકટ્રેસ ઉર્મીલા પોતે!"

" ખરેખર તમારી કેરેકટરને વાસ્તે હું ઘણોજ મગરૂર છું! તમારૂં કામ જોઈને હું ઘણોજ ખુશી થયો છું! આજ કાલ મુંબાઈના તખતા ઉપર જે કામ તમે કરો છો તેવું બીજી કોઈ ગુજરાતી સ્ત્રી એકટ્રેસ ભાગ્યેજ કરતી હશે! તમારી તારીફની નિશાની તરીકે મારી અને તમારી પહેલી મુલાકાતમાં હું એક આ મારી બીલીયાનની હીરાની વીંટી ભેટ આપું છું! આપ તે સ્વિકારી મને ભાગ્યશાળી કરશો!"

" અરે હાં-હાં નવાબ સાહેબ આ શું બોલો છો? હું તો

આપની તાબેદાર છું!"

"મી. મધુકરભાઈ તમારી મેનેજમેન્ટથી હું ઘણોજ ખુશ છું; તેના બદલામાં તમને હું મારૂં ગોલ્ડન વોચ બક્ષીસ તરીકે આપું છું તે આપ સ્વિકારશો!"

"અરે હાં હાં નવાબ સાહેબ બક્ષીસથી શું વધારે છે? તમારા બોલ એજ અમારે ઈનામ છે! અમારા કામની કદર એજ અમારી કંપનીનો ભાગ્યોદય છે! સાહેબ આપની પ્રેમાળ લાગણી અને બક્ષીસને વાસ્તે હું આપનો એક વાર ફરી ઉપકાર માનું છું! આજ રાત્રે સેવકના આમંત્રણને માન આપી જરૂર ખેલમાં પધારવા તસ્દી લેશોજી! આજના નાટકનું કામ કાંઈક નવીન અને વધારે ચિતાકર્ષક છે; જે આપ જોઈને ખાત્રી કરશો; વળી આજનો ખેલ પણ ધર્માદાનો છે, એટલે એક પંથ ને દો કાજ થશે! થોડાક દીવસમાં અમે નવો ખેલ ઘણીજ ભારે તૈયારીથી મુકવાના છીએ. જે જોઈને આપને ખાત્રી થશે કે નાટક એ શું ચીજ છે અને કેરેક્ટર તથા હાવભાવ અને એકટીંગ કેટલે દરજ્જે પ્રેક્ષકોમાં કમાલ કરે છે તેની ખાત્રી થશે!"

"જ્યારે તમારો આગ્રહ છે ત્યારે હું જરૂર આવીશ! ચાલો અત્યારે આપ બંને જણાં મારી મોટરમાં બેસી જાઓ; રસ્તામાંજ મારો બંગલો આવે છે!"

"સાહેબ અત્યારે ટાઈમ થવા આવ્યો છે! માફ કરો, કાલ જરૂર અમે ફરવા આવતાં આપના બંગલે આવીશું!"

"તમને અમે બહુ ખોટી નહીં કરશું. હું સમજું છું કે ટાઈમ થવા આવ્યો છે; માત્ર પાંચ દશ મીનીટમાંજ ચાહ

પાણી પોઈ વિદાય કરી દઈશું; ચાલો બેસી જાઓ; પાન્ડુરાવ વિકટોરીઆવાળાને નાટકશાળામાં વિદાય કરી દ્યો !"

"બહુ સારૂ સાહેબ !"

"અરે કોચમેન, જા તું પરભાર્યો એમ્પાયર નાટક શાળા ભણી હંકારી જા, અમે તારી પાછળજ આવીએ છીએ !" આ પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરી નવાબ સાહેબ તરતજ મોટર પોતાના બંગલા ભણી હંકારાવી ગયા; મોટર જોતજોતામાં બંગલામાં આવી ! નવાબ સાહેબ તરતજ મેમાનોને લઈ દીવાનખાનામાં ગયા; અને ત્યાં મધુકર અને ઉર્મીલાને સારી રીતે આદરસત્કાર બતાવી પોતે તેમના વાસ્તે ચહા પાણી તૈયાર કરાવવા જોડેના બીજા હૉલમાં ગયા ! નવાબસાહેબ પણ નાટકના એક આશકા હતા; તે ઘણા દિવસથી સૌરાષ્ટ્ર નાટક કંપનીનાં નાટક જોઈ ઉર્મીલાના કામ પર ફીદા થએલા હતા ! તેમણે ઉર્મીલાને મળવાને વાસ્તે ઘણી ઘણી ગોઠવણ કરાવી હતી; પણ સૌ ગોઠવણ મી. મધુકરના રૂવાબ અને દમામ આગળ નિષ્ફળ ગઈ હતી; છેવટે અત્યારે મોકો મળતાં પોતે તરતજ વિકટોરીઆ પાછળ મોટર તૈયાર કરી હંકારી ગયા હતા; અને જાતોજાત મધુકરને મળી ઉર્મીલાને બંગલે લાવવાની યુક્તિ અજમાવી હતી ! આ પ્રસંગે નવાબ સાહેબે પણ દમામથીજ કામ લેવા માંડ્યું હતું. પહેલીજ મુલાકાતમાં ઉર્મીલાને એક હજાર રૂપીઆની હીરાની વીંટી ભેટ કરી હતી અને મધુકરને પંદરસો રૂપીઆનું સોનાનું ઘડીઆળ તથા અછોડો ભેટ કર્યા હતાં. આવી કારમી અને ઉમદા ભેટના દમામમાં મધુકર અને

ઉર્મીલા બંને દબાઈ ગયાં હતાં! નવાબના તેજમાં ઉર્મીલા પણ અંજાઇ ગઈ હતી, અને જોડે મધુકર પણ અંજાઇ ગયો હતો; જો કે અત્યારે જેવો જોઇએ તેવો તે ભાનમાં હતો નહીં, પણ વખતે વખતે કાંઇક કાંઈક ભાનમાં આવી જતો હતો! ઉર્મીલા પણ રંગ પાણીમાં રંગાએલી હતી; એટલે નવાબ સાહેબની યુક્તિ પ્રયુક્તિને તે બરાબર પીછાની શક્તિ નહોતી, અર્થાત્ નવાબ સાહેબ જેમ દમામમાં નચાવતા અને દબાવતા તેમ તે દબાતાં હતાં! નવાબ સાહેબે પણ અત્યારે ઘણા દીવસનો ધારેલો પ્રસંગ મળતાં ઉર્મીલાને બારોબાર ઉઠાવી જવાનીજ તૈયારી કરી મુકી હતી, તેમણે તરતજ ચાહ પાણીમાં કેફી વસ્તુનાં પડીકાં નંખાવવાની ગોઠવણ કરી દીધી, અને તેમને બેભાન બનાવી ઉર્મીલાને બારોબાર મોટરમાં નાંખી ગુમ કરી દેવાની યોજના રચી અને મધુકરને બેભાન બનાવી રાતોરાત નાટકશાળામાં ધકેલી દેવાની યુક્તિ રચી પોતે રૂવાબમાં આમતેમ દીવાનખાનામાં ફરવા લાગ્યા!"

"મધુકર સાહેબ! મુંબાઈમાં આજકાલ ઘણી ઘણી નાટક કંપનીઓ આવે છે પણ તમારી કંપનીએ શરૂઆતમાં જેવી નામના કરી તેવી નામના હજુ સુધી કોઇ કંપનીએ કરી નથી."

"સાહેબ એ સો આપના જેવા કદરદાન નવાબ સાહેબનો પ્રતાપ છે! જ્યાં કાર્યની કામગીરી છે ત્યાંજ કાર્યની કદર થાય છે! કરેલી મહેનત કોઇ કાળે પણ વૃથા જતી નથી!"

"હું પણ એમજ માનું છું કે કરેલી મહેનત કોઈ કાળે પણ વૃથા જતી નથી! સારા કામની જ્યારે ત્યારે પણ કદર થયા

ક્રિના રહેતી નથી ! ક્યાં પાંડુરાવ ચાહની કેટલી વાર ?"

"સાહેબ તૈયાર ! આ લાવ્યો !"

"અરે ભાઈ જલ્દી કરો ! આ ન્હોય ફોગટીઆ મેમાન ! આ તો નાટકીયા કામગીરીની કારકીર્દી બજાવનારા મેમાન છે. વખતની કીંમત તેમને છે એટલી બીજા કોઇને પણ નથી !"

"લ્યો સાહેબ આ ચાહ તૈયાર !"

"હાં લાવો, મુકો પ્યાલા આ ટેબલ પર !"

"વાહ, મધુકરભાઇ ! તમે કેટલા દીવસથી કંપનીમાં જોડાયા છો ?"

"વરસ દીવસથી સાહેબ કંપનીની લગામ મારા હાથમાં આવી છે !"

"હાં બરાબર ! મેં સૌરાષ્ટ્ર નાટક કંપનીના ખેલ ઘણા જોયા છે ! એ કંપનીમાં સિનેરીનો આડંબર અને એકટરોની ધમાધમ સિવાય બીજું કાંઇ જોવાનું નથી; મારા વાલા નાટક ચાલતાં ચાલતાં વગર કામના પડદે પડદે ભડાકા બહુ કરે છે; માળા એકટરો ધાંધલીઆ અને ધમાલીઆ છે; નાટકની વસ્તુ કાંઇ મળે નહીં, અને ઉપરના ધમપછાડા બહુ જબરા કરે છે ! લડાઇ, નાચ, દરબાર અને ગરબામાં વગર મફતનો વખતનો વખત પસાર કરે છે; કંઇક નાટકના શોખીન અને જાણકાર નાટક જોતાં જોતાં અધવચ કંટાળી ઉઠી જાય છે; નાટકમાં કેરેકટરનું તો નામજ ન મળે; જ્યાં ત્યાં બરાડા અને કુદી કુદીને ગાયનના ઠામ ઠેકાણા વગરના રાગડા તાણ્યાજ કરે, આથી તે કંપનીની કેડીટ નાટકની લાઇનમાં ઘણીજ ઓછી થઇ ગઇ હતી. આ તો

તમારા હાથમાં લગામ આવ્યા પછી આટલી કંઈ કંપનીની નામના થઈ અને મુંબાઈ જેવા કદરદાન શહેરમાં કંપનીની પ્રેસ્ટીજ બંધાઈ! વારૂ જુઓ જોઈએ આ નાટકના એકટરના ફોટા! આમાંથી તમે કોઈને ઓળખો છો? વારૂ આ ફોટાવાળા એકટરો હાલમાં કંઈ નામચીન કામ કરે છે ખરા? સાબુ મારો ભવિષ્યમાં એકાદ નાટક કંપની ઘણા મોટા પાયા પર તૈયાર કરાવવાનો વિચાર છે! તેમાં જો તમારા જેવા ડાયરેકટર અને ઉર્મીલા જેવી એકટ્રેસ મળી આવે તો કંપનીમાં ચાર પાંચ લાખ રૂપીઆ નાંખ્યાએ કામના!!"

"હેં હેં શું સાહેબ ચાર પાંચ લાખ રૂપીયાની કેપીટલ રોકી ગ્રાન્ડ સ્કેઇલ પર નાટક કંપની કરવાનો વિચાર છે?" આ પ્રમાણે કહેતો મધુકર પોતાની ખુરશી ઉપરથી ઉઠી નવાબ સાહેબ જોડે ખાનગી ખાનગી વાતચીતમાં ભેળાવા લાગ્યો; આમ ઉર્મીલા પણ નવાબ સાહેબને સારી રીતે ચક્ષુનાં કટાક્ષ ફેંકી રાગમાં રમાડવા લાગી, અને આમ આ બાજુએ કેફી વસ્તુઓ ચાહના પ્યાલામાં મિશ્ર થઇ કેફનું કામ બજાવવાને તૈયાર થઇ ગઇ! નવાબ સાહેબે આડકતરી રીતે ચાહની તૈયારી જોઈ વાત પાછી સંકેલી ચાહ પીવાની તૈયારી કરવા માંડી!

"તમે બંને જણાં જ્યાં સુધી કંપની મુંબાઇમાં રહે ત્યાં સુધી અવારનવાર મને મળતાં રહેજો! હું પણ પ્રસંગોપાત નાટકમાં આવી સ્ટેજનું કામ કેટલુંક જોતો રહીશ. લ્યો ચાલો હવે ચાહ પી લ્યો! પાછું તમારે લેઇટ થશે તો વાત કથળશે; ભાઇ એ તો નાટકના મામલા! મીનીટમાં સુધરે અને મીની-

ટમાં બંગડે !”

“ હા ખુદાવિંદ સાહેબ ! આપનું કહેવું ખરૂં છે ! નાટકનો મામલો ઘણોજ અજબ છે, જોતજોતામાં ગજબ કરી નાંખે છે; જો પાસા સીધા પડ્યા તો પોબાર અને વાંકા પડ્યા તો નાસવાનો પણ માર્ગ ન મળે, તો પછી બીજી વાત શી કરવી !”

“ લ્યો ચાલો ચાહ લેવા માંડો ! પાંડુરાવ મોટર તૈયાર કરી કમ્પાઉન્ડમાં લાવી ઉભી રાખો !”

“ જેવો સાહેબનો હુકમ !”

“ મધુકરભાઈ! તમારા માલેક મી. ચીંથરીઆ જ્યારે દેશમાંથી મુંબાઇ આવે ત્યારે મને ખબર કરજો ! આપણે એક દીવસ હોલ કંપનીને મીજબાની આપીશું !”

“ સાહેબ જ્યાં તમારી મહેરબાની છે ત્યાં મિજબાનીથી શું વધારે છે !”

“ નવાબ સાહેબ મીજબાની કાંઇ તમારી મહેરબાનીથી વધે નહીં !”

“ હાં હાં તોપણ આ જમાનામાં આજકાલ નાટકવાળા સાથે વિવેક કરવો જોઇએ !” આ પ્રમાણે જ્યાં વાર્તાવિનોદ થાય છે; ત્યાં તો મધુકર તરતજ બેભાન થઇને પડ્યો, અને જોડે ઉર્મીલા ખુરશી પરથી ધરણી પર ઢળી પડી ! બંને જણાં કેફી દવાની અસરથી બેભાન—અચેત બની જમીન પર ઢળી પડ્યાં અને લસલસાટ નસકોરાં બોલવાવા મંડ્યાં ! નવાબસાહેબે જ્યાં ધીમે રહીને જોયું કે હવે દવાનો બરાબર . ચચો છે એટલે તરતજ ઉર્મીલાને અંદરથી માણસો

તમારા હાથમાં લગામ આવ્યા પછી આટલી કંઈ કંપનીની નામના થઈ અને મુંબાઈ જેવા કદરદાન શહેરમાં કંપનીની પ્રેસ્ટીજ બંધાઈ! વારૂ જુઓ જોઈએ આ નાટકના એકટરના ફોટા ! આમાંથી તમે કોઈને ઓળખો છો ? વારૂ આ ફોટાવાળા એકટરો હાલમાં કંઇ નામચીન કામ કરે છે ખરા ? માળુ મારો ભવિષ્યમાં એકાદ નાટક કંપની ઘણા મોટા પાયા પર તૈયાર કરાવવાનો વિચાર છે ! તેમાં જો તમારા જેવા ડાયરેકટર અને ઉર્મીલા જેવી એકટ્રેસ મળી આવે તો કંપનીમાં ચાર પાંચ લાખ રૂપીઆ નાંખ્યાએ કામના !! ”

“ હેં હેં શું સાહેબ ચાર પાંચ લાખ રૂપીયાની કેપીટલ રોકી ગ્રાન્ડ સ્કેઇલ પર નાટક કંપની કરવાનો વિચાર છે ? ” આ પ્રમાણે કહેતો મધુકર પોતાની ખુરશી ઉપરથી ઉઠી નવાબ સાહેબ જોડે ખાનગી ખાનગી વાતચીતમાં ભેળાવા લાગ્યો; આમ ઉર્મીલા પણ નવાબ સાહેબને સારી રીતે ચક્ષુનાં કટાક્ષ ફેંકી રાગમાં રમાડવા લાગી, અને આમ આ બાજુએ કેફી વસ્તુઓ ચાહના પ્યાલામાં મિશ્ર થઇ કેફનું કામ બજાવવાને તૈયાર થઇ ગઇ ! નવાબ સાહેબે આડકતરી રીતે ચાહની તૈયારી જોઈ વાત પાછી સંકેલી ચાહ પીવાની તૈયારી કરવા માંડી !

“ તમે બંને જણાં જ્યાં સુધી કંપની મુંબાઇમાં રહે ત્યાં સુધી અવારનવાર મને મળતાં રહેજો ! હું પણ પ્રસંગોપાત નાટકમાં આવી સ્ટેજનું કામ કેટલુંક જોતો રહીશ. લ્યો ચાલો હવે ચાહ પી લ્યો ! પાછું તમારે લેઇટ થશે તો વાત કથળશે; ભાઇ એ તો નાટકના મામલા ! મીનીટમાં સુધરે અને મીની-

આવેલો જોઇને મોહીનીનો પાર્ટ કરવા સારૂ એક બીજો એકટર તૈયાર કર્યો ! જો ઉર્મીલા આવી પહોંચશે તો ઠીક, નહિ તો પછી તેના પાર્ટમાં એકટરને ઉતારી ખેલ ચલાવવો પડશે; એમ ધારી નવીન એકટરને એકદમ તૈયાર કરી નાટકની સૂચના ટીકાઓ પ્રોમ્પ્ટ તથા એકટીંગ વિગેરે જેટલું બતાવી શકાય તેટલું ટુંકામાં બતાવી તૈયાર કરી દીધો ! આમ ઓડીઅન્સ ખાતામાં મેનેજરની બુમ પડી રહી અને એકટર ખાતામાં અર્થાત્ સ્ટેજ-માં ઉર્મીલાની બુમ પડી રહી ! ખેલનો ટાઇમ બરાબર થવા આવ્યો, હવે શું થશે તેની તમામ ચિંતા તાલીમમાસ્તરને થવા લાગી; ન છુટકે જેટલી તૈયારી થાય તેટલી કરી પેટીવા-ળાને અને નરઘાંવાળાને કામ ઉપર બેસારી ઘંટડી વગાડી ડ્રોપ ઉચકાવવાનું ધાર્યું; આમ ખેલ શરૂ કરવાને વાર કરે તો ખેલ એક વાગતા સુધીમાં પુરો ન થાય એની તેને ચિંતા થવા લાગી; આથી તેણે સાહસ કરી મધુકર અને ઉર્મીલાની ગેરહાજરીમાં નાટકનો ડ્રોપસીન ઉપાડી નાટકની શરૂઆત કરી દીધી. આ બાજુ નવાબસાહેબે બેભાન કરેલી ઉર્મીલાને મોટરમાં બેસાડી કંઇની કંઇ ગુમ કરી દીધી; અને ખેલ બંધ થવાનો ટાઇમ થવા આવે ત્યારે મધુકરને વિકટોરીઆમાં ઘાલી ઓડીઅન્સ છુટે તેની ધમાલમાં ઉતારી દેવો એવી ગોઠવણ કરી દીધી. નવાબસાહેબ પોતે પણ તેમના માણસો સહીત કયાંના કયાં ઉપડી ગયા; ફક્ત એક બે માણસોએ જ્યારે રાતના સાડાબાર થાય ત્યારે વિકટોરીયા જોડાવી મધુકરને બેસાડી નાટકશાળા આગળ જઇ જ્યારે ઓડીઅન્સ ખેલ ખલાસ થતાં બહાર આવે

મોટરમાં બેસાડી બારોબાર વિદાય કરી દીધી અને મધુકરને એક ઓરડામાં થોડાક વખતને સારૂ ઉચકાવી નંખાવ્યો ! આમ નાટકશાળામાં ખેલનો વખત ધીમે ધીમે થવા આવ્યો ! અંદરના માણસોએ ધીમે ધીમે ખેલની તૈયારી કરવા માંડી ! તાલીમમાસ્તરે બરાબર સાડા આઠનો અમલ થતાં ઉર્મીલાની તપાસ કરાવરાવી, પણ તેનો કાંઇ સ્ટેજમાં પત્તો મળ્યો નહિ; રોજના રાબેતા મુજબ ઉર્મીલા મધુકર સાથે ફરવા ગઈ હશે તો ખેલ થતા થતામાં આવી પહોંચશે; અર્થાત્ તેના પાર્ટના વખતે જ્યાં હશે ત્યાંથી આવી તેનું કામ સંભાળી લેશે એવો વિચાર કરી હાજરી પત્રક મંગાવી તમામ માણસોની હાજરી લેવા માંડી ! સ્ટેજનું કામ તેણે ધમધોકાર આગળ ચલાવવા માંડ્યું. સીનેરીઝ, લાઈટ અને પોશાક ખાતામાં હમેશ કરતાં કાંઇક નવીન અને ચિત્તાકર્ષક તૈયારી કરાવી અને પોતે એક્ટીટસે આતુરતાથી ડાયરેક્ટર મી. મધુકરની વાટ જોવા લાગ્યો ! આમ મધુકરના મિત્રો તથા ધર્માદા સંસ્થાના કાર્યવાહકો નાટકશાળામાં આવી મધુકરની ખબર કાઢવા લાગ્યા; લગભગ નવ થવા આવ્યા તોપણ મધુકર અને ઉર્મીલાનો પત્તો મળ્યો નહિ; આથી અંદર અંદરના માણસોમાં ચેં પેં થવા લાગી; અને જેમ આવે તેમ કંપનીના ખાઈબદેલા જુના પુરાણા એકટરો એક બીજા સાથે પૂંઠ પાછળ ટીકા કરવા લાગ્યા; ઓડીઅન્સ જોતજોતામાં કાર્યવાહકોના જીવતોડ શ્રમ અને મહેનતથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયું; ટીકીટ ઑફીસમાં ટીકીટ બંધ કરવાની જરૂર પડી; તાલીમમાસ્તર પણ અકળાઇ ગયો; અને છેવટે મામલો અણી પર

રી મધુકરને બેભાન બનાવી રઝળતો મુકી અગીઆરા ગણી ગઈ એમ માની જબરો તિરસ્કાર અને ધ્રીટકાર બતાવવા લાગ્યા! કેટલાક મધુકરની સારવાર કરવા લાગ્યા, અને તેના મિત્રોમાંના એકાદ બે જણા જઈ એક હુંશિયાર ડાકટરને બોલાવી લાવ્યા; ડાકટરે મધુકરની નાડ તપાસી તેની ચાંપતી કાળજી ભરી ટ્રીટમેન્ટ કરી તેને હુંશિઆર બનાવી દીધો; અને યોગ્ય દવા આપી ફી લઈ વિદાય થઈ ગયો! કેટલાક તેના દોસ્તદારો મધુકરને ધીમે ધીમે તેની તબીયતના સમાચાર પૂછવા લાગ્યા; કેટલાક મધુકર હવે શું બોલે છે તે કાન માંડી સાંભળવા લાગ્યા; અને કેટલાક હવે શું થાય છે તે જોવા લાગ્યા!"

"મધુકરભાઈ! તમને એકાએક આ શું થઈ ગયું?"

"મને કાંઇ ખબર નથી કે મને શું થયું! અરે પણ ઉર્મીલા કયાં?"

"અરે તેનો તો પત્તોજ નથી! અમે બધા એનેજ શોધીએ છીએ!"

"ઓહો ત્યારે હું અહીં કયાંથી?"

"ત્યારે તમે કયાં હતા?"

"અરે હું તો નવાબ સાહેબ પાસે હતો!"

"અરે વળી નવાબ સાહેબ કીયા?"

"તેમનું નામ તો મને ખબર નથી, પણ મને તથા ઉર્મીલાને ચોપાટી પરથી સાંજના મોટરમાં બેસાડી તેમના બંગલે લઈ ગયા હતા, અને અમારો સારો આદરસત્કાર કરી ચાહ પાણી પાયાં હતાં! બસ આટલી હકીકત મને યાદ છે, ત્યાર

બાદ શું થયું તેની કાંઇ મને ખબર નથી!"

"અરે જરૂર કોઈ મુંબાઈગરો સોનેરી ટોળીનો મેમ્બર ઉર્મીલાને નવાબના રૂપમાં બણી ઠણી મધુકરને થાપ આપી ઉઠાવી ગયો! અરે તમે આવા નાટકીઆ ખેલાડી થઇ તેના પંજામાં શી રીતે ફસાઇ ગયા?"

"અરે યાર તેણે તો અમને હજાર હજાર રૂપીયાનાં ઈનામ આપ્યાં, અમારાં તથા કંપનીનાં ખુબ વખાણ કર્યાં અને મારો બેટો અમને લાલચમાં નાંખી તાળવે ગોળ ચોટાડી અમને અદ્ધર લટકાવી આ દશા કરી બે હાલ બનાવી ચાલતો થયો!"

"જોઉં તમારાં ઈનામ ક્યાં છે?"

"અરે આ રહ્યું તેનું સોનાનું ઘડીઆળ ઈનામમાં જુઓ!"

"લાવો ક્યાં છે!"

"ઓ તારીની આ તો મારો બેટો મારૂં પણ ઘડીઆળ જોડે ઉઠાવતો ગયો!"

"અરે સાહેબ તમે મુંબાઈમાં આવી લૂંટાઇ ગયા, ફસાઇ ગયા; વારૂ ઉર્મીલા ક્યાં?"

"મને જો તેની ખબર હોત તો હું એકલો અહીં ક્યાંથી આવું?"

"ત્યારે તે ક્યાં ગઈ?"

"ભગવાન જાણે ક્યાં ગઈ?"

"એણે તમને થાપ આપી કે નવાબે તમને થાપ આપી!"

"એનીજ મને કાંઇ ખબર પડતી નથી! હું ધારૂં છું કે નવાબ તેના ઉપર આશક થએલો હોવો જોઇએ, અને એથી તે

કરી મધુકરને બેભાન બનાવી રઝળતો મુકી અગીઆરા ગણી ગઇ એમ માની જબરો તિરસ્કાર અને ફીટકાર બતાવવા લાગ્યા ! કેટલાક મધુકરની સારવાર કરવા લાગ્યા, અને તેના મિત્રોમાંના એકાદ બે જણા જઈ એક હુંશિયાર ડાકટરને બોલાવી લાવ્યા; ડાકટરે મધુકરની નાડ તપાસી તેની ચાંપતી કાળજી ભરી ટ્રીટમેન્ટ કરી તેને હુંશિઆર બનાવી દીધો; અને યોગ્ય દવા આપી ફી લઈ વિદાય થઈ ગયો ! કેટલાક તેના દોસ્તદારો મધુકરને ધીમે ધીમે તેની તબીયતના સમાચાર પૂછવા લાગ્યા; કેટલાક મધુકર હવે શું બોલે છે તે કાન માંડી સાંભળવા લાગ્યા; અને કેટલાક હવે શું થાય છે તે જોવા લાગ્યા !"

"મધુકરભાઈ ! તમને એકાએક આ શું થઈ ગયું ?"

"મને કાંઇ ખબર નથી કે મને શું થયું ! અરે પણ ઉર્મીલા ક્યાં ?"

"અરે તેનો તો પત્તોજ નથી ! અમે બધા એનેજ શોધીએ છીએ !"

"ઓહો ત્યારે હું અહીં ક્યાંથી ?"

"ત્યારે તમે ક્યાં હતા ?"

"અરે હું તો નવાબ સાહેબ પાસે હતો !"

"અરે વળી નવાબ સાહેબ કીયા ?"

"તેમનું નામ તો મને ખબર નથી, પણ મને તથા ઉર્મીલાને ચોપાટી પરથી સાંજના મોટરમાં બેસાડી તેમના બંગલે લઈ ગયા હતા, અને અમારો સારો આદરસત્કાર કરી ચાહ પાણી પાયાં હતાં ! બસ આટલી હકીકત મને યાદ છે, ત્યાર

બાદ શું થયું તેની કાંઈ મને ખબર નથી !"

"અરે જરૂર કોઈ મુંબાઈગરો સોનેરી ટોળીનો મેમ્બર ઉર્મીલાને નવાબના રૂપમાં બણી ઠણી મધુકરને થાપ આપી ઉઠાવી ગયો ! અરે તમે આવા નાટકીઆ ખેલાડી થઇ તેના પંજામાં શી રીતે ફસાઇ ગયા ?"

"અરે યાર તેણે તો અમને હજાર હજાર રૂપીયાનાં ઈનામ આપ્યાં, અમારાં તથા કંપનીનાં ખુબ વખાણ કર્યા અને મારો બેટો અમને લાલચમાં નાખી તાળચે ગોળ ચોટાડી અમને અદ્ધર લટકાવી આ દશા કરી બે હાલ બનાવી ચાલતો થયો !"

"જોઉં તમારાં ઈનામ ક્યાં છે ?"

"અરે આ રહ્યું તેનું સોનાનું ઘડીઆળ ઈનામમાં જુઓ !"

"લાવો ક્યાં છે !"

"ઓ તારીની આ તો મારો બેટો મારૂં પણ ઘડીઆળ જોડે ઉઠાવતો ગયો !"

"અરે સાહેબ તમે મુંબાઈમાં આવી લુંટાઇ ગયા, ફસાઇ ગયા; વારૂ ઉર્મીલા ક્યાં ?"

"મને જો તેની ખબર હોત તો હું એકલો અહીં ક્યાંથી આવું ?"

"ત્યારે તે ક્યાં ગઈ ?"

"ભગવાન જાણે ક્યાં ગઈ ?"

"એણે તમને થાપ આપી કે નવાબે તમને થાપ આપી !"

"એનીજ મને કાંઈ ખબર પડતી નથી ! હું ધારૂં છું કે નવાબ તેના ઉપર આશક થએલો હોવો જોઈએ, અને એથી તે

જરૂર તેને ઉઠાવી ગયો એમ માનવું જોઇએ !"

"પછી એ બંને તો સમજી નથી ગયાં ?"

"તે હું શી રીતે કહી શકું !"

"અરે મહેરબાન નારી કોઇની થઈ નથી તે તમારી ક્યાંથી થાય ? જરૂર ઉર્મીલા તમને અને કંપનીને થાપ આપી નવાબ જોડે નીકળી ગઈ !"

"અરે પણ નવાબનો પત્તો નામ ઠામ મને મળે તો પછી હું બધાના માથાનો છું; પણ તેનો પત્તોજ મળવો મુશ્કેલ છે; આ જે કાંઇ થયું તે આઠ વાગતાના અમલમાં થયું છે એટલે મને કાંઈ તેનું બરાબર ભાન રહ્યું નથી !"

"ચાલો હવે સવાર થતાં બધું બરાબર થઇ રહેશે ! કહો તમારી તબીયત તો હવે સારી છે ને ?"

"હા અત્યારે તો ઠીક જણાય છે, પણ ઘડી પછી શું થશે તેની કાંઇ ખબર નથી ! કંપની પર આ એક મોટું જબરૂં વાદળ ચઢી આવ્યું ! અધુરામાં પુરૂં શેઠ શી. ચીંથરીઆ પણ બહારગામ છે એટલે મહા પંચાત થઇ પડશે ! નાટકનો જબરો ઘોટાળો થશે !"

"અરે એ તો બધું ઠીક થઇ રહેશે ! મહેરબાન તમે ઘેર આવ્યા એ તમારાં ધન્ય ભાગ્ય માનો નહીં તો મુંબાઈમાં કેટલાક પુરા થઇ ગયા તેનો પત્તોજ નથી !"

"મહેરબાન હું સાહેબને રોજ ના પાડતો હતો કે તમે એને લઇ રોજ ચોપાટી પર ફરવા ન જાઓ ! શેઠ આ મુંબાઇ છે કાંઈ નવાજુની થઈ જશે ! કમાણી એક બાજુ રહેશે અને

કંપની મહા આપદામાં આવી જશે !"

"અરે મને કાંઈ આવા ઘોટાળાની માલમ હતી ? મારા મનમાં તો એમજ હતું કે ઉર્મીલાને પબ્લીકમાં લઇને ફરવાથી કંપનીની નામના થશે અને કમાણીમાં વધારો થશે એમ ધારી નાટકની એક જાહેરખબર દાખલ હું તેને ફરવા લઈ જતો હતો ! રસ્તામાં આવા ફંદ થશે એવી મને ખબર નહોતી ! લાચાર ! હવે શું કરૂં ? એ તો શેઠનાં જેવાં ભાગ્ય ! અને કંપનીનું જેવું મુંબાઇ પ્રત્યે લ્હેણું !"

"સાહેબ ! પણ અત્યારે આપણી મહેનત પર તો પાણી ફરી ગયું, રાત દીવસ શ્રમ વેઠી નાટકની તૈયારીઓ કરી તેમાં ધુળ મળી ગઈ ! ખરી કમાણીની વખતે જોગમાયા અદૃશ્ય થઈ ગયાં. મને તો શેઠની જબરી બીક લાગે છે, કોણ જાણે એ આવશે ત્યારે શું એ ગજબ કરી મુકશે !"

"હશે હવે પંચાત મુકો ! જે થવાનું હશે તે થશે, તેની તપાસ કરીશું, કરાવીશું; દેશ પરદેશ તાર મુકાવી શોધ કરાવીશું જો જડશે તો ઠીક નહીં તો કંપનીના માથેથી પનોતી ઉતરી સમજજો.!"

"હશે સાહેબ તમે હેમ ખેમ પાછા આવ્યા, એટલે બધા જખ મારે છે ! ઉર્મીલા જેવી નવસેં નવ્વાણું લાવીશું ! એની કીંમત તમારા આવ્યા પછી થઇ, તેને કેળવનાર અને મેળવનાર પણ તમે હતા, બાકી રાંડ કંપનીમાં ભુંડણી જેવી હતી, નહોતું ગાવાનું ઠેકાણું કે નહોતું નાચવાનું ઠેકાણું, એને લાઇટમાંજ તમે લાવ્યા છો, માટે સાહેબ તમે ચિન્તા ન કરશો !

માળો કમાઉ દીકરો હોય છે અને મરી જાય છે ત્યારે લોકો શું કરે છે; જખ મારીને બેસી રહે છે ને ? ત્યારે હવે આપણે એમ સમજીશું કે રાંડ મુંબાઇના પ્લેગમાં મરી ગઇ !"

"ચાલો હવે સૌ વલોપાત મુકી સૌ સૌનું સંભાળી લ્યો, સવાર થતાં બધું જોઈ લેવાશે !"

આ પ્રમાણે દીલાસો આપી વાતચીત કરી તથા ગોઠવણ કરી મિત્રવર્ગ સૌ સૌને ઘેર ગયો, કંપનીનો કામદાર વર્ગ સૌ સૌનું કામ સંભાળી સૂવા લાગ્યો; અને મધુકર પણ વિચાર કરતો કરતો નાટકનું તમામ કામ તપાસી સંભાળી બિછાનામાં પડી તરંગોમાં ઘુમવા લાગ્યો ! વિચારમાં ને વિચારમાં સવાર થઈ ગયું; પાછો મધુકર વહેલો ઉઠ્યો, કપડાં લત્તાં પહેરી ગાડી જોડાવી પોલીસ સ્ટેશને ગયો, અને ઉર્મીલા સંબંધી જે કાંઇ બન્યું તે તમામ હકીકત કહી ફરીયાદ નોંધાવી; ઉર્મીલાની તમામ નિશાની ઠામ ઠેકાણું અને ઓળખાણ આપી; ત્યાર બાદ તેના કેટલાક મિત્રોને મળ્યો; જાણીતા જેન્ટલમેન ગેંગના અને ગોલ્ડન ગેંગના મેમ્બરને પણ મળ્યો અને ઉર્મીલાની ચોગરદમ તપાસ ચલાવરાવી પણ તેનો કાંઇ પત્તો મળ્યો નહીં. છેવટે થાકી કંટાળી બપોરના બે વાગે કંપનીમાં આવ્યો અને ખાધુ ન ખાધુ કરી પાછો બહાર તપાસ કરવા નીકળી પડ્યો; શહેરમાં ખુબ તપાસ ચલાવરાવી પણ ક્યાંઈ ઉર્મીલાની શોધ મળી નહીં, છેવટે ગુજરાત કાઠીયાવાડના ફાસ્ટના આવવાને વખતે શેઠને લેવા સામો સ્ટેશને ગયો; શેઠ ફાસ્ટમાં મુંબાઈ ઉતર્યા, અને મધુકરથી બનેલી તમામ હકીકતથી વાકેફ થયા.

બંને જણા નાટકશાળામાં આવ્યા, તમામ કામદાર વર્ગ શેઠની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યો શેઠ શું કહે છે તે સૌ કાન માંડી સાંભળવા ઉત્સુક થઈ રહ્યા; શેઠ જમાનાના ખાધેલા હતા, એટલે એકદમ નાહીંમત થઈ જાય તેવા નહોતા તેથી ઉપર ઉપરથી દમ બતાવી દમામમાં અને રૂવાબમાં બધાને હીંમત આપવા સાથે ખંખેરવા લાગ્યા !

" ચાલો મધુકરભાઈ એક કંપનીના માથેથી પનોતી ઉતરી ! બનવાકાળ બની ગઈ; હવે એવું ના બને તેની ખાસ તજવીજ રાખજો ! ઘરડા એટલે બેવકુફ એવો સિદ્ધાંત જે જુવાનીઆના મગજમાં ઠસી જાય છે તે કાઢી નાંખજો ! આપણે સાહસ કરી જાનનું જોખમ ખેડી મુંબાઈ આવીએ છીએ તે ફક્ત નામ અને દામને વાસ્તેજ આવીએ છીએ; ટુંકામાં કમાવા અને ખાવા સારૂ આવીએ છીએ; આપણે અહીં દરિયાની હવા ખાવા આવતા નથી; તથા મુંબાઈની મોજમજાહ માણવા આવતા નથી; પણ ફક્ત પૈસો કમાવા સારૂ આવીએ છીએ ! આ જમાનામાં પૈસો હાથમાં હશે તો ઘેર બેઠા આપણે મુંબાઇ જોઇશું ! હવેથી આવી ભૂલ ન કરશો. હોય સ્ત્રી જાત છે, ચંચળ છે, વળી સાહસથી ભરેલી છે, એટલે સાહસ કરી ચાલતી થઈ ! શું કરીએ ! સારો એકટર હોય ને મરી જાય તેમાં માલીક શું કરે ? એ તો જેવાં કંપની અને નોકરનાં નસીબ ! ચાલો હવે ચિંતા તજી દો ! ઉર્મીલા ગઇ તો આપણે બીજી ઉર્મીલા લાવીશું; પણ તમારી લાગણી જેવી કંપની પ્રત્યે છે તે તો તેવી સાચી રાખજો ! પરમાત્મા સૌનું ભલુ કરશે ! ભગવાન કોઈનું

અધવચ ગાડું અચકાવી નહિ રાખે, માટે જાઓ સૌ કામે ચઢી કામ કરો!"

આ પ્રસંગે મી. ચીંથરીઆ સૌને હીંમત આપી ભોજનશાળામાં ગયા, અને મધુકરને સાથે બેસાડી સારી રીતે જમાડી તૃપ્ત કરી તેને નાહિંમત નહિ કરતાં વધારે ઉમંગી અને આતુર બનાવ્યો! જેમ જેમ દીવસ ઉપર દીવસ જતા ગયા તેમ તેમ શેઠ જાતે ખુબ બારીકાઈથી તપાસ ચલાવવા લાગ્યા, પણ ક્યાંઇ ઉર્મીલાનો પત્તો મળ્યો નહિ; છેવટે નિરાશ થઈ બીજી સ્ત્રી એકટ્રેસ રાખવાનો વિચાર કરી એકટ્રેસ સારૂ તજવીજ કરવા લાગ્યા! આમ ઉર્મીલાના જવાથી કંપનીને તેની ભારે ખોટ પડી! કંપનીની આવક દીન પર દીન ઓછી થઈ ગઈ; તેનો નવો નાંખવાનો ખેલ પણ અચકી ગયો, અને દીવસે દીવસે મધુકરની પણ બીમારી વધતી ગઈ. મધુકરને ઉર્મીલાના જવાથી મનમાં જબરો ધક્કો લાગ્યો, અને તેની ક્રેડીટ પણ દીવસે દીવસે ઓછી થવા લાગી! શેઠના મનમાં પણ મધુકરને વાસ્તે માઠું લાગ્યું! મધુકર ગમે તેટલો હોંશિયાર પણ જુવાનીઓ એટલે ઘરડા વગર ગાડુ ચીલે ચઢાવી શક્યો નહિ; અર્થાત્ શેઠની ભૂલ શેઠને નજર તળે તરવા લાગી! કંપની દીવસે દીવસે ઘણીજ ખોટમાં ઉતરતી ગઇ; અને આવક સમુળગી બંધ થઇ જવા આવી. જેટલી કંપનીની પ્રેસ્ટીજ મુંબાઇગરામાં સારી બંધાઇ હતી તેટલીજ ખરાબ પ્રેસ્ટીજ મુંબાઇગરામાં કંપની સારૂ થઈ ગઇ! આમ કંપની મુંબાઈમાં લથડી ગઈ, બે ત્રણ મહીના જોતજોતામાં કોરટમાં નીકળી ગયા, સ્ટેજનું ભાડું ચઢી ગયું, એકટરનો

પગાર ચઢી ગયો, અને ભોજન ખર્ચ અને સીનેરીનું ખર્ચ પણ વધી ગયું; અર્થાત્ કંપનીને માથે અઢાર હજારનું દેવું થઇ ગયું. કંપની મુંબાઇમાંથી બહાર ગામ લઇ જવાને સારૂ હાથ પર પચીસેં રૂપીઆ જોઇએ તેની પણ ચીંથરીયાને જબરી ખોટ જણાવા લાગી! આમ કંપની ઉપર ચોગરદમથી પૈસાઃ સારૂ તડાકો થયો; જેટલા નંખાયા તેટલા શેઠે નાંખ્યા, છેવટે હારી નિરૂપાય થયા એટલે શેઠ હાથ ખંખેરી લાચાર થઈ ગયા. કંપની જોતજોતામાં બંધ થઈ ગઈ, એકટર વર્ગ નાસી ગયો; કેટલાકે શેઠ ઉપર ફરીયાદો નોંધાવી અને કેટલાક હરીફ કંપનીઓમાં જોડાઈ ગયા. નાટકશાળાના માલેકે કંપનીના સરસામાનનો કબજો લઈ નાટકશાળામાં તાળુ લગાડી સીલ માર્યું, શેઠ થાકી કંટાળી કોની બાઈડી કોનાં છોકરાં અને કોનાં ઘરબાર તથા કોનાં સગાંવ્હાલાં એમ સંસાર પર કારમો વૈરાગ્ય લાવી કંપની નાટકશાળામાં ગીરો મુકી છાનામાના બહારગામ રસ્તો માપી ગયા. આમ મધુકરની તબીયત એકદમ કારમી ભયંકર રીતે લથડી પડી અને તેને હદબહાર દારૂ પીવાથી સખત પ્રકારનું જલંદર થઈ આવ્યું; તેનામાં ચાલવા હાલવાની પણ જરા શક્તિ રહી નહીં, છેવટે તેના સુધારક મિત્રને ત્યાંથી ટીકીટ જેટલા પૈસા લઇ કુસુમ પર તાર કરી અમદાવાદની ટીકીટ લઈ મેલમાં ચઢી બેઠો! કુસુમ સવારના સ્ટેશન પર આવી અને મધુકરને લઈ ગાડીમાં બેસાડી ઘેર આવી! મધુકરની સ્થિતી જોઇ તેના હોશકોશ ઉડી ગયા; પ્રેમાળ દંપતિ થોડીક વાર એક બીજાના સામું જોઈ રહ્યાં; એક બીજાની આંખમાંથી આંસુ નીકળી પડ્યાં! મધુકર છેવટે

બે હાથ જોડી કુસુમને પગે લાગી પરાણે પરાણે પોતાના પાપનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો !

" દેવી મને માફ કર, મારી ભુલ થઈ! તારા જેવી સલુણી સાધવીની મારા જેવા પાપીથી કીંમત ન થઇ ! તારો અમુલ્ય ઉપદેશ મેં ન માન્યો ! વ્હાલી તારી શીખામણની અવગણના કરવાથી હું આ સ્થિતીને પામ્યો છું ! સતી તને દુભવવાથી હું બહુ દુઃખી થયો છું ! જગતમાં તું એક સાચી સાધવી છે, સન્નારી છે, સતી છે, દેવી છે, દુનિયામાં કામ કરી દેખાડનારી ગુણીઅલ ગોરી છે ! કુસુમ તું એક કુસુમજ છે ! સુધારાને વાયરે ચઢી હું પસ્તાયો છું ! પરનારીનો યારી કરી મેં મારી જીંદગી ધુળધાણી કરી છે ! દુર્વ્યસનને તાબે થઇ મારા સંસારની મેં હાથે કરી પાયમાલી કરી છે; દેવી નાટકના ચેટકમાં ફસાતાં હું પોતેજ ફસાઇ ગયો છું ! મારા દુઃખનો હવે પાર નથી, મારાં પાપ અને મારાં કુકર્મો પારાવાર છે; છતાં પણ સતી મને ક્ષમા કર ! સત્યતાથી અને સતિત્વથી સોહાતો તારો પુનિત કર મારા શરીર પર ફેરવી મારા દુઃખનો નાશ કર ! સલુણી હું તને શું કહું તે મને સૂઝતું નથી ! ભાઇઓ સુધારો, ફેશન, એટીકેટ, પોઝીશન, વ્યભિચાર, દુર્વ્યસન અને નાટકનો ચડસ મનુષ્યની કેવી પાયમાલી કરે છે તે મારા દૃષ્ટાંતથી જોઈ લેજો ! જો મારૂં માનો તો હું બે હાથ જોડી પોકારી તમને કહું છું કે જગતમાં જે કાંઇ તમારા ઘરમાં જુનું છે તે સોનું છે ! તમારાં ઘરડાં માબાપ અને વડીલોનું કહ્યું માનવામાંજ સાચો સંસારનો સાર છે, અરે એજ જગતમાં જીવનનો લ્હાવ

મધુકર કુસુમના ખોળામાં પડી પોતાના પાપનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

પાનુ ૩૩૬ મે

દે ! સંસાર સુખનું સત્યાનાશ આણતાં સુધારાને વાયરે કોઈ ચઢશો નહીં ! ફૅશનને વેગળેથીજ નમસ્કાર કરજો ! એટીકેટ અને પોઝીશનને નામે તમારી જીંદગી ખરચાઉ બની બેહાલ બનાવશો નહીં ! નાટક, મધુપાન અને જારી એ ત્રણ મનુષ્ય-જીવનની પાયમાલી કરનારાં મનુષ્યનાં શત્રુ છે તે તમે મારા દૃષ્ટાંતથી જાણી લેજો ! વ્હાલી કુસુમ હું તને બે હાથ જોડી વંદન કરી તારી ક્ષમા માગી તારા ગુણનું ગાન કરૂં છું ! પ્રભુ જો મને સ્ત્રી આપો તો કુસુમ જેવી સાધવી સ્ત્રી ભવોભવ આપજો ! વ્હાલી હવે વધુ બોલવાની મારામાં શક્તિ રહી નથી; છતાં પણ કહું છું કે દુનિયામા એક નારી તરીકે તેં ઉત્તમ ફરજ બજાવી છે; વ્હાલી તું એક દેવી તરીકે મારી દ્રષ્ટિમાં અત્યારે રાજે છે ! ખરેખર સાધવી અને સલુણી સુંદરી એ એક સ્વામીને સંસારમાં ઠરવાનું ઠામ છે; અને સંસાર સાગર તરવાનું એક નાવ છે ! વ્હાલી મને માફ કર ! દેવી મારા ઉપર દયા કર !”

* * * *

“ દુનિયાં બધા ડહોળી હવે ના ડહોળવું બાકી કંઇ !
ખાધું પીધું ને ભોગવ્યું ના ભોગ છે બાકી કંઇ !
દુનિયાં મહીં ખાના પીવાનો સ્વાદ લઇ લીધો બધો,
એ સ્વાદની ખુશબો મીઠી પણ સ્વાદમાં કાંઇ નહીં !
જે બાદશાહી મહેલ ને બાંધેલ રંકે ઝુંપડી,
આનંદ ત્યાં સરખો મળે ને ભેદ છે કાંઇ નહીં !
રંકે કરેલી રાબડી ને બાદશાહી ભોજનો,
આનંદ લીધાં સ્વાદથી એ સ્વાદમાં કાંઇ નહીં !

ઘાયલ થયો હું ત્યાં અને વાગ્યા જિગરમાં ઘા ઘણા,
કારી પડેલ તે ઘા મહીંથી લોહીની નદીઓ વહી:
એ લોહીની નદીઓ મહીં ન્હાવું અને છે કૂદવું,
ન્હાવા અને ફરવા વિના બીજું નથી બાકી કંઇ !"

"વ્હાલા આખરે તમે સમજ્યા એ મારાં ધન્ય ભાગ્ય છે, જીવનમણી હવે ચિન્તા તજી ઘો ! પરમાત્મા સૌ સારૂંજ કરશે; આટલું વેઠતાં છતાં પણ તમને સારા નરસાની, સાચા જુઠાના અને ખરા ખોટાની કીંમત થઇ એજ હું મારો ઉદય માનુંછું !"

"દેવી તારા પુન્ય પ્રભાવે કરી હું દુઃખમાંથી બચી જીવતો ઘેર આવ્યો છું ! સલુણી છેવટમાં તારા મુખનું દર્શન હું માગતો હતો તે મને આજે થયું છે ! પ્રભુ તારો હું ઉપકાર માનું છું ! દેવી ભગવતી હવે હું તારેજ શરણે છું !"

"હાં હાં નાથ અઘટતું બોલી મને પાપમાં નાંખો નહીં ! સ્ત્રી ગમે તેટલી ડાહી પણ તેનો ઉદ્ધાર સ્વામીથીજ છે ! દીકરો ગમે તેટલો કહ્યાગરો અને ડાહ્યો પણ તેની કીંમત માબાપની સેવા ચાકરી અને છેવટની આંતરડીની આશીષથીજ છે. નાથ ભલા ભુંડા પણ તમેજ મારા પતિ છો ! મારા પ્રભુ છો ! મારા ત્રાતા છો; અને પરમાત્મા છે ! નાથ મારી મુક્તિ તમારા ચર્ણની સેવાથીજ છે ! સંસારમાં પત્નીનો પ્રભુ એક પતિજ છે !"

આ પ્રમાણે કહેતાંની સાથેજ કુસુમ મધુકરના ચરણમાં પડી અને મધુકર તેના ચરણમાં પડ્યો; બંને પ્રેમાળ દંપતિ એક સરખી સ્થિતીમાં આવી પ્રભુનું ગાન કરી પાપની ક્ષમા માગવા લાગ્યાં ! વાંચકો આ તે "મધુકરની મજા કે નાટકની સજા !"

પ્રકરણ ૩ જું.

જેવી કરણી તેવી ભરણી!

દોહરો.

દેહ તરૂ પ્રભુએ તને આપ્યું છે આ વાર,
સીંચી તે પર પુણ્યજળ શનૈઃ શનૈઃ સુધાર.

જે કુલમાં તપ, ઇન્દ્રીય સંયમ, વેદ, દાન, યજ્ઞ પવિત્ર વિવાહ, સદા અન્નાદી દાન આ સાત કામ થયે જાય છે એ કુલ ઉમદા કહેવાય છે. ગમે તો કોઈ કુલમાં ગાયો, કુટુંબ વર્ગ કે ધનનો સમુહ ઝાઝો ભલે ન હોય પણ જો તે સદાચરણી હોય તો બ્હોળા સમૂહવાળા કૂર કુલ કરતાં હજાર દરજ્જે ઉત્તમ છે, બળવાન છે, યશસ્વી છે. આચાર વિચાર વગરનાં કુળ પ્રજાપતિને ત્યાં રહેતા ગોધાના કુળ કરતાં ચઢીઆતાં નથી!

ધર્મ પોતાનો ન ચુકવો જાણો એહ જરૂર,
નીચસુ સ્નેહ કરવો નહીં મનમાં થવું મગરૂર;
પુરૂષાર્થ એમાંજ સમજવું કરવી ધર્મ રક્ષાય,
વ્યર્થ જીવો જો સ્વધર્મનું ન સંરક્ષણ થાય.

જે કુલના માનવી પવિત્રાચરણ કરે છે, પ્રસન્નતાથીજ ધર્મ કર્મ કરે છે, કુલની કીર્તિને સૂર્યપ્રભા પેઠે સર્વત્ર ફેલા-

વવા જેવાં કામો કરે છે એવા કુલવાળો ઉમદા કુલનો કહેવાય છે; પણ તેથી ઉલટું એટલે યજ્ઞોના ત્યાગથી, બુરા વિવાહોથી, વેદની જડ ઉખાડનારાં નાસ્તિક કર્મોથી અને સ્વધર્મની આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનથી કુલ નષ્ટ થઈ જાય છે. દેવ ધનને બગાડનારા, બ્રાહ્મણ ધનને હરિ લેનારા તથા વિશ્વાસથી સોંપાએલી લક્ષ્મીને હોઈઆં કરી જનારા અધમ કુલમાં ઉછરેલા અંગારા કહેવાય છે. બેસવાને આસન, આરામ વાસ્તે સ્વચ્છ ભૂમિ, પીવા વાસ્તે ગંગાજળ જેવું નિર્મળ પાણી તથા પ્રિય વચન આટલાં વાનાં કુલીન સજ્જનો પાસેથી અવશ્ય મળે છે.

* * * *

અચાનક આમ આ શાથી સૂકાણાં સ્નેહનાં ઝરણાં ?
પીનારા પ્રેમનાં વારિ તૃષિત આતુર એ હરણાં !
મૃદુને નીલ ચારામાં સુશોભિત આ કિનારામાં,
વસેલા એ બિચારાનાં સૂકાશે દર્ભનાં તરણાં !
ગીરિપર ખીણ કે રણમાં વસેલા એ સદા વનમાં,
નથી સહવાસી એ જનનાં બિચારાં કયાં જશે હરણાં !
સરિતા નીર સૂકાણાં નહીં નિજ સ્થાન મૂકાણાં,
તૃષાથી કંઠ રૂંધાણા ફરે વ્યાકુલ રાંકલડા !
નિરન્તર નીર દેનારાં દુઃખી આ પ્રેમ પીનારાં,
સૂકાણાં કેમ હત્યારાં હૃદય પાષાણ રે ઝરણાં !

" ના ના પૂછો દીલની દશા જે હોય તે છાને રહી,
શું કામ ભાઈ જાણીને હું દુઃખી છું કે છું સુખી ?
સુખ દુઃખ મારા ભાગનાં પ્રારબ્ધના નિયમો રચે,
મિથ્યા ન તે થાયે કદી તો લાભ શો તમને કહે ?

તોયે સુણી સુખ માહરૂં સુખ ભાઈ જો ત્હમને થતું,
તો તો કથા મુજ સુખની ક્યોને તમોને હું કહું:
પણ દુઃખ જે જે દોલમાં મન્થન કરે આ હૃદયનું,
વૃત્તાન્ત તેનો તો કદી હું નહીં કહું ના નહીં કહું.
સાચુંજ કે 'દુઃખો કહે હોલાય દિલ કૈં દાઝતું,'
સાચું ન શું 'દુઃખો સહે જીવન તપસ્વી તો થતું ? !'
મુજ હૃદય તાપ શમાવવા દિલસોજ શું દિલ હું દહું ?
દાઝું ભલે દુઃખાનલે મિત્ર સ્નેહીનાં બાળું ન હું !"

"રાયજી હવે હું રજા લઉછું ! જુઓ બનવા કાળ બની ગઇ અને થવા કાળ થઈ ગઇ; હવે પશ્ચાતાપ કરી વલોપાત ન કરશો ! બ્હેન હમણાં ઠેકાણે નહીં આવે તો પાંચ દીવસ પછી પણ આવશે ! વ્હેલાં મોડાં પણ તે સમજશે ! હાલમાં તમે તેને છેડશો નહીં, છંછેડશો નહીં, અને જરા પણ દુભવશો નહીં, નહીં તો માઠું પરિણામ આવશે ! જ્યાં આમન્યાનો નાશ થયો, ભાવનાનો ત્યાગ થયો, અને નયન નયન લડી ઉઠ્યાં એટલે વિબુધે તરત સમજીને પોતાનો સિદ્ધાંત પાછો ખેંચી લેવો જોઈએ ! અતિશય કહેવામાં કાંઈ સાર નથી ! સામુ માણસ જેટલું સાંભળી શકે તેટલુંજ કહેવામાં મઝા છે ! ઉછરતી વય અને જુવાની એ એક દીવાની અવસ્થા છે ! એ અવસ્થામાં સંસ્કાર બળથી કંઇના આચાર વિચાર પલટાઈ જાય છે, માટે ગભરાઇ ન જતાં ધીમે ધીમે યુક્તિથી કામ કાઢી લેવું જોઈએ ! જેવો સમય આવે તે પ્રમાણે વાત છેડીને હાથ ચાંપી જોવા જોઇએ ! એકદમ દિલ તપાસ્યા વિના બોલી બેસવાથી વિમાસણ થાય છે ! હવે હું દેશમાં જાઉં છું. ત્યાં એક અડવાડીઆમાં

તમારા સારૂ રહેવા સુવાની સારી ગોઠવણુ કરીશ અને ત્યાર બાદ તમને તાર કરી તેડાવી લઇશ! તે વખતે તમે જરૂર બહેનને લઈને આવજો! ત્યાં સૌ સારાં વાનાં થઈ પડશે, હમણાં કેસરનું જરા પણ નામ ન લેશો, જાણે તમે કાંઇ જાણતા નથી; ને કાંઇ પણ વાત બની નથી, એમ રાખજો સમજ્યા મુરબ્બી?"

"મી. ભાજીપાલા હું તો બધુંએ સમજ્યો છું. હવે મારી અજ્ઞાનતાનાં પડળ ઉતરી ગયાં છે. હવે હું સારૂં નરસું સારી રીતે તપાસતાં શીખ્યો છું, મારી આસપાસ આવી રહેલું વાતાવરણ હવે હું સારી રીતે જોઇ શકું છું! હવે બુંદની બગડી હોજથી સુધરવાની નથી; પણ જેટલી સુધરે તેટલી સુધારવી; અને બગડેલી બાજી પાછી હાથ પર ધરી તે સારી રીતે ખેલી ખેલાવી જીતવી એ મારો હેતુ રહ્યો છે! તમે સુખેથી સીધ્રારો! મારા તરફની તલમાત્ર પણ ચિન્તા ન કરશો! તમારો જેવો તાર આવશે કે તરતજ હું ટ્રેનમાં ચઢી બેસી તમારા તરફ રવાના થઇશ એ નિશ્ચય સમજજો! હવે આ ભૂમિ પરથી મારૂં મન ઉઠી ગયું છે!"

"હચો ત્યારે જાઉં છું મુરબ્બી પધારજો! બહેનને સાચવજો! તમારી તબીયત જાળવજો, અને હું તેડાવું કે તરતજ વ્હેલા પધારજો!"

"હા પધારો, તમે મારા વાસ્તે હદ ઉપરાંત તસ્દી વેઠી છે! મારા વાસ્તે જેટલું થાય તેટલું કર્યું છે, અને મને જેમ ઓછા ખરચમાં ઉતારાય તેમ ઉતાર્યો છે, તમારો આભાર મારાથી જરા પણ ભૂલી શકાય તેમ નથી; હવે સુખેથી સીધાવો!"

"ગયો ગયો, મારા સુખ દુઃખનો સાથી મિત્ર ભાજીપાલા ગયો! તેણે મારા વાસ્તે ઘણું કર્યું છે! મારી છેવટની લુંટાણી ઇજ્જત તેણે સારી રીતે જાળવી રાખી છે. જો નાદાન છોકરી કેસર તે વખતે સમજી ગઇ હોત તો અત્યારે સૌ સારાં વાંનાં થઇ ગયાં હોત; પણ તે સમજી નહીં અને સુધરલી બાજી હાથે કરી બગાડી! આરે આવેલું વ્હાણ જાણી જોઇને ડુબાડયું! હરી હરી હરી હવે હું શું કરૂં? આ સર્વ મારા કીસ્મતનો દોષ છે! મારાં કામ મને નડે છે! મારાં પાપ મારી વૃદ્ધાવસ્થા બગાડે છે. અરે મારાં કર્મો મારા ધોળામાં ધુળ નાંખે છે! એમાં કોઇને દોષ દેવાનો નથી, દોષ મારા કર્મનો છે! મેં હાથે કરીને મારી જીંદગીની ધુળધાણી કરી નાંખી છે! મારા કુટુંબને મેંજ હાથે કરી પાયમાલ કર્યું છે; મારી છોકરીઓને મેંજ હાથે કરીને બગાડી છે! સુધારાના ફંદમાં ફસાઈ ફૅશનને વાયરે ચઢી મારા સંસાર સુખનું મેં ખેદાન મેદાન કર્યું છે! કન્યાદાન દેવાને પ્રસંગે મેં કર્મચંડાળે કન્યાવિક્રય કરી મારા હાથ સદાને વાસ્તે કાળા કર્યા છે! ધનના લોભે કરી મેં ન્યાય અન્યાય તપાસ્યો નથી! જ્યાં ત્યાંથી કાળાં ધોળાં કરી પૈસો એકઠો કર્યો છે! અરેરે હવે મારૂં શું થશે! અન્યાય અને અનીતિ આચરી એકઠું કરેલું ધન અંતે અનીતિ અને અન્યાયમાંજ નાશ પામ્યું! ચાર દીવસની ચાંદની માફક મારી સાહ્યબી જોતજોતામાં પલટાઈ ગઈ! મારો વૈભવ ખાખાવીખી થઈ ગયો, અને છેવટને અંતે હું ધુળ ફાકતો ભીખ માગીને પેટ ભરવાની અવસ્થામાં રહ્યો! ઘડપણમાં હું કુટુંબ કબીલાથી વિખુટો પડયો; મારી ધર્મપત્ની

પણ મારો ત્યાગ કરી ચાલતી થઈ! સાધવી કુસુમ અને પવિત્ર કુંદન પણ મારા હાથે કરી વ્હોરેલા દુઃખમાં દુઃખી બની પાયમાલ થઈ ગયાં! કંઈક નિર્દોષ મનુષ્યો મારા કર્મનો ભોગ થઈ બેહાલ બની ગયા! અરે ભગવાન હવે મારૂં શું થશે! મારા દુઃખનો પાર ક્યારે આવશે? હું આ પાપમાંથી કેવી રીતે મુક્ત થઈશ! પ્રભુ મારી મરણાન્તે શી ગતી થશે! અરેરે મારો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થશે! મારૂં મરણ કેવી રીતે સુધરશે? અત્યારે અવનીમાં કોઈ મારૂં નથી! મારો ભગવાન પણ નથી; અને મારો આત્મા પણ મારો નથી! મેં દરેકને દુભાવ્યા છે! હવે આ પાપમાંથી પાવન શી રીતે થવાશે! અરે મારો કોણ બેલી થશે? પ્રભુ પ્રભુ મારા ઉપર દયા કર! મને ક્ષમા કર! મારા અપરાધ સામું ન જો! હું મહા ચંડાળ છું, પાતકી છું, નીચ છું અરે અધમ છું! હે પ્રભુ તું એકજ અધમ ઉદ્ધારણ પતિત પાવન અને દીનજન તારણ છે! દીનબંધુ આ દીન પર દયા કર! દયાસિન્ધુ મારા પર દયા કર! જગદાધાર જગદીશ્વર મારી કરણી સામું ન જુઓ! ભગવાન મારા ઉપર કરૂણા કરો! દીનાનાથ હું બે હાથ જોડી મારા પાપની ક્ષમા માગુ છું. હે નાથ આ અનાથને તારો! હે હરી હવે મને આ ઉપાધીમાંથી મુક્ત કરો! જગતપિતા મારા પર કૃપા વરસાવો! પ્રભુ આ રંકને તારો! હવે આ દુઃખી તારેજ શરણે છે! પ્રભુ મને માફ કરો! ક્ષમા કરો! મારા પર દયા કરો!”

આ પ્રમાણે પારાવાર પશ્ચાતાપમાં રાયજી પોતાના દીવસ વ્યતીત કરવા લાગ્યા! ધીમે ધીમે હવે હરીકથા સાંભળવા

જવા લાગ્યા. દેવમંદીરમાં જવા લાગ્યા અને સંતસાધુ મહાત્માનાં દર્શન પણ કરવા જવા લાગ્યા! હવે તેમના મનમાં એમજ ઠસાઇ ગયું કે પોતે મહા પાપી અને નીચ છે. તેમના પાપનો બદલો કોણ જાણે તેમને કેવો મળશે એ કલ્પનામાં તેમને રાત દીવસ કલેશ થવા લાગ્યો; કેસરની દરેક હીલચાલ પર તે સારી રીતે બારીક દૃષ્ટિ નાંખવા લાગ્યા. તે શું કરે છે, કયાં જાય છે, અને કેવી રીતભાત ચલાવે છે તે પણ સીધી રીતે અને આડકતરી રીતે જોવા લાગ્યા; તેને વાતે વાતે અને પ્રસંગે પ્રસંગે શીખામણ આપવા લાગ્યા! જેમ જેમ વખત વ્યતીત થવા લાગ્યો તેમ તેમ તેમને તેમનાં કરેલાં કર્મો પણ વધારેને વધારે કાળાં અને ભયંકર ભાસવા લાગ્યાં! રાતના નિંદ્રા પણ તેમને પુરી આવવા ન લાગી! સુતાં સુતાં ઘણીવાર ઝબકવા લાગ્યા! આ પ્રમાણે જંપાપાત, વલોપાત અને પરિતાપમાં તેમના દીવસ જવા લાગ્યા! તે ઘણીજ આતુરતાથી ભાઇપાલાના તારની વાટ જોવા લાગ્યા! પ્રસંગોપાત રાયજી જયંતીલાલની પણ મુલાકાત લેવા લાગ્યા અને તેમને મીઠી પ્રેમભરી દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યા! જો કે જયંતીલાલ રાયજી તરફ હવે અણગમો ધરાવતો નહોતો; તો પણ તે રાયજીને જોઇને ઘણોજ ખીજ અને ઉદાસીન રહેતો હતો! તેની પણ જીંદગી બગડી અને જોડે કેસરની પણ બગડી! આ બધા બગાડનું મૂળ તે રાયજીને માનતો હતો! રાયજીના અનાચારથીજ કુટુંબમાં સુધારાનો સડો પેઠેલો હતો; તે કયમે કરી નીકળવા ન પામ્યો તે નજ પામ્યો. જયન્તીલાલ કેસરને પણ ઘણી વાર જોતો પણ

કેસર તો સદાને વાસ્તે મોં મચકોડી અણગમો બતાવી રસ્તે થઇને પસાર થતી હતી! રાયજી કેટલીક વાર જયંતીલાલને જોઇને સ્નેહભરી દૃષ્ટિએ પળવાર ઉભા રહી નિહાળી રહેતા હતા, પણ જયંતીલાલ પાસે જઈને તેમની બોલવાની કે વાતચીત કરવાની હીંમત ચાલતી નહોતી! જયંતીલાલ મનમાં સારી પેઠે સમજતો હતો કે રાયજીને હવે તેમનાં કરેલાં પાપનો ઘણોજ પસ્તાવો થાય છે. તેમના મનોવિચાર વખત જતાં બદલાતા જાય છે, અને તે હવે સારી રીતે સારૂ નરસુ સમજતા જાય છે; આ પ્રમાણે રાયજી અને જયન્તીલાલ કંઈ કંઈ વાર અન્યોઅન્યના સ્નેહ રાગમાં તણાઈ જતા હતા. કેટલીક વાર એદલજી શેઠ પણ રાયજીને રસ્તામાં મળતા અને ઘણીજ માનભરી રીતે રાયજીને બોલાવતા; આ પ્રમાણે ફક્ત કેસર સિવાય તમામ જણા દ્રષ્ટિ રાગમાં રંગાઇ અન્યોઅન્ય સ્નેહમાં પલળી જતા હતા, પણ ખરી રીતે જે વસ્તુની ખોટ હતી તે વસ્તુ આઘીને આઘી જતી તેથી દરેક જણા નિરૂપાય બની નિસાસા કરી હાથ ઘસતા હતા! જો જરા કેસર સીધી ઉતરી હોત તો આ બધો મામલો ક્યારનોએ સુધરી ગયો હોત પણ તે વિરૂદ્ધ જવાથીજ બાજી બગડી બેઠી હતી. એકડા વગરનાં તમામ મીંડાં સામસામે આવી ભચકાતાં હતાં, પણ એકડા વગર મીંડાંની ગણતરી થતી નહોતી! રાયજી કેસરને પલાળવાને અથાગ શ્રમ ઉઠાવતા હતા પણ કેસર જયંતીલાલના નામથીજ ભડકીને પાછી પડતી હતી! ઘણીવાર દીકરી અને દાદા લડી મરતાં, આખી રાત કંકાસ કરી અજંપો કરતાં; કેટ-

લીક વાર રાંધી રસોઈ અને પીરસ્યાં ભાણાં પણ એમને એમ પડયાં રહેતાં હતાં; પણ બંને જણાં એકનાં બે થતાં નહીં; કેસર રાયજીની વ ત ન માનતી તે નજ માનતી ને રાયજીને છચોક જણાવતી હતી કે તમારે જે કાંઇ કામ બતાવવું હોય તે મને સુખેથી બતાવો પણ જયન્તીલાલ સંબંધી એક શબ્દ પણ મારા આગળ ઉચ્ચારશો નહીં; અને જો તેની વાત કરશો તો મારે તમારે કોટી ઉપાયે નહીં બને તે નહીં બને; અમારા એક બીજાના પૂર્વના સંસ્કારજ એવા અવળા પડ્યા છે કે અમે આ જન્મારામાં કયમે કરીને એકઠાં નહીં થઇએ તે નહીંજ થઇએ. આથી રાયજી ત્રાસી કંટાળી વાત પડતી મુકતા અને રાત દીવસ વલોપાત કરી પારાવાર ક્લેશ કરતા! આ અરસામાં એકાએક અણચિન્તવ્યો ભયંકર પ્લેગનો ઉપદ્રવ જાગ્યો! જોતજોતામાં શહેરમાં સર્વત્ર પ્લેગ સખત રીતે ફાટી નીકળ્યો. જેમ બને તેમ તાકીદથી શહેરના લોકો શહેર છોડી છોડી બહારગામ જવા લાગ્યા! જે લતામાં રાયજી રહેતા હતા તે લતો કારમો પ્લેગથી ઉજ્જડ થઈ ગયો! રાયજી કયાં જવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા એટલામાં ભાજીપાલાનો તાર આવ્યો! આ તારથી રાયજી રાજી થઇ એકદમ ઘર છોડવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા, કેસરને પણ તૈયાર થવાની તાકીદ આપી! આમ કેસર પણ તૈયાર થઇ ગઈ અને રાયજી પણ સરસામાન જોઇતો જોઇતો બાંધી તૈયાર થઈ ગયા; કયારે સવાર પડે ને કયારે મુંબાઇનો મેલ આવે ને કયારે જલ્દીથી ઘર છોડી જતાં રહીએ એની તાલમેલમાં તાલાવેલી કરવા લાગ્યાં. ઇશ્વરની ગતિ

કેસર તો સદાને વાસ્તે સોં મચકોડી અણુગમો બતાવી રસ્તે થઇને પસાર થતી હતી! રાયજી કેટલીક વાર જયંતીલાલને જોઇને સ્નેહભરી દૃષ્ટિએ પળવાર ઉભા રહી નિહાળી રહેતા હતા, પણ જયંતીલાલ પાસે જઈને તેમની બોલવાની કે વાતચીત કરવાની હીંમત ચાલતી નહોતી! જયંતીલાલ મનમાં સારી પેઠે સમજતો હતો કે રાયજીને હવે તેમનાં કરેલાં પાપનો ઘણોજ પસ્તાવો થાય છે. તેમના મનોવિચાર વખત જતાં બદલાતા જાય છે, અને તે હવે સારી રીતે સારૂ નરસુ સમજતા જાય છે; આ પ્રમાણે રાયજી અને જયન્તીલાલ કંઈ કંઈ વાર અન્યોઅન્યના સ્નેહ રાગમાં તણાઈ જતા હતા. કેટલીક વાર એદલજી શેઠ પણ રાયજીને રસ્તામાં મળતા અને ઘણીજ માનભરી રીતે રાયજીને બોલાવતા; આ પ્રમાણે ફક્ત કેસર સિવાય તમામ જણા દ્રષ્ટિ રાગમાં રંગાઇ અન્યોઅન્ય સ્નેહમાં પલળી જતા હતા, પણ ખરી રીતે જે વસ્તુની ખોટ હતી તે વસ્તુ આઘીને આઘી જતી તેથી દરેક જણા નિરૂપાય બની વિમાસણ કરી હાથ ઘસતા હતા! જો જરા કેસર સીધી ઉતરી હોત તો આ બધો મામલો ક્યારનોએ સુધરી ગયો હોત પણ તે વિરૂદ્ધ જવાથીજ બાજી બગડી બેઠી હતી. એકડા વગરનાં તમામ મીંડાં સામસામે આવી ભચકાતાં હતાં, પણ એકડા વગર મીંડાંની ગણુતરી થતી નહોતી! રાયજી કેસરને પલાળવાને અથાગ શ્રમ ઉઠાવતા હતા પણ કેસર જયંતીલાલના નામથીજ ભડકીને પાછી પડતી હતી! ઘણીવાર દીકરી અને દાદા લડી મરતાં, આખી રાત કંકાસ કરી અજંપો કરતાં; કેટ-

આવ્યાં; પણ તેને પ્લેગ થયો સાંભળી સૌ મુઠીઓ વાળી જીવ લઈ નાઠા! કોઈની પણ પાસે બેસવાની હીંમત ચાલી નહીં! આમ રાયજી પારસી દાક્ટરને લઈ એકદમ આવ્યા! દાકતરે ઘરમાં આવી કેસરને તપાસી અને રાયજીને કહ્યું કે તેને પ્લેગ થયો છે. તાવ સખત છે માટે માથાપર બરફ રાખો અને ગાંઠપર બજારમાંથી લાવી મલમ લગાવો, અને દવાખાને આવી દવા લઈ જાઓ. આ સ્થિતિમાં તેને બહારગામ લઇ જશો તો જાનનું જોખમ થશે; માટે હીંમત રાખી તેની સારવાર કરો. તમે પ્લેગની રસી ન મુકાવી હોય તો જાઓ એકદમ જઇને મુકાવો, નહીં તો તમને પણ પ્લેગ લાગુ થશે. રાયજી દાકતરની હકીક્ત સાંભળી ગભરાઇ ગયા, બીચારા ચમકી ગયા; હવે શું થશે તેની ધાસ્તીમાં તે અધમુઆ જેવા થઈ ગયા. દાક્તરને ત્યાં દવા લાવી કેસરને પાવા માંડી, બજારમાંથી બરફ લાવી કેસરના માથા પર ઘસવા માંડ્યો! કેસરની સારવારમાં ફક્ત રાયજીજ રહેવા લાગ્યા! તેમના સગાંવ્હાલાને ત્યાં રાયજીએ ખબર કહેવરાવી પણ કોઇ સગુંવ્હાલુ કેસરને જોવા સરખું પણ આવ્યું નહીં; દરેક જણા જીવ લઇને નાઠા! ઘડપણમાં રાયજીને ઘણીજ જીવ તોડ માથાફોડ કરવાની આવી! રસોઇ કરતાં પૂરી આવડે નહીં, ઘરનું કામ બરાબર થઇ શકે નહી, આમ કેસરની સંભાળ બરાબર લઈ શકાય નહીં અને બજારમાંથી જે કાંઇ જોઇએ તે લાવી શકાય નહીં, આવી અણુચિન્તવી ગભરામણમાં રાયજી પડી અકળાઈ ગયા. શું કરવું તથા કયાં જવું તેની કાંઈ સૂજ પડી નહીં! આમ કેસરની સ્થિતી વખત જતાં વધારેને વધારે

અકળ છે, મન ધારે છે કાંઇ ને થાય છે કાંઈ! એ ગતિ અનુસાર રાયજી અને કેસર રાતે સરસામાન સજ્જ કરી સૂઇ રહ્યાં! બંનેને રાતે નિદ્રા પણ ન આવી અને વિચાર કરતાં કરતાં છેક અધરાત વીતવા આવી ત્યારે બને જણાં જંપી ગયાં! સવાર થતાંજ રાયજી એકદમ જાગૃત થયા અને કેસરને જાગૃત કરવા માંડી. કેસર કયમે કરી જાગૃત થઇ નહીં; રાયજીએ તેને ખુબ ઢંઢોળી ઢંઢોળીને જાગૃત કરી અને એકદમ તૈયાર થવા સારૂ કહ્યું; કેસર પરાણે પરાણે આંખો ચોળતી પથારીમાંથી ઉઠી. દિશાએ જઈ આવી દાતણ પાણી કરી કપડાં પહેરી તૈયાર થવા લાગી! કપડાં પહેરતાં પહેરતાં તેને એકદમ ટાઢ ચડી આવી. એટલે ચીસ પાડી એકદમ નીચે બેસી ગઇ અને પથારીમાં પડી ગોદડુ ઓઢી સૂઈ રહી! આમ રાયજી પણ એકાએક કેસરને શું થયું એમ ધારી ગભરાઇ કેસરની પાસે જઈ સારવાર કરવા લાગ્યા! કેસરને જોતજોતામાં ટાઢ ખુબ ચઢી અને એકદમ ત્રણ ચાર ડીગરી તાવ ચઢી આવ્યો; તાવની સાથે તેની જાંગમાં સખત દુખાવો થઇ ગાંઠ તરી આવી. રાયજીને કેસરે કહ્યું કે દાદા મને પ્લેગ થયો, હવે હું નહીં જીવું; મરી જઇશ. મારૂં શું થશે આ પ્રમાણે વલોપાત કરતી રૂદન કરવા લાગી! રાયજી પણ કેસરને રોતી જોઈ અકળાઇ ગયા અને એકદમ દાક્તરને તેડવા કેસરને પથારીમાં સૂતી મૂકી ગયા! આમ કેસરને તાવ સખત ચઢ્યો, ગાંઠની પણ કારી બળતરા થવા લાગી; બુમેબુમ પાડવા લાગી! ઉઠી ઉઠીને નાસવા લાગી. આડોશીપાડોશી જે કોઈ પાસે રહેતાં હતાં તે કેસરનું બુમરાણ સાંભળીને જોવા

અકળ છે, મન ધારે છે કાંઇ ને થાય છે કાંઇ! એ ગતિ અનુસાર રાયજી અને કેસર રાતે સરસામાન સજ્જ કરી સૂઇ રહ્યાં! બંનેને રાતે નિદ્રા પણ ન આવી અને વિચાર કરતાં કરતાં છેક મધરાત વીતવા આવી ત્યારે બને જણાં જંપી ગયાં! સવાર થતાંજ રાયજી એકદમ જાગૃત થયા અને કેસરને જાગૃત કરવા માંડી. કેસર કયમે કરી જાગૃત થઇ નહીં; રાયજીએ તેને ખુબ ઢંઢોળી ઢંઢોળીને જાગૃત કરી અને એકદમ તૈયાર થવા સારૂ કહ્યું; કેસર પરાણે પરાણે આંખો ચોળતી પથારીમાંથી ઉઠી. દિશાએ જઇ આવી દાતણ પાણી કરી કપડાં પહેરી તયાર થવા લાગી! કપડાં પહેરતાં પહેરતાં તેને એકદમ ટાઢ ચડી આવી. એટલે ચીસ પાડી એકદમ નીચે બેસી ગઇ અને પથારીમાં પડી ગોદડુ ઓઢી સૂઇ રહી! આમ રાયજી પણ એકાએક કેસરને શું થયું એમ ધારી ગભરાઇ કેસરની પાસે જઇ સારવાર કરવા લાગ્યા! કેસરને જોતજોતામાં ટાઢ ખુબ ચઢી અને એકદમ ત્રણ ચાર ડીગરી તાવ ચઢી આવ્યો; તાવની સાથે તેની જાંગમાં સખત દુખાવો થઇ ગાંઠ તરી આવી. રાયજીને કેસરે કહ્યું કે દાદા મને પ્લેગ થયો, હવે હું નહીં જીવું; મરી જઇશ. મારૂં શું થશે આ પ્રમાણે વલોપાત કરતી રૂદન કરવા લાગી! રાયજી પણ કેસરને રોતી જોઇ અકળાઇ ગયા અને એકદમ દાક્તરને તેડવા કેસરને પથારીમાં સૂતી મૂકી ગયા! આમ કેસરને તાવ સખત ચઢ્યો, ગાંઠની પણ કારી બળતરા થવા લાગી; બુમેબુમ પાડવા લાગી! ઉઠી ઉઠીને નાસવા લાગી. આડોશીપાડોશી જે કોઇ પાસે રહેતાં હતાં તે કેસરનુ બુમરાણુ સાંભળીને જોવા

આવ્યાં; પણ તેને પ્લેગ થયો સાંભળી સૌ મુઠીઓ વાળી જીવ લઈ નાઠા! કોઈની પણ પાસે બેસવાની હીંમત ચાલી નહીં! આમ રાયજી પારસી દાકટરને લઈ એકદમ આવ્યા! દાકતરે ઘરમાં આવી કેસરને તપાસી અને રાયજીને કહ્યું કે તેને પ્લેગ થયો છે. તાવ સખત છે માટે માથાપર બરફ રાખો અને ગાંઠપર બજારમાંથી લાવી મલમ લગાવો, અને દવાખાને આવી દવા લઈ જાઓ. આ સ્થિતિમાં તેને બહારગામ લઇ જશો તો જાનનું જોખમ થશે; માટે હીંમત રાખી તેની સારવાર કરો. તમે પ્લેગની રસી ન મુકાવી હોય તો જાઓ એકદમ જઇને મુકાવો, નહીં તો તમને પણ પ્લેગ લાગુ થશે. રાયજી દાકતરની હકીકત સાંભળી ગભરાઇ ગયા, બીચારા ચમકી ગયા; હવે શું થશે તેની ધાસ્તીમાં તે અધમુઆ જેવા થઈ ગયા. દાકતરને ત્યાં દવા લાવી કેસરને પાવા માંડી, બજારમાંથી બરફ લાવી કેસરના માથા પર ઘસવા માંડયો! કેસરની સારવારમાં ફક્ત રાયજીજ રહેવા લાગ્યા! તેમના સગાવ્હાલાને ત્યાં રાયજીએ ખબર કહેવરાવી પણ કોઇ સગુંવ્હાલુ કેસરને જોવા સરખું પણ આવ્યું નહીં; દરેક જણા જીવ લઇને નાઠા! ઘડપણમાં રાયજીને ઘણીજ જીવ તોડ માથાફોડ કરવાની આવી! રસોઇ કરતાં પૂરી આવડે નહીં, ઘરનું કામ બરાબર થઇ શકે નહી, આમ કેસરની સંભાળ બરાબર લઇ શકાય નહીં અને બજારમાંથી જે કાંઇ જોઇએ તે લાવી શકાય નહીં, આવી અણુચિન્તવી ગભરામણુમાં રાયજી પડી અકળાઈ ગયા. શું કરવું તથા કયાં જવું તેની કાંઈ સૂજ પડી નહીં! આમ કેસરની સ્થિતી વખત જતાં વધારેને વધારે

અગડવા લાગી ! તેને બંને જાંગોમાં ગાંઠો નીકળી તાવ સખત રીતે વધી ગયો અને એકદમ સુઝારા જેવી ભયંકર સ્થિતીમાં કેસર આવી પડી ! લવરી પણ બેસુમાર કરવા લાગી ! ઝાડો પેશાબ અને ઉલટી પણ પથારીમાં ને પથારીમાં કરવા લાગી ! રાયજી આવી રીતના કેસરના મંદવાડથી અકળાઈ ગયા; અને બંને હાથે કપાળ કુટી ઘરખુણે બેસી રોવા લાગ્યા ! અત્યારે તેમનું કોઇ બેલી થયું નહીં, પાસે જે કાંઇ થોડા ઘણા રૂપીઆ હતા તે તમામ કેસરના મંદવાડમાં પૂરા થઇ ગયા. હવે પાસે રાતી પાઇ સરખી પણ ન રહી એટલે છેવટે કંટાળી દવા પણ છોડી દીધી. કેસરનો ઝાડો પેશાબ અને ઉલટી પોતાના હાથે સાફ કરવા લાગ્યા ! કેસર પણ પારાવાર રૂદન કરવા લાગી ! જ્યારે ભાનમાં આવતી ત્યારે બુમ બરાડા પાડી રોઇ રોઇને ઘર ગજવી મુકતી હતી, અને જ્યારે બેભાન અશક્ત બનીને પથારીમાં પડી રહેતી ત્યારે ઝાડો પેશાબ પથારીમાં કર્યે જતી હતી ! આમ રાયજી કંટાળી ગયા, અને કેસરને ચાહ દુધ વગેરે ખોરાક જે જોઇએ તે પૂરો પાડી ન શકાય. આમ મંદવાડ વધી ગયો અને અશક્તિ ઘણી આવી ગઈ; અધુરામાં પૂરી ગાંઠો પણ તાવની બેહદ ગરમીથી પાકી ફુટી પરૂ વહેવા લાગ્યું. પ્લેગના જંતુ ચોગરદમ પથરાઈ ગયા. રાયજી દુર્ગંધના માર્યા કેસરની પાસે પણ બેસવાની હીંમત કરી શકયા નહીં અને કેસર મરશે તો તેને ઉપાડશે કોણ તથા તેની સાજ કાઠીના પૈસાની ક્યાંથી ગોઠવણ થશે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા ! દાદા અને દીકરી ઘરખુણે બેસી પત્થર પર કપાળ કુટી કુટી રોવા લાગ્યાં,

અને ભગવાનને યાદ કરી પાપની ક્ષમા માગવા લાગ્યાં. કેસર રાયજીને બોલાવવા લાગી; રાયજી કેસરથી દૂરના દૂર રહેવા લાગ્યા! વારંવાર તેનાં પાચ પરૂ મળ મૂત્ર સાફ કરવાની તેમની હીંમત ચાલી નહીં, અને જોડે ઘડપણને લીધે શક્તિ પણ રહી નહીં! કેસર પણ છેક મરણની અણી પર આવી પારાવાર પીડા પામતી પામતી છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગી અને પોતાનાં કરેલાં પાપને સંભારી સંભારી કપાળ કુટવા લાગી!

" દાદા, ઓ દાદા મારી પાસે તો આવો; અરેરે કોણ સાંભળે છે! દાદા આ મરી જતી દીકરી ઉપર છેવટની દયા કરો. ઓ દાદા નહીંજ બોલો, અરે મારી પાસે આવો!"

" બેટા હું તારી પાસેજ છું, હું શું કરૂં! તને પ્લેગ થયો તેમાં મારો કશો ઇલાજ ચાલતો નથી!"

" દાદા ત્યારે હું મરી જઇશ? અરેરે મારી મનની મનમાં રહી જશે! હાય હાય હવે મારૂં શું થશે?"

" બેટા હવે હાય હાય મુકી ભગવાનને યાદ કર! મરતાં મરતાં છેવટની હાય હાય ના કરીએ! ભગવાનને સ્મરીએ! રામકૃષ્ણગોવિંદ એ નામનો ઉચ્ચાર કર કે જેથી તારી પીડા શમી જાય!"

" દાદા હું તો ભગવાન કાંઇ જોતી નથી! ભગવાન ક્યાં છે? આ મારી સામે તો કાળા ડગલા પહેરી પહેરી બીહામણા સિપાઇઓ હથીઆર ઝાલી ઉભા રહ્યા છે! તે મારા સામા ડોળા કાઢે છે, દાદા મને તે બીવરાવે છે; ઓ બાપરે હું તેમને જોઇને છળી મરૂં છું!"

"બેટા આ બધો વલોપાત જવા દે અને જીભે રામ રામ રામ કર ! તેં અને મેં જેવાં કર્યાં હશે તેવા ભોગવવાં પડશે. અત્યારે તારો વારો છે અને પછી કાલ ઉઠી મારો પણ આવશે. પરમાત્મા પ્રભો દયા કર ! જગત્પતિ અમારા પાપની માફી આપ ! "

" દાદા ઓ દાદા હવે હું નહીંજ જીવું ! અરેરે મારાથી દુઃખ નથી સહન થતું, દાદા હું હવે જમને જોઉં છું; દાદા જુઓ આ ઉભા ! હાય હાય કાળા પાડા પર બેસી પેલો જમ વેગળે રહીને મને બીવરાવે છે !

"બેટા હવે જમને જોયા સિવાય તારો મને મારો છુટકો નથી ! મેં અને તેં જગતમાં એવાં કાળાં કર્મ કર્યાં છે કે હવે તારા અને મારા વાસ્તે ઉગરવાનો એક પણ આરો રહ્યો નથી ! બેટા હવે રામ રામ રામ કરો ! રામ સિવાય હવે તારી મુક્તિ નથી !"

" દાદા તમે તો ઘરડા થયા છો અને હજી પણ જીવો છો અને હું તો જવાન જવા તૈયાર ગઈ છું ! ઓ દાદા મારો જીવ હવે જતો નથી ! ઓ બાપરે મરી ગઇ, બળી ગઇ; મને જવા દ્યો. હે જમરાજ મારા ઉપર દયા કરો ! દાદા ઓ દાદા આ જમ જુઓને મને મારે છે !"

" કેસર બેટા હવે બે હાથ જોડી જમને પ્રણામ કર ! જીભે રામ રામ કર ! તારા પાપની પ્રભુ પાસે ક્ષમા માગ ! પ્રભુ આગળ કાલાવાલા કર ! દાદા કરવાથી દાદા તારો દહાડો નહીં વળે ! દાદા જમનો માર નહીં મુકાવે ! કાં બાપ કાં દીકરો

કાં ગમે તે સગાંવ્હાલા પણ જે કરે તેનેજ ભોગવવાનું છે, કરેલા કામનો જવાબદાર કરનાર છે! બેટા હવે રામ રામ બોલો!"

"દાદા હવે મારાથી નથી બોલાતું! હાય હાય હું છળી મરૂં છું! ઓ બાપરે હવે મને જવા દો! હું પાપ નહીં કરૂં! ઓ ભગવાન મારા ઉપર દયા કરો!"

"બેટા ન બોલાય તો કંઇ નહીં! સૂતાં સૂતાં અરે વિચારમાં ને વિચારમાં પડી રહેતાં પણ ભગવાનને યાદ કર! બે હાથ જોડી પરમાત્મા પાસે ક્ષમા માગ! હવે કશામાં જીવ રાખીશ નહીં, દાદા દાદા કરીશ નહીં; દાદા કોના અને દીકરી કોની! બધુ જુઠું છે! સંસાર મિથ્યા છે. સાચા ફક્ત ભગવાન છે, માટે હવે બધી માયા મમતા મુકી રામ રામ રામ કરો; નમઃ શિવાય નમઃ શિવાય બોલો!"

રાયજી આ પ્રમાણે કેસરને છેવટનો ઉપદેશ કરી તેના સારૂ શબ સંસ્કારની તજવીજ કરવા લાગ્યા; મરી ગયા કેડે તેને શાં શાં લુગડાં પહેરાવવાં તે ગાંસડીઓ છોડી કાઢવા લાગ્યા; પાડોસી પાસે જઈ પોતાની આંગળીએ જે એક જુની ઘસાઈ ગએલી સોનાની વીંટી હતી તે મુકી તે ઉપર દશ રૂપીઆ માગી લાવ્યા અને પાસે રાખી કેસરની સારવાર કરવા લાગ્યા! તેના ચોકા સારૂ તૈયારી કરી તેની બગડેલી પથારી બદલાવી તેનો એક કામળીપર સૂવારી અને બગડેલું બીછાનું ગોટીલો વાળી છાપરે તડકામાં નાંખ્યું! કેસરને હવે શ્વાસ ઉપડ્યો, તેની આંખ થરડાવા લાગી, હાથ પગ ઉછળવા લાગ્યા અને મરણનાં જબરાં તરફડીઆં મારવા લાગી. તેનામાં હવે બરાબર બોલવાની શક્તિ

રહી નહી ! બેશુદ્ધિમાં પડી રહેતાં રહેતાં પણ એકવાર છેવટની આંખ ઉઘાડી, જાગૃત થઇને ઈશારતથી રાયજીને પાસે બોલાવ્યા અને બે હાથ જોડી રાયજી સામું ટગર ટગર જોઇ રહી. રાયજીને પણ કેસરની આવી દીનદશા જોઇ રડવું આવ્યું અને ડુસકાં ઉપર ડુસકાં તેની પાસે બેસી ખાવા લાગ્યા !

" બેટા મને જે કાંઇ મળશે તે હું તારી પાછળ પુન્યદાન કરીશ ! તું કશામાં જીવ રાખીશ નહીં, દીકરા હવે રામ રામ બોલ્યાજ કર ! બેટા હવે કાંઈ તારે કહેવું છે ? "

કેસરે ઈશારતથી માથું હલાવ્યું અને હાથ જોડી રાયજીને સમજાવવા લાગી. ઘડી ઘડી બે હાથ ભેગા કરી ઘસવા લાગી !

" બેટા હવે તારી શી ઇચ્છા છે ? મારા સામું ન જોતાં તું ઉંચે ભગવાન સામું જો ! "

" દા....દા....મારે....મ....ળ....વુ છે !

" કોને બેટા ? "

" ક....હે....વું છે ! "

" કોને ? "

તેનો જવાબ કેસર આપી શકી નહીં ! રાયજીના મુખ સામું તાકી તાકીને જોવા લાગી અને હાથ ઘસી ઘસીને તેમને સમજાવવા લાગી !

" તારી દાદીને મળવું છે ? "

" ના ! "

" કુંદનને ? "

" ના ! "

" કુસુમને ? કપીલાને ? કોને મળવું છે ? જેને મળવું હોય તેને તું કહે ! પણ બધાં પ્લેગથી બહારગામ ભાગી ભાગીને જતાં રહ્યાં છે ! "

" મારે મળવું છે ! "

" કોને ? બોલીને ખુલાસો કર ! "

" જેને વાસ્તે કચેરી લઢ્યા તેમને ! "

" જયન્તીલાલને ? "

" હા ! "

" અત્યારે તે ક્યાં હશે ! હું તેને બોલાવીશ તો પણ તે નહીં આવે, અરે આવી વખતે તેમને બોલાવા જવાય ? મારાથી તને પળવાર પણ વીલી મુકાય ? હવે હું શું કરૂં ! તને ઘણીએ સમજાવી પણ સમજીજ નહીં ! "

" એમને બોલાવો, મારા વાસ્તે ખોળા પાથરી બોલાવો; મારો જીવ એમને મળ્યા સિવાય નહીં જાય ! હું અવગતિયણ થઈશ, મારો જીવ છેવટનો એમનામાં ભરાઈ રહ્યો છે ! "

" પણ અત્યારે શી રીતે તેમને બોલાવાય ? મારાથી શી રીતે તને એકલી મુકી જવાય ? "

" તમે જાઓ, ગાડી કરીને જાઓ; હું નહીં મરૂં ! તમે આવશો ત્યારેજ મરીશ ! "

"આ શું ગાંડું ગાંડું બોલે છે, છેવટનો આ વલોપાત શો ? "

" નહીં બસ તમે જાઓ, ઓ દાદા છેવટની મારા ઉપર દયા કરો; મરતાં મરતાં મારી સદ્ગતિ કરો ! દાદા હું તમને પગે લાગીને કહું છું કે તમે જાઓ અને એમને બોલાવો ! "

" અરે પણ તને પ્લેગ થયો સાંભળી"એ નહીં આવે તો ! વખતે એદલજી શેઠ નહીં મોકલે તો શું કરીશું ? "

" જાઓ મારી ખાત્રી છે કે તે મોકલશે ! જરૂર તે આવશે ! મરતાં મરતાં આખરનો મારો સંદેશો સાંભળી જરૂર તે આવશે ! હું મૂર્ખ છું પાપી છું પણ એ નથી ! "

" દીકરી મરતાં મરતા પણ તું સમજી ખરી ! છેવટે છેવટનું પણ તને ભાન આવ્યું ખરૂં ! જા હવે મારૂં મન ખાત્રી પુરે છે કે તારી કાંઈક સદ્ગતિ થશે ! ઠીક ચાલ હું પણ મારો ધર્મ જઇને બજાવું ! આ પ્રમાણે કહી રાયજી તાબડતોબ કપડાં પહેરી કેસરને એકલી મુકી પાડોશીને મુખની હકીકત કહી કાંઇક ઉપર ઉપરથી સરત રાખવાની ભલામણ કરી પોતે ભાડાની ગાડી કરી મારતે ઘોડે એદલજી શેઠના બંગલા ભણી ગયા, અને ત્યાં જઈ પાઘડી ઉતારી શેઠ તથા જયંતીલાલને મળ્યા ! "

" ઓહો કેમ કેમ બાવા રાયજી આમ ઘભરાતા ઘભરાતા ધસમસ્યા આવ્યા છો ? "

" મહેરબાન મારૂં બધું બગડવા બેઠું ! અરે મારૂં કરમ ફુટવા તૈયાર થયું ! મારી ધારેલી ધુળ મળી ! મારા ઘડપણમાં વાટ ઉઠી ! "

" પન બાવા છે શું ? બોલોને, ખુલાસો કરી ધો કે કાંઇ તમને મદદ પન કરી શકાય ! "

" શેઠ મારી કેસરને પ્લેગ થયો છે અને અત્યારે તે છેક આખરની અવસ્થામાં છે ! "

" ત્યારે તમે તેને છોડી અહીં કાં આવીયા ? જાઓ તેની

પાસે બેસી સારવાર કરો! કાંઇ જોઇએ છીએ! પૈસા ટકા જોઇએ તો લ્યો લેતા જાઓ! અરે દીકરી પરીન, જા તારી માયજી પાસેથી એક સો રૂપીઆની નોત લઇ આવ! જા બેટા જલદી કર જોઇએ! જયન્તીલાલના સસરા આવેલા છે!"

"શેઠ મારે કાંઈ જોઈતું નથી પણ મારે તમને એક અરજ કરવાની છે; જો આપ મારી માગણી કબુલ રાખશો તો મારા ઉપર આપનો બેહદ ઉપકાર થશે! પરમાત્મા તમારૂં ભલુ કરશે!"

"અરે બોલો બોલો શું તમારે કહેવું છે કહી નાંખો! આમ શરમાવો છો શું કામ!"

"લ્યો બાવાજી આ નોત!"

"શેઠ મારી દીકરી કેસર છેલ્લી ઘડીએ જયન્તીલાલને યાદ કરે છે અને તે કહે છે કે તેમને મારી પાસે બોલાવી લાવો, મારે તેમને મળવું છે કાંઈક કહેવું છે!"

"ઓહો એજ કે, જાઓ બાવા જયંતીલાલ તમે કપરાં પહેરી ઝટ તૈયાર થઈ જાઓ! લ્યો આ નોત સાથે રાખતા જાઓ, જરૂર પડે તેનો ઉપયોગ કરજો!"

"અરે પન બાવાજી ત્યાં પ્લેગ કેસ છેને! જયન્તીલાલને પ્લેગમાં કેમ જવા દોછો?"

"અરે નોનસન્સ પ્લેગ દીકરી! મરતી વખતે કોઈબી ઈનસાનનું ભલું કરવું એ મનુષ્યની મુખ્ય અને મોટી ફરજ છે! છેવટની મરનારની માગણી દરેક જણાએ કબુલ રાખવી જોઇએ! કરતા હરતા પરમેશ્વર છે! જયંતીલાલને બચાવનાર

ખુદા છે ! જાઓ જયંતીલાલ કેસરને જઇને મલો !"

"શેઠ ભગવાન તમારૂં ભલુ કરો ! પરગજુ પારસી તે આનું નામ ! હ્યો ચાલો જયન્તીલાલ ઝટ મારી ગાડીમાં બેસી જાઓ ! વખત ગુમાવવાનું કામ નથી !"

"જાઓ બાવા જાઓ ! હુંશિયારી રાખીને જાઓ ! મનુષ્ય મનુષ્યને મદદ નહીં કરે ત્યારે પછી બીજો કોન કરશે ! જાઓ ખોદા સૌ સારાં વાનાં કરશે !"

જયન્તીલાલ એદલજી શેઠને સલામ કરી તરતજ રાયજી જોડે સઘરામમાં બેસી રાયજીને ઘેર ગયો ! રાયજી અને જયન્તીલાલ તરતજ ગાડીમાંથી ગાડીવાળાના પૈસા ચુકાવી બંને જણા ઝડપ બંધ ઘરમાં ગયા ! જયંતીલાલ રાયજીના હાલહવાલ જોઇ ઘણોજ દીલગીર થયો, અને કેસરની આખર અવસ્થા નિહાળી ખિન્ન થયો !

"દીકરા કેસર જો આ જયન્તીલાલ આવ્યા ! બેટા આંખ ઉઘાડ !"

"દાદા કોણ એ આવ્યા ?"

"હા બેટા આ રહ્યા !"

"પ્રભુ મને ક્ષમા કરો ! મારા જીવન છત્ર મને માફ કરો ! હું છુટી ફરીને પસ્તાઇ છું, સુધારા ફૅશન અને સ્વતંત્રતાના પંથે ચઢી પસ્તાઈ છું ! મારા શીરછત્ર સ્વામી મને ક્ષમા કરો ! મારા વિભુ, મારા દેવ આ સંસારમાં સ્ત્રીનો પ્રભુ એક સ્વામીજ છે ! સ્વામીથીજ સ્ત્રીનો ઉદ્ધાર છે ! પતિ એજ પત્નીનો પરમ ત્રાતા પરમાત્મા છે ! નારીને માથે સર્વદા અંકુશ

હોવાની જરૂર છે ! નિરંકુશ હું અંકુશ ગુમાવી આવી અધમ અવસ્થાને પાત્ર થઈ છું ! હે ભરતભૂમિની ભામીનીઓ, તમે કોઈ મારા જેવી દુષ્ટ સ્વતંત્ર અને પતિનો તિરસ્કાર કરનારી કુલટા થશો નહીં ! મારૂં દ્રષ્ટાંત જોઈ સર્વદા સ્વામીની સેવા કરજો ! મારા નેત્રમણી ! મારા મુસ્તકમણી ! મારા જીવનમણી હું તમારી પાસે હાથ જોડી કાલાવાલા કરી ધુળ ચાટી માફ માગુછું ! નાથ મને છેવટની ક્ષમા આપો ! મારો મરતાં મરતાં ઉદ્ધાર કરો ! મને છેવટની તમારી ગણી આશિષ આપો ! જીવનહાર ! જય જય જય મારા પ્રભુ પરમાત્મા જગદાધાર સ્વામિનાથ હું તમને પ્રણામ પર પ્રણામ કરી પાપની ક્ષમા માગુછું ! નાથ મારા અપરાધ માફ કરી મારા પર દયા કરો ! ”

“ પ્રભુ તારૂં કલ્યાણ કરો ! પરમાત્મા તારાં પાપ પ્રલય કરો ! મારો તને આશીર્વાદ છે કે તારો મરતાં મરતાં મોક્ષ થાઓ ! તારૂં શ્રેય થાઓ ! તારી સદ્દગતી થાઓ ! પાપ કરતાં કરતાં પણ તું સત્ય સમજી છે તેથી મારૂં મન આનંદ પામે છે ! મરતાં મરતાં પણ તને સતીત્વની કીંમત થઇ છે તેથી જરૂર તારાં પાપ નાશ પામશે ! દીનબંધુ દીનાનાથ તારૂં ભલુ કરો ! પ્રભુ તારૂં કલ્યાણ કરો ! ”

“ જય જય સ્વામીનાથ હું તમને વંદન કરી મારા પાપની ક્ષમા માગી તથા દુનિયાની સ્ત્રીઓને સ્વામી એજ સ્ત્રીનો સર્વેશ્વર છે એ છેવટનું સુત્ર જણાવી મારો પ્રાણ મુકુ છું ! મારૂં કલ્યાણ કરો ! ”

આ પ્રમાણે મરતાં મરતાં છેવટની જયંતીલાલ

માગી કેસરે પોતાનો પ્રાણુ મુકી દીધો ! રાયજી પણ કેસરનો છેવટનો પ્રેમ જોઇ ગદ્દગદીત થઈ ગયા, અને જયંતીલાલ પણ કાંક વિચારમાં પડી ગયો ! કેસર મરતાં મરતાં સારો ભાગ લઈ પાપની ક્ષમા માગી સ્વામી સમક્ષ પ્રાણુ મુકી પરલોકમાં સીધારી ! વાંચકો ' જેવી કરણી તેવી ભરણી ' તે આનું નામ !

પ્રકરણ ૪ થું.

જેવી દાનત તેવી બરકત !

દોહરો.

સત્ય સુનીતિ સુચિત્તને જોડી રાખ ધરી પ્યાર,
અંતે જય છે ધર્મથી ક્ષય પાપે નિરધાર.

અંગે આરોગ્યતાનાં અખંડ અજવાળાં, અને જાતપર ઋણનો છાંયડોએ નહીં, સજ્જન સાથે સહવાસ અને આજી-વિકાનો મોકળો માર્ગ, નિર્ભયતાભરી દ્રઢતા અને આશ્રમનાં સ્મરણો આ સૌ સુખ દેનારાં સાધનો છે; અને ઇર્ષ્યાની આગ અખંડ પ્રજ્વલિત રાખનાર, ધાલમેલીઆ સ્વભાવશાળી હૃદય, અમરવેલ જેવી તૃષ્ણાને તાંતણેજ હમેશ લટકનારો ક્રોધનો ધોધ અને ચિન્તાનો ચાહક એવો આદમી સદા દુઃખનાંજ દર્શન પામશે !

દુષ્કૃત કીધાં જન્મીને તે આંહી ભોગવવાં પડે,
વિચાર ખુન કરનાર લટકે ફાંસી ફેરે લાકડે;
માટે નીતિ પંથે વિચર સૌ વાતની એક વાત છે,
ચેતાવું ચિત્તમાં ચેતી લે માથે મરણની ઘાત છે.

છત્રને છાંયડે સૂર્યનો તાપ ખાળી શકાય, લાગેલી લાહ્યને જળવૃષ્ટિથી ટાઢી પઠાય, ઔષધના સેવનથી વ્યાધી મટાડી શકાય, મંત્ર પ્રયોગે વિષ પણ ઉતારાય, આ રીતનાં બધાનાં અનુપાન છે પણ શઠની સુધારણાર્થે કશી શાસ્ત્રોક્તિ નથી જડતી અતિશય કૃમીવાળું, લાળથી લચપચ, ગંદુ, દુર્ગંધયુક્ત, માંસ વગરનું કેવળ શુષ્ક એવું જે મનુષ્યનું અસ્થિ તેને કરડતાં ભલે તેની પાસે ઇન્દ્ર ઉભો હોય તો પણ શ્વાન શરમાતું નથી; તેવી રીતે અધમ જનો તુચ્છ તત્વોને ગ્રહણ કરતાં સંકોચાતા નથી કે કોઇનું માનતા પણ નથી.

* * * *

મીઠા હસવા માંહી સચ્ચાઇ અરેરે કાંઇ ભાળી નહિ,
જગત જોઇ વળ્યો બાધું વફાઇ મેં નિહાળી નહિ;
હૃદય દ્રવતા પુછ્યા ઝાઝી મનોહર મૂર્તિઓ પ્રેમે,
થઇ સહુ વ્યર્થ મુજ સેવા અનન્યે કોઈ રીઝી નહિ.
ગણ્યું નહિ માન કે જ્ઞાને ગણી નહી લોકની લજ્જા,
બની એકેદ મેં કીધું સરવનું સ્નાન લેખ્યું નહિ;
અહીંનાં સુખડાં ભૂંડાં દુઃખી અંતે નીવડવાનાં,
જગત જંજાળમાં જરીએ અમારો ઠાઠ જામ્યો નહિ.
અરે જા એકદર દુનિયાં ભરોંસો રંચ નહિ તારો,
તહારા નાજ નખરાની અમારે કાંઇ કીંમત નહિ;
અમે દેરાસરી નીત્યે અલખની લેહ લગાવીશું,
રમીશું ખાખ એકલડા અમારે કાંઇ પરવા નહિ!

" ક્યાં છે મઝા, ક્યાં છે મઝા, કહે તું મુસાફર ખલ્કના,
દુનિયા મહીં ક્યાં છે મઝા માની લઉં શામાં મજા ?
છે ક્યાંઇ ખાણ ખુશાલીની આ ખલ્કને કોઇ ખૂણે,
દેખાડી દે જો હોય તો ખોદી લઉં ત્યાંથી મજા !
આલમ સૂણે બહેરી ના ગાણું જ્ઞાનનું દરિયા તણું,
ને દુઃખ પોતાનું રડે તો માની લઉં શેમાં મજા !
રૂવે હસે અસ્થિર ભૂત શોધે ન શું ક્યાં સત્ય છે !
દુઃખ ભાર લઇ મુંગી ફરે ધરતી લઉ શેમાં મજા !
ખુબસુરતી આલમ તણી હસતી ખીલે જે કારમી,
દેખું હું પણ કરમાય ક્ષણમાં માનું તો શેમાં મજા !
આલમ તણી મેં ચોપડીનાં ફેરવ્યાં પાનાં ઘણાં,
માલિકના ડહાપણ થકી સમજુ થયો પણ ના મજા !
દુનિયા મહી ભાઇ નથી ક્યાંઇ નથી કાંઇ મજા,
ગમગીનીનો ભંડાર આ છે માનું તો શેમાં મજા !
જીંદગી છે જ્યાં સુધી રહેતું બધું રે ત્યાં સુધી,
આ જીન્દગી પુરી થશે તો આવશે ઉંચી મજા !

" બારીસ્ટર સાહેબ તમારૂં કહેવું સત્ય છે ! આ સંસારમાં મનથી માનો તો સુખ છે, અને મનથી માનો તો દુઃખ છે. જે ઘડી જાય છે તે સોનાની જાય છે ! ગએલી ઘડી પાછી આવવાની નથી તે નથીજ સમજવી ! મનુષ્ય ધારે છે કાંઇ અને હરી કરે છે કાંઇ ! આ હું કરૂં, આ તેં કર્યું, આ મારૂં અને આ તારૂં એ માનનારા મૂર્ખ છે ! ભગવાન બે વખત દુનિયામાં હસે છે ! જ્યારે ભાઇઓ ભાગ વ્હેંચે છે અને આ મારૂં અને

આ તારૂં એવું કહી લડાલડી કસાકસી અને હુંસાતુસી કરી પંચાત કરે છે ત્યારે ભગવાન એક વખત હસે છે, અને બીજી વખત જ્યારે મનુષ્ય મરણ પામવાની અણીપર હોય છે ત્યારે વૈદ કે દાકતર આવીને કહે છે કે હમણાંજ દરદીને મટાડી દઉં છું ત્યારે હસે છે ! સારૂ નરસુ કરવાનાં આ પ્રમાણે મિથ્યા ફાંફાં મનુષ્ય મમતમાં મારે છે ! ”

“ રીઅલી રાઈટ સી. ખીસકોલી તારૂં કહેવું બરાબર રાઈટ છે ! આ સઘળી વાતનું પારખુ મેં મારા ટોમી ડૉગના ડેથમાં અને તારી ભાભીની સીકનેસમાં જોઈ લીધું ! તારી ભાભી શું રૂપનો અવતાર હતી, કેવી બ્યુટીફુલ અને લવલી લેડી હતી; પણ કોણ જાણે શાએ ગોટાળાથી એકદમ અચાનક આમ શિતળાના બ્યાધીથી પટકાઇ પડી ! તેને બળીઆ ક્યાંથી નીકળ્યા ! સાલ્લી આટલી બધી હું સુઘડતા સફાઈ અને સ્વચ્છતા રાખતો હતો, પણ કોણ જાણે ક્યાંથી એકદમ બળીઆ ઉભરાઈ આવ્યા ! દોસ્ત હું તો તેનો ચહેરો જોઈ જોઇને થરથરી જાઉં છું ! આખા શરીરમાં એક તલપુર જગ્યા સ્મોલપોકસ વગરની ખાલી નથી ! આ શું ગજબ કહેવાય ! આ ઇન્ડીઆમાં કેવું અંધેર કહેવાય ? મ્યુનીસીપાલીટીનો કેવો ગોટાળો કહેવાય ? શા વાસ્તે તેઓ લોકોને કમ્પલસરી બબે વખતં સ્મોલપોકસની રસી મુકતા નથી ? આવું અંધેર વિલાયતમાં એક ઘડી પણ ન ચાલે ! ”

“ બારીસ્ટર સાહેબ ગામ હોય ત્યાં ઉકરડો પણ હોય ! જે કર્મમાં પીડા થવાની હોય તે મિથ્યા નજ થાય ! ગમે તેટલું

જતન કરો પણ થવા વખતે આવીને ઉભીજ રહે !"

"ડીયર ખીશકોલી, મારૂં વ્હાલુ બને છે તો તેમજ ! થવાકાળ વસ્તુ એક સેકન્ડમાં મનુષ્યને છેતરી નાંખે છે ! આય મારી સાળી કેસર જુઓને જોતજોતામાં પ્લેગનો ભોગ થઇ ગઈ ! જ્યારે આટલું ટુકું જીવતર ધારણ કરવું હતું ત્યારે શા વાસ્તે રાયજીને ફોકટના કચેરીમાં લડાવી માર્યા ! અરે બીચારાને બેહાલ કંગાલ બનાવી દીધા !"

"બારીષ્ટર સાહેબ ત્યાંજ ખુબી રહેલી છે, મનુષ્ય કરણીનો જેટલો દંડ ભગવાન લેવાનો હોય છે તેટલો દંડ લીધેજ મનુષ્યનો છુટકો કરે છે ! તેનાથી કોઈ બચ્યું નથી અને બચવાનું નથી ! બચાવમાં ફક્ત તેની પ્રાર્થના અને કૃપાજ છે !"

"ઓહ યસ રીયલી રાઈત ! હું બી લંડનમાં હતો ત્યારે ઘની વાર ચર્ચમાં જઈ પ્રાર્થના કરતો ! ઇશ્વરની મહેરબાની અને દયા વગર બીલકુલ સંસાર ચાલેજ નહીં, તે હવે મારે કબુલ કરવું પડશેજ !"

"સાહેબ જખ મારીને કબુલ કરવું પડશે ! કારમું અને અણુચિન્તવ્યું દુઃખ એ ઇશ્વરનો પુરાવો છે ! મદાંધ થએલા મનુષ્યો જોબનના જોરમાં અને લક્ષ્મીના દોરમાં ભગવાનને બીલકુલ ઓળખતા નથી, તેથી ભગવાનને ઓળખવા સારૂંજ કોલેરા, પ્લેગ, શીતળા અને એવા બીજા ડેનજરસ ચેપી જીવલેણ વ્યાધી થયા છે !"

"એ કાંઇ કબુલ કર્યા વિના છુટકો છે ? !"

"બારીષ્ટર સાહેબ જો સર્વદા આવો ઇશ્વર તર

મોધમ માર ન હોય તો સૃષ્ટિ પાપથી ભરપુર થઈ જાય ! મનુષ્ય મનુષ્યને મદમાં આંધળા બની ખાઇ જાય ! ”

“ પણ ડીઅર ખીસ્કોલી હવે તારી ભાભી સારૂં શું કરશું ? તેને કાંઇ ફેર માલમ પડતો નથી; આપણે તો ડાક્તરના કહ્યા પ્રમાણે તેને ઘરના છેક પાછલા અને ઈલાયદા ભાગમાં રાખી છે, એટલે તેનો ચેપ લાગવાનો સંભવજ ન રહે; પણ બિચારીને રોગની શાંતી નહીં થતાં રોગ બમણો ને બમણો વધે જાય છે. સાલ્લુ મને ઘણું લાગી આવે છે પણ શું કરૂં લાચાર ! આપણાથી કાંઇ દુ:ખ લઈ શકાય એમ છે ? ”

“ સાહેબ એ તો ઇશ્વરની મરજી ઉપરની વાત છે. ભગવાન ધારે તો એક પળમાં સારૂ કરે અને ભગવાન ધારે તો એક પળમાં કેસ બગાડી નાંખે; મરણને ટાણે મનુષ્યના ઉપાય વૃથા છે. અંતકાળે તો અવિનાશીની કૃપાજ માગવી જોઈએ; દુ:ખમાં પ્રભુનું ભજન અને સ્મરણજ કરવું જોઇએ ! ”

“ સાહેબ ચાલો ચાલો બાસાહેબ બહુજ ગભરાય છે, તમને સંભાળે છે; તેમને ખુબ દરદ થાય છે ! ”

“ હા ચાલો ખીસ્કોલી આપણે તેની પાસે જઇ દીલાસો આપીએ તથા શાંતી આપીએ ! ”

“ સાહેબ આપણાથી શાંતિ શું આપી અપાવાની છે, શાંતીનો આપનારો તો સર્વેશ્વર એકજ છે ! ”

“ સારૂ બાવા સારૂ ચાલતો ખરો ! ઇશ્વર તો આભલામાં છે, અત્યારે તો હું અને તું બે જણાજ એને શાંતિ આપનાર છીએ!”

“ સાહેબ આ તમારી ભુલ છે. ઇશ્વર સર્વવ્યાપક છે;

મનુષ્યના સારા અને નરસા કર્મનો જોનાર એ છે અને તે પ્રમાણે સુખ દુઃખનો આપનાર પણ તે છે !"

"અરરરર હું મરી ગઈ, બળી ગઈ; માડી મારાથી પીડા સહન થતી નથી ! હાય હાય આ લ્હાયમાં જીવ ગયો, ગયો ! પ્રાણ નીકળી ગયો; અરેરે હવે મારૂં શું થશે ? ઓ સાહેબ ! ઓ ખીસ્કોલી આવો મારી પાસે આવો, મને સારૂ થાય તેવા ઉપાય કરો, અરે મારૂ દુઃખ ઓછું કરો !"

"ભાભી સાહેબ આમ ગભરાઈ ન જાઓ. હીંમત રાખો, ઇશ્વર સૌ સારાં વાનાં કરશે; દુઃખ આવે છે હાથીના વેગે અને જાય છે કીડીના વેગે માટે શાંતિ રાખો, આમ અકળાઇ ન જાઓ. જુઓ તમારા દુઃખથી બારીષ્ટર સાહેબ પણ અડધા અડધા થઇ ગયા !"

"ઓ સાહેબ મને માફ કરો ! આવો મારી પાસે બેસો મેં તમને બહુ દુઃખ દીધું છે, ઘણા સતાવ્યા છે; ન કહેવાનાં વચન કહ્યાં છે. અરેરે, "જોઇ જોઈને સઘળું જોયું પણ સ્ત્રી વશ કરવાનું સાધન એક ન જોયું" એ તમારા શબ્દ સાંભળી સાંભળી મને મારા પાપની સજા થઇ છે ! મારા અવળચંડા- પણાની આ એક ભયંકર શિક્ષા છે; પ્રભુ મારા ઉપર દયા કરો, મારા ન.થ, મારા પ્રાણ, મારા બોલ્યા સામું ન જોશો ! હું પાપીણી અભાગણી અધમ છું !"

"ડીઅર ડીઅર આ તું શું બોલે છે ? પાપ શું, અધમ શું, અભાગી શું ? આ શું લવારો કરે છે ? શાંતી રાખ તને જલદી આરામ થશે; મને તારાથી કાંઈ પણ દુઃખ થયું નથી.

કર્મે કરી તમારી અવગણના કરી હોય, તિરસ્કાર કર્યો હોય, દુભવ્યા હોય, કટુ વચન કહી માનભંગ કર્યું હોય તો પ્રભુ મને માફ કરજો; નાથ મને ક્ષમા આપજો. હું મહાપાપી અવળચંડી અને અધમ છું. નાથ હું હાથ જોડી માથું જમીન પર પટકી તમારી પાસે મારા પાપની ક્ષમા માગું છું; સ્વામી મને ક્ષમા કરો. હે બહેનો! મારો દાખલો જોઇ તમારી કુટેવો તજી દો! સર્વદા સ્વામીની સેવા કરો, મન વચન અને કર્મે કરી તેમની ભક્તિ કરો; સંસારમાં સર્વદા સ્ત્રીનો સ્વામી એજ સર્વેશ્વર છે; નારીનો ઉદ્ધાર નાથથીજ છે. મારા અંધાપાનો દાખલો લઇ બહેનો સ્વામીના સામું બોલશો નહીં, ઉંચે સ્વરે તાડુકા કરી સ્વામીને દુભવશો નહીં; હું મારા પાપનું ફળ પામી છું; મારા જેવી કુલાંગાર કોઇ કામની થશો નહીં. જય જય સ્વામીનાથ હું ફરી ફરી તમને નમસ્કાર કરી વંદન કરી તમારા ચરણોદકનું પાન કરી મારા પાપની ક્ષમા માગું છું. નાથ મારા ઉપર દયા કરો, પ્રભુ મને માફ કરો."

આ પ્રમાણે અવળચંડી કપીલાએ બારીષ્ટર સાહેબના ચરણ કમળની પૂજા કરી અંગુઠો ધોઇ જળપાન કરી પોતાના પાપની પ્રભુ પાસે ક્ષમા માગી અને બારીષ્ટર સાહેબ સમક્ષ પસ્તાવો કરતી કરતી બેભાન થઇને બિછાનામાં પડી. અંધાપો આવવાથી તેને જ્ઞાન થયું અને છેવટને ભાગે તેનાં કુકર્મનું પીછાન થયું અને દુનિયામાં સારૂં નરસું તપાસી પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરી સુખેથી જીંદગીનો છેવટનો શ્વાસ લેવા લાગી. બારીષ્ટર સાહેબ અને ખુશાલરાય ખીરકોલી કપિલાની સ્થિતી

અને અંધાપો જોઇને દીગમુઢ બની ગયા. ખુશાલરાય પણ મનમાં કંપી ઉઠ્યો અને તેણે કરેલા મિત્ર પ્રત્યેના પાપાચારનો હૃદયમાં પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. આમ બારીષ્ટર સાહેબ પણ કપીલાને મરણ પથારી પર મરતી જોઇને પારાવાર દીલગીર બની ગયા; એવામાં કર્મસંજોગે એક મોટો નાગ નીકળી આવ્યો. તે એકદમ ઉછળીને કપિલાને ગળે બાઝયો. કપિલાએ કારમી ચીસ પાડી પ્રાણ મુકી દીધો; બારીષ્ટર સાહેબ તો નાગ જોઇને જીવ લઇને કુદકો મારી કપીલાને ત્યાં મુકી બહાર નાઠા અને જેવો ખુશાલરાય ખીરકોલી નાસવા જાય છે કે તરતજ તેના પગે નાગ ચોંટ્યો. તે પણ બુમ પાડી ચકરી ખાઈ નીસરણીમાં રામ રામ બોલતો પડ્યો. પાપીઓનો આ પ્રમાણે અંત આવ્યો! વાંચકો! "જેવી દાનત તેવી બરકત!" તે આનું નામ!

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રીતિનો પ્રતાપ કે પુર્ણાહુતિની છાપ.

દોહરો.

તું તે તું મુજ દીલ રહે, હું રહું હું તે હુંય;
પ્રેમ પીધેલો આત્મા, કહે બીજું કે શુંય !!

આત્માને ઓળખ, એટલે અનાત્મા અને સર્વનો પ્રભુ પરમાત્મા બંનેને તું ઓળખીશ. જેને આપણે 'હું' કહીએ છીએ તે શું છે? એ તે મારો હાથ કે પગ, કે માંસ કે રૂધિર કે સ્નાયુ કે શિર? ઉંડું વિચારી જોઇશ તો જણાશે કે હું એવો કોઇ પદાર્થજ નથી. ડુંગળીનાં છોડાં કાઢતા જઇએ છીએ તેમ જો 'હું'ના પડદા ઉપરથી ઉકેલતા જઇએ, એનું પૃથક્કરણ કરીએ તો જણાશે કે 'હું' એવો વસ્તુતઃ કોઈ પણ પદાર્થ રહેતો નથી; આ સર્વ પૃથક્કરણ કરતાં છેવટે માત્ર પરમાત્માજ રહે છે. 'હું' ભાવ જતો રહે છે ત્યારે પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ થાય છે. સંત સમાગમ ચોખાના ધોવરામણ જેવો છે. ચોખાનું ધોવરામણ મદને ઉતારે છે એજ રીતે સંત સમાગમ સંસારીક મનુષ્યને વાસનારૂપી મદ્યથી ચઢેલા મદમાંથી મુક્ત કરે છે.

પ્રભુના અનુગ્રહ વિના કોઇ પ્રણયિ હોતો નથી,
ને પ્રેમમાં ઉન્મત્ત થઇને નિશી દિવસ રોતો નથી;

છે પ્રેમભવનો આદિ કર્ત્તા સૃષ્ટિનો એ સાર છે,
એ વિશ્વનો પોષક સમર્થક ઇશનો આકાર છે.

હરીનું નામ સાંભળી જ્યાં સુધી આનન્દાશ્રુ નથી વહેતાં ત્યાં સુધીજ ઉપાસનાની જરૂર છે. માત્ર હરીનું નામ સાંભળતાંજ જેને અતંઃકરણ ઉભરાઈ આવે છે અને આનંદનાં આંસુ વહે છે તેને તો ઉપાસનાની કાંઈ પણ અપેક્ષા નથી. સંત અને જ્ઞાનીનો સમાગમ એ ધાર્મિક ઉન્નતિનું મુખ્ય સાધન છે. મરણકાળે જેવી મતિ તેવી ગતિ, માટે ઉપાસનાની બહુ જરૂર છે. વારંવારના અભ્યાસથી સાંસારિક વિચારો મનમાં ઉત્પન્ન થતા અટકે છે અને આત્મામાં માત્ર પ્રભુનોજ વિચાર વ્યાપી રહે છે; જે મરણ વખતે પણ ખસતો નથી ! પતિવ્રતા સાધવી સ્ત્રી એના પતિ ઉપર જેમ પ્રીતિ રાખે છે, અને કૃપણ ધનસંચય ઉપર જેવો પ્રેમ રાખે છે તેમ ભક્ત સાધકે પૂર્ણ અંતઃકરણથી ભગવાન ઉપર પ્રેમ રાખવો જોઈએ ! !

* * * *

જન્મી અહી સંસારમારે શો તમે લ્હાવો લીધો,
નિજ સ્વાર્થ પ્રાપ્તીમાંજ જન્માગ તણો જો વ્યય કીધો;
શું જીવનનું માહ્લ્ય સઘળું સ્વાર્થમાં આવી રહ્યું,
ના ના ભણે મુજ હૃદય આ સ્વાર્થી જીવન એળે ગયું,
સામર્થ્ય હો સૌન્દર્ય હો સમૃદ્ધિ કે સામ્રાજ્ય હો,
બુદ્ધિ વિદ્યા કીર્તિ હો કે ઇષ્ટ સિદ્ધિ સર્વ હો,
ના ના નહીં કંઇ કામનું પ્રેમે ન જો દિવ્યજ બન્યું,
પ્રેમ એકજ સત્ય સહુનું પ્રેમ જાતાં સહુ ગયું.

જો સ્નેહીને જોઇ સુખી તમ હૃદય સુખમય ના થયું,
જો દેખી દુઃખી અન્યને તમ હૃદય દુઃખે ના દ્રવ્યું;
કદી શબ્દથી કદી કર્મથી સુખ ના દીધું દુઃખ ના હર્યું,
શા કામનું જીવ્યું તમારૂં જીવી જગમાં શું કર્યું !
કદી પ્રેમથી બોલ્યા નહીં કદી પ્રેમથી ચાલ્યા નહીં,
કદી પ્રેમમાં ડોલ્યા નહીં કદી પ્રેમમાં મ્હાલ્યા નહીં;
ધિક્કાર છે તે જીવનને એથી વધારે શું કહું,
ચાહ્યું કદી નહીં કોઇને જીવ્યું વૃથા તો તો ગયું.
પ્રેમ સાચી દેવ સેવા. પ્રેમ એ ભક્તિ ખરી,
નહીં પ્રેમ સમ પૂજા બીજી પ્રેમેજ રાચે શ્રીહરી;
પરમ ધર્મજ પ્રેમ છે એ તત્વ જો ના અનુભવ્યું,
જન્મ્યું જીવ્યું કે ભોગવ્યું સર્વે ખરે ધુળમાં ગયું !

પુષ્પને પગ નીચે કચર્યાથી તે સુગંધ આપવામાં દુર રહેતું નથી; તેમ મર્મ વેદના મળ્યા છતાં પણ પ્રેમીક વિરક્ત થતાં નથી. ઉલટાં ચરણદલિત પુષ્પની પેઠે "A odours crushed are sweeter still." વધારે ઘ્રાણ સુખ આપે છે. પ્રેમિક પ્રિયવાદી છે, હીતકારી છે. પ્રેમીક ઈશુએ પ્રાણહંતારકોને માટે આવી પ્રાર્થના કરી હતી. "હે પિતા, તેઓને ક્ષમા કરો ! એઓ જાણતા નથી કે તેઓ પોતે શું કરે છે !" ઝાડ વેલના ફળ ફૂલ નિષ્ઠુર રીતે તોડો—ફરીથી યોગ્ય ઋતુ આવી પહોંચ્યાથી તેઓ યથાકાલે તમને પત્ર પુષ્પ ફળથી સજ્જીત ડાળી આવીને તમારી સાથનો તેઓનો મધુર સંબંધ અને તમારી તરફ પોતાના હૃદયનો ઉંડો પ્રેમ જણાવશે; તેમ

પ્રેમીકના ઉપર ગમે એટલાં અયોગ્ય આચરણ કરો, ગમે એટલી મર્મ પીડા આપો પણ લાગ મળતાંજ તેઓ પોતાના અચલ પ્રેમની ઓળખાણ આપશેજ ! પ્રેમ અચળના જેવો સ્થિર છે, ધરતીના જેવો સહનશીલતાવાળો છે અને કાળની પેઠે વધવાવાળો છે. પ્રેમીક પ્રેમાભિમાની હોતો નથી. કસ્તુરી-મૃગ પોતાની નાભીમાં તૈયાર થએલી સુગંધ ક્યાંથી આવે છે તે નહિ સમજવાથી ચારે બાજુએ વ્યાકુળ થઈને શોધે છે. " નાભિકા સુગંધ મૃગ નહિ જાનત ઢુંડત વ્યાકુળ હોઈ " તેમ પ્રેમીક પોતાના હૃદયની સુગંધ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ અને ક્યાંથી આવી તે સમજી શકતો નથી ! પ્રેમીક આવી જીંદગી સુધી પ્રેમ વહેંચી તથા ત્યાગ કરીને પણ સમજી શકતો નથી કે પોતે શી રીતે કામ કર્યું અથવા કોઈ પણ મહાન્ કામ પૂર્ણ કર્યું. નદીઓ છુપા ઝરાથી ઉત્પન્ન થઈને ધરતીના પટની પુષ્ટી કરે છે, અને ચારે તરફ સુખ શાંતિ તથા રસાળતા વહેંચે છે, પરન્તુ તેનો ઝરો નિરંતર લોકની આંખથી બહાર હોય છે, તેમ જનમંડળમાં સુખ તથા મંગળનો સ્રોત પ્રવાહીત થાય છે; પરન્તુ એ ક્રિયા ઝરાથી થાય છે તથા ક્યાં તેની જન્મભૂમિ છે તે કોઈ સહેલાઈથી જાણી શકતા નથી. માટીની નીચેના ઝરાની પેઠ પ્રેમ અતિ છુપી રીતે હૃદયની એકાંત જગ્યાએ અજ્ઞાતવાસમાં કાળ ગાળે છે ! "

(નારાયણ હેમચંદ્ર)

* * * *

" ગુજારે જે શિરે તારે જગતનો નાથ તે સ્હેજે,
ગણ્યું જે પ્યારૂં પ્યારાએ અતિ પ્યારૂં ગણી લેજે;

દુનિયાની જુઠી વાણી વિષે જો દુઃખ વાસે છે,
જરાએ અંતરે આનંદ ના ઓછો થવા દેજે.
જગતના કાચના યંત્રે ખરી વસ્તુ નહીં ભાસે,
ન સારા કે નઠારાની જરાએ સંગતે રહેજે;
રહે જે શાંતિ સંતોષે સદાએ નિર્મળે ચિતે,
દિલે જે દુઃખ કે આનંદ કોઇને નહિ કહેજે.
રહે ઉન્મત સ્વાનન્દે ખરૂં એ સુખ માની લે,
પીએ તો શ્રી પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલો ભરી પીજે;
કટુ વાણી સુણે જો કોઇની વાણી મીઠી કહેજે,
પરાઇ મૂર્ખતા કાજે સુખે ના ઝેર તું લેજે.
અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું રહે છે દૂર માગે તો,
ન માગે દોડતું આવે ન વિશ્વાસે કદી રહેજે;
રહી નિર્મોહી શાન્તીથી રહે એ સુખ મ્હોટું છે,
જગત બાજીગરીના તું બધા છલબલ જવા દેજે. "

" ભદ્રે કયૌં આપકી તબીયત અચ્છી હય ? "

" જી હા મહાત્મા, હવે મને સારી રીતે આરામ છે! આપનો મારા ઉપર અતુલિત ઉપકાર થયો છે! આપે મને નવું જીવતદાન આપ્યું છે! આપે મારો જીવ બચાવવાને વાસ્તે અનહદ શ્રમ ઉઠાવ્યો છે! પરમાત્મા તમારૂં ભલુ કરો! "

" परोपकाराय सतां विभूतय। એ સૂત્રાનુસાર સાધુ પુરૂષોકી જીંદગી પરોપકારકે લીયે હય! મેંને કુછ નહીં કીયા! મનુષ્યકી ફરજ હય કે મનુષ્યકુ મદદ કરના. "

પ્રભો! સંત સરોવર સરિતા અને વૃક્ષ એ ચાર જગતમાં પરોપકાર કરવાને સર્જાએલાં છે! દુનિયામાં જીવીને જો

કોઇ પણ પ્રાણીનું ભલું થયું તો જીવ્યું પ્રમાણ છે, નહિ તો પછી જીંદગી વૃથા ભારે મારી છે! આપ સંસારનો ત્યાગ કરી પરમાત્માની ઉપાસના કરી જગતનું કલ્યાણ વાંચો છો! જગતનું જીવન સાધુ મહાત્માની તપશ્ચર્યા પર સારી રીતે નભે જાય છે!"

"ભદ્રે અબી કુચ્છ જ્ઞાન ઉપદેશ કરો! તુમારા મુખકી બાની હુમકુ બ્હોત આનંદ દેતી હય! સારે આશ્રમ આપકા આવાગમનસે બ્હોત ખુશ હુય! સબ સાધુ સંતો આપકા જ્ઞાનોપદેશ સુનકર બ્હોત પ્રસન્ન હોતા હુય!"

"મહાત્મા હું પાપથી ભરેલી સ્ત્રી આપને વા મહાત્માઓને શું ઉપદેશ આપી શકું! ઉપદેશ આપવાને વાસ્તે તો તમે લાયક છો! આપના આશ્રમમાં આવીને મારી જીંદગી પવિત્ર થઇ છે! હું કાંઇક આપના મુખથી સાંભળવા ઇચ્છા રાખું છું!"

"નહિ નહિ મૈયા અમારા સબ સાધુ ભાઇકી જીજ્ઞાસા તુમ તૃપ્ત કરો! તુમારી બાનીમાં હમકુ બ્હોત આનંદ મીલતા હુય! આપ જો સચ્ચ પૂછો તો હમ સબ તુમકુ દેવી માનતે હુય!"

"હાં હાં મહાત્મા માફ કરો! ક્ષમા કરો! અઘટીત વચન ઉચ્ચારી મને પાપમાં ન નાંખો! હું એક અજ્ઞાન સ્ત્રી જાત છું!"

"નહિ મૈયા તુમ કુચ્છ હરીકથા હમકુ સુનાઓ!"

પુલ પરથી મરણીઓ કુદકો મારી ગંગામાં પડેલી કુંદન

તણાતી તણાતી છેક મણિકર્ણીકાના ઘાટ પર આવી, અને ત્યાં ગંગામાં સ્નાન કરતા બાવાની જમાત તેના શબને ગંગામાંથી બહાર કાઢી આશ્રમમાં લઇ ગયા ! સાધુઓએ કુંદનની સારી સારવાર કરી તેને આરામ કરી નવી જીંદગી બક્ષીસ કરી ! આમ કુંદન થોડાક દીવસ આશ્રમમાં રહી પછી જમાતના મહાત્મા પાસે આવી પ્રણામ કરી રજા માગવા લાગી ! જમાતના મહાત્મા ભાનુશંકર કે જેમને આપણે ભગવતીદાસ તરીકે ઓળખાવ્યા હતા, તે મહાત્મા કુંદનને ધારી ધારીને જોતાં એમના મનમાં શક આવ્યો કે આ બાઇને મેં ક્યાંક જોઈ છે, અને તેથીજ તે શંકાનું સમાધાન કરવા સારૂ કુંદનને રજા નહિ આપતાં આગ્રહ ઉપર આગ્રહ કરી આશ્રમમાં રાખી રહ્યા હતા. આજ મહાત્માએ કુટીલ કાન્તાનો પણ ઉદ્ધાર કરી તેને નીતિના અને ધર્મના રસ્તે પ્રેરી ધર્મની ઘંટા આપી અને ધ્વજ ઉપર સફેદ કાગડી લખી કાન્તાને સન્માર્ગે ચઢાવી હતી, અને આજ મહાત્મા કુંદનનું વૃત્તાંત જાણવાની જીજ્ઞાસાથી કુંદનને ખાસ આગ્રહ કરી રોકી રહ્યા હતા. કુંદન મહાત્માની જીજ્ઞાસાનું ઉલ્લંઘન કરી આશ્રમ તજી જવાને અચકાતી હતી અને વખતો વખત ઉપકાર કરનારને તરછોડી એકદમ ચાલ્યા જવું એ ઠીક નહિ એમ ધારી આશ્રમમાં રહી પ્રભુ સ્મરણમાં દિવસ નિર્ગમન કરી રહી હતી ! મહાત્મા પ્રસંગે પ્રસંગે કુંદનને તેની સ્થિતિ સંબંધી પ્રશ્ન કરતા હતા, પણ કુંદન એક દુઃખીઆરી અને નિર્ભાગી સ્ત્રી તરીકે પોતાને ઓળખાવી વધુ ખુલાસો કરતી નહોતી ! પોતે ક્યાંથી આવી અને ક્યાં જાય છે તથા તેનો શું

નિર્ણય છે તે સંબંધી આત્મવૃત્તાંત કોઈને પણ કહી બતાવતી નહિ. જે કોઈ પૂછે તેને પૂછતાંજ અચકાવી તે વાત અદ્ધર ઉડાવી બીજો પ્રસંગ લાવી દેતી! તે કોઈની પણ પાસે રહેવા માગતી નહોતી તથા કોઇના પણ ઉપકારમાં કે આશ્રયમાં રહેવા તે તલ માત્ર પણ રાજી નહોતી પણ અત્યારે લાચારીથી મહાત્માની ઇચ્છાને માન આપી આશ્રમમાં અત્યાર સુધી પડી રહી હતી. તેનો આશ્રમમાં એક અલાયદો અને નિરાળોજ એકાન્તવાસ હતો. તેના વાસમાં કોઈ પણ પુરૂષથી જઈ શકાતું નહોતું. ફક્ત જમાતના મહાત્મા ભગવતીદાસજી જાતે અવાસ આગળ ઉભા રહી કુંદનને અંદર કહેવરાવી જ્યારે તેની અંદર જવાની હા આવતી ત્યારેજ તે જતા હતા; બાકી કુંદન ઘણી વાર પોતે મહાત્માની બેઠક આગળ આવી જાહેરમાં એક કોરે બેસી મહાત્માની હરીકથા તથા જ્ઞાનોપદેશ સારી રીતે સાંભળતી હતી! એકાદ પ્રસંગમાં જ્ઞાનમાર્ગની ચર્ચામાં કુંદને મહાત્મા સાથે વાદમાં ઉતરી જ્ઞાનમાર્ગની ઉચ્ચતા અને સત્યતા સારી રીતે સિદ્ધ કરી બતાવી હતી. તેના જ્ઞાનમાર્ગના વિવાદથીજ મહાત્માનો તથા આખી જમાતનો ઉચ્ચ પ્રેમ કુંદનપર સારી રીતે થયો હતો! જમાતમાં આવતા હરીજનો તથા અન્ય સાધુ સંતોનો ભાવ કુંદનપર સારી રીતે દીન પ્રતિદીન વધતો જતો હતો; તે દરેકની શંકાનું સમાધાન કરતી; દરેક સાથે નમ્રતાથી સત્યતાથી અને નિડરતાથી વાતચીત કરી દરેકને સારી રીતે સંતોષ આપી શકતી હતી; આથી કરીને આશ્રમમાં ટુંક અરસામાં એક સાધવી દેવી તરીકે તે પૂજાતી હતી! મહા-

ત્માનો ઘણોજ ઉચ્ચ અને પૂજ્ય ભાવ કુંદન તરફ હતો. તે વખતના વખત સુધી એક મુમુક્ષુ તરીકે જ્ઞાનચર્ચા સાંભળવાને બેસી રહેતા હતા. ઘણી વાર તે પોતાની સ્થિતી પણ ભૂલી જતા હતા અને કુંદન સાથે વાદવિવાદમાં ઉતરી જ્ઞાનમાં ગળી જતા હતા. મહાત્મા દીવસના પ્રસંગે એક ક્ષણુ વાર પણુ કુંદન વગર રહી શકતા નહોતા; ફક્ત રાતના કુંદન તેના આશ્રમના નિવાસસ્થાનમાં જઈને રાત ગાળતી હતી અને સવાર થતાં થતાં તો મહાત્મા કુંદનને પોતાની પાસે બોલાવી લેતા હતા; તેના સારૂ રસોઇ પાણીનો સારી રીતે બંદોબસ્ત એક બ્રાહ્મણુ પાસે કરાવી તેને સારી સગવડ કરી આપી આશ્રમમાં એક દેવી તરીકે રાખી તેની પ્રતિષ્ઠા દીન પ્રતિદીન વધારતા જતા હતા. અત્યારે દરેક જણા તેનો ઉપદેશ સાંભળવા સારૂ તત્પર અને આતુર થયા હતા. કુંદન પણ કેવળ શ્વેત વસ્ત્રનો નિર્મળ અને પવિત્ર સફેદ પોશાક ધારણુ કરી એક સાધ્વી તરીકે દરેકને ઉપદેશથી બોધી, શંકાનું સમાધાન કરી એક સરખો આનંદ આપી રહી હતી! અત્યારે દરેક હરીજનો તેની આસપાસ વીંટળાઇ વળ્યા હતા; દરેકનો આગ્રહ જોઈ કુંદને ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો!

"જુઓ અધ્યાત્મ જ્ઞાનને આપનારા અધ્યાત્મીક શાસ્ત્રોમાં શાસ્ત્રવેત્તાઓ સાધકોને સંબોધે છે. લોભનો વધ કર, જીવવાની તૃષ્ણાનો વધ કર! ભોગવિલાસના વિચારનો વધ કર, લોભી જેમ વર્તે છે તેમ વર્ત; જે પ્રમાણે જે લોકો જીંદગીને ઇચ્છે છે તે પ્રમાણે જીંદગીનો સત્કાર કર; જેઓ સુખચેન અર્થેજ જીવે છે તેઓની પેઠે સુખી રહે!

હરીજનો, હવે લોભ રાખ્યાથી દરેક કર્મ કરવામાં ફળની ઈચ્છા રહે છે. લોભથી અદેખાઈ, વૈરાગ્યાદિ દુર્ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. મનુ કહે છે કે જેમ અગ્નિમાં ઘી હોમવાથી અગ્નિ બૂઝાતો નથી પણ ઉલટો વધારે ભડકો લઇ ઉઠે છે તેજ પ્રમાણે ઈચ્છેલી વસ્તુ ભોગવ્યાથી ઈચ્છા તૃપ્ત થતી નથી, વળી મોહ તેમ દ્વેષ એ બંને ખોટા છે. બંને માણસના શત્રુ છે; પણ જ્યારે માણસ આ દ્વંદ્વનું પોતા ઉપર આકર્ષણ થવા દેતો નથી ત્યારે સર્વ શોક નાશ પામે છે, અને તે સ્થિર વૃત્તિથી રહી શકે છે. ઉપર કહ્યું છે કે લોભીઆની પેઠે વર્ત; વળી ગીતામાં કહે છે કે સ્વધર્મ તો પાળવોજ જોઇએ, પણ તે કર્મ નિષ્કામ વૃત્તિએ ફળની કાંઇ પણ ઈચ્છા રાખ્યા સિવાય કરવું જોઇએ. તેવી રીતે કરેલાં કર્મ જાણે કુદરતી બનાવો હોય તેમ થઈ રહે છે અને કરનારને આ લીધે કાંઇ અસર થતી નથી. જેમ જળમાં કમળ રહ્યા છતાં તેને જળ સ્પર્શ કરતું નથી તેમજ નિષ્કામ રહેવાથી માણસ કર્મથી લેપાતો નથી! હવે જીવવાની તૃષ્ણા વિષે બોલીશું. શા માટે આપણે આ ઈચ્છા રાખવી જોઈએ? આપણા જીવને તો મરણ છેજ નહીં, તે કેવળ અનાદી અવિનાશી અને અજન્મ છે. પરંતુ જે શરીરમાં વસે છે તેજ માત્ર વિનાશી અને અજન્મ છે. વળી શરીરના સંબંધમાં પણ આવી ઈચ્છા રાખવી વ્યર્થ છે, કારણ કે જે જન્મે છે તે મરણાધીન વાળી જીંદગીમાં કેવાં કેવાં દુઃખો અને કષ્ટો ખમવાં પડે છે તે સર્વેની જાણમાં છે, વળી સગાં કે મિત્રો અર્થે જીવવાને ઈચ્છવું એ પણ યોગ્ય નથી; કેમકે આપણા મરણથી તેઓ સદા કાંઈ

શોક કરતાં નથી. યાજ્ઞવલ્કય પણ કહે છે કે સ્ત્રી પણ સ્વાર્થ બુદ્ધિથી ભરથારને પ્રિય ગણે છે અને પુત્રો પણ સ્વલાભ અર્થેજ પ્રિય લાગે છે. મરણ કાળે નથી પીતા કે નથી માતા કે નથી સ્ત્રી પુત્ર સાથે આવતાં; જીવને તેનાં કર્મ સિવાય બીજુ કાંઇ વળગતું નથી. આને લીધે જીવવાની ઇચ્છા શા માટે રાખવી? આ ઉપરથી એમ પણ ન સમજવું કે જીવવા ન ઇચ્છતાં મરણ ઇચ્છવા મંડી જવું; મરણ કે જીવન, હર્ષ કે શોક, એ વિષે કાંઇ પણ દરકાર રાખ્યા વગર માણસ માત્રે પોતાનો જીવન-કાળ ગાળવો જોઇએ. આપઘાત કર્યાથી કાંઇ જીંદગી ખતમ થતી નથી. માણસને ફરી ફરીને જન્મવાનું તો છેજ. વળી કર્મ પણ સાથેનું સાથેજ છે; માટે શરીર છોડયાથી કાંઈ દુઃખનો કે કષ્ટનો અંત આવતો નથી; ખરૂં પરાક્રમ તો એમાંજ સમાએલું છે કે શરીરથી છુટવાના યત્નો કરવા કરતાં ફરીથી દેહ ધારણ કરવો ન પડે એ વિષે યત્ન કરતા રહેવું. આ રીતે જન્મ કે મરણ આપણને ફરી બાધ કરતાં નથી ત્યારેજ આપણે અમરપણું પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. સુખ સગવડનો વિચાર ન રાખવો પણ તે સાથે ઉમેરે છે કે જેઓ સુખ સગવડ ઇચ્છે છે તેઓની પેઠે રહેવું. આનો ખુલાસો મનુ આપે છે. ‘ સુખ ઇચ્છે તેણે દૃઢ સંતોષ જાળવી રાખવો. સરવે ઇચ્છાઓને વશ કરવી. સંતોષ એ સુખનું મૂળ છે. અસંતોષ એ દુઃખનું મૂળ છે. પૃથ્વી ઉપર એવી કોઇ વસ્તુ નથી કે જેથી સંપૂર્ણ સુખ મળે! તેજ ખરો સુખી છે કે જે પોતાની સ્થિતી વિષે સંતોષ માની લે છે! હે મનહંસા આ પાપના મૂળને હૃદયમાંથી શોધી ઉખેડી

કાઢ જેમ સાધારણ તૃષ્ણાતુર માણસના હૃદયમાં રહી તે ફળ આપતું રહે છે તેજ પ્રમાણે શ્રદ્ધાવાન ઉપાસકના હૃદયમાં પણ ફળ આપતું રહે છે. બળવંત પુરૂષોજ તેનો નાશ કરી શકે છે. નિર્બળ પુરૂષે તો તેની ઉત્પત્તિ તેની વૃદ્ધિ અને છેવટે તેના મરણની વાટ જોવી. તે વૃક્ષ યુગો પર્યંત જીવે છે અને વૃદ્ધિ પામે છે. જયારે માણસ અગણિત જન્મનો સંગ્રહ કરે છે ત્યારે તે ફુલ આપવા માંડે છે. સિદ્ધિમાર્ગમાં પેસવા ઇચ્છે તેણે આ દુષ્ટ વસ્તુને પોતાના હૃદયમાંથી ખેંચી ઉખેડી નાંખવી જોઇએ; ત્યારે તેના હૃદયમાંથી રૂધીર વહેતું થશે, અને તેને એવું લાગશે કે જાણે સર્વે જીંદગીનો અંત આવશે, પરન્તુ આ ભારે પરિક્ષામાં પસાર થવું પડશે; જે સીડીવડે અમર જીંદગીના માર્ગ ઉપર જવાય છે તે ભયાનક સીડીના પ્રથમ પગથીઆ આગળજ તે ભારે પરિક્ષાનો કાળ આવે કે નહીં તો છેલ્લે પગથીએ પહોંચતાં આવે! ઉપાસકે સ્મરણમાં રાખવું કે તે ખમવા શિવાય છુટકો નથી. તારા જીવનની સર્વે શક્તિઓ આ કામ પછવાડે લગાડ, નહીં વર્તમાનમાં કે નહી ભવિષ્યમાં. જીવ પણ સદા-અનંતમાં રહે તેમ કર્યાથી આ રાક્ષસી વૃક્ષ ફુલ આપતું બંધ થશે. જીંદગીનું આ દુષણ અનંત સંકલ્પની હવા માત્રથીજ ભૂસાઈ જશે!

"ભદ્રે આપકા કહેના સબ સચ્ચ હય! મનુષ્યકું કામના ઓર વાસના બહોત દુઃખી કરતી હય! જબ વાસનાકા ક્ષય હોતા હય તબ મનુષ્યકુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત હોતા હય!"

"સાધકોને શાસ્ત્ર પોકારીને કહે છે કે અહંકારનો

કર; વૃદ્ધી પામવાની ભૂખનો વધ કર; તો પણ એકલો અને એકાંત ઉભો રહે, કારણ કે જે દેહધારી છે, જે કાંઈ અહંકાર ધરાવે છે, જે કાંઈ અનંતની બહાર છે, તે કાંઇ પણ તને સહાય આપશે નહીં. ઇન્દ્રિય સુખથી થતી લાગણીઓ ઉપરથી શીખ અને તેનું અવલોકન કર! કારણ કે એમ કર્યાથીજ સ્વાનુભવ વિદ્યાનો તું આરંભ કરશે, અને સીડીના પ્રથમ પગથીઆ ઉપર પગ મુકતો થશે. જેમ એક પુલ પોતાની મેળે ઉગે છે તેજ પ્રમાણે તારા જીવને અનંત સમક્ષ અતિ આતુરતાથી ખીલવ અને ઉગાડ; પણ તારૂં બળ અને સૌંદર્ય અને તેજ બહાર લાવવું જોઈએ, પણ નહી કે વૃદ્ધી પામવાની ઇચ્છાથી; કારણ કે જણાવેલી પ્રથમ રીત પ્રમાણે તું સ્વચ્છતા અતિ ખીલવી શકશે, પણ છેલ્લી રીત પ્રમાણે જો સ્વવૃદ્ધી માટે દૃઢ ઇચ્છા ધરાવશે તો ઉલટો તું વધારે જડ બની જઇશ!” બ્રહ્મ તો અદ્વૈત છે; પરન્તુ તે વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિ રૂપે ભાસે છે. સર્વેનો આત્મા આ કારણથી અભિન્ન છે આજ કારણથી માણસે અહં-કાર રાખી બીજા માણસોથી પોતાને જુદો સમજવો એ કેવળ મૂર્ખાઇ છે. એક માણસ જે શુભ વા અશુભ કર્મ કરે તેની અસર આખી માણસ જાત ઉપર લાગુ પડે છે. એકનું કર્મ આમ સર્વે બીજાનાં કર્મ સાથે ઓતપ્રોત્ થાય છે. એક માણ-સને પાપી સમજીને તેનો તિરસ્કાર કરી દૂર રહેવું એ કદી ક્ષમા ન થાય એવો ગર્વ છે. ઉપાસકે યાદ રાખવું કે તેનો તેમજ બીજાઓનો આત્મા શુદ્ધ છે. જેવી રીતે તેનો આત્મા તેની દેહ સાથે સંબંધમાં આવ્યો તેજ પ્રમાણે બીજાઓનો

આત્મા પણ તેમના દેહની સાથ સંબંધમાં આવ્યો, અને જે નિયમ માટે તે પોતે યત્ન કરે છે તે જ નિયમ પર બીજાઓને પણ મંડતુ જ છે, માટે તેઓ પણ સહગામી પ્રવાસીઓ છે અને સત્‌ના માર્ગ ઉપર આવવાને યત્ન કરે છે; પરન્તુ કાદવ ભરેલા માર્ગ ઉપર ચાલતાં થકી જાય છે. મદ્દભાગ્યે જો નીતીના નિયમો પાળવાનું ઉપાસકથી બની આવે છે તો નિયમોનો જાણતાં કે અજાણતાં ભંગ થવાથી પેલા બીજાના પ્રવાસમાં માત્ર ઢીલ પડી જાય છે, તે માટે તે તિરસ્કારપાત્ર ઠરતો નથી, પણ ઉલટો તેને દીલાસો આપવો ઘટે છે. ઉપાસકે આટલો વિચાર કરવો કે હજી તે ઉપાસક છે, અને તેના કરતા બીજા જે કેટલાક અતિ પવિત્ર પુરૂપો છે, તેઓ મહત્‌ પદ પ્રાપ્ત કર્યાથી ઉપાસકનો કાંઇ તિરસ્કાર કરતા નથી; માટે ઉપાસકે યાદ રાખવું કે પોતાથી કોઈ હલકા પુરૂષનો તિરસ્કાર કરવાથી જેઓ તેનાથી શ્રેષ્ઠ છે તેઓ ઉલટો પોતાનોજ તિરસ્કાર કરશે. એક વસ્તુ કે માણસ માટે તિરસ્કાર ધરાવ્યાથી દીલમાં અહંકારની લાગણી ઉત્પન્ન કરી તો એક જાતનું કર્મ ઉભું કરશે, કે જે કર્મવડે તે વસ્તુ કે માણસ સાથે ઉલટો બંધનમા આવશે, અને જ્યાં સુધી તે એમ જાણશે નહી કે આવી રીતની જુદાઈ કદી પણ રાખી શકાય નહીં, ત્યાં સુધી આ બંધનમાંથી મુક્ત થશે નહીં; માટે સર્વેપર આત્મભાવ રાખવો અવશ્ય હીતકર અને સુખકર છે!"

"વાહ વાહ દેખો દેવી ક્યા ઉપદેશ કર રહી હે! જયસા ગંગાકા પ્રવાહ વહન હોતા હય ઇસ માફક ઉનકી જ્ઞાનગંગા

વહન કરતી હય! સાધકો ઓ જ્ઞાનગંગામેં ન્હાઓ ડુબો ઓર આત્મનિમજ્જન કરકે શુદ્ધ હો જાઓ!"

"ઉપાસકો આ પ્રમાણે સર્વેપર પ્રેમ ધરાવ્યાથી જો કે ફળ તો સારૂં ની જે છે પણ સર્વે સ્થુળભૂત વસ્તુ અંતે નાશ પામે છે. અવિનાશી સુખ માત્ર અવિકારી વસ્તુમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તેવી વસ્તુના શોધ ઉપર મંડવું જોઇએ! હવે કયી વસ્તુ અનંત છે? તે જ વસ્તુ અનંત છે કે જે સર્વેના નાશ પામ્યા છતાં પોતે નાશ પામતી નથી. તે આત્મા છે. પ્રકૃતિને સર્વ ઠેકાણે અંતવાન અને પરતંત્ર જોઇએ છીએ, પણ આત્મા સર્વે ઠેકાણે કેવળ અને સ્વતંત્ર જણાય છે, માટે આપણને માનવાની ફરજ પડે છે કે પ્રકૃતિની-તેના સર્વે રૂપમાં અસ્તિત્વનું કારણ આત્મા છે; માટે આત્માને પુત્ર કરતાં પણ વધારે પ્રિય, દ્રવ્ય કરતાં પણ વધારે પ્રિય, અને સર્વે બીજી વસ્તુ કરતાં પણ વધારે પ્રિય ગણવો જોઇએ, કેમકે તે જ અનંત છે; માટે અવશ્ય કરીને અધિક આત્માનું ધ્યાન ધરવા ઉપર ઉમંગથી મંડવું જોઇએ. માણસ જાત પર પ્રેમ રાખી તેમનો સત્કાર કરવો, અને અનંતને પહોંચવા યત્ન કરવો જોઇએ! કેમકે

"પ્રભુનું નામ જો લે છે પ્રભુ તે શું શીખી લેજે,
વૃથા નહિં કાળને ખોજે પ્રભુને ઓળખી લેજે!
પ્રભુનું રૂપ આવું છે પ્રભુનું મુખ આવું છે,
પરિમીત એહના કરતાં ભલો થઇ દુર તું રહેજે.
પ્રભુનો ના પ્રભુ તું થા પ્રભુના શર્ણમાં રહી જા,
નકારે ના પ્રભુ તું ગા કરી બસ એટલું લેજે.
પ્રભુ છે ક્રાઇસ્ટ નેમહમદ પ્રભુ છે બુદ્ધ ને જરથુસ્ત,

પ્રભુ છે પીર પયગમ્બર સદા એવું ગ્રહી લેજે.
પ્રભુ છે રામ ને રહીમાન પ્રભુ છે કૃષ્ણ પરશુરામ,
પ્રભુ છે જીન ને અરિહંત સહુને એ કહી દેજે.
જગતમાં નામ છે જે જે પ્રભુનાં છે બધાં તે તે,
પ્રભુના નામની માળા પૂરી એ રીતથી કરજે.
પ્રભુ છે સર્વમાં સરખો પ્રભુ છે સર્વને સરખો,
પછી તું આ પ્રભુ આ ના કદી એવું નહી કહેજે.
પ્રભુ છે ભક્તની ભક્તિ પ્રભુ છે જ્ઞાનની શક્તિ,
પ્રભુ છે કર્મ કરનારો વિચારી એ બધું લેજે.
પ્રભુ છે યજ્ઞ રૂપે ને પ્રભુ છે દ્રવ્ય આહુતી,
બની આ જગતમાં એવો પ્રતિતી તું કરી લેજે.
પ્રભુ છે દીનનો બેલી કરે છે વ્હાર એ વહેલી,
ભલાને એ ભલાઈમાં પ્રભુને પારખી લેજે.
અધમને તારનારો એ ગરીબો પાળનારો એ,
અપંગ ઉગારનારો એ પ્રભુ ત્યાં જોઈ તું લેજે.
પડે જ્યાં આંખથી આંસુ દ્રવે જ્યાં ઉર છલકાતું,
પ્રભુના તખ્તની ત્યાં ત્યાં નિશાની જોઈ તું લેજે.
પ્રભુ ડાહ્યા તણો છેલ્લો પ્રભુ ઘેલાં તણો પહેલો,
બની ઘેલો થઈ પહેલો મજા તું જોઈ ત્યાં લેજે.
વિભુની આ વિભુતીને ન ઈતિ એટલું કહેજે,
પ્રભુના અંશમાં આખા જગતને જોઈ તું લેજે. "

" જય જય ભક્તિભદ્રા આપકા જ્ઞાનકી બલિહારી હય! આપ સાક્ષાત ભક્તિકી પ્રતિમા હય! આપકા જ્ઞાન અગાધ હયં! આપ કોઈ દેવતાઈ અવતાર હય! અય આશ્રમ આપ જયસા જ્ઞાનીકા નિવાસસે પવિત્ર હુઆ હય!"

"ઉપાસકો ઇન્દ્રિયદ્વારા જે અસર મન ઉપર પહોંચ્યાથી મનની સ્થિતિમાં જે ફેરફાર કરે છે તેને લાગણી કહે છે. માનસિક સ્થિતિમાં થતા આવા દરેક ફેરફારથી અંતરશાંતિને હરકત નડે છે, અને માણસ અસ્થિર બને છે આવી મન પર થતી સર્વે અસરો બંધ પાડવી જોઇએ, એટલુંજ નહિ પણ તેઓથી કાંઇ પણ લાગણી ઉત્પન્ન થવી ન જોઇએ. બહારની વસ્તુઓથી ઉભી થતી લાગણીઓને અટકાવવી એટલુંજ નહિ, પણ તે સાથે આપણે સંભાળ લેવી જોઇએ કે આપણાથી બીજાઓના મન ઉપર કાંઇ લાગણી કે અસર કરાય નહિ. જે સત્ય હોય તે જ માત્ર કરવું, અને તે પણ આપણો ધર્મ સમજીને તથા આપણા કામથી આપણા પોતા ઉપર કે બીજા ઉપર જે કાંઇ અસર નીપજે તે પ્રત્યે કાંઈ પણ ધ્યાન આપ્યા વગર આપણું કાર્ય કરતા રહેવું. આપણને થતી લાગણીમાં કાંઇક લાભ પણ છે. જ્યારે પણ આપણને લાગણી લાગે ત્યારે તે ઉપર બારીકાઈથી ધ્યાન આપીને જે કાંઇ શીખવે છે તે ગ્રહણ કરવું જોઇએ, કારણ કે આ રીતી માણસનો જાતીસ્વભાવ જાણવાનું ઉત્તમ સાધન પુરૂં પાડે છે અને આ રીતી અભ્યાસમાં આણ્યાથી આપણી આસપાસ જે કાંઈ છે તેમના સારા ગુણો ગ્રહણ કરવા અને દુષ્ટ ગુણો વર્જવા શીખીએ છીએ—મનુ ભગવાન કહે છે તેમ વિષમાંથી પણ અમૃત ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપાસકે "વૃદ્ધિની ભૂખ મારી નાંખવી જોઇએ" વૃદ્ધિ એટલે શરીર, સત્તા, પદવી, દ્રવ્ય, બુદ્ધિ અને સર્વે બીજી વસ્તુની વૃદ્ધિની કાંઈ પણ થોડો કાળ નભે એવી જગતની કોઇ પણ વસ્તુ આપણી પાસે વધે

એવી ઇચ્છા કદી પણ ન રાખવી. આટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે વૃદ્ધિ પોતાનામાં તો (અને નહિ કે લોકમાં મોટાઇ જણાવા માટે કે કોઇ બીજા અર્થે) સ્તુતિપાત્ર છે. દૃષ્ટાંત તરીકે એક પુષ્પ ઉગે છે પણ પોતે તે જાણતું નથી કે તે ઉગે છે, અને વળી તે કાંઇ પોતાનું સૌંદર્ય દેખાડવા માટે કે કાંઇ પણ બીજા પોતાને ગમતા હોય એવા હેતુ અર્થે ઉગતું નથી, તે ઉગે છે અને અતિ આતુરતાથી ઉગે છે, તે આટલા.જ માટે કે જાણે હવામાં પોતાની પાંખડીઓ ખુલ્લી મુકે. ઉપાસકે પણ આજ પ્રમાણે ઉગવું જોઇએ. તેણે નિયમસર માત્ર પોતાના ધર્મ તરીકે ઉગવું જોઇએ, અને તે પણ સહજ પણ મોટાઇ કે વડાઇ દેખાડયા વગર અને માત્ર જ્ઞાનની હવામાં પોતાનો જીવ ખુલ્લો મુકવા માટેજ ! જેમ કુદરતજ ફુલનું બળ અને સૌંદર્ય ખીલવે છે અને નહિ કે ઉગવાની ઇચ્છા તે જ પ્રમાણે વૃદ્ધિ પામવાની ઇચ્છાએ નહિ પણ કેવળ અનંતેજ ઉપાસકનું બળ અને સૌંદર્ય ખીલવવું અને વધારવું જોઇએ. જે કાંઇ સર્વ અનંત છે તે જ માત્ર શુદ્ધ આનંદનું મૂળ છે, અને જ્યારે અનંતથી માણસનું બળ અને સૌંદર્ય ખીલે છે ત્યારે તેઓ સંપૂર્ણ શુદ્ધ બની રહે છે, પણ જો કાંઇ સ્વાર્થી ઇચ્છાથી અપણું બળ અને સૌંદર્ય ખીલવીએ છીએ તો એમજ કહેવાશે કે આપણે એક ક્ષણભંગુર હર્ષ ઇચ્છીએ છીએ અને આ ઇચ્છા જો વારંવાર થવા માંડી તો આપણને વિષયાસક્ત બનાવી ખરી ચિત્તશુદ્ધિને ભારે હાનીકારક થઇ પડે છે. હવે ઉપાસકે શા માટે આવી દુનિયાઇ ઇચ્છાઓ મૂકી દેવી જોઇએ તેનું ખરૂં કારણ આ છે.

સમાધાન ઋગવેદનું ૭ મું મંડળ ૪૯ સુક્ત અને ૧૨ મંત્રથી જણાવું છું કે 'જેમ ઉર્વારક ફળ જેવું સંપૂર્ણ પાકી રહે છે કે તેવુંજ પોતાની મેળે શાખા પરથી તુટી પડે છે' તે જ પ્રમાણે જે પુરૂષ મોક્ષ લાયક છે તેને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. વિષ્ણુપુરાણ પણ કહે છે કે 'બ્રહ્મ રૂપ પરમાત્માનું ચિન્તન કરતાં બ્રહ્મને ચિન્તન કરનારને જેમ લોહચુંબક આકર્ષણ શક્તિ વડે પાસેના લોહને પોતાં પ્રત્યે ખેંચે છ તેમ ખેંચી પોતાના સ્વરૂપમાં મેળવી દે છે' એટલે "જબ નર કરની કરે તબ નર નારાયણ હોત" એ સૂત્રાનુસાર લાયક મુમુક્ષુને મોક્ષ કુદરતીજ પ્રાપ્ત થાય છે!"

ભજનમાં મગન રહેના રામ,
સંતો લગી લગન બરીઆઇ:–ભજનમેં:–૦
દયા ધર્મકા મુલ હે પાપ મુલ અભિમાન,
તુલસી દયા ન છાંડીએ જબ લગ ઘટમેં પ્રાન–૦
સાહેબકા ઘર દૂર હય જયસી લંબી ખજૂર,
ચડે સો ચાખે પ્રેમરસ ગીરે સો ચકનાચુ૨:–૦
ભજનમેં મગન રહેના રામ:–સંતો૦
શીયાવર રામચંદ્રકી જય! શીયાવર રામચંદ્રકી જય!"

આ પ્રમાણે જબરી રામધુન અને ભજનની લ્હે ચાલી રહી. આખા આશ્રમમાં આનંદ છવાઈ રહ્યો, હરીજનો હરખમાં આવી તાળી પાડી પાડી ભજન લલકારવા લાગ્યા; અને ચોગરદમ જ્ઞાન ભક્તિનો ધ્વની છવાઈ રહ્યું; આ અરસામાં કાશી અને તેની નજીકના ગામમાં ઉપદેશ અને વ્યાખ્યાન કરી કરી સંદેહ કાગડી કાન્તા ધર્મની ઘંટા વગાડતી વગાડતી આશ્રમમાં

આવી, અને મહાત્માની ઇશારત થતાં એક આસનપર બેસી ભજન સાંભળવામાં નિમગ્ન થઇ; એવામાં કુદરતી હીરાલાલ અને જયરામ શેઠ કુટુંબ સહીત ફરતા ફરતા ભજન સાંભળી મહાત્માનાં દર્શન કરવા સારૂ આશ્રમમાં આવી ચઢયા! સંત સાધુઓના સમુદાયની વચ્ચે દેવી સમાન એક યોગીની ભદ્રાને ઉપદેશ આપતી જોઈ શેઠ તથા હીરાલાલ પળવાર અચંબામાં પડી આ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા; અને મઠના મહાત્માની ઇશારતથી આસન પર બેસી ભજન ધુન શ્રવણ કરવા લગ્યા! હીરાલાલ યોગીની ભદ્રાને જોઇ ઘણોજ વિસ્મય થઈ ગયો, અને વિસ્મય થતાંની સાથે મોહ પામી અંતરમાં અતિ ઉંડા વિચાર કરી કરી યોગીનીને ધારી ધારી ઓળખવા લાગ્યો! જેમ જેમ ધારી ધારીને જોતો ગયો તેમ તેમ તેના અંતરની શંકા પ્રબળ ને પ્રબળ વધતીજ ગઈ. અને યોગીની તેજ કુંદન હોવી જોઇએ એવા મનોવિચાર પર કલ્પના બાંધી યોગીનીને નિહાળવા લગ્યો. યોગીની પણ પળવાર હીરાલાલ સામું તાકી તાકીને જોઇ રહી; અને કાંક કાંક વિચારનાં પડી વમળમાં ગુંચવા લાગી! તેણે મનને ઘણુંજ રોકી રાખ્યું: પણ બળાત્કારે મન હીરાલાલ ભણીજ જવા લાગ્યું; છેવટે મનને મારવા તેણે પુનઃ વ્યાખ્યાન આપવું શરૂ કર્યું!

“ હરીજનો હવે જ્ઞાન શું કહે છે કે હે મનહંસા ‘ હવે માર્ગ શોધી કાઢ, માંહે ભરાઇને માર્ગ શોધી કાઢ, બહાર હીમતથી આગળ વધીને માર્ગ શોધી કાઢ!’ હવે ઉપાસકે પહોંચવાની જે નેમ અનંત તે એકજ છે, પરન્તુ ત્યાં જઈ પહોંચ-

જોઇએ; નહિ તો જેમ પાત્રમાં એકજ છીદ્ર હોય તો સર્વે જળ ખાલી થઇ જાય છે તે જ પ્રમાણે જો એક પણ ઇંદ્રી વશ કર્યા વગર રહી ગઇ તો સર્વે દિવ્યજ્ઞાન ખોઇ દેવાય છે પણ જ્યારે વૈરાગ્યજ્ઞાન વગેરે સર્વ પ્રકારના યત્ન સામટા થાય છે ત્યારેજ આનંદ અને મોક્ષ મળી શકે છે! કેમકે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે કે 'જો કે તું કદાપી સર્વેથી અત્યંત પાપી હોય, તોપણ જો જ્ઞાનરૂપી નૌકા પર આરૂઢ થઇશ તો પાપસમુદ્ર પણ તરી જવાને સમર્થ થઇશ. હે અર્જુન, જેમ પ્રદીપ્ત અગ્નિ કાષ્ટને ભસ્મરૂપ કરે છે તેમ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સર્વ કર્મને બાળી ભસ્મ કરે છે.

હે હંસા જે તારા અંતરમાં છે તે જ માત્ર ઇચ્છ. જે તારી બહાર છે તે જ માત્ર ઇચ્છ. જે અપ્રાપ્ય છે તે જ માત્ર ઇચ્છ, કારણ કે અંતરમાં જગત જ્યોતિ છે. માર્ગ ઉપર માત્ર એ જ જ્યોતિ પ્રકાશ નાખે છે. જો અંતરમાં તે જોવાને તું અશક્ત છે તો બીજે ક્યાંયે જોવું નિરૂપયોગી છે. તે તારી બહાર છે, કારણ કે જ્યારે તું તેને પહોંચીશ કે તું પોતારૂપ રહેશે નહિ. તે અપ્રાપ્ય છે, કેમકે તે સદા દૂરની દૂરજ જતી રહે છે. તું પ્રકાશમાં પેસી શકીશ, પણ કદી પણ જ્યોતિને અડકી શકીશ નહિ. હવે જે ઉપાસકની અંદર, તેની બહાર અને સર્વે બીજે સ્થળે છે, અને જે અપ્રાપ્ય છે તે અનંત છે. સર્વ જગ્યાએ જેની ઇચ્છા કરવી જોઇએ અને જે શોધી કાઢવું જોઇએ તે અદ્વૈત અનંત છે. તેની સર્વવ્યાપકતા ઉપાસકના ધ્યાન ઉપર ઠસાવવા માટે તેને અંદર બહાર વગેરે જણાવ્યું છે. જે ઉપાસકની અંદર છે તે પરમાત્મા છે. તે જ સત્યનું સત્ય છે. તે જ મહા પ્રકાશ છે.

ઉપાસકે આજ પ્રકાશ શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જો તે યત્ન નિષ્ફળ નિવડ્યો તો બીજે ક્યાંયે પણ તે જડવાનો નથી પણ જો તે યત્ન સફળ થયો તો સર્વ બીજે ઠેકાણે તે પ્રકાશ દેખાતો થવાની આશા રહેશે; કેમકે ઉપનિષદ્‌માં કહે છે તેમ 'જે આપણા માટે છે, તેના દર્શન વડે, શ્રવણ વડે, મનન વડે અને ધ્યાન વડે, સકળ વિશ્વ જાણવામાં આવે છે.' તેનું કારણ આ છે કે 'જે પ્રકાશ મણુસમાં છે તે જ પ્રકાશ તેની બહાર આ આકાશ ઉપર, સર્વ ઉપર, સર્વોત્તમ લોકની પણ ઉપર કે જેની પર બીજો કોઇ પણ લોક નથી ત્યાં પણ પ્રકાશે છે.' છાંદોગ્ય ઉપનિષદ્ જણાવે છે કે જો ઉપાસક માત્ર અંદર જોઇને બહાર નથી જોતા તો તેનો શ્રમ નિરૂપયોગી થઇ પડે છે. જે ઇચ્છાવાનું તે અનંત છે અને એ નીચે ઉપર પાછળ આગળ જમણે પાસે અને ડાબા પાસે છે. આ સર્વે અનંતજ છે. 'બહાર છે' જો તે માણસ કે વસ્તુની બહાર ન હોય તો અનંત કહેવાયજ કેમ? જ્યારે ઉપાસક જે તેની અંદર અને વળી બહાર છે તે જોવાનો યત્ન કરે છે ત્યારે અનંતમાં સમાઇ જાય છે અને ત્યારે તે અનંતનો મહા સંકલ્પ સમજતો થાય છે અને આમ કર્યાથી તેના મહાભારત કાર્યમાં જય પ્રાપ્ત કરવાની આશા રહે છે. અનંત એ પરમાનંદ છે. જે કોઇનો અંત છે તેમાં આનંદ સમાયલો નથી. અનંત માત્ર આનંદ છે. અમે આ અનંતનેજ ઇચ્છીએ છીએ અને જાણીએ છીએ, એટલા સારૂજ જ્ઞાનીઓ ગાય છે કે,

" હૃદયનું રક્ત કાઢીને લખીશ લેખો પ્રતિજ્ઞાના;
સદા આજ્ઞા ધરીશ શિર પર અમારો તું થશે ત્યારે

નથી શંકા કથન માંહિ કથાતું સર્વ હિત માટે;
સમર્પણ સર્વ પોતાનું અમારો તું થશે ત્યારે.
કરીશ જો પ્રાણ આહુતી અમારા ધર્મને માટે;
મરણની રહે નહિ પરવા અમારો તું થશે ત્યારે.
ગમે તે થાઓ તો પણ શું રગેરગમાં તુંહિ સાચો;
ધરે પરમાર્થથી પ્રેમજ અમારો તું થશે ત્યારે.
કહું તે સર્વ કરવાનું પ્રયોજન પૂછવું નહિ કંઇ;
પટતર નહિ પડે જો પ્રાણ અમારો તું થશે ત્યારે.
પડે તે દુઃખ સહેવાના ઘણાં દુઃખો સુખાર્થે સહુ;
ઘણો ગંભીર યદા થાશે અમારો તું થશે ત્યારે.
નવી ધડ પર શિરજ લેખી અમારી ભક્તિમાં મસ્તાન;
યદા થાશે કપટ ત્યાગી અમારો તું થશે ત્યારે.
ફળોની આશ રાખ્યા વિણ અધિકારે કરીશ કાર્યો;
જગત વાણી ગણીશ નહિ કંઈ અમારો તું થશે ત્યારે.
જગતને અન્યવત દેખીશ અમર એક હંસને દેખીશ;
સ્વભાવે સહુ થતું દેખીશ અમારો તું થશે ત્યારે.
ધરીશ શીરપર પ્રભુ જ્યારે અપેક્ષાઓ સકલ સમજે;
અલખ જ્યોતિ પ્રગટ કરશે અમારો તું થશે ત્યારે.
લઘુતા વા પ્રભુતામાં સદા સાક્ષી થઇ રહેવું;
તજીશ હું તું તણા ભેદો અમારો તું થશે ત્યારે. "

"બોલો રામચંદ્રદેવની જય! કાશીવિશ્વનાથ મહાદેવની જય! ગંગામૈયાની જય!"

"હર હર મહાદેવ શંભો કાશીવિશ્વનાથ ગંગા,
કાશીવિશ્વનાથ ગંગા કાશીવિશ્વનાથ ગંગાઃ—હર હર."

સર્વ સંત સમાજ ભજનની ધુન ગાતો ઉભો થયો, અને

ધીમે ધીમે એક પછી એક સંત મહાત્માઓ ભગવતીદાસ મહાત્માને અને ભક્તિભદ્રાને નમન કરતા કરતા એક પછી એક એમ સૌ સૌના સ્થાનકે વિદાય થવા લાગ્યા ! આશ્રમના સાધુઓ પ્રણામ ઉપર પ્રણામ કરી આશ્રમમાં સૌ સૌના સ્થાને ચાલ્યા ગયા; ધીમે ધીમે બહારના હરીજનો પણ નમસ્કાર ઉપર નમસ્કાર કરી એક પછી એક વેરાવા લાગ્યા; છેવટે મહાત્મા પાસે જયરામ શેઠ અને હીરાલાલ આવ્યા અને તેમને વંદન કરી હાથ જોડી ઉભા રહ્યા ! ભાગીરથી અને જમના શેઠાણી ભક્તિભદ્રાના ચરણમાં પડી સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી હાથ જોડી સામે ઉભાં રહ્યાં; શેઠ પણ ભક્તિભદ્રાને વંદન કરી મહાત્મા પાસે હાથ જોડી ઉભા રહ્યા; ફક્ત હીરાલાલજ ભક્તિભદ્રાને વંદન નહિ કરતાં મહાત્માને વંદન કરી શેઠ જોડે વાત કરવા લાગ્યો; મહાત્મા હીરાલાલના ભેદને અંતરમાં છુપી રીતે કળી ગયા અને કાંક શંકાશીલ દૃષ્ટિથી હીરાલાલ ઉપર બારીકાઈથી તપાસ કરવા લાગ્યા અને તેને પગથી માથા સુધી બહુજ ઝીણી દૃષ્ટિએ નિહાળવા લાગ્યા; હીરાલાલ પણ સમજી ગયો કે ભક્તિભદ્રાને વંદન નહિ કરવાથી મહાત્માને કાંક ખોટું લાગ્યું છે પણ તે તેના હૃદયની શંકાશીલ વાતને અદ્ધર ગળી જઈ અન્ય પ્રસંગ કાઢી મહાત્મા તથા શેઠને અન્ય વિષયમાં દોરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો; ત્યાં બટકબોલી ભાગીરથી ઝટ વચમાં બોલી ઉઠી અને મહાત્માની શંકાને સબળ કરી રંગમાં ભંગ પડાવા તત્પર થઈ !

"હીરાલાલભાઈ ! આજનું વ્યાખ્યાન ઘણુંજ ઉત્તમ થયું !

ભક્તિભદ્રાનો ઉપદેશ ઘણોજ ઉત્તમ છે. તેમનું જ્ઞાન તમારા જેવું ઉચ્ચ અને સંસ્કારી છે! અહો તમે તો તેમને પગે પણ ન લાગ્યા! તમને પ્રણામ કરવા ભૂલી ગયા! કે અમારા પહેલાં તેમને વંદન કરી સૌની આગળ આવી ઉભા છો?"

"બહેન મહાત્માઓને તો સર્વદા નમસ્કાર છે! જ્ઞાનીઓને સર્વદા મારૂં વંદન છે! હાથ જોડેજ વંદન થાય છે એમ નથી; પણ હૃદયથી વંદન કરી શકાય છે! જ્ઞાન સર્વદા વંદન કરવા જોગ છે!"

"અચ્છા બાબા મેં પન તુમારાપર શંકાશીલ હોતા હુઉં. આપકું મેં અંતરમેં અભિમાની ધારતા હુઉં! એ ભક્તિભદ્રાકુ સારે સંત નમન કરકે ચલ ગયા; ઓર આપ અકેલા અડગ હો કર અમારી સામને હાથ જોડકર ખડા રહ્યા હય! ઉસપરસેં મેરેકુ કુછ અંદેશા ઉત્પન્ન હોતા હય! આપકુ મેં એક સૂત્ર સૂનાતા વો સૂનો! पुज्ञार्थ्यानं गुण नापु न च लिङ्ग न च वय॥ ગુણવાન પુરૂષોંકી પુજાકે લીયે ઉસકી વય ઓર જાતકા વિચાર કભી ન કરના! જ્ઞાનીમેં પુરૂષ ઓર સ્ત્રી ગમે તે હો મગર ઉસકા સત્કાર કરનેમેં કુછ શંકાશીલ નહીં હોના!"

"મહાત્મા મેં આપને પ્રથમજ જણાવી દીધું કે હું જ્ઞાનીને સર્વદા વંદન કરૂં છું! મુમુક્ષુઓ અને હરીજનો તથા શ્રોતાઓ ધીમે ધીમે જ્ઞાનના સંસ્કારી થતા જાય છે; જ્યારે તેમના હૃદયમાં જ્ઞાનના તથા ભક્તિના સંસ્કાર પડે છે ત્યારેજ તેઓ જ્ઞાનીઓને ઓળખતા થાય છે; જેમ જેમ તેમના હૃદયમાં જ્ઞાનીઓની ઓળખાણ થાય છે તેમ તેમ હૃદય સદા વંદનમાંજ

ડુબતું જાય છે. બહારના આડંબર જોવાની કાંઈ પણ જરૂરીઆત જણાતી નથી; હું ભક્તિભદ્રાના ઉપદેશથી ઘણોજ પ્રસન્ન થયો છું. તેમના જ્ઞાનને વાસ્તે મારો ઘણોજ ઉંચો મત છે! એમનો ઉપદેશ સાંભળી હું ઘણો અચંબામાં પડી ગયો છું; ઓહો વિશ્વમાં આવી જ્ઞાની સ્ત્રી ઉપદેશકો પાકે છે? અરે જેને મોટા સંત મહાત્માઓ પણ ચરણમાં પડી પડી વંદન કરે છે. આ વિચારમાં તલ્લીન થએલો હું તરતજ ભજન બંધ થવાથી ઉભો થયો અને આપના ચરણમાં આવી નમસ્કાર કરી આપની સામે આવીને આનંદમાં નિમગ્ન થઈને ઉભો છું; મહાત્મા જો મારો કાંઈ અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરો, હું એક બાળક છું!'

"નહીં નહીં ભૈયા તેરા કુચ્છ અપરાધ નહીં હય, મનુષ્યકી ભુલ હો જાતી હય! ગુસ્સે મત હોના! હૃદયમા કુચ્છ દીલગીરી મત કરના!"

"મહાત્મા આ તમારો પ્રશ્નજ અછાજતો છે. શ્રોતા હરીજનો અને સાધક ઉપાસકો જેમ જેમ સંસ્કારી થાય છે તેમ તેમ તેઓ વિનયશાળી ભક્તિવાન, નીતિવાન અને ધર્મિષ્ઠ બને છે; આપનો એમાં કાંઈ અવિનય નથી, મહાત્માનું કહ્યું કંઈ પણ અંતરમાં ધરશો નહીં, એમણે સ્વભાવિક પ્રશ્ન કર્યો છે!"

"હાં હાં ભક્તિભદ્રા હવે આ વાદવિવાદ જવા દો. મહાત્મા જો કાંઇ અમારાથી અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરો, આપ સંત મહન્ત છો અને અમે અલ્પજ્ઞ સંસારી માયાવી જીવો છીએ; અમે તો બધાં જાત્રા કરવા સારૂ કાશીપુરીમ

આવ્યાં છીએ. ગંગા પર ન્હાતાં ન્હાતાં આપના ભજનનો ધ્વ અમારા હીરાલાલના કાનમાં પડયો એટલે તે તરતજ અમને તમારાં દર્શન સારૂ અહીં દોરી લાવ્યા છે. સર્વેથી વધારે સંસ્કારી અને અધિકારી હીરાલાલ છે; અમે તો મહાન પાપી છીએ! કાશી સુધી લાવનારજ આ પુરૂષ છે; એમણે અલ્પ વયમાં ઘણુંજ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું છે; તે મહા ભાગ્યશાળી સંસ્કારી અધિકારી વિદ્વાન ગુણવાન અને નિતીવાન ધર્મિષ્ઠ છે; આ વખતે આવી નજીવી ભૂલ તેમનાથી કેમ થઈ તે કાંઈ મારા કળી શકયામાં આવતું નથી!"

"શેઠીઆ તુમારા કેહેના સબ સચ હય! જયસા સંસ્કારી એ પુરૂષ હય, વયસી સંસ્કારી યે ભક્તિભદ્રા હય! હમ સબ લોક ઉનકુ આશ્રમકી દેવી માનતા હય! વો બડી જ્ઞાની ધ્યાની નિર્માની ઓર ધર્મનિષ્ઠ હય! એ ગંગા નદીસે એક દીન અમારા સંત મહાત્માઓકા સુભાગ્ય કે લીયે ઓર આશ્રમકા ઉદય કરનેકે લીયે તણાતી તણાતી શબવત્ સ્થિતિમાં દ્રષ્ટીવાન હુઈ! હમ સબ સાધુ સંત મીલકર ઉનકુ ગંગામેંસે કાઢકે આશ્રમમાં લા કર ઉનકી આસનાવાસના કી; જબ અચ્છી હુઇ ઓર યે જ્ઞાની દશાકુ પામ કર હમ સબ લોકકુ જ્ઞાનકા ઉપદેશ કર રહી હય!"

"મહાત્મા તમને જેવી રીતે આ ભક્તિભદ્રા દેવી ગંગા નદીમાંથી પ્રાપ્ત થયાં છે, તેવી રીતે આ હીરાલાલ દેવ પણ અમને દરિયા કીનારેથી શબવત્ સ્થિતીમાંજ પ્રાપ્ત થએલા છે. તેમની પણ અમે સેવા ચાકરી બરદાસ કરી આ સ્થિતીને અમે પ્રાપ્ત

કરી શકયાં છીએ! "

" વાહ વાહ વાહ વાહ અબ તો બહોત અચ્છા હુવા! શેઠ આઓ ઇધર બેઠો! આજ રોજ યે આશ્રમમેં મુકામ કરના, ઓર કલ પ્રસાદ લે કર જાનેકી મરજી હોવે તો જાના! હીરાલાલભાઈ હમકુ માફ કરના!"

" અરે હાં હાં મહાત્મા એમાં માફ શું કરવાનું છે! આપ ત્યાગી છો અને અમે રાગી છીએ; આપ જોગી છો અને અમે સંસારી છીએ! સમસ્ત સંસારી જીવો યોગીઓને વંદન કરવા વાસ્તે સરજાએલા છે! હવે આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ જવા દો! સાધુ વૈરાગી અને ત્યાગી એ ત્રણ વંદન કરવાનેજ લાયક છે! જુઓ અમારા જયરામ શેઠની ઇચ્છા આવતી કાલે તમામ સાધુ સંત મહાત્મા અને એકંદર આખા આશ્રમવાસીઓને ભોજન આપવાની છે! આપ મહાત્મા કૃપા કરી અમારા શેઠની ઈચ્છા માન્ય રાખી અમને કૃતાર્થ કરો!"

" અચ્છા શેઠજી! જો તુમારી ઇચ્છામાં આવે સો કરો! મગર આજકી રાત આપ હમારા આશ્રમમાં નિવાસ કરો! રાતકા પરસાદ આશ્રમમેં પાઓ! "

" મહાત્મા જેવો આપનો હુકમ! સંત મહાત્મા એજ આ સંસાર સાગર તરવાનાં લ્હાવ છે! સંત સમાગમ અને સંત સેવા એજ આ સંસામાં સાચો લ્હાવ છે!"

" મહાત્મા જ્ઞાન છે એ એક અગ્નિ છે! એને અજ્ઞાનતાથી ઉધેઈ લાગતીજ નથી! આપ મારીવતી ભક્તિભદ્રાને પ્રશ્ન કરો કે કુંદનકુ રસના કયા ઓર હીરાકુ ઓપના કયા?!"

" ભક્તિભદ્રા, યે હીરાલાલ આપકુ પ્રશ્ન કરતા હય કે કુંદનકુ રસના કયા ઓર હીરાકુ ઓપના કયા ? "

" મહાત્મા, મહાત્મા આપ એ શું બોલ્યા ? ફરી બોલો, ફરી બોલો ! "

" કુંદનકુ રસના કયા ઓર હીરાકુ ઓપના કયા ? "

" હેં, હેં, કોણ, કોણ મારો વ્હાલો હીરો ! "

" હેં, હેં, કોણ, કોણ મારી વ્હાલી કુંદન ! "

" કુંદન હય સો જ્ઞાન હય ! "

" હીરા હય સો સંત હય ! "

" જ્ઞાનકા સમાસ સંતમાં હોતા હય ! "

" હીરાકા સમાસ કુંદનમાં હોતા હય ! "

અચાનક અણુચિન્તવી મુલાકાતથી હીરાલાલ અને કુંદન એક બીજાને ઓળખી આલેખી ભેટી પડયાં ! મહાત્મા તથા સંતો આ પ્રસંગ જોઇ છક થઈ ગયા ! જયરામ શેઠ અને તેનું કુટુંબ પણ આ ભેટો જોઈ આનંદમાં વિસ્મય થઇ ગયું ! મહાત્મા અને જયરામ શેઠ અન્યો અન્ય કાંઈ વાતચિત કરી આશ્રમના એક વિભાગમાં ગયા ! હીરાલાલ તથા કુંદન પણ પ્રેમમાં ગરકાવ થઈ આશ્રમની બહાર ગંગા તટપર ગયાં ! જમના અને ભાગીરથી પણ અન્યો અન્ય વિચારમાં પડી આશ્રમના એક ઓટલા ઉપર બેસી વિચાર કરવા લાગ્યાં ! આમ કુંદન અને હીરાલાલ હૃદયભાવનામાં ભળ્યાં, મહાત્મા અને જયરામ શેઠ કુતુહલ ભાવનામાં નિમગ્ન થયા ! વાંચક ! ચાલો હવે ત્રિપુટીની ભાવનામાં ડોકીઆં કરી સંતાકુકડી રમીએ !

"જયરામ શેઠ આપ કોન હો! કીસ લીયે આપ ઈધર આયે હો! હીરાલાલકી મુલાકાત કબ પ્રસંગસે આપકુ હુઈ હય! વો સબ બાતકા મેરેકુ વિસ્તારપૂર્વક ખુલાસા કરો!"

"મહાત્મા હું એક વણિક વ્યાપારી છું! મારૂં નામ જયરામ છે. પેલી વિધવા જણાય છે તે મારી બાલવિધવા પુત્રી છે. તેનું નામ ભાગીરથી છે. તેની જોડે જે સ્ત્રી છે તે મારી ધર્મપત્ની છે. હું મંદારગઢનો રહેવાસી છું! એક પુત્રી શિવાય મારે કાંઈ અન્ય સંતાન નથી! એક વખત હું મારા મિત્રમંડળ અને કુટુંબ સહિત શૈલેશ્વર મહાદેવમાં થાળ કરવા સારૂ ગયો હતો! ત્યાં શૈલનાથના પહાડ પાસે આવેલા સમુદ્રના કિનારા-પર હીરાલાલનું અચેત શબ પડ્યું હતું; તેને ડોળીમાં લઈને મહાદેવના બાવાઓ ભજન ગાતા ગાતા શૈલેશ્વર મહાદેવમાં આવ્યા ત્યાં હીરાલાલની સારવાર કરી તેને સારો આરામ આપી સ્વસ્થ બનાવ્યો; ત્યાર બાદ મહન્તને આજીજી કરી હીરાલાલને હું મારા ઘેર મંદારગઢમાં લઈ ગયો; અને મારે ત્યાં રાખી તેની સેવા ચાકરી સારી રીતે કરી ઔષધી ઉપચાર કરાવી તેને શક્તિવાન બનાવ્યો; ત્યાર બાદ તેને મારા વ્યાપાર રોજગારમાં જાણીતો કરી તેના નામથી હું વ્યાપાર કરવા લાગ્યો! તેનાં ભાગ્યશાળી પગલાંથી મારો વ્યાપાર રોજગારમાં કારમો અને અણધાર્યો એકદમ વધારો તથા સારો નફો થઈ ગયો! ટુંક અરસામાં તેના પ્રતાપથી મને અઢળક લક્ષ્મી માન મરતબો અને કીર્ત્તિ સારી રીતે પ્રાપ્ત થયાં! મારે પુત્ર નહીં હોવાથી મેં તેને પુત્ર તરીકે ગણી મારી પેઢીનો સંધળો કાર-

ભાર તેને સોંપ્યો; અને ધીમે ધીમે તમામ મારી માલ મીલકત તેના નામ પર ચઢાવી વ્યવહારની ઉપાધીમાંથી હું મુક્ત થઈ ગયો! મારી અવસ્થા દીન પર દીન વધવાથી છેવટે હું કુટુંબ સહિત કાશી મથુરા પ્રયાગ અને અન્ય પવિત્ર ધામની જાત્રા કરવા સારૂ આવ્યો છું! કાશીમાં ફરતાં ફરતાં અનેક તીર્થનાં દર્શન કરતાં કરતાં અમે ગંગા કીનારે આવ્યાં; ત્યાં તમારા આશ્રમમાંથી ભજનની ધુન સંભળાવાથી અમે સૌ તમારાં દર્શન કરવા સારૂ આશ્રમમાં આવ્યાં! આટલી હકીકત જેટલી બની છે તેટલી મેં તમને કહી સંભળાવી; હવે ત્યાર બાદની હકીકત તમે પણ જુઓ છો અને હું પણ જોઉં છું; હવે કહેવાથી વિશેષ નથી!"

"ઓ હીરાલાલ કોન હય, ઉસકી હકીકત મેં સુનનેકું ચાહતા હઉં!"

"મહારાજ તેમની હકીકત હુંજ પૂરી જાણતો નથી, તો આપને હું શું કહું!"

આ પ્રમાણે ભેદ ભાવનાના ખુલાસા કરતા મહાત્મા અને જયરામશેઠ વધુ વાતચીતમાં નિમગ્ન થયા! જમનાશેઠાણી ભાગીરથીને પણ કેટલીક હીરાલાલ સંબંધી હકીકત પૂછવા લાગ્યાં!

"બહેન હીરાલાલ સંબંધી વધુ હકીકત તું જાણે છે? તે તારા પ્રસંગમાં ઘણી વાર આવતા તેથી વખતે તું જાણતી હોવી જોઇએ!"

"બા, હું તેમની જેવી જોઇએ તેવી હકીકત જાણુતી નથી; તેમની હકીકત જાણવાને હું ઘણી વાર તેમને પ્રશ્ન પૂછી

પૂછી કંટાળો ઉપજાવતી હતી, પણ તે કોઇ પ્રકારનો ખુલાસો કરતાજ નહોતા! વખતો વખત તે જ્યારે એકલા હતા, અને કાંક સાંભરી આવતું હતું; ત્યારે ઘણી વાર કુંદન કુંદન કહી નિસાસા મૂકતા. એ કુંદન કોણ છે તે જાણવા સારૂ હું તેમનો ઘણી વાર કેડો લેતી હતી; પણ તે કશો ઉત્તરજ આપતા નહોતા! તેમનાં માતપિતા સંબંધી તથા સ્ત્રી સંબંધી ઘણી-વાર મેં તેમને પૂછ્યું હતું, ત્યારે તે ફક્ત ગોળ ગોળ જવાબ આપી મને હવામાં ઉરાડતા હતા; અને વખતે નહીં જેવો ખુલાસો કરી તરત વાતનો પ્રસંગ બદલી નાંખી આઘા પાછા થઇ જતા હતા. જ્યારે તેમની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ હતી ત્યારે ઘણી વાર ને બેશુદ્ધિમાં કુંદન કુંદન બોલી જતા હતા! તેમનું વતન રાજનગર છે. તે બ્રાહ્મણ જ્ઞાતીના છે. તેમનાં માતપિતા મરણ પામેલાં છે! તેમનો વિવાહ થએલો છે, પણ લગ્ન થયાં નથી. તેઓ બી. એ. પાસ થએલા વિદ્વાન સંસ્કારી ગ્રેજ્યુએટ સાક્ષર છે! આ શિવાય હું તેમની અન્ય કાંઇ હકીકત જાણતી નથી! આટલી હકીકત તેમની અસ્વસ્થ પ્રકૃતિમાં હું ગુપ્ત રીતે જાણી ગઈ છું! મારૂં અનુમાન એમ થાય છે કે તેમનો એક કુંદન નામની કન્યા સાથે વિવાહ થએલો છે પણ લગ્ન થએલાં નથી! લગ્ન પ્રસંગમાં ગમે તે પ્રકારની મુશ્કેલી આવ-વાથી બંને જણાં જુદાં પડી ગએલાં છે! અત્યારે જે આ ભક્તિ-ભદ્રા દેવી તરીકે આ આશ્રમમાં ઉપદેશ આપે છે તે કુંદન હોવી જોઇએ; તે શિવાય અચાનક આમ તેમનો મેળાપ થાય નહીં!"

" ભાગીરથી મારૂં પણ એજ અનુમાન છે! આજ કર્મ

સંજોગે તેમનો અચાનક મેળાપ થઈ ગયો ! વર કન્યા એકાએક પ્રભુ કૃપાએ એકઠાં થઇ ગયાં !"

"ભગવાન બંનેનું કલ્યાણ કરો ! જગતમાં કોઇ પણ વિયોગી અને દુઃખી હશોજ નહીં ! વિરહનું દુઃખ વિરહીજ જાણે છે !"

મા દીકરી પણ હીરાલાલ અને કુંદનને આશિષ દેતાં દેતાં હીરાલાલ સંબંધી વાર્તાલાપમાં મશગુલ થવા લાગ્યાં ! ગંગા તટપર ભક્તિભદ્રા દેવી અને હીરાલાલ બંને જણાં એક શિલા તટપર બેસી અરસપરસનાં હૃદય હૃદયથી જાણવા લાગ્યાં !

"ઓહો પ્રભુ તમે અહીં ક્યાંથી ? શું મારે વાસ્તે સ્વર્ગ તજી પુનઃ અવતાર ધારણ કરી અહીં આવ્યા ?"

"ઓહો દેવી ! હજી પણ તમે મારા દર્શન સારૂ શરીર ધારણ કરી આ સ્થિતી ધારણ કરી રહ્યાં છો ?"

"વ્હાલા હું આ શું જોઉં છું ! પરમાત્મા તારી મારા ઉપર કેવી પરમ કૃપા ! હું જાગું છું કે ઉંઘું છું ! ઓહો આ તે સ્વપ્નાવસ્થા છે કે જાગૃત અવસ્થા છે ! મારો હીરો શું મારી સમક્ષજ ઉભો છે !"

"મારી કુંદન હું તારી સેવામાંજ છું ! દેવી હું તારી સમક્ષજ ઉભો છું !"

"વ્હાલા આ ગરીબ દાસી સારૂં આટલું બધું કઠોર દીલ કરી નાંખ્યું ! પ્રભુ મને છેકજ ભૂલી ગયા !"

"દેવી હું તારી ભ્રમણામાં ભૂલો પડી ભટકાઇ રહ્યો છું !"

* * * *

સંજોગે તેમનો અચાનક મેળાપ થઈ ગયો ! વર કન્યા એકાએક પ્રભુ કૃપાએ એકઠાં થઇ ગયાં !"

"ભગવાન બંનેનું કલ્યાણ કરો ! જગતમાં કોઇ પણ વિયોગી અને દુઃખી હુશોજ નહીં ! વિરહનું દુઃખ વિરહીજ જાણે છે !"

મા દીકરી પણ હીરાલાલ અને કુંદનને આશિષ દેતાં દેતાં હીરાલાલ સંબંધી વાર્તાલાપમાં મશગુલ થવા લાગ્યાં ! ગંગા તટપર ભક્તિભદ્રા દેવી અને હીરાલાલ બંને જણાં એક શિલા તટપર બેસી અરસપરસનાં હૃદય હૃદયથી જાણવા લાગ્યાં !

"ઓહો પ્રભુ તમે અહીં ક્યાંથી ? શું મારે વાસ્તે સ્વર્ગ તજી પુનઃ અવતાર ધારણ કરી અહીં આવ્યા ?"

"ઓહો દેવી ! હજી પણ તમે મારા દર્શન સારૂ શરીર ધારણ કરી આ સ્થિતી ધારણ કરી રહ્યાં છો ?"

"વ્હાલા હું આ શું જોઉં છું ! પરમાત્મા તારી મારા ઉપર કેવી પરમ કૃપા ! હું જાણું છું કે ઉંઘું છું ! ઓહો આ તે સ્વપ્નાવસ્થા છે કે જાગૃત અવસ્થા છે ! મારો હીરો શું મારી સમક્ષજ ઉભો છે !"

"મારી કુંદન હું તારી સેવામાંજ છું ! દેવી હું તારી સમક્ષજ ઉભો છું !"

"વ્હાલા આ ગરીબ દાસી સારૂં આટલું બધું કઠોર દીલ કરી નાંખ્યું ! પ્રભુ મને છેકજ ભૂલી ગયા !"

"દેવી હું તારી ભ્રમણામાં ભૂલો પડી ભટકાઇ રહ્યો છું !"

* * * *

"ઓહો અલબેલડા, આવા મનમેલડા, થઇએ શું છેલડા, વાહરે વ્હાલા !
આવો રસિકજી, મીઠા મોહનજી, પિયુ પ્રિતમજી—૦
લટકે લોભાણી છું, ફંદે ફસાણી છું, રાગે રૂંધાણી છું—૦
પ્રીતે લલચાવીને, નિત્યે તલસાવીને, મનડું મલકાવીને—૦
વચન વિચારીને, વરત વાઢીને, કુવે ઉતારીને—૦
વિશ્વાસે વહેતી, મુકીને અલેતી, ચાલ્યા કંઇ ચેતી—૦
અંતર રિસ ધરી, સ્થિતિ ન વિચારી, છબીલા વિસારી—૦
ઘડીલા શું હઠે, હીડયા બહારવટે, કોડીલા કપટે—૦
આવી મોસાળે, નચાવી કંઇ વ્હાલે, હૃદયઘાત સાલે—૦
ચતુરા આ ચાંપી, ચિતડામાં સ્થાપી, મને લીધી માપી—૦
મોહે મુઝાવીને, રંગે રીઝાવીને, સંગે સમજાવીને—૦
રાગે એ રસીયા, વ્હાલા દુર વસીઆ, ખાંતેથી ખસીઆ—૦
ચાલ્યા તે ચાલ્યા, વચન જે આલ્યાં, પિયુ નવ પાળ્યાં—૦
અંતર હઠ લીધી, ખબર નવ કીધી, ગ્રહી વાટ સીધી—૦
મામાએ સમજાવ્યા, થયા, બહુ ડાહ્યા, મૂકી મારી માયા—૦
મીઠા થયા મેલા, માન્યા નવ છેલા, હઠે બન્યા ઘેલા—૦
ઉભા રહો અટકો, ચાલ્યા કરી લટકો, કાગળ એક કટકો—૦
મીઠો પ્રેમ રણકો, છબીલા શું છણકો, ભાળા ડેરો મણકો—૦
વ્હાલાજી વિસારી, કરી નવ મારી, નચાવી આ નારી—૦
ભાળા હું બિચારી, દુનિયા નવ માગી, રૂવે જખ મારી—૦
મુંગો ગોળ ખાતો, સ્વાદ ન કહેવાતો, મનમાં મુંઝાતો—૦
મનડા કેરી વાતો, ગજબ છે ઘાતો, કરે ઘાવ તાતો—૦
મરૂં એક સંગી, દુનિયા છે દોરંગી, રંગી કહે નારંગી—૦
લાગે નવ પ્યારૂં, વિશ્વ બધું ખારૂં, નથી કોઇ મારૂં—૦
આવી પટામણી, મીઠી મનામણી, રૂડી વધામણી—૦

એક દી ફીટકારી, ગુણકાને ધિક્કારી, ધુળ ફાંકી નારી-૦
ધિક ધિક જારી, લજવે જાત તારી, કરે કર્મ કારી-૦
મળી સૌ સંધાને, ધમકી દીધી વાતે, માની જા તું ખાંતે-૦
બારીમાંથી રાતે, કુદી પડી જાતે, નાઠી ઉભી વાટે-૦
આવે સૌ પછાડી, દાંત આપ કઢાડી, નાસું હું અગાડી-૦
આવ્યા પુરપાટી, રેલ કુદી નાઠી, દશા થઇ માઠી-૦
આવી આગગાડી, કપાયા ચીસ પાડી, એન્જીને હું ત્રાડી-૦
પડી હું ઘવાણી, દુઃખમાં દબાણી, ગુણકા ત્યાં કપાણી-૦
રોતી કર જોડી, જીવ લઇ દોડી, હતી થડી થોડી-૦
સંભારી હું માડી, ચઢી બેઠી ગાડી, દશાએ ત્યાં કઢાડી-૦
લીધી વાટ કાશી, બનીને ઉદાસી, આવી કર્મ ફાંસી-૦
ગાર્ડ એક આવી, મને ત્યાં સતાવી, ભુંડું થયું ભાવી-૦
દયા નવ આણી. બાળા હું ગભરાણી, પાપીએ ત્યાં તાણી-૦
પૂલે ટ્રેન દોડે, પાપી તવ છેડે, કરગરું કોડે-૦
જુક્તિ નવ જડી, કુદી હું તે ઘડી, પૂલ પર પડી-૦
ગંગામાં તણાતી, પાપે હું હણાતી, ભાવીએ લણાતી-૦
આવી પુરી કાશી, ભાવિ દયા વાશી, તોબા તોબા ત્રાસી-૦
મહન્તે ઉગારી, તણાતી આ નારી, કાઢી દયા ધારી-૦
આશ્રમમાં હું રહેતી, હરીકથા કહેતી, હરીનામ લેતી-૦
અંગે ભેખ ધારી, મન મારું મારી, મમતાને વિસારી-૦
તજી આધિ વ્યાધિ, મૂકીને ઉપાધિ, સાધુ છું સમાધી-૦
હરી ગુણ ગાઉં, ગંગામાંહી ન્હાઉં, જોઇ ખુશી થાઉં-૦
પાવન કરો નારી, આવોને અવતારી, પુજું પ્રેમ ધારી-૦
મોહન માફ કરશો, રોષ નવ ધરશો, દોષ પરહરશો-૦
ત્યાગી છું હું શરણે, પડી છું જ ચરણે, હતી છું હું ધરણે-૦ .

તમે દીનબન્ધુ, તમે દયાસિન્ધુ, તમે છો સ્વયંભૂ–૦

"દેવી દેવી મને ક્ષમા કર ! વ્હાલી કુંદન આ અપરાધીના અપરાધ પર દયાદૃષ્ટિ કર ! કલ્યાણી તારો હું ઋણી છું ! મારા વાસ્તે તેં બહુજ સહન કર્યું છે ! જગતમાં કોઈ પણ ન કરી શકે તે કામ તેં કર્યું છે ! વ્હાલી મારા વિરહમાં તેં જાત ગાળી નાંખી ! કુંદન તારી ખુબ કસોટી થઈ ! વિરહના અગ્નિમાં ભાવીએ તને ખુબ તાવી ! મારી હૃદયરમણી તું કસોટીમાં છેવટે કુંદન તે કુંદનજ રહી ! લલિતા તારો બદલો મારાથી નહીં વાળી શકાય ! સલુણી તારા સ્નેહની મારાથી કીંમત નહીં આંકી શકાય ! મનમોહની, ઉઠો, ઉઠો, હવે પરિતાપને તજી દો ! અલબેલડી આવ આવ એક વાર મને ફરીથી ભેટ !"

"નાથ તમે પણ મારા વાસ્તે ઘણુંજ વેઠ્યું છે ! વ્હાલા તમે પણ મારા સારૂ વિશ્વને અકારૂં કર્યું છે ! જીવનમણી મને માફ કરો ! હું બોલકણી છું તે બોલી ગઈ છું ! તમે સહનશીલ છો તે સહન કરી જાણો છો ! જેવું મને વીત્યું છે એવું તમને પણ વીત્યું હશે ! જે ભાવીએ મને નચાવી છે, તે જ ભાવીએ તમને પણ નચાવ્યા હશે ! જેવી રીતે વેરણ વિધાતાએ મારો કેડો લીધો છે તેમ તમારો પણ લીધો હશે ! વ્હાલા મારૂં કહ્યું કાંઈ મનમાં આણુશો નહીં ! વ્હાલા હું તમને વંદન કરૂં છું !"

"દેવી વિરહ એજ પ્રીતિની કસોટી છે ! વિશુદ્ધ એજ પ્રીતિની પ્રતિમા છે ! લ[illegible] શાએ મને પણ મૂક્યો નથી ! ભાવીન [illegible] ગયું છે !"

"કોણ જાણે દુઃખીતણું દુઃખ, સૌ ભાખે દુઃખ દુઃખ મુખ;
વિતે આપતણી સા ગાય, પર વીતી જાણે નહી જરાય.
જેને વીતી તે જન જાણે, અણજાણ્યા હાંસી પરમાણે;
ઘાવ ઘાયલ જાણે એક, પીડા પ્રસુતી માણે નેક.
દીલ દીલને એક પીછાને, રાગી રાગને હ્રદય માને;
મન મનને એકજ પરખે, ભાવ ભાવમાં ભળી હરખે.
નેન નયનને નેહે નિરખે, પ્રીતિ વાસ કરે ઉર હરખે
જેના અંતરમાં આવ્હાન, જાણે જરૂર તે પ્રીતિ વાત.

"વ્હાલા ગીતામા કહ્યું છે કે,

અનન્ય પ્રેમમાં નિત્યે, જે હૈયાં અભિયુક્ત છે;
પોતે પ્રેમ પ્રભુ ત્યાં તો યોગ ક્ષેમ વહ્યાં કરે!"

"કુંદન! મહાત્મા તુલસીદાસ કથે છે કે,

જ્હાં રામ ત્હાં કામ નહીં, કામ ત્હાં નહીં રામ;
તુલસી દોનો ક્યોં રહે, રવિ-રજની એક ઠામ!"

"વ્હાલા કબીરજી પણ એમજ કહે છે કે,

જબ મેં થા તબ તૂં નહીં અબ તૂં હય મેં નાંહિ;
કહે કબીર નગરી એકમે, દો રાજા કહાં સમાઇ!"

"કુંદન! દાદુ મહાત્મા પણ એમજ કહે છે કે,

આપા ઓટે આપ હય તાતે રહ્યા લુકાઇ.
દાદુ પ્રકટ પીવ હય જો યહ આપા જોઇ!

"એટલા સારૂં જ સંતો અભેદ ગીતમાં ગાય છે કે,

"અન્તર આંટી તુટી ગઇ રે,
ભાગી-ભેદ ભ્રમણની ભ્રાન્તરે;
બધે દરશન આપને આપનારે,
સંતો ગીત અભેદનાં ગાઇએ રે!

ડીની ધ્વજા ફરકાવનારી એક ઉપદેશિકા છે !"

"હેં હેં કોણ મારી વ્હાલી બહેન કાન્તા !"

"હા મારી સાધવી દેવી કુંદન હું અભાગણી કાન્તા !"

"ઓહો તારી આ સ્થિતી ?"

"હા બહેન મારી આજ સ્થિતી છે !"

"બહેન તેં પણ દુનિયામાં છુટાં ફરી દુનિયા ઘણી જોઇ જણાય છે !"

"બહેન મેં દુનિયાને જોઇ છે અને દુનિયાએ મને જોઇ છે!"

"કાન્તા તું પણ મને વખતસર મળી છે !"

"એ સૌ ભાવીનો ખેલ છે ! દશા કરે છે તે કોઇ નથી કરતું !"

"ઓહો તમે અહીં ક્યાંથી ? હું ધારૂં છું કે આપ હીરાલાલજ છો !"

"આપની ધારણા સત્ય છે !"

"મેં તમને મારા લગ્ન પ્રસંગમાં જોએલા છે !"

"હા તે વખતે હું તમારી હવેલીના બગીચામાં ફરતો હતો !"

"ઓહો આ તો મારી બહેન કુંદનના વિવાહીત વર હીરાલાલ પોતેજ જણાય છે ! હીરાલાલ હું આપને વંદન કરૂં છું ! વિધાતાએ વેરણ થઇ તમને પણ ઘણા દુઃખી કર્યા છે !"

"કાન્તા તમે અહીં ક્યારનાં છો ? સામાજિક સેવાના સન્માર્ગનાં ક્યારનાં સંસ્કારી થયાં છો ?"

"મારી કર્મકથા કહેવામાં સારજ નથી ! આપ મારા

વૃતાંતથી વાકેફગાર છો ! દીન પ્રતિદીન હું સુધારામાં અને પુનર્લગ્નની તરફેણુના માર્ગમાં પડી છેક અધમાવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલી છું ! દુનિયામાં જે નીચમાં નીચ સ્થિતી કહેવાય; તે સ્થિતીને હું ધારણ કરી રહેલી છું ! ટુંકામાં મારી કથની ઘણીજ વિલક્ષણ અને ભયંકર છે, કહેવામાં કાંઇ સારજ નથી ! મને અત્યારે જે સંસ્કારમાં જુઓ છો તે બધો આ ભગવતિદાસ મહાત્માનોજ પ્રતાપ છે ! તેમના આશિર્વાદથીજ મારો ઉદ્ધાર થએલો છે ! તેમણે મને ઘણા ઘણા ચમત્કાર બતાવી મારા મનની અધમતા દુર કરી છે; અને છેવટે મને આશ્રમની સેવિકા બનાવી સામાજિક સેવાના સન્માર્ગમાં પ્રેરી સંસ્કારી કરી છે ! ”

“ ઓહો ત્યારે તમે ઘણાં ભાગ્યશાળી છો ! તમારી પૂર્વ સ્થિતીના સંસ્કાર યાદ આવે છે ? ”

“ તે ઘડી પણ વિસરતી નથી ! સર્વદા તેના સ્મરણથી મારૂં ચિત્ત દહન થયાજ કરે છે ! ”

“ કાન્તા, ભગવતિ કંથ ભાનુશંકરને તમે ઘણું દુઃખ દીધું છે ! તમારા સંતાપમાંજ તેમનો દેહત્યાગ થએલો છે! એના જેવો સંસ્કારી જ્ઞાની, ધર્મિષ્ઠ અને નીતિવાન સ્વામી તમને અનેક ભવમાં પણ નહિજ મળી શકે ! આ ભવમાં તમે તેની કીંમત કરી શકયાં નથી ! એ મારો હૃદયનો વિસામો હતો ! મારો સન્મીત્ર હતો ! મારો એક નીતિવાન સાહ્યક સ્નેહી અને સ્પષ્ટ વકતા મિત્ર હતો ! તે ગયો, ગયો તે સદાને વાસ્તે આ સંસારમાંથી ગયો ! ”

“ અંરેરે એક વાર જો મારી દૃષ્ટિએ પડે તો હું મારા

તમામ પાપની ક્ષમા માગી તેમના ચરણ પખાળી ચરણે દકથી મારો પાપી દેહ પવિત્ર કરૂં ! અરેરે પણ તે ગયા તે ગયાજ ગયા !!"

"કાન્તા મુએલા મનુષ્યો સ્વર્ગમાંથી પાછા આવતા હશે ? જેની જીવતે જીવન કીંમત ન થઇ તેની મુઆ કેડે કીંમત થાય તે શા કામની ? જેને જીવતાં ન ઠાર્યા તેને મુએ શી રીતે ઠારી શકાય ?"

"અરેરે પણ એક વાર જો કોઈ મને તેમનું ઠેકાણું બતાવે તો હું ત્યાં જઇને મારા પાપની ક્ષમા માગી આવું અને ખોળા પાથરી પાથરી, કરગરી કરગરી, શિર પત્થર પર પટકી પટકી, અરે ધુળ ચાટી, ગાલ પર તમાચા મારી મારા પાપનો પસ્તાવો કરી માફ માગી તેમના ચરણ પખાળુ અને ચરણારવિંદથી આ જીંદગી પવિત્ર કરૂં ! જગતમાં સ્ત્રી જેવી રીતે સ્વામીની સેવાથી પાવન થાય છે તેવી કોઈ પણ રીતે પાવન થતી નથી ! સ્વામિ સેવા સિવાય અન્ય સેવાના સન્માર્ગો માત્ર મનને સંતોષવાનાં ભામાં છે ! સ્ત્રીને અવશ્ય કરીને સ્વામિ સેવાનોજ અધિકાર છે; એ અધિકારમાંજ આર્ય ભૂમિની આર્ય બાળાઓનો ઉદ્ધાર છે !"

"કાન્તા છેવટની પણ તમને ભાનુશંકરની કીંમત થઇ તેથી મને ઘણોજ આનંદ થાય છે ! હવે તમે સંસ્કારી અધિકારી અને પવિત્ર થયાં છો ! તમારા હૃદયનો પ્રેમ સ્નેહ અને ભાવ એ સંસ્કારી બન્યો છે અને જરૂર તમારો સંસ્કારી ઉચ્ચ પ્રેમ તમને પાવન કરશે અને તમારો છેવટનો ઉદ્ધાર કરશે ! આખરે બત્તા ખાઇને પણ તમે સ્વામી સેવા અને સન્નારીના ઉચ્ચ ધર્મ

સમજ્યાં છો તે ઘણુંજ સારૂં થયું છે! તમારા મુખનો તમારા સ્વામીનો જાપ જરૂર તમારી જીંદગીને ઉન્નત બનાવશે!"

"હું આપનાં વચન શિર પર ચઢાવું છું! અરેરે પાછળથી પસ્તાવો થાય તે શા કામનો? અજ્ઞાનતાનો ઉન્માદ થયા પછી જ્ઞાન પ્રગટે તે જ્ઞાન શા કામનું?"

"કાન્તા, પસ્તાવો એ પણ એક પુનરજીવન છે! જીંદગીનાં પાપને પશ્ચાતાપ ઘણા દરજ્જે બાળી શકે છે! જ્યારે મનુષ્યની જીંદગી સુધારણા ધારણા કરે છે; અર્થાત્ જ્યારે મનુષ્ય નીતિ અને ધર્મની ભાવનાથી ભરપુર થઈ રહે છે ત્યારેજ તેના મુખમાંથી પસ્તાવો નીકળે છે! અંતરમાં જ્યારે જ્ઞાન પ્રગટે છે ત્યારે અજ્ઞાનતાનો પશ્ચાતાપ મનુષ્ય જીભેથી ઉચ્ચારી શકે છે!"

"તમારૂં કહેવું સત્ય છે!"

"તો હવે વલોપાત અને પશ્ચાતાપ મૂકી જે સન્માર્ગનાં સંસ્કારી થયાં છો, તે સન્માર્ગને મજબુત રીતે ગ્રહણ કરી રાખો! જેણે તમને પાવન કર્યાં છે તે જ તમારો ઉદ્ધાર કરશે!"

"હીરાલાલ તેરે જયસે ઉચ્ચ અને સાફ દીલકા મનુષ્ય મેંને કોઈ ન દેખા! તું મનુષ્ય નહિ હય મગર દેવ હય! સચ કહેવે તો તું એક કર્મયોગી હય! જ્ઞાનયોગી હય! આવ અબ મેરેકું ભેટ!"

"મહાત્મા હું એક સાધારણ મનુષ્ય છું! સારા જ્ઞાની જનો જગતમાં દરેકને પોતાના સમાન જુએ છે! સારે સારૂં જુએ છે અને નરસો નરસું જુએ છે! તમારા જેવા જ્ઞા.

પવિત્ર અને નિર્માની ધાર્મિષ્ઠ મહાત્માના અંગ સ્પર્શથી હું આજે પાવન થયો છું ! મહાત્મા હું આપને પ્રણામ કરૂં છું ! સંત સમાગમ એ એક જીવનનો લ્હાવો છે !"

"હીરાલાલ હવે હું પણ મારો પડદો દુર કરી તમારામાં ભળી જાઉં છું !"

"ઓહો મહાત્મા તમે ગુજરાતી પણ જાણો છો ! સત્ય કહો સત્ય કહો આપ કોણ છો ? પ્રભુ તમારો પડદો સત્વર દૂર કરો ! પ્રેમમાં પટાંતરો હોયજ નહિ !"

"હીરાલાલ હું મહાત્મા નથી; પણ જેને તમે હમણાં યાદ કરતા હતા તે હું રંક ભાનુશંકર છું !"

"હેં હેં કોણ મારો વ્હાલો મિત્ર ભાનુશંકર !"

"હા મારા સાચા સન્મીત્ર હીરાલાલ હું તારો ભાનુશંકર!"

"કાન્તા તારૂં કલ્યાણ થઇ ગયું ! તારો ઉદ્ધાર થઈ ગયો! હવે સુખેથી તારો પતિને પૂજી લે ! તારા મનમાન્યા સ્વામિને સ્નેહથી નિરખી લે ! તેને વધાવી લે ! પ્રેમથી તેની પૂજા કરો. પાપની ક્ષમા માગી લે !"

"પ્રભુ આપના સ્પર્શને લાયક હું રહી નથી ! દેવ ! આ દાશીના અપરાધ ક્ષમા કરો ! પ્રભુ આ પાપણીનાં પાપ સામું ન જોશો ! મારો ઉદ્ધાર કર્યો તો કરીજ જાણો ! ભગવાન આ રંકને એક વાર માગી ચરણ પૂજા કરવા દો ! આપના પવિત્ર ચરણારવિંદથી મને પાવન થવા દો !"

"કાન્તા જગતમાં સારાને સૌ સુધારે, પણ જ્યારે નરસાને સુધારે અને તેને સંસ્કારી બનાવે ત્યારેજ જગતમાં સારા-

પણાની કીંમત થાય છે! ભલી બાઈ તારા વાસ્તે જેટલું થાય તેટલું મેં કર્યું છે. હવે તારી છેવટની ચર્ણપુજા કરવાની ઈચ્છા પણ હું તૃપ્ત કરૂં છું! લે સુખેથી ચર્ણપુજા કરી ચર્ણોદકથી કાયા પાવન કરી લે!"

"આહા આ સંસારમાં સૂર્ય અગ્નિ અને બ્રાહ્મણ સમક્ષ ચૉરીમાં જે સ્ત્રીનો હાથ ઝાલ્યો તેને જીવતાં પાળવી અને મરતાં બાળવી તે આનું નામ! જેનો હાથ પકડ્યો તેને પાર ઉતારવી તે આનું નામ! સ્નેહલગ્નની ઉત્તમ નિશાની તે આનું નામ!"

"આહા આ અવનીમાં સાચાં પ્રેમી દંપતિ જે કહેવાય છે અને મનાય છે, તે આનું નામ! કુંદન તમારા પ્રેમ ભેખને ધન્ય છે! હીરાલાલ તમારા વિશુદ્ધ અને પ્રેમી હૃદયને પણ ધન્ય છે! જગતમાં સત્ય પ્રેમનો વિજય છે તે આનું નામ! પારસ સમાન જે જગતમાં પ્રેમ કહેવાય તે આનું નામ! હીરા–કુંદન તમારો સંબંધ દુનિયામાં એક સત્ય પ્રેમના સિદ્ધાંતરૂપ અને દ્રષ્ટાંતરૂપ છે! તમારા જેવા વિરલા અને ધીરલા જગતમાં કોઈ કજ હશે! સ્નેહ બાંધ્યો તો બાંધી જાણવો તે આનું નામ! મન જોડ્યું તો જોડી જાણવું તે આનું નામ! પ્રેમ ભેખ લીધો તો લઈ જાણવો તે આનું નામ! પ્રીતીની મસ્ત ફકીરી તે આ નામ! હીરાલાલ અને કુંદન તમે આ દુનિયામાં એક દેવ દેવીરૂપ છો! તમારૂં દ્રષ્ટાંત દરેક સ્ત્રી પુરૂષને મનન કરવા છે! તમારો યોગ એજ પ્રેમયોગ છે! તમારો રાગ એજ અ અનુરાગ છે! તમારો વૈરાગ એજ સ્નેહજીવનનો લ્હાવ દુનિયામાં સાચાં પ્રેમી ક્યાં છે? તો આ રહ્યાં! કેવાં છે

આ રહ્યાં ! કોને કહેવાં ? તો આ હીરા–કુંદનને !"

"આહા પ્રભુ તારી લીલા અપાર છે ! ઘડીમાં સંજોગ અને ઘડીમાં વિજોગ કરનાર કીરતાર તારી ખુબી પારાવાર છે ! લક્ષ્મીપતિ તારી કળા ન્યારી છે ! માયાપતિ તારી માયાની બલિહારી છે !"

"ઓહો આ તો સ્નેહી સંતો સ્નેહસાગરમાં સ્નાન કરવાને પડ્યાં ! જે જેનાં હતાં તે તેનાં થઇ ગયાં ! જે જે ભિન્ન ભિન્ન રૂપ હતાં, તે દરેક જણાં એક રૂપમાં ભળી ગયાં ! ભિન્નતા અભિન્નતામાં સમાઇ ગઈ ! વૈરાગ્ય રાગમાં વસી ગયો ! જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં લિપ્ત થઈ ગયું ! અત્યારે અનેક રૂપ એક થઈ ગયાં ! વાહ વાહ પરમાત્મા ધન્ય છે તારી કૃતિને ! અણધાર્યો અને અણચિન્તવ્યો રાગો જોગો મેળવનાર જગતપતિ હરી તને હું વંદન કરૂં છું ! વિશ્વમાં સત્યનો જય થાઓ પ્રેમીઓનો વિજય થાઓ એજ મારી અંતરની ઇચ્છા છે ! ભાગીરથી તું અણુમ્મ કરી કુંદનને જોઇએ લે ! હીરાલાલનું દ્રષ્ટાંત વિચારી જો ! કાન્તાના હાલહવાલ નીરખી લે ! મુક્તિ શામાં છે ? ભક્તિ કેવી છે ? નીતિનો પ્રતાપ કેવો છે ? સદાચાર અને ધર્મ મનુષ્યનો કેવો ઉદય કરે છે, તે તું હીરા–કુંદનના દ્રષ્ટાંતથી જોઈ લે ! અત્યારનો સંજોગ એ એક દૈવતાઇ દુનિયાને દ્રષ્ટાંતમય સંજોગ છે ! મનુ-ષ્યને આ સંજોગમાંથી ઘણું જોવાનું વિચારવાનુ અને વર્તવાનું છે ! ધર્મનો જય અને અધર્મનો ક્ષય તે આનું નામ ! સાચા તરે અને જુઠા મરે તે આનું નામ !"

"કહો કુંદન હીરાલાલ હવે તમારી શી ઇચ્છા છે ? મારો

વિચાર એવો છે કે તમે હવે લગ્નથી જોડાઓ !"

"ભાનુશંકર ! અમે જોડાએલાંજ છીએ ! અમારાં હૃદય એક તે એકજ છે ! હવે કાશી વાસ મુકી તથા આ ઉચ્ચ નિષ્કામ પ્રેમના સંસ્કાર પરહરી માયામાં જોડાવાની અમારી ઇચ્છા નથી ! અમારાં લગ્ન તો હૃદયથી અને મનથી થઇ ચુક્યાં છે !."

"આપનું કહેવું સત્ય છે ! દુનિયામાં સાચા પ્રેમીનો વિજય છે અને પ્રેમ એ સત્ય છે એનું દ્રષ્ટાંત મનુષ્યોને બતાવવા ખાતર અને પ્રેમનો મહીમા અપાર છે એ સિદ્ધ કરી સમજાવવાને વાસ્તે તમારે દુનિયા સમક્ષ લગ્નથી જોડાવાની ખાસ જ રૂર છે !"

"મહાત્મા તમારૂં કહેવું પ્રસંગોચીત છે ! હીરાલાલ મારો પણ એજ વિચાર છે કે તમારે હવે દુનિયા સમક્ષ વાજતે ગાજતે લગ્ન કરવું ! તમે અત્યાર સુધી જે કાંઈ પ્રેમના નામે સહન કર્યું, ભોગવ્યું અને વેઠયું તેનો જગતમાં દાખલો વાની ખાસ જરૂર છે ! વિશુદ્ધિ, નીતિ, નેકી, ધર્મ, આ અને પ્રીતિ એ બધાંનાં દ્રષ્ટાંતોથી રસબસ તમારૂં સ્નેહલગ્ન અરે આર્યલગ્ન અત્યારે દુનિયા સમક્ષ થવાની જરૂર છે ! નેકી અને બદી અત્યારે દુનિયાને બતાવવાને પ્રીતિને વગોવનાર અને પ્રેમીનાં ટાયલાં કહી બતાવનાર પ્રેમલાઓને ખાસ તમારે તમારા લગ્નથી સિદ્ધ કરી જોઇએ કે પ્રીતિ તે પાવક છે અને પ્રેમી તે ચાતક છે ! કરવી સ્હેલી છે પણ નભાવવી મુશ્કેલ છે ! દુ

-વ્યવહાર અને આમન્યાનો ભાર સાચવતાં કેવા રીતે સ્વાર્થ-ભોગ અને આત્મભોગ આપવો પડે છે તેનો તાદ્રશ્ય ચિતાર તમારા લગ્નથી આર્ય પ્રજાને અત્યારે બતાવવાની ખાસ જરૂરીઆત છે !"

"મુરબ્બી આપની આજ્ઞા હું શિર પર ચઢાવું છું ! આપ જેમ કહો તેમ કરવાને હું તૈયાર છું !"

"કરવાનું એજ કે અત્યારે તમારે દરેક સ્નેહી સગા અને સંબંધીએ અમદાવાદ જવું; ત્યાં તમારા જે કોઇ સગા-વ્હાલા હોય તેમને તાર દ્વારા ખબર આપવી અને તેમના સમક્ષ તમારે તમારાં લગ્ન કરવાં !"

"હું તેમ કરવા તૈયાર છું ! ભાનુશંકર તમારે મારે વાસ્તે ખાસ અમદાવાદ આવવુંજ પડશે !"

"હીરાલાલ તમે જેમ કહો તેમ કરવાને હું તૈયાર છું ! હું તમારો સ્નેહાધીન છું !"

"કાન્તા તમારે પણ ખાસ કરી આવવુંજ પડશે !"

"આપની આજ્ઞા હું માથે ચઢાવું છું ! મારે તો અહીં પણ સામાજીક સેવાના સન્માર્ગનું કર્ત્તવ્ય કરવાનું છે અને ત્યાં પણ કરવાનું છે ! હું તૈયાર છું !"

"મુરબ્બી લગ્નની બધી યોજના તમારે કરવાની છે ! મારા ધર્મપિતા જયરામજી ! ધર્મમાતા જમના અને ધર્મભગની ભાગીરથી, તમારે દરેક જણાએ અત્યારે મારી સાથે અમદાવાદ આવી આ વ્યવહારનો બોજો ઉપાડવાનો છે !"

"ઓહો અમારાં ધન્ય ભાગ્ય કે અમને કપુરનું વૈતરૂં

મળ્યું ! બ્રાહ્મણની સેવા એ તો સાક્ષાત મુક્તિના મેવા છે' અમે તો વાટજ જોઇને રહ્યાં છીયે કે તમે ક્યારે સુખી થાઓ !"

"આહા પરમાત્મા હું તને અત્યારે પ્રણામ ઉપર પ્રણામ કરૂં છું ! એહો અત્યારે મારો આનંદ મારા હૃદયમાં માતો નથી !

'ધાર્યું થાય ન કોઇનું ધાર્યું કરે કીરતાર,
તારૂં મારૂં સૌ વૃથા હું તું મિથ્યા ભાર !'

"મનુષ્યની પળ કહેવાય છે ! તે પળ સુધારનારો ફક્ત એકજ પરમાત્મા છે ! પલકમાં પળને પલટાતાં વાર લાગતી નથી કેમકે,

'પલક છે આ ખલકમાં, પલ તારી નિરધાર,
પલકમાં પલટાઇ જશે, ચેત જીવ આ વાર !'

"મિત્ર ભાનુશંકર ! હું મારા દ્રષ્ટાંતથી દુનિયાને પોકારીને કહું છું કે,

પ્રીતિ સમ પાવક નહિ વિચારી કરજો પ્રીત,
પ્રીતિ કરો જો કો થકી, નિભાવજો તે નીત."

"કાન્તા બહેન ! હું મારા અનુભવથી આર્ય બાળાઓને હાથ જોડીને કહું છું કે,

"પ્રીત મરણ છે કારમું, અલ્પ ઉધાર ન થાય,
પતંગ પાવકમાં પડી, પળમાં સળગી જાય !"

"ભાનુશંકર ત્યારે તમે હવે તૈયારી કરો ! હું સ્ટેશન ભણી જઇને તમારા દરેક સગાને તારથી અમદાવાદ આવવાની ખબર આપું છું !"

"લ્યો હું તમને તાર કરવાનાં એડ્રેસ સરનામાં આપું; ત્યાંજ ફક્ત તાર કરજો ! અમારા સગા વ્હાલામાંથી ફક્ત થોડા

ઘણાજ હયાત રહેલા છે! અમદાવાદમાં ફક્ત ફાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયજીનેજ તાર કરજો અને તેમને લખજો કે તે તમામ લગ્નની તૈયારી કરે અને દરેક સગા વ્હાલાને ખબર આપે! બીજો તાર ભાવનગર અમીધર મામાને કરજો અને લખજો કે કુંદન અને હીરાલાલનો પત્તો મળ્યો છે અને બન્ને જીવતાં હયાત છે; તમે મણીલક્ષ્મીને લઈ અમદાવાદ જાઓ, અમે કાશીએથી અમદાવાદ આવીએ છીએ!"

"બહુ સારૂ ત્યારે તમે તૈયાર થાઓ! આજે સાંજે જરૂર ટ્રેનમાં અમદાવાદ ઉપડવું એ નિરવિવાદ છે!"

"સારૂ તમે પધારો મુરબ્બી! અમે તો તૈયારજ છીએ! લ્યો હીરાલાલ હવે આપણે ચાલો ગંગાજી જઈએ! ત્યાં જઈ સ્નાન કરીએ! એક વાર ધરાઈ ધરાઈ ગંગામાં ન્હાઈએ, અને ગંગાજળનું પાન કરી કાયાને પવિત્ર કરીએ! મારા સાંભળ્યા પ્રમાણે અમદાવાદમાં રાયજીની હવેલીમાં એક ભયંકર જબરી આગ લાગી હતી અને તે આગમાં ફક્ત રાયજી અને કેસર સિવાય બીજાં બધાં બળીને ખાખ થઇ ગયાં હતાં; હયાતીમાં મને જે કાંઈ સમાચાર મળ્યા છે તે ઉપરથી હું તમને કહું છું કે, ફક્ત રાયજી, મણીલક્ષ્મી, કુસુમ, સુંદરલાલ, જયન્તીલાલ, મધુકર એટલાંજ હયાત છે; બાકીનાં બધાં મરી ગયાં છે. કેસર પ્લેગમાં મરી ગઈ; અને કપિલા શીતળામાં મરી ગઇ; એ સમાચાર તો બે ચાર માસથીજ મળેલા છે; માટે એક વાર તેમને સંભાળી સ્નાન કરી લ્યો!"

"ઓહો ઘણું ખોટું થયું! એક બાહોળા વસ્તારી કુટું-

અને જોતજોતામાં અંત આવી ગયો ! પરમાત્મા તું કરે તે ખરૂં. વાડીને ખીલવતાં પણ તને વાર લાગતી નથી, અને વાડીને કરમાવતાં પણ તને વાર લાગતી નથી ! જન્મ મરણનો હર્ષ શોક મિથ્યા છે ! જે વસ્તુ આપણા હાથમાં નથી તેનો શોક કરવો નકામો છે ! એ મરી ગયાં, અને આપણે અમર રહેવાનું નથી ! જે જનમ્યાં તે એક દીવસે જરૂર મરણ પામવાનાંજ ! જે ખીલ્યાં તે જરૂર એક વખત કરમાવાનાંજ ! જે હસ્યાં તે જરૂર એક વખત રોવાનાંજ ! જગતમાં જગતપતિ એકજ સત્ય છે, બાકી બીજું બધું તેની માયા છે !"

"ભાનુશંકર ઓહો મારા બાપુજીએ કર્મ કરવામાં કાંઈ બાકી રાખી નથી ! તેમનાથી જેટલાં થાય તેટલાં કર્મ કર્યાં છે ! કુટુંબનો નાશ થવામાં તેમનાં મુખ્યત્વે કરીને કર્માન્તરજ છે ! પ્રભુની જેવી મરજી; હરીને ગમ્યું તે ખરૂં; તેની આજ્ઞા વિના એક પાંદડું પણ હાલી શકે તેમ નથી. તેના શિવાય એક કીડી પણ કોઈથી નવી બનાવી શકાય તેમ નથી, એ કરે તે ખરૂં ! મનુષ્યને ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી તે નથીજ. આપણું ધાર્યું શું થાય છે ? મનુષ્ય ખાલી માયામાં મારૂં મારૂં કરીને મરી જાય છે એટલુંજ, બાકી મારૂં કાંઈ નથી; બધું એનું છે, માલીક એ છે, માલીકનો કોઈ માલીક નથી. આપણે બધાં તેની મીલ્કત છીએ; મિલ્કતનો માલીક એ એક અવિનાશી કીરતારજ છે, જય જય પ્રભુ હું તને વંદન કરૂં છું !

સારાસાર વિચારનો, સમજે ન સારાસાર
હુંપદમાં પછડાઈ મરી, અંતે પામે હાર !"

આ પ્રમાણે આ પ્રેમીજનો ગંગાજીમાં ન્હાવા પડયાં, ખુબ ધરાઈ ધરાઇને નાહ્યાં અને સારી રીતે ગંગાજળનું પાન જેટલું કરાય તેટલું કરીને બહાર નીકળ્યાં, અને દરેક જણાં ગંગાજીને પ્રણામ ઉપર પ્રણામ કરી આશ્રમમાં આવ્યાં. ભાનુશંકરે આશ્રમમાંના કેટલાક સંત મહાત્માઓને બોલાવી આશ્રમની વ્યવસ્થા થોડક વખતને માટે તેમને સોંપી; પોતે તેમની રજા લઈ અમદાવાદ આવવાને તૈયાર થયો; હીરાલાલે તેને ખુબ સમજાવ્યો અને સારી રીતે દીલાસા ઉપર દીલાસા આપી તૈયાર કર્યો. જો અમદાવાદમાં નહિ ગમે તો આપણ બંને કાશી આવી નિવાસ કરીશું. આ પ્રમાણે ધીરજ આપી તેને સાથે લીધો. કાન્તાને પણ તૈયાર કરી અને જમના તથા ભાગીરથીને પણ તૈયાર કરી સરસામાન સજી બધાંને તૈયાર કર્યાં. કુંદન હવે કાંક શરમાવા લાગી; તે ભાગીરથી જોડે વિનોદમાં ભળી હીરાલાલના સંબંધી બધી હકીકત જાણવામાં તલ્લીન થઈ! જમના શેઠાણીના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં; જયરામ શેઠ પણ તાર કરી એકદમ આશ્રમમાં આવ્યા. સાધુઓને તથા સંતોને સારી રીતે ભોજન લેવરાવી દરેકને દાન દક્ષણા આપી ખુબ સંતોષ્યા અને પોતે બધા પ્રેમીજનો સાથે બેસીને ધરાઇને ભોજન લીધું. જયરામ શેઠને આ વખતે બેહદ આનંદ થયો! તેમના હૃદયમાં આ વખતે ઘણુંજ સારૂં લાગ્યું અને પોતે કમર બાંધી અમદાવાદ જવા તૈયાર થયા!

ટ્રેનનો ટાઈમ થતાં આ પ્રેમી સંઘ સ્ટેશન પર આવ્યો! હીરાલાલે પોતાના ગુજરાત કાઠીઆવાડ અને મુંબાઈ સુરતના

સન્મીત્રોને તાર ઉપર તાર કરી પોતાના આવાગમનની ખબર આપી! ભાનુશંકરે એક આખો ડબ્બો રીઝર્ડ કરાવ્યો અને દરેકને લઈને તેમાં બેઠો! કાશીના કેટલાક વિદ્વાન પંડીતો, મહુન્તો અને મિત્રો ભાનુશંકરનું પૂર્ણ વૃત્તાંત જાણી ભાનુશંકરને વળાવવા સારૂ તથા મુબારકબાદી આપવા સારૂ હારતોરા લઈ સ્ટેશન પર આવ્યા! આશ્રમમાં હરીકથા સાંભળવા આવનાર કેટલાક સંભાવીત હરીજન ગૃહસ્થો પણ ભાનુશંકર કુંદન અને હીરાલાલને હારતોરા આપવા સારૂ તથા વિદાયગીરીનું માન આપવા સ્ટેશન પર આવ્યા! સ્ટેશન ખીચોખીચ હરીજનો અને પંડીતોથી ભરાઈ ગયું; ટ્રેન ઉપડવાનો ઘંટ થયો; ત્યાં આખો ડબ્બો હારતોરાથી ભરાઈ ગયો! દરેકની આંખમાં સ્નેહનાં આંસુ આવી ગયાં! હીરાલાલ પણ ભાનુશંકરનો કાશીમાં માનમરતબો જોઈને છક થઈ ગયો! શેઠ પણ અચંબો પામી ગયા! ચોગરદમ આનંદ ઉભરાઈ ગયો! વીસલ થતાં આનંદ ઉત્સાહ અને માનપાનને ડબ્બામાં લઇ ટ્રેન કાશી છોડી આગળ વધી!

અમદાવાદમાં ફ્રાધર વિલિયમ પુરૂષોત્તમરાયજીના શોકનો અને દુઃખનો પાર નહોતો! અત્યારે અનેકમાંથી તે ફક્ત એકજ રહ્યા હતા! કપિલા અને કેસરના મરણના કારી જખમ તેમના જીગરમાં લાગ્યા હતા. આ છેવટના જખમ લાગવાથી રાયજીની જીંદગી ઘણી જોખમાઈ ગઈ હતી! મથુરામાં પુરૂં મધુકરનાં ભયંકર મંદવાડે તેમના મન પર ભારે અસર કરી હતી! કેટલીક વાર ખાતે તે મધુકરને જોવા ગયા હતા! પ્રસંગ

જયન્તીલાલ પાસે પણ તે જતા. સુંદરલાલ બારીષ્ટર પાસે પણ મહીનામાં એકાદ આંટો મારી આવતા ! દરેક જણા રાયજી સારૂ દયા ખાતા હતા. એક મોટી ગગનચુમ્બીત હવેલીનો માલીક અત્યારે ભાડાના ઘરમાં રહીને દીવસ ગુજારતો હતો. જે ધણી દીવસના મનપસંદ ભોજન જમતો હતો અને વિવિધ પોશાકોમાં સજ્જ થઈ વિકટોરીઆ દોડાવતો હતો, તે ધણી અત્યારે સવારનું સાંજ અને સાંજનું સવારે ખાઇ ઉદર તૃપ્ત કરતો હતો. પોશાકમાં સાદાં પંચીઆં અને જીર્ણ કેડીઆથી ચલાવી લેતો હતો ! અત્યારે રાયજીને સારી રીતે જ્ઞાન થએલું હતું તેથી અવસ્થાનું દુઃખ અને કર્મની શિક્ષા તે કઠણ મન કરી સહન કરતો હતો ! જ્યારે તેના મનમાં ઘણું લાગી આવતું હતું ત્યારે તે દેવમંદીરે જઈ હરીકથામાં બેસી મન વાળતા અને રાતની રાત ભજન સંડળીમાં બેસી ગાળતા ! આ પ્રમાણે જીવન ફેરફારો રાયજીના જીવનમાં થયા હતા. રાયજીને વાસ્તે દરેકને લાગણી થતી હતી; જો કે તેમણે કાળાં ધોળાં કરવામાં કંઈ પણ બાકી રાખી નહોતી; છતાં પણ તેમના પર અચાનક દુઃખ આવી પડવાથી દરેકનાં મન દુભાતાં હતાં. ન્યાતીનો એક અગ્રેસર સુધારક અને પટેલ ગૃહસ્થ-આમ એકાએક કંગાલીયત ભરી હાડમારી ભોગવે એથી દરેક જ્ઞાતિજન તેમના તરફ દયાની દૃષ્ટિથી જોતો હતો !

અત્યારે રાયજી ગમગીનીમાં ગરકાવ થઈ લમણે હાથ દઇ હીંચકા ઉપર બેઠા હતા; ત્યાં એક તારવાળો સિપાઈ આવી તાર આપી ગયો ! રાયજીએ વાંચ્યો અને એકદમ આનં-

દમાં ગરકાવ થઇ ગયા ! તારથી રાયજીની તમામ ગમગીની આનંદમાં પલટાઈ ગઇ. આ તાર કાશીનો હતો, અને કુંદન અને હીરાલાલના આવવાનો તાર હતો. રાયજી એકદમ હીંચકા પરથી ઉઠી કપડાં પહેરવા લાગ્યા અને ધસમસ્યા કુસુમ પાસે જવા તૈયાર થઈ ગયા !

" ભલા ભગવાન તું જે કરે તે ખરી ! એક ઘડીમાં આંખથી આંસુ પડાવે છે અને એક ઘડીમા આખને આનંદમાં હસાવે છે ! દયાનિધાન છેવટે મારા ઉપર દયા કરી તો ખરી ! પેલી ભજન મંડળીમાં મહાત્મા કહેતા હતા કે,

*　　*　　*　　*

તું તારા બીરદ સામું જોઇ લે શામળીઆ,
ના જોઇશ કરણી અમારી રે વ્હાલા:—તું તારા૦
ગજને કારણ વ્હાલા પેદલ ધાયા,
દ્રૌપદીનાં ચીર વધાર્યાં રે વ્હાલા:—તું તારા૦
ટીટોડીનારે વ્હાલે બાળ ઉગાર્યાં,
બાનાની પત રાખજે જગરાયા રે વ્હાલા:—તું તારા૦

તે પ્રમાણે પરમાત્માએ મારા સામું જોયું ! મારી અધમ કરણી છેવટને વખતે તેમણે જોવી કોરે કરી અને મારૂં ઘડપણ સુધાર્યું ! આહા સંત સંગતનો કેવો પ્રતાપ છે ! મહાત્માનાં વચનો કેવાં ભવિષ્યરૂપક અમૃતમય છે ! દેવમંદીર અને હરી-ભજનની મુલાકાત મનુષ્યને કોક વખતે પણ કામમાં આવે છે ખરી ! પ્રભુ પ્રભુ તારી લીલા અગમ્ય છે ! તારી ગતિ ન્યારી છે ! વિશ્વાધાર હું તારી પાસે મારા પાપની ક્ષમા માગુ છું !

વિભુ મારા પર દયા કરજે ! દીનબન્ધુ દીનાનાથ મારી બુદ્ધિ હવે છેવટને વાસ્તે વિશુદ્ધ રાખજે ! પ્રભુ મારી બુદ્ધિને બગાડીશ નહિ ! તારે દુઃખ દેવું હોય તો હજુ પણ દેજે; અમીરાઇ લેવી હોય તો તે પણ લેજે અને દરિદ્રતા દેવી હોય તો તે પણ દેજે; પણ પરમાત્મા મરતાં સુધી તું મારી બુદ્ધિ પવિત્ર રાખજે ! મારા જીવન અંત સુધી મારી મતિ ભ્રષ્ટ કરીશ નહિ ! પ્રભુ જો મનુષ્યની બુદ્ધિ સારી હશે તો મરતાં મરતાં પણ તને સંભારશે અને જ્યાં તને સંભારશે એટલે તારે સંભારનારને સંભાર્યા વિના છુટકો નથી માટે મારા બાપલા ! મારા પ્રભુ મારા હૃદયમાં સર્વદા તારી ભક્તિ ભરજે અને મારી બુદ્ધિ વિશુદ્ધ કરજે !"

ભગવાનની સ્તુતિ કરતા રાયજી કપડાં પહેરી ઘરબહાર નીકળ્યા કે તરતજ એક બીજો તાર આવ્યો. તે વાંચ્યો તો તેમાં અમીધરમામાનું આખુ કુંટુંબ અને મણીલક્ષ્મી સવારે અમદાવાદ આવે છે એવા ખુશ સમાચાર આવ્યા; રાયજી આ તાર વાંચી પણ ખુબ હરખાયા અને હરખમાં ને હરખમાં કુસુમને ઘેર ગયા; કુસુમે તાર વાંચ્યા અને તેને પણ પારાવાર આનંદ થયો અને રાયજીને સંતોષ્યા. રાયજી ત્યાંથી બારીષ્ટર પાસે ગયા; તેમને તાર વંચાવ્યા, બારીષ્ટર પણ અનહદ આનંદ પામ્યા અને રાયજીને જોઇતી મદદ કરવા તૈયાર થઇ ગયા, ત્યાંથી જયન્તીલાલ પાસે રાયજી ગયા અને તેમને તાર વંચાવ્યા; જયન્તીલાલને તાર વાંચી દરેક કરતાં અધિક આનંદ થયો. તેણે આ ખુશખબર એદલજી શેઠને આપ્યા. શેઠ આ સમાચાર

સાંભળી ખુશ થયા; અને પોતાના બંગલા, મકાન, ગાડીઘોડા, ફરનીચર, મોટર વગેરે જે કાંઇ જોઇએ તે તમામ વાપરવાની રાયજીને તથા જયન્તીલાલને પરવાનગી આપી! રાયજીએ પોતાના મિત્ર મી. ભાજીપાલા ઉપર એક તાર જયન્તીલાલ પાસે આ ખુશખબરનો કરાવ્યો અને તેમને ખાસ કરી આ આનંદમાં ભાગ લેવા સારૂ તેડાવ્યા! આનંદના ઉમળકાને ઉમળકામાં રાયજી ઘેર આવ્યા અને રાત પડતાં સૂઇ રહ્યા, પણ રાતે હરખમાં ઉંઘ આવી નહીં. સવાર પડતાં તો તરતજ જયન્તીલાલ મોટર લઈ રાયજી પાસે આવ્યો, અને આખો શેઠનો બંગલો લગ્ન પ્રસંગ સારૂ અલાયદો તૈયાર કરી રાખ્યો છે એવી સૂચના આપી દીધી! રાયજી જયન્તીલાલની ભલમનસાઇ જોઇ છક થઇ ગયા! જયન્તીલાલની મોટરમાં બેસી રાયજી સ્ટેશનપર અમીધરને લેવા સામા ગયા. અમીધરમામા પણ રજવાડી મિત્રમંડળ સહીત અમદાવાદ આવ્યા અને રાયજીની મોટરમાં બેસી બારોબાર જયન્તીલાલના બંગલે નદી પાર ગયા! આખો દીવસ રાયજી જયન્તીલાલ અને અમીધરે મળી લગ્નની ગોઠવણ જેવા રૂપમાં જોઇએ તેવી તૈયાર કરવા માંડી. ચોગરદમ સગાવ્હાલામાં લગ્નની આમંત્રણ પત્રિકાઓ કાઢી; મહેમાનોના ઉતારાની સરભરા કરવા માંડી; મધુકર તથા કુસુમને પણ બંગલે તેડાવી રાખ્યાં અને તેમની સારવારમાં એક દાક્તરને રોકી રાખ્યો; જે કોઇ સગાવ્હાલા હતા, તે તમામને રાયજીએ હળીમળી માન સત્કારથી બોલાવી બંગલે તેડાવી રાખ્યાં. આમ અમીધરે છુટે હાથે કુંદનના લગ્ન સારૂ ધન ખરચવા

માંડયું ! મણીલક્ષ્મી તો આ કારમો પ્રસંગ જોઇ છક થઇ ગયાં, અને મનમાં પ્રભુનું સ્મરણ કરવા લાગ્યાં. જયન્તીલાલ, સુંદરલાલ અને તેમના મિત્રો અમીધરમામાને તથા રાયજીને ઘણાજ સ્હાયકર્ત્તા–સાહ્યકો થઇ પડયા. તેમની જીવતોડ જબરજસ્ત મહેનત અને શ્રમની આ લગ્ન પ્રસંગની તૈયારી થઇ. દરેક જણાં હવે કુંદન અને હીરાલાલના આવાગમનની આતુરતાથી રાહુ જોવા લાગ્યાં ! કેટલાક અધીરા અને આતુર સ્નેહીઓ અજમેરની ટીકીટ લઇ હીરાલાલના સામા ગયા ! બરાબર ટાઇમ થતાંજ પેસેન્જર ટ્રેઇન હીરા–કુંદનને લઇ સ્ટેશનમાં આવી પહોંચી ! સ્નેહીજનો અને સગાંવ્હાલાના અપૂર્વ માન સત્કાર વચ્ચે કાશીનો પ્રેમી સંઘ પ્લાટફૉર્મ પર ટ્રેનમાંથી ઉતર્યો. હાર તોરા અને ફુલોની છડીઓથી છાજતો સંઘ મોટરોમાં બેસી ઉતારા પર ગયો. દરેક જણા ખુબ આનંદમાં અને હર્ષથી એક બીજાને મળ્યા. અન્યોઅન્ય નવીન મેમાનોની સામસામી ઓળખાણ આપી ઓળખાણ કરાવી ! કુંદનના સગા વ્હાલાઓ જયરામ શેઠનો ઠાઠમાઠ જોઇ ઠરી ગયા. દરેક જણા ચહા પાણી પી સૌ સૌના ઉતારામાં ગયા અને આવતી કાલને વાસ્તે કન્યાના લગ્નની અપૂર્વ અને જબરી ધામધુમ કરવામાં રોકાયા !

કન્યા પક્ષના કરતા કારવતાઓએ પોતપોતાની લાગવગથી જેટલી બની શકે કેટલી અપૂર્વ લગ્નની તૈયારી કરી. રાયજી અને અમીધરે જેટલા પ્રમાણમાં કરી શકાય તેટલી અપૂર્વ ધામધુમ આ લગ્ન પ્રસંગ સારૂ કરી ! જયરામ શેઠ અને તેના શ્રીમંત મિત્રોએ પણ જેટલી ભારે તૈયારી કરી શકાય

તેટલી ભારે વ્યવસ્થા હીરાલાલના વરઘોડા વાસ્તે કરી. લગ્નના દીવસે જયરામ શેઠે હીરાલાલનો વરઘોડો ભારે ધામધુમથી તૈયાર કરી ચઢાવ્યો. આમ અમીધરે પણ વરઘોડાના સત્કારની સારી વ્યવસ્થા કરી ! વરઘોડો બજાર ફરી કન્યાના માંડવે આવ્યો. આખું શહેર આ વરઘોડાથી ખળભળી ઉઠયું ! વરઘોડામાં શહેરના ઘણા ઘણા સુપ્રસિદ્ધ આગેવાન શહેરીઓ, અમલદારો, શ્રીમંતો, અમરગઢનો રાજકુમાર, રજવાડી મેમાનો અને કંઈક સંભાવિત દેશ પરદેશના ગૃહસ્થો આવેલા હતા. દરેક જણ હીરાલાલ તથા કુંદનને નિહાળી પરમ આનંદ પામ્યા. સાજનનો અમીધરમામાએ સારી રીતે વરપક્ષ અંજાઈ જાય તેવો સત્કાર કર્યો ! કુળ ગોરને બોલાવી હીરા–કુંદનનો હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. વરકન્યાના પક્ષકારોએ વરકન્યાને સારી રીતે ચાંલ્લાથી નવાજી નાંખ્યાં; રાયજીને તથા અમીધરમામાને ધન્યવાદ ઉપર ધન્યવાદ આપી વરકન્યાને મુબારકબાદી આપવા લાગ્યા, મંદવાડમાંથી માંડમાંડ પ્રયત્ને ઉઠી મધુકરે હીરાલાલ તથા કુંદનને હારતોરા આપી લગ્નની ફત્તેહ ઈચ્છી ! બારીષ્ટર અને જયન્તીલાલે પણ હારતોરા આપી હીરાલાલ તથા કુંદનને મુબારકબાદી આપી. કુંદન અને હીરાલાલનાં રાયજીના હાથે હીરાલાલની મરજી મુજબજ અમદાવાદમાં લગ્ન થયાં. પ્રેમીજોડાનો અંતે વિજય થયો. સર્વ સાજન મહાજનના દેખતાં અમીધરમામાએ કુંદનને એક સાચા મોતીનો નવશેરો હાર, હીરાલાલને એક હીરાની અમૂલ્ય વીંટી અને અન્ય સગાવ્હાલાને ભેટ સોગાતો આપી લગ્નનું ખરચ માંડી વાળ્યું. વરકન્યાને

પુષ્કળ ભેટ ઈનામ પોશાક દાગીના અને અન્ય પારિતોષીકો તેમના વખાણનારાઓમાંથી મળ્યાં. આ પ્રસંગે હીરાલાલના શ્રીમાન શેઠ જયરામ સાજન મંડળમાં ઉભા થઈ દરેકને સંબોધી પોતાના હૃદય ઉદ્ગાર જણાવવા લાગ્યા !

" મહેરબાન બાનુઓ અને સદ્ગૃહસ્થો !

આજના લગન અવસરથી મને ઘણોજ આનંદ થયો છે, આજે સત્ય પ્રેમનો વિજય થયો છે; સાચાં પ્રેમીઓ જે જગતમાં પ્રેમની કસોટીએ ચઢયાં હતાં તે પ્રેમીઓ કસોટીમાં સાચાં ઉતરી આજે પરમાત્માની પરમ દયાથી પ્રેમથી લગ્નની ગાંઠમાં જોડાયાં છે. જગતમાં સાચાનો જય છે અને જુઠાનો ક્ષય છે; નીતિવાન અંતે સંસારસાગર તરે છે અને અનીતિવાન અવશ્ય સંસારસાગરમાં બુડી મરે છે; સંકષ્ટમાં અન્તે ધર્મજ કામમાં આવે છે, અધર્મ દુ:ખને વધારે છે. નેકી ટેકી વિવેકી અને નીતિવાન મનુષ્યોજ સંસારમાં સત્કારને પાત્ર થાય છે. દુનિયા નેકીને વધાવે છે અને બદીને ધિ:ક્કારે છે. આજના પ્રસંગમાં મળેલા સાજન મહાજનના અપૂર્વ સમુદાય નેકીનાજ બોલબાલા બોલાવે છે ! નેકીના પ્રતાપે કરીનેજ તેઓ આજના લગ્ન પ્રસંગમાં આવવાને હાજર થયાં છે, હીરાલાલ અને કુંદન જેવાં સાચાં નેકી ધાર્મિક વરકન્યાના આ માંગલિક અવસરની યાદગીરી સારૂ હું મારી મીલ્કતમાંથી પીસ્તાલીસ લાખ રૂપીઆ ધર્માદા તરીકે આપું છું તેની વ્યવસ્થા તમારે નીચે પ્રમાણે કરવી ! ૧ અગીઆર લાખ રૂપીઆની કેપીટલ રોકી તેમાંથી એક બ્રાહ્મણ મીલ બાંધવી અને તેમાં જેટલા મળી શકે તેટલા

બ્રાહ્મણુ કામદારો ધંધે લગાડવા. ૨ અગીઆર લાખ રૂપીઆની કેપીટલ નાંખી એક બ્રાહ્મણ બેન્ક કાઢવી અને તેમાં બ્રાહ્મણોની મુડી જમા રાખી સારૂં વ્યાજ આપવું અને બ્રાહ્મણને સારી જામીનગીરીપર નાણાં વગર વ્યાજે આપવાં. ૩ અગીઆર લાખ રૂપીઆની કેપીટલ રોકી એક બ્રાહ્મણ હોસ્પીટલ કાઢવી અને તેના અંગે એક જનાના હોસ્પીટલ ઉઘાડી બ્રાહ્મણ સ્ત્રીઓની સુવાવડ મફત કરવી અને તેમાં તમામ પ્રકારના બ્રાહ્મણોને મફત દવા આપવી. ૪ અગીઆર લાખ રૂપીઆની કેપીટલ રોકી એક બ્રાહ્મણ પાઠશાળા ઉઘાડવી અને તેમાં બ્રાહ્મણોને મફત શિક્ષણ આપવું, અને ઉપર એક લાખ રૂપીઆ રહ્યા તેમાં તમારે જોઇતું ઉઘરાણું ફંડ કરી તમારી ધ્યાનમાં આવે તે ધર્માદા-ખાતું સ્થાપવું અને તેમાં જોઇતી મદદ મારી પાસે માગી લેવી. હું બ્રાહ્મણનો દાસ છું! જગતનું જીવન બ્રાહ્મણો છે અને બ્રાહ્મ-ણોના ઉદયથીજ જગતનું કલ્યાણ છે! ચાર આનાના પૈસામાં ચંડીપાઠ વાચી પારકાનું કલ્યાણ વાંચનારા ફક્ત એક બ્રાહ્મ-ણોજ છે! યજ્ઞ યાગ અને જપ તપાદિક ક્રિયા કરી તેનું ફળ જગતને આપી જનસમાજનું કલ્યાણ વાંચનારા ફક્ત એક બ્રાહ્મણોજ છે! મેં જે કાંઇ ધન મેળવ્યું છે તે આ હીરાલાલના પ્રતાપથીજ મેળવ્યું છે; એક બ્રાહ્મણની અલૌકીક બુદ્ધિના પ્રભાવે કરીને મેળવ્યું છે; તો તે ધનનો ઉપયોગ પણ બ્રાહ્મણોના કલ્યા-ણમાંજ થવો જોઇએ એમ ધારી મને જે કાંઇ મળે છે તેમાંથી ફુલ નહીં ને ફુલની પાંખડી અર્પણ કરૂં છું, તે આપ જ્ઞાતિ-મંડળ સ્વિકારી મને કૃતાર્થ કરશો!"

"ધન્ય છે, ધન્ય છે જગતનું અને બ્રાહ્મણોનું કલ્યાણ વાંચનારા સખાવતી શ્રીમંત તમારા પૈસાને ધન્ય છે!"

"મહેરબાન બાનુઓ અને ગૃહસ્થો!

તમે જેને ફાધર વિલિયમ કહીને ઓળખો છો તે હું રાયજી તમારી સમક્ષ બે હાથ જોડી ગાજી પોકારીને જણાવું છું કે, જગતમાં સત્યનોજ જય છે, ધર્મનોજ ઉદય છે; આપણા વડીલો અને મુરબ્બીઓની સનાતન ધર્મના રક્ષણની પરનાલિકા તે જ આપણી કલ્યાણની પરનાલિકા છે. ગૃહસ્થો તમારા વડીલોને પથે ચઢો, જમાનામાં મારી પેઠે ખુબ આગળ ન વધો; તેમ વધારે પાછળ પણ ન રહો; પણ મધ્યમાં રહી જમાનો હાથમાં ગ્રહણ કરી ધર્મ અને નીતિને હૃદયમાં ધારણ કરી આગળ વધો, જગતમાં જુનું તે જ સારૂં છે. જુનામાં સમાય તેટલુંજ નવું ભરો; નવું ભરતા પહેલાં નવા જુનાનો મુકાબલો જગતમાં શોભી ઉઠે તેવો થાય તોજ નવું ગ્રહણ કરો. જુનાથી જગતનું કલ્યાણ છે. જ્યારે ત્યારે પણ તમારે જુનો પંથ લીધા વિના છુટકો નથી તે નથીજ. વિદ્યામાં આગળ વધો, વ્યાપારમાં આગળ વધો, સંપમાં આગળ વધો પણ ધર્મ અને નીતિ એ તો તમારાં અસલનાં જુનાંજ પકડી રાખો. છેવટે મારા અનુભવથી સુધારાથી ત્રાસ પામી હું ફાધર વિલિયમ રાયજી ફાધર વિલિયમના શબ્દમાં જણાવું છું કે '**જુનું તે સોનું છે અને નવું તે પિત્તળ છે!**' Gentlemen! Old is Gold! જેન્ટલમેન ઓલ્ડ ઈઝ ગોલ્ડ!"

રાયજીના આ ભાષણથી લોકોમાં આનંદ વરતાઇ રહ્યો.

લોકોએ તાળીઓના અવાજથી રાયજીને વધાવી લીધા, અને કેટલાકે હારતોરાના સત્કારથી રાયજીને નવાજી દીધા; લગ્નક્રીયા ખત્તમ થઇ અને સન્નારીઓએ મધુર કંઠે લગ્નનું ગીત લલકારવા માંડ્યું !

" અમે હાડરીઓ ગઢ જીત્યાં રે,
આનંદ ભર્યા !
અમે કુંદનબા પરણાવી ઉઠર્યાં રે,
આનંદ ભર્યા !
અમે હાડરીઓ ગઢ જીત્યાં રે,
આનંદ ભર્યા !

સમાપ્ત.

